

Pedagogika

УДК 371.13:677

ORGANIZING AND CONDUCTING EXPERIMENTAL WORKS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS ON THE BASIS OF COTTON-TEXTILE CLUSTERS

ПАХТА-ТҮКИМАЧИЛИК КЛАСТЕРЛАРИ АСОСИДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТАЖРИБА-СИНОВ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ РАБОТ ПО ИННОВАЦИОННОМУ РАЗВИТИЮ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА НА БАЗЕ ХЛОПКО-ТЕКСТИЛЬНЫХ КЛАСТЕРОВ

Ходжисев Муксин Таджиевич¹, Султанов Отабек Сахобиддин ўғли²

¹Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, IV-мавзе.

²Наманган мухандислик-технология институти, 160115, Наманган шаҳар, Косонсой кӯчаси, 7-уй

E-mail: m.xojoiev@titli.uz

Annotation. This article describes the content of the organization and conduct of pilot work of innovative development based on cotton-textile clusters, and also determines the level of efficiency of the results obtained on the basis of pilot tests. In the primary cotton processing industry, the scale of progress is expanding as a result of the modernization carried out in the industry in recent years. In this regard, many of the world's leading scientific centers and scientists are conducting scientific research to create models of an educational cluster, develop its scientific and theoretical foundations and mechanisms for introducing it into the educational process.

Key words: cotton-textile clusters, innovative development, experimental work, student respondent, cotton cleaning process, operations, cotton drying process, cleaning process of separating cotton fiber from seeds, natural fiber pretreatment technology, questionnaire.

Аннотация. В данной статье описано содержание организации и проведения опытно-промышленных работ инновационной разработки на основе хлопково-текстильных подставок, а также определен уровень эффективности результатов, полученных на основе опытно-промышленных испытаний. В отрасли первичной переработки хлопка масштабы прогресса расширяются в результате модернизации, проведенной в отрасли в последние годы. В связи с этим многие ведущие мировые научные центры и ученые проводят научные исследования по созданию моделей образовательного кластера, разработке его научно-теоретических основ и механизмов внедрения в образовательный процесс.

Ключевые слова: хлопково-текстильные подставки, инновационная разработка, экспериментальная работа, респондент-студент, процесс очистки хлопка, операции, процесс сушки хлопка, очистительный процесс отделения хлопкового волокна от семян, технология предварительной обработки натуральных волокон, опросная анкета.

Кириш. Таълим хизматларини кўрсатувчи субъектларнинг муайян умумий мақсад атрофида бирлашуви орқали уларнинг рақобатбардошлигини ошириш таълим кластерининг мазмунини белгилайди ва уни илмий-педагогик муаммо сифатида тадқиқ қилиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Республикамизда Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан қабул килинган 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонида мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида белгиланган устувор йўналишларда шу жиҳат алоҳида аҳамият касб этган.

Соҳага оид илмий тадқиқотлар натижасида пахта толасининг ранги, узунлиги, пишиклиги ва микронейр кўрсаткичлари билан ҳалқаро стандартларга тўла жавоб беришга эришилмоқда, бу эса унинг жаҳон тола бозорида харидорлигини таъминлайдиган энг муҳим жиҳатларидандир. Аммо, Президентимиз таъкидлаганидек, ушбу толани ўзимизда қайта ишлаб, тайёр маҳсулот шаклида жаҳон бозорига олиб чиқсан-чи? Даромад бир неча баробарга ошиши табиий. Қолаверса, пахта ўсимлигидан олинадиган яна юзлаб маҳсулотлар ҳам борки, буларнинг барчаси иқтисодий самарани бир неча баробарга оширади.

Пахтани дастлабки қайта ишлаш саноатида кейинги йилларда соҳада амалга оширилган модернизация самарасида ютуқлар кўлами кенгайиб бормоқда. Бу борада таълим жараённида дунёнинг кўпгина етакчи илмий марказлари ва олимлари томонидан таълим кластерининг моделларини яратиш, унинг илмий-назарий асослари ва амалиётга татбиқ этиш механизмларини ишлаб чиқиш устида илмий изланишлар олиб борилмоқда.

Тадқиқот обьекти ва қўлланилган методлар

Тадқиқотимиз доирасида техника фанларини ўқитиш бўйича касбий тайёргарликни пахта-тўкимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантиришни шакл ва методлари, таълим технологиясини самарадорлиги тажриба-синовдан ўтказилди. Юқорида келтирилган илмий-назарий таҳлиллардан келиб чиқсан ҳолда асословчи

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

тажриба жараёнидаги амалий фаолиятни респондент-талабалар эътиборига улар учун мўлжалланган анкета сўровини ҳавола этиш билан бошладик. Респондент-талабалар икки вариантда тайёрланган анкета сўровларига жавоб қайтардилар. Анкета сўровининг бири – техника фанларини ўқитиш бўйича касбий тайёргарликни пахта-тўқимачилик кластерлари асосида ташкил этиш моҳиятидан хабардорлик, назарий билимларга эгалик даражасини аниқлашга хизмат киласа, иккинчи анкета сўрови эса техника йўналиши бўлажак мутахассисларини касбий тайёргарлигини инновацион ривожлантариши мазмунини талабалар самарали ўрганишда билимларини амалиётга татбиқ эта олиш имкониятларини баҳолашга ёрдам беради [3].

Олинганд натижалар ва уларнинг таҳлили

Респондент-талабалар эътиборига ҳавола этилган биринчи вариант анкета сўрови ўзида куйидаги саволларни акс эттириди:

1. Айтингчى, пахтани тозалаш жараёни қандай жараён?
2. Пахтани тозалаш жараёнини қандай операцияларга бўлиб амалга ошириш мумкин?
3. Пахтани қуритиш жараёни қандай жараён?
4. Пахтани қуритиш жараёнини қандай операцияга бўлиб ўрганиш мумкин?
5. Пахтани толасини чигитдан ажратиш жинлаш жараёни қандай жараён?
6. Пахтани толасини чигитдан ажратиш жинлаш жараёнини қандай операцияларга бўлиб ўрганиш мумкин?
7. “Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси” фанини ўқитишда жараёниларни операцияларга бўлиб ўрганиш бўйича самарали жиҳатларини қайси бири билан танишсиз?

Айни ўринда респондент-талабалар эътиборига ҳавола этилган биринчи вариант анкета сўрови юзасидан улар томонидан қайтарилган жавобларни таҳлил этишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Куйида ана шу хусусида тўхталиб ўтамиз [4], [5].

Анкета сўровининг биринчи саволи юзасидан жавоб қайтарар эканлар, 237 нафар респондент-талабаларнинг аксарияти ОТМ да техника фанини ўрганишганлигини таъкидлашади. Уларнинг жавоблари 1-жадвалда қайд этилди:

1-жадвал

Гурухлар	Ижобий жавоблар сони		Салбий жавоблар сони	
	Сони	Фоиз ҳисобида	Сони	Фоиз ҳисобида
Тажриба $n_1 = 360$ нафар	229	63,6	131	36,4
Назорат $n_2 = 360$ нафар	237	65,7	123	34,3

Жадвалдан кўриниб турибдики, респондент-талабаларнинг катта қисми 237 нафари (65,7 фоиз) “Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси” фанини ўқитишда ҳар бир жараёни операцияларга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ, деган жавобни беришган.

Иккинчи савол юзасидан респондент-талабалар жараён ва операциялар бўйича касбий тайёргарликни пахта-тўқимачилик кластерлари асосида ташкил этиши бўйича тушунчалари борасида деярли маълумотларга эга, лекин моҳиятини тўлиқ англаб етмаслигини таъкидлаб ўтадилар. Респондент-талабаларнинг жавоблари кўрсаткичлари 2-жадвалда акс этган:

2-жадвал

Гурухлар	Ижобий жавоблар сони		Салбий жавоблар сони	
	Сони	Фоиз ҳисобида	Сони	Фоиз ҳисобида
Тажриба $n_1 = 360$ нафар	243	67,5%	117	32,5%
Назорат $n_2 = 360$ нафар	214	59,4%	146	40,6%

Тажриба ишларининг кейинги босқичларида респондент-талабалар билан ташкил этилган сухбат жараёнида уларнинг муйян қисми “Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси” фанини жараёниларини операцияларга ажратиб ўрганиш борасида маълум маълумотларга эга эканликлари, бироқ унинг моҳиятини тўлақонли ёритиб бера олмасликлари боис ижобий жавоб қайтармасликларига ургу бериб ўтдилар [1], [2].

Анкета сўровидан ўрин олган учинчи савол бўйича респондент-талабаларнинг жавоблари ижобий мазмун касб этди (3-жадвал).

3-жадвал

Гурухлар	Ижобий жавоблар сони		Салбий жавоблар сони	
	Сони	Фоиз ҳисобида	Сони	Фоиз ҳисобида
Тажриба $n_1 = 360$ нафар	229	63,6	131	36,4
Назорат $n_2 = 360$ нафар	163	45,4	197	54,6

Респондент-талабаларнинг тўртинчи саволга жавобларида “Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси” фанини бўйича дарсларни жараёниларга ҳамда операцияларга ажратиб, асосида ташкил этиш фан

**** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ****

**** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ****

техника таракқиёти учун ўта муҳим, деган фикрнинг оммавий равишда кўзга ташланишини эътиборга олган ҳолда уларни ижобий жавоблар сифатида қабул қилди, бундай жавоблар сон кўрсаткичларида кўйидагича ифодаланади:

4-жадвал

Гурухлар	Ижобий жавоблар сони		Салбий жавоблар сони	
	Сони	Фоиз ҳисобида	Сони	Фоиз ҳисобида
Тажриба n ₁ – 360 нафар	262	72,7	98	27,3
Назорат n ₂ – 360 нафар	153	42,4	207	57,6

Респондент-талабалар техника фанларини ўқитишида жараёнлар ва операцияларга бўлиш асосида ташкил мақсадини очиб беришга ҳаракат қилас эканлар, техника фани бўйича муайян тажриба ва билимга эгаликларини намоён этдилар. Бешинчи савол юзасидан уларнинг жавоблари кўйидагича бўлди (5-жадвал).

5-жадвал

Гурухлар	Ижобий жавоблар сони		Салбий жавоблар сони	
	Сони	Фоиз ҳисобида	Сони	Фоиз ҳисобида
Тажриба n ₁ – 360 нафар	185	51,5	175	48,5
Назорат n ₂ – 360 нафар	161	44,6	199	55,4

“Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси” “Пахта тўқимачилик кластери” тушунчаларини бўйича муайян тажрибага эгамисиз? деган саволга респондент-талабаларнинг жавоблари 6-жадвалда ифодаланган:

6-жадвал

Гурухлар	Ижобий жавоблар сони		Салбий жавоблар сони	
	Сони	Фоиз ҳисобида	Сони	Фоиз ҳисобида
Тажриба n ₁ – 360 нафар	239	66,3	121	33,7
Назорат n ₂ – 360 нафар	174	48,2	186	51,8

Олтинчи савол юзасидан берилган жавоблардан англанадики, респондент-талабалар муайян кийинчиликларга дуч келадилар. Уларнинг сўз юритилаётган масалада фаоллик кўрсатишидан йироқ эканликларини аниқлашга уриндик. Маълум бўлишича, респондент-талабалар дарсларни жараёнларга операцияларга бўлиб ташкил этиш тушунчаларини шарҳлаш борасида муайян тажрибага эгалар [1].

Еттинчи саволга жавоб қайтарар экан, тажриба ишларининг асосий иштироқчилари аввалги саволларга нисбатан ижобий жавоб қайтардилар. Жавобларга билдирилган фикрларни умумлаштирган ҳолда “Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси” фанини жараёнлар ва операцияларга ажратиб мазкур тушунчалар моҳияти респондент-талабалар томонидан қўйидагича шарҳланганигини таъкидлаб ўтмоқчимиз: “Техника фанлари дарсларида самарали таълим мухитини яратиш, талабаларни мустақил таълим олишга, дарсларда фаоллик кўрсатишига ундайди”. Ушбу жавоб мантиқан тўла ва аниқ ифодаланмаган бўлса-да, “Техника” фани ўқитувчиларининг бу борада маълумотларга эга эканликларидан далолат беради. Шу боис уларни тўғри деб топдик ва жавобларнинг микдор кўрсаткичлари асосида кўйидаги кўринишга эга бўлди (7-жадвал).

7-жадвал

Гурухлар	Ижобий жавоблар сони		Салбий жавоблар сони	
	Сони	Фоиз ҳисобида	Сони	Фоиз ҳисобида
Тажриба n ₁ – 360 нафар	262	72,7	98	27,3
Назорат n ₂ – 360 нафар	196	54,5	164	45,5

Қайд этилган кўрсаткичлардан англанадики, респондент-талабаларнинг оз сонли қисми (фоиз)ни инобатга олмаганда, уларнинг аксарияти пахта тўқимачилик кластери борасида маълумотларга эга. Улар ўз жавобларида мутахассислик фанларни ўрганишида пахтани қуритиш, тозалаш, пахта толасини чигитдан ажратиш, жинлаш каби тушунчалар билан таниш эканликларини ифодалаганлар. Аммо ушбу тушунчаларнинг моҳиятини қискача таърифлаш сўралганда, бу борада етарли маълумотга эга эмасликлари маълум бўлди [1],[2].

Бизга яхши маълумки, техника таълим йўналиши талабаларининг касбий билимларни “техника фанлари” ўкув машғулотларида ривожлантириш ва дастурида белгиланган фан асосларининг пухта ўзлаштиришларига хизмат қилиши лозим. Шу боис респондент-талабаларнинг интерфаол методларини номма-ном билишлари эмас, балки уларнинг моҳиятини етарли даражада англаб, шунингдек, амалий фаолиятда улардан самарали фойдалана олишлари муҳим саналади [4],[5].

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Тадқиқот доирасида амалга оширилган асословчи тажриба жараёнида ташкил этилган биринчи тур анкета сўрови натижаларининг кўрсатишича, олий ўкув юртларида фаолият олиб бораётган “Техника” фани моҳиятини талаба онгига етказиш хусусида талабалар бугунги кун талаблари асосида етарли даражада хабардор эмаслар. Ушбу хулоса ўз навбатида бизни бундай холатни юзага келтиришга сабаб бўлувчи омилларни аниқлашга ундаи. Шу боис респондент-талабалар ўртасида иккинчи вариант анкета сўрови ташкил этилди [1].

Ўқитувчилар ўкув жараёнида касбий тайёргарликни пахта- тўқимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантириш мазмунини самарали кўллашга оид кўрсатма ёки тавсиялар, дарс ишланмаларидан намуналар берилишига эҳтиёж сезмоқдалар [3].

Муаммонинг мавжуд ҳолатини ўрганиш ва бу тўғрисида мавжуд маълумотларнинг ишончлилигини тасдиқлаш мақсадида тажриба майдони сифатида танланган олий ўкув юртининг бир гурух талабалари ҳам тажриба ишларига жалб этилдилар. Даствлабки босқичда уларнинг эътиборига “Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси” фани ўқитувчилари томонидан таълим жараёнини ташкил этишга янгича ёндашувнинг шаклланганлигини аниқлашга хизмат килувчи анкета сўрови ҳавола этилди. Анкета сўрови қўйидаги саволлардан ташкил топди:

1. Пахтани қуритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича ўкув машғулотларининг ташкил этилиши эҳтиёж ва талабларингизга жавоб берадими?
2. Муайян мавзулар машғулотларнинг ноанъанавий шаклларда ташкил этилишига аҳамият бериляптими?
3. Пахтани қуритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича дарсларда ўқитувчи томонидан талабаларнинг мустақиллiliklari рағбатлантириб бориладими?
4. Пахтани қуритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича йўналтирилган машғулотларда ўқитувчи ҳамда талабаларнинг роли қандай белгиланмокда?
5. Шахсан сиз касбий тайёргарликни пахта-тўқимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантиришда етарли даражада фаоллик кўрсатаяпман, деб ҳисоблайсизми?
6. Касбий тайёргарликни инновацион ривожлантириш, шунингдек, “Техника” фани дарсларининг самарали ташкил этилиши йўлида қандай муаммолар мавжуд, деб ҳисоблайсиз?

Саволноманинг таркиби тузилмасидан жой олган биринчи саволга жавоб қайтарар эканлар респондент-талабаларнинг аксарияти пахтани қуритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича уларнинг эҳтиёж ва талаблари маълум даражада қондирилаётганини таъкидлаб ўтганлар. Бизга яхши маълумки, таълимнинг самарадорлиги унинг таълим олувчи талабаларнинг эҳтиёжларини тўла қондира олиши билан белгиланади. Жавоблар қўйидаги кўрсаткичларда намоён бўлди (анкета сўровида 720 нафар респондент-талабалар иштирок этдилар, тажриба ҳамда назорат гурухларининг респондентлари томонидан қайтарилиган жавоблар ўзаро нисбат тарзида ифодаланади, яъни, суратда тажриба, маҳражда эса назорат гурухларининг респондентларига тегишли жавобларнинг миқдор кўрсаткичлари берилади):

- 1) Пахтани қуритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича ўкув машғулотларининг ташкил этилиши эҳтиёж ва талабларимни маълум даражада қондиради: $\frac{265}{185}$ нафар;
- 2) Пахтани қуритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича дарсларининг ташкил этилиши эҳтиёж ва талабларимни қондира олмайди: $\frac{195}{190}$ нафар;
- 3) аниқ жавоб қайтара олмайман: $\frac{12}{65}$ нафар.

Иккинчи саволга жавоб қайтариш чоғида респондент-талабалар ўкув машғулотларида касбий компетенция шакллантириш анъанавий шакл ва усуулларда олиб борилишини таъкидлаб ўтганлар. Чунончи:

- 1) касбий тайёргарликни пахта - тўқимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантириш ноанъанавий машғулотлар асосида кечади: $\frac{285}{210}$ нафар;
- 2) “пахта - тўқимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантириш” анъанавий машғулотлар жараёнида кечади: $\frac{150}{180}$ нафар;
- 3) аниқ жавоб қайтара олмайман: $\frac{7}{60}$ нафар.

“Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси” фани дарсларида талабаларнинг фаолликлари ўқитувчилар томонидан рағбатлантирилиб борилиши юзасидан фикр юритилар экан, респондент-талабаларнинг бу борадаги фикрлари бир-бирига зиддир, яъни:

- 1) Пахтани қуритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича дарсларда ўқитувчи томонидан талабаларнинг мустақиллiliklari рағбатлантирилиб борилади: $\frac{250}{200}$ нафар;
- 2) Пахтани қуритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича дарсларда ўқитувчи томонидан талабаларнинг мустақиллiliklari рағбатлантирилиб борилмайди: $\frac{150}{210}$ нафар;
- 3) аниқ жавоб бера олмайман: $\frac{40}{30}$ нафар.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Тўртинчи савол юзасидан респондент талабалар томонидан берилган жавобларнинг асосий қисми салбий мазмун касб этади. Бундан кўриниб турибдики, аксарият “Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси” фани ўқитувчилар таълим жараёнида мутахассислик фанларига оид билимларни техника йўналиши талабаларига етарлича батафсил ёритиб беришмайди, бу намунавий фан дастурида ўз аксини топганки, яъни фан дастурида ушбу тил сатҳларига жуда кам ургу берганлар аксинча назарий билимларни шакллантиришга эътибор берилган, бу эса ўз-ўзидан талабаларнинг умумий техникини фалари бўйича амалий тажрибаларни ўзлаштириб кетишларига тўсқинлик қиласди. Жавоблар кўрсаткичи қўйидагилардан иборат бўлди:

1) Пахтани куритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича дарсларда ўқитувчилар етакчи ўрин тутгани: $\frac{165}{225}$ нафар;

2) Пахтани куритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича дарсларда ўқитувчилар етакчи ўрин тутмайди: $\frac{230}{180}$ нафар;

3) аниқ жавоб бера олмайман: $\frac{45}{35}$ нафар.

“Шахсан Сиз пахта - тўқимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантиришда етарли даражада фаоллик кўрсатаяпман, деб хисоблайсизми?” деган саволга респондент-талабаларнинг жавоблари қўйидагicha бўлди:

1) етарли даражада фаоллик кўрсатаман: $\frac{300}{210}$ нафар;

2) маълум даражада фаоллик кўрсатаман: $\frac{120}{215}$ нафар;

3) мутлақо фаоллик кўрсатмайман: $\frac{20}{15}$ нафар.

Сўнгти саволга жавоб берган респондент-талабаларнинг кўпчилиги пахта - тўқимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантиришда айрим муаммолар мавжудлигини таъкидлашган. Мазкур жавоблар моҳияти қўйидаги кўрсаткичлар билан ифодаланади.

1) “Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси” фанини ўрганиш жараёнида муайян муаммолар мавжуд: $\frac{320}{250}$ нафар;

2) Мазкур фанни ўрганиш жараёнида муаммолар мавжуд эмас: $\frac{100}{170}$ нафар;

3) аниқ айта олмайман: $\frac{20}{20}$ нафар;

Респондент-талабаларнинг анкета сўрови саволлари бўйича берган жавобларидан англанадики, айни вақтда олий таълимда пахта - тўқимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантириш йўлида маълум тўсиқлар мавжуд. Ушбу тўсиқларнинг бартараф этилиши талабаларнинг фаоллигини юзага келтиришга эришиш билан боғлик [1].

Олий таълимда техника дарсларида пахта - тўқимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантириш мазмунига қаратилган таълимни ташкил этишининг мавжуд ҳолатини ўрганиш аксарият “Техника” фани ўқитувчиларида педагогик технологиялар, уларнинг моҳияти ва амалиётда қўллаш борасидаги назарий билим ҳамда амалий кўнікма, малакаларнинг шаклланмаганлиги инновацион таълим самарадорлигини таъминлашга имкон бермайди.

Ушбу ҳолатга ёрдам бериш ўз навбатида Техника фани ўқитувчиларига техникини ўқитиш жараёнига инновацион технологияларнинг тагбиқ этилиши юзасидан методик ёрдамнинг кўрсатилиши ҳозирги замоннинг муҳим талабларидан бири саналади.

Тажриба-синов ишлари қўйидаги уч босқичда амалга ошириш режалаштирилган бўлиб, шакллантирувчи тажриба босқичи (2018-2019 йиллар)да пахта - тўқимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантиришни шаклланганлик даражасини аниқлаш учун қўйидаги ишлар амалга оширилди:

– тадқиқотнинг асосий йўналиши аниқлаб олинди;

– муаммонинг назарий ва амалиётдаги ҳолати ўрганилиб, таҳлил қилинди;

– ушбу йўналишда пахтани куритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини операцияларга бўлиб ўргатиш бўйича ўқитишида инновацион технологиялардан фойдаланиш ҳолати таҳлил этилди;

– тажриба-синов ишларини ўтказиш режалаштирилган олий таълим муассасаларидаги “техника йўналиши” кафедраларининг моддий-техник базаси, ўкув-услубий асос ва шарт-шароитлар мавжудлиги ўрганилиб чиқилди;

– тажриба-синов ишларини ўтказишида учун зарур бўлган материаллар тайёрланди;

Тажриба-синов ишлари обьекти билан боғлик бўлган ҳолатлар тажриба-синов ишларини асословчи босқичда ўрганилиб чиқилди. Бу жараённи ифодаловчи саволлар, тестлар тузилиб, улар билан олий таълим муассасаларидаги бошлангич таълим кафедраларидағи, иккинчи, учинчи, тўртиничи курс талабалари билан сўровномалар (тест ва анкеталар) ўтказилиб натижалари таҳлил қилинди.

Тажриба-синов ишларини амалга ошириш учун 2018-2019 йиллар мобайнида Гулистон давлат университети, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти ва Наманган мұхандислик-технология институтларидан, “Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси “Хомашё ва жараён турлари бўйича”

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

бакалавр таълим йўналиши 2,3,4 босқич талабалари орасида 360 нафаридан анкета ва тест синовлари ўтказиб борилди. Тажриба майдонларидан синов ишларига жами 720 нафар талабалар респондент сифатида қабул қилиндилар. Шунингдек, тадқиқотчи томонидан тавсия этилаётган методиканинг самардорлигини холис баҳолаш мақсадида тажриба майдонлари бўлган олий таълим муассасаларидан жами 6 нафар (2018-2019 йилларда) техника ўқитувчилар ҳам жалб қилиндилар (1-жадвал).

Тажриба гурухларида машғулотлар тадқиқотчи томонидан ишлаб чиқилган инновацион технология асосида, назорат гурухларида эса анъанавий услубда амалга оширилди.

Шакллантирувчи тажриба босқичи (2018-2020 йиллар)да олий таълим муассасалари талабаларининг техника фанларини ўқитиш бўйича касбий тайёргарликни пахта - тўқимачилик кластерлари асосида инновацион ривожлантиришига оид назарий ҳамда амалий билим ва қўнималарининг самардорлигини ошириш даражалари аниқланди, яъни, қуидаги ишлар амалга оширилди, шунингдек, тажриба-синов ишларининг иккинчи босқичда аниқланган камчилкларга тузатишлар киритилди;

– ўтказилган тажриба-синов ишлари натижаларига асосланган ҳолда илмий-услубий хулосалар чиқарилди ва расмийлаштирилди ҳамда тадқиқот натижаларини илмий – услубий асослашда тадқиқот натижалари ишнинг илмий фарази ва мақсад вазифалари билан нечоғлиқ муштараклигига ётибор берилди;

– тадқиқот ишларининг асосий қисмларидан бири бўлмиш Quizziz.com веб саҳифасига «Электрон ўкув қўлланма» доимо назоратда бўлди ва электрон тизимнинг талабалар электрон ўкув қўлланмани қўллаш орқали ўз – ўзини назорат қилиши ва ўз билимларини баҳолашни ҳам ўргандилар;

– тадқиқот давомида тўпланган барча маълумотлар математик статистик методлардан фойдаланган ҳолда баҳоланиб, унинг ишончли эканлиги асосланди ва услубий кўрсатмалардан ўкув жараёнига жорий этишга оид тавсиялар ишлаб чиқилди.

Тажриба-синов ишларини амалга ошириш учун 2018-2022 йиллар мобайнида ГулДУ, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти ва Наманганд мухандислик-технолоия институти “Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси (Хомашё ва жараён турлари)” бакалавр таълим йўналиши 2,3,4 босқич талабалари орасида 360 нафаридан анкета ва тест синовлари ўтказиб борилди. Тажриба майдонларидан синов ишларига жами 720 нафар талабалар респондент сифатида қабул қилиндилар. Шунингдек, тадқиқотчи томонидан тавсия этилаётган методиканинг самардорлигини холис баҳолаш мақсадида тажриба майдонлари бўлган олий таълим муассасаларидан жами 12 нафар техника ўқитувчилар ҳам жалб қилиндилар.

Тажриба гурухларида машғулотлар тадқиқотчи томонидан ишлаб чиқилган янги педагогик технология асосида, назорат гурухларида эса анъанавий услубда амалга оширилди.

Тажриба-синов ишлари жараённида тавсия этилаётган технология бўйича тадқиқотчи ва юкорида баён этилган ОТМ ларининг тегишли техника кафедралари мутахассислари иш олиб бордилар [1].

Ҳосил бўлган кўрсаткичлар тажриба-синов ишларининг самарадорлик даражасини баҳоловчи мезоннинг бирдан, тажриба гурухлари респондент-талабаларининг пахта тўқимачилиги кластери асосида касбий компетенликни шакллантириш бўйича инновацион малакаларга эгаликлари кўрсаткичларини баҳоловчи мезоннинг нолдан катталигини кўрсатади. Худи мана шу ҳолат тажриба гурухларида кайд этилган натижаларнинг назорат гурухи натижаларидан юкори эканлигини яна бир бор тасдиқлади.

Шундай қилиб, олий таълим муассасалари техника таълим йўналишлари талабаларининг касбий компетенликни шакллантиришда пахтани қуритиш, тозалаш, жинлаш жараёнларини орперацияларга бўлиб ўргатиш бўйича амалга оширилган тажриба-синов ишлари самарали ташкил этилди.

Олий таълим тизимида амалдаги ахборотлашган таълим мухитининг алоҳида техника фанларини ўқитиш бўйича касбий тайёргарликни инновацион ривожлантириш мазмуни ва самарали жихатлари барча иштирокчиларни фаол фойдаланувчиларга айланишига, инновацион технологияларини ўкув-тарбия жараёнига кенг жорий этилишига хизмат қиласи. Техника таълим йўналишлари талабаларида касбий тайёргарликни шакллантиришнинг амалиётга кенг татбик этишда ҳар бир дарсни бир жараён сифатида ўрганиш, мазкур жараённи эса операцияларга бўлиб ўрганилиши талабани пахтани қайта ишлаш жараёнини комплекс ўргнишда кенгрок имкон яратилади. Олий таълимда табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси дарсларида инновацион технологияларни қўллаган ҳолда касбий тайёргарликни шакллантириш мазмунига қаратилган таълимни ташкил этишнинг мавжуд ҳолатини ўрганиш натижамида маълум бўлди, аксарият «Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси» фани ўқитувчиларида дарсларни мазмунини жараёнларга ажратиб ҳар бир жараённи маҳсус операцияларга ажратиб ўргатилиши бўйича назарий билим ҳамда амалий қўним, малакаларнинг етарлича шаклланмаганлиги инновацион таълим самарадорлигини таъминлашга имкон бермайди. Ушбу ҳолатга ёрдам бериш ўз навбатида «Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси» фани ўқитувчилари ўртасида мутахассислик фанлар ва уларнинг асослари хусусидаги билимларнинг тарғиб этилиши, шунингдек, уларга таълим жараённига инновацион технологияларнинг татбик этилиши юзасидан методик ёрдамнинг кўрсатилиши хозирги замоннинг муҳим талабларидан бири саналади.

«Табиий толаларни дастлабки ишлаш технологияси» фанининг амалий машғулотлари бўйича яратилган ўкув услубий қўлланма ва электрон ўкув қўлланма асосида техника таълим йўналиши талабаларидан касбий тайёргарликни шакллантиришда биз тавсия этган воситалардан фойдаланиш таълим самарадорлигини оширишга

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

имкон беради. Бундан кўриниб турибдики, пахта тукимачик кластери ёрдамида касбий тайёргарликни шакллантиришда бир қатор мавзуларни бир жараён сифатида операцияларга ажратиб ўргатиш лозим. Бу методикада ушбу жараён компьютер технологиялари ёрдамида кўрсатилиб, тушунтирилиб борилади ва шу тарзда ўқитишни кўргазмалилик принципига таянган ҳолда талабаларда онгли равишда амалий жиҳатдан материалларини ўзлаштириши таъминланади. Натижада талабаларда ушбу машғулотни мазмунини тушунишга ва бу тушунча кўникмага айланбашига замин яратилади. Талабаларнинг ушбу машғулот бўйича компьютерда мустакил шуғулланиши улардаги кўникмаларини малака даражасига етказишга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гумурман.В.Е. Теория вероятностей и математическая статистика. –Москва: Высшая школа. 1999. -367 с.
2. Гордеева Н.А. Диагностическое исследование психологических особенностей воображения у активных студентов. // Ж. Инновации в образовании. –Москва. -2007. №9 –С 96-98.
3. Наумов В.А. Формирование межотраслевых кластерных образований в промышленности: автореф ... дис. кан. эк. наук. – Москва, 2007. – 22 с.
4. Ходжиев М.Т., Эшназаров Д.А. “Бўлажак мутахассисларнинг касбий компетенцияларини ривожлантириш асослари”. Монография. Гулистон. 2021.
5. Ходжиев М.Т. Эшназаров Д.А. “Олий таълим муассасалари техника йўналиши бўлажак мутахассисларининг касбий компетенцияларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари” Гулистон давлат университети ахборотномаси, Гуманитар-ижтимоий фанлар серияси, 2020 №3. – Б. 3-12.

Муаллифлар:

Ходжиев Муксин Таджиевич - Гулистон давлат университети ректори, техника фанлари доктори, профессор.
Султанов Отабек Сахобиддин ўғли - Наманган мухандислик-технология институти ўқитувчиси.

UDK: 37;37(077); 378

DEVELOPMENT OF PRACTICAL AND COGNITIVE COMPETENCIES OF IT TEACHERS

**ИНФОРМАТИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ АМАЛИЙ ВА КОГНИТИВ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ**

РАЗВИТИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ ИТ

Кудратов Козим Каримович

Т.Н. Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти. 100736. Тошкент,
Яккасарой, Братислава, 103 -үй
E-mail: k.kozim2016@mail.ru

Abstract. In this article, organization of competence education based on a practical and cognitive approach in the educational system in the world, creative-creative education-module to develop practical and cognitive competences of future informatics teachers, pedagogical and information technologies are being put into practice in the educational process. Knowledge such as the development of practical and cognitive competence in future teachers of computer science, the use of intellectual knowledge resources, the use of intellectual knowledge resources, the organization of innovative-methodical training of future teachers, the application of information educational resources to the educational process, the ability to organize and design the educational process in the professional activity of future teachers. , systematic work is being carried out on the professional training of future informatics teachers who can use their skills and qualifications in practical activities

Keywords: intellectual knowledge, practical and cognitive competence, target component, knowledge, skills, education, innovative education.

Аннотация. В статье на практике в образовательном процессе внедряются организация компетентностного образования на основе практико-познавательного подхода в системе образования мира, творческого-творческого обучения-модуля для развития практически-познавательных компетенций будущих учителей информатики, педагогических и информационных технологий. Такие знания, как развитие практических и познавательных компетенций у будущих учителей информатики, использование ресурсов интеллектуальных знаний, использование ресурсов интеллектуальных знаний, организация инновационно-методической подготовки будущих учителей, применение информационных образовательных ресурсов к образовательный процесс, умение организовать и спроектировать образовательный процесс в профессиональной деятельности будущих учителей., ведется планомерная работа по профессиональной подготовке будущих учителей информатики, способных использовать свои навыки и квалификацию в практической деятельности.

Ключевые слова: интеллектуальные знания, практические и познавательные компетенции, целевой компонент, знания, умения, образование, инновационное образование.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Кириш. Жаҳон илм – фан, таълим муассасалари ҳамда илмий тадқиқот муассасаларида бўлажак ўқитувчиларда инновацион фаолият билан шуғулланиш, жараён моделини ривожлантириш, тегишли таълим йўналишлари ўкув жарёнидаги фанларни ўқитиш жараёнида амалий ва когнитив компетенцияни ривожлантириш, талабаларда креатив-ижодий ёндашувга асосланган таълимни ривожлантириш, бўлажак ўқитувчиларда мустақил билим олиш, мантиқий фикрлаш, интелектуал амалий фаолиятини ривожлантириш бўйича илмий-тадқиқотлар олиб борилмоқда. Хусусан, бўлажак информатика ўқитувчиларининг амалий фаолиятида инновацион фикрлаши, илмий салоҳияти ва ижодкорлигини ривожлантириш, таълим – тарбия жараёнида ижтимоий - педагогик ҳамкорлик тамойилларини моделлаштириш, ўкув жараёнида ўқитишнинг сифат ва самарадорлигини таъминлашда инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш бўйича илмий-тадқиқотлар жарёнига катта эътибор қаратилмоқда [1].

Тадқиқот обьекти ва қўлланилган методлар

Ушбу мақола бўлажак информатика ўқитувчиларининг амалий-когнитив компетенцияларини ривожлантириш жараёнига багишланган бўлиб, тадқиқот жараёнида ўкув-тарбиявий таълимнинг адекват ҳолатида ўрганишни таъминлашга қаратилган интерфаол методлар мажмуи қўлланилди: назарий (таҳлилий-синтетик, қиёсий-таққослаш, аналогия, идуктив, моделлаштириш), диагностик (сўровлар, тест ўтказиш, кузатиш, лойиҳалаштириш), прогностик (экспериментни баҳолаш, мустақил ўз устида ишлаш тизимини баҳолай олиш, умумлаштириш), педагогик тажриба-синов ва математик-статистик (маълумотларни статистик қайта ишлаш, натижаларни график тасвирилаш ва бошк.).

Олингандай натижалар ва уларнинг таҳлили

Республикамида амалга оширилган ислоҳотларнинг бош мақсади олий таълим муассасалари битирувчиларининг амалий-когнитив компетенциясини ривожлантириш ҳамда педагогик фаолиятда дидактик имкониятларини ривожлантириш, ўкув жараёнида педагогик таълим жараён мазмуни, ривожлантириш механизми амалий ва когнитив сифатларни шакллантириш даражалари, дидактик таълимнинг жараён моделини ишлаб чиқиш алоҳида аҳамият касб этади. Бўлажак ўқитувчиларда амалий ва когнитив компетенцияни аввало таълим жараёнида инновацион ёндашувлар орқали ривожлантириш алоҳида ўрин тутади [2]. Бугунги кунда таълим тизимидағи устувор вазифалар этиб, бўлажак ўқитувчиларнинг касбий фаолиятда амалиётчи методист ва ижодкор ўқитувчи ([3] ушбу тадқиқотда ижодкор ўқитувчиларнинг фаолияти натижалари келтирилган) бўлиб етишишида амалий ва когнитив билимларини ривожлантириши масаласи муҳим ўрин тутади. Давлатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг бош мақсади ҳар томонлама етук, билимдон, креатив фикрловчи, рефлексия, ижодий, мустақил ишлаш қобилиятини ривожлантириш ва уларни амалиётда қўллаш орқали ижодкор ёшларни тарбиялаш масаласи бугунги куннинг долзарб вазифасидир [4].

Олий таълим муассасаси таълимининг муҳим йўналиши бўлиб бўлажак ўқитувчиларда амалий-когнитив компетенцияларни ривожлантириш жараёнида, хусусан фанга тайёрлашнинг таълимий соҳасини шакллантириш учун шарт-шароитларни аниқлаштириш лозим. Компетенция учун – умумлашган ҳаракат усуллари ва таълим натижаларидан шу билимларни қўллаш қобилияти; компетентлик учун компетенцияларни эгаллаш даражаси, интеграл шахсий тавсифлашдан билимлар, тажриба ва таълимгача; компетенция компетентли таълим мазмунидаги киради, компетентлик эса индивидуалга; компетентлик компетенциянинг намоён бўлиши тажрибасини кўзда тутади. 1-жадвалда келтирилган жадвалда амалий-когнитив компетентликнинг таркибий тузилмаси келтирилган.

1-жадвал.

Амалий-когнитив компетенциянинг таркибий тузилмаси

Компетенциянинг таркибий қисмлари	Таркибий қисмлар мезони
Интелектуал	инсонда тафаккур турлари ва услуби, ақл сифати, билиш жараёнлари ва кўникмалар, фикрлаш операциялари, шунингдек фан ва фан олди билим, кўникма ва малакалар тизимини ташкил этади. Компетенция шахс фикрлашининг маҳсулдор турли сифатида алоҳида роль ўйнайди, чунки компетенция биринчи навбатда турли соҳаларда билимларни қўллашни, турли ностандарт вазиятлардан чиқиш усулларини топиш кўникмасини, одатий, стереотип ечимларга қарши чиқиш, турли алгоритмлаштирилган мураккаб вазифаларни ечиш қобилиятини назарда тутади
Мотивациявий	инсоннинг бутун ҳаёти давомида шаклланадиган ва ривожланадиган эҳтиёжлар, мотивлар ва мақсадлар мажмунини қамраб олади
Ахборотли	муаммони ечиш ва қўлланувчанилиги шартлари таҳлили асосида тадқиқот методини танлаш учун ахборотни тақдим қилиш тилини танлаш ҳақида мустақил қарор қабул қилиш
Баҳоловчи	тадқиқот доирасида хатоларнинг юзага келиши сабабларини таҳлил қилиш асосида коррекцион фаолият режасини тузиш ҳамда малакаларини эгаллаш ва эҳтимол амалий-когнитив фаолият натижаларини кўра олиш

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Шунингдек, Л.В.Шкеринанинг фикрича «Компетенция – бу нафақат билим, малака, қўникмаларни, балки долзарб масалаларни ечишида уларни намоён қилишига қобиляят ва тайёрликни ўз ичига оладиган интеграл шахс хислати». Мактаб курсидан фарқли равишда ўрганиладиган тушунчалар кенгроқ ва чуқурроқ изохланади, бу эса талабаларда нафақат ўкув информатикфаолиятнинг усууларини, балки методик фаолият усууларини ҳам, ва қасбий тайёргарлик учун мухим бўлган когнитив компетенцияни ривожлантириш зарурй мустақил таълим фаолияти тажрибасини ҳам шакллантириш имкониятини беради. Талабанинг мустақил таълими фаолияти унинг учун янги бўлган билимларнинг “очилиши” билан боғлик. Шунга кўра талабанинг когнитив компетенцияни ривожлантириш воситаси сифатида эвристик масалаларни кўриб чиқамиз. Тадқиқотда масалани муаммоли вазиятнинг ҳар қандай белгили модели сифатида келтирилган. Янги билимларни ўзлаштириш қобилятини эгаллаш когнитив компетенцияни ривожлантиришда марказий ўринни эгаллади. Талабаларнинг фикрлаш фаолиятини бошқариш нуқтаи назаридан эвристик метод ва усууларни ўрганишга Ю.Н.Кулюткиннинг тадқиқот иши олиб борилган [5].

Мотивацион компонентнинг универсал таркибий қисми таълим ва билиш жараёнига ижобий эмоционал муносабатни шакллантиришда, ўрганиш мақсади тўғрисида хабардорлиқда, таълим даражасини оширишга интилишда, ўрганишга қизиқишининг намоён бўлишида ифодаланади; маҳсус таркибий қисм тингловчиларга маълум мавзулар бўйича билим даражасини оширишг мотивациясидан иборат. Мотивацион компонентнинг кўрсаткичи - мотивациянинг барқарорлиги ва йўналтирилганлилиги [6].

Когнитив-операцион компонентнинг универсал таркибий қисми турли соҳалар (фактлар, тушунчалар, назариялар, тамойиллар ва бошқалар) дан олинган фундаментал билимларни ўз ичига олади; умумий қўникмалар (таҳлил, таққослаш, умумлаштириш ва бошқалар) орқали билим, қобиляят ва қўникмаларни ҳал қилиш бўйича ўкув ва когнитив вазифалар. Муайян таркибий қисм ўкув предметлари бўйича маҳсус қўникмалар ва билимларни ўз ичига олади. Компонент кўрсаткичи - билим ва қўникмалар даражасидир [7].

Фаолият компонентининг универсал таркибий қисми тажрибани ривожлантириш ва адаптив фаолиятни шакллантиришда ифодаланади: билим, қўникма, малакаларни аниқ вазиятларда амалиётга татбиқ этиш қобиляти, ўкув стратегиясини танлаш, ўкув жараёнини бошқариш, тўғри ҳаракат услуги мавжудлиги, фаолият усууларини танлаш (режалаштириш қобилятилари, башорат қилиш ва бошқалар); аниқ таркибий қисм тайёрлов курсларида ўқитишининг ўзига хос хусусиятлари ва фаннинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда билимларни амалда кўллашда ифодаланади. Фаолият компонентининг кўрсаткичи бу ўқитилганлилик даражасидир.

Баҳоловчи компонентнинг универсал таркибий қисми тайёрлов курси тингловчиси толмонидан ўзини ўкув ва билим фаолияти субъекти сифатида рефлексия ва ички қарашга асосланган хабардорлиги, муваффакиятсизликлар сабабларини таҳлил қилиш, камчиликлар устида ишлаш, хатоларини тузатиш истагини англашидан иборат (индикатор - маълумотли баҳолаш қўникмалари натижаларни баҳолаш мезонлари); маҳсус таркибий қисм - бу шахсий ютуқлар ва ўсишни рабbatлантирувчи регулятор бўлиб, ўзига хос мавзу бўйича ўз-ўзини диагностика қилиш ва ўз фаолиятини таҳлил қилиш, қабул қилинган қарорларнинг самарадорлиги ва мақсадга мувофиқлигини баҳолаш қобилятида намоён бўлади (компонент кўрсаткичи - бу баҳолаш ва рефлексия қобиляти).

2-жадвал.

Бўлажак информатика ўқитувчиларининг амалий-когнитив компетенцияларини ривожлантириш шартлари

№	Босқич	Амалга ошириладиган ишлар мазмуни
1.	Креатив – ижодий	талаба шахсида мотивларининг йиғиндиши ва талабанинг ижодий илмий меҳнатга лаёқатлилиги, янги, бетакрор нарса яратади олиш лаёқати, бадийи шакл яратиш, фикрлаш, гоя ва ечимга олиб келувчи ақлий жараён натижасидир.
2.	Мустақил – танқидий фикрлаш орқали	таълим муассасаларидан ташқарида мустақил равишида олинган билим, фан ва техника ютуқларини ўз ички туйғулари асосида мустақил ўрганишга қаратилган ҳаракатлар мажмуасининг натижаси, инсоннинг шахсий қобилятиларини ривожлантириш жараёни орқали ривожлантирилади.
3.	Аудиториядан ташқари таълим	бўлажак ўқитувчиларда ўз ўкув-жараёнидаги фан доирасида танлаган воситалар ва адабиётлар ёрдамида авлодлар тажрибасини, фан ва техника ютуқларини ўрганишга йўналтирилган мустақил-шахсий ҳаракатлар жараёни.

Хулоса. Олий таълим муассасаси таълим министри мухим ўналиши бўлиб бўлажак ўқитувчиларда амалий-когнитив компетенцияларни ривожлантириш жараёнида, хусусан фанга тайёрлашнинг таълими соҳасини шакллантириш учун шарт-шароитларни аниқлаштириш лозим. Шу мақсадда когнитив компетенциянинг ҳар бир компоненти иккита: таълим шакли ёки олий таълим йўналишига боғлик бўлмаган универсал ва маълум бир таълим соҳаси томонидан асосланган ўзига хослик таркибий қисмлардан иборат эканлиги аниқланди. Таркибининг

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

ўзига хослиги ва жойлашиш мантигига эга бўлган когнитив компетенциянинг барча таркибий қисмлари ўзаро боғлиқ ва интегративдир, унинг шаклланиши ўрганишда бошқариладиган жараён бўлиб, ёшнинг ўзига хослиги ва динамикасига эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бегимкулов У. Ш., Джурاءв Р. Х., Исянов Р. Г., Шарипов Ш. С., Адашбоев Ш. М., Цой М. Н. Педагогик таълимни ахборотлаштириш: назария ва амалиёт. *Монография*. - Тошкент, 2011. – 177 б.
2. Абдуқодиров А.А., Тоштемиров Д.Э. Таълим муассасаларида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш методикаси. *Монография*.- Гулистон: “Университет”, 2019. - 232 б.
3. Тихомиров В.П. Мир на пути Smart Education: новые возможности для развития // Открытое образование, 2011. - № 3. - С. 22-28.
4. Кудратов К.К. Узликсиз таълим жараёнида мустақил фикрловчи ижодкор шахсни тарбиялашнинг педагогик – психологик масалаларини шакллантириш. //Узлуксиз таълим. Махсус сон. 2020 - Б. 95-101.
5. Кулюткин Ю. Н. Творческое мышление в профессиональной деятельности учителя. // Вопросы психологии, 1986. 2. – С. 21-30.
6. Кудратов К.К. Ўқитиши жараёнида когнитив компетентликни шакллантириш. //Узлуксиз таълим. Махсус сон. 2021 - Б. 54-58.
7. Кудратов К.К. Электрон таълим ресурсларини яратишда Sunrav bookoffice дастурининг имкониятлари //ГулДУ ахборотномаси, 2016. №2. - Б.96-108.

References:

1. Begimkulov U. Sh., Djuraev R. X., Isyanov R. G., Sharipov Sh. S., Adashboev Sh. M., Tsoy M. N. Pedagogik ta’limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyat. *Monografiya*. - Toshkent, 2011. – 177 b.
2. Abduqodirov A.A., Toshtemirov D.E. Ta’lim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalaniш metodikasi. *Monografiya*.- Guliston: “Universitet”, 2019. - 232 b.
3. Tixomirov V.P. Mir na puti Smart Education: novie vozmojnosti dlya razvitiya // Otkritoe obrazovanie. 2011. - № 3. - S. 22-28.
4. Kudratov K.K. Uzliksiz ta’lim jarayonida mustaqil fikrlovchi ijodkor shaxsni tarbiyalashning pedagogik – psixologik masalalarini shakllantirish.//Uzluksiz ta’lim. Maxsus son. 2020 - B. 95-101.
5. Kulyutkin, Yu. N. Tvorcheskoe mo’shlenie v professionalnoy deyatelnosti uchitelya.// Voproso’ psixologii, 1986. 2. – S. 21-30.
6. Kudratov K.K. O’qitish jarayonida kognitiv kompetentlikni shakllantirish.//Uzluksiz ta’lim. Maxsus son. 2021 - B. 54-58.
7. Kudratov K.K. Elektron ta’lim resurslarini yaratishda Sunrav bookoffice dasturining imkoniyatlari // GulDU axborotnomasi, 2016. №2. -B.96-108.

Муаллиф:

Кудратов К.К. - Т.Н.Кори Ниёзий номидаги ЎзПФИТИ докторант, E-mail: k.kozim2016@mail.ru

УДК 372.851

TECHNOLOGY FOR DEVELOPING THE SKILLS OF ORGANIZING TEACHERS' EDUCATIONAL LESSONS ON THE BASIS OF THE INTERNATIONAL EVALUATION SYSTEM

ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ЎҶУВ МАШФУЛОТЛАРИНИ ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ТИЗИМИ АСОСИДА ТАШКИЛ
КИЛИШ КЎНИКМАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ
МЕЖДУНАРОДНОЙ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ

Турдибоев Дилшод Хамидович

Гулистон давлат университети. 120100. Гулистон шахри, 4-мавзе.

E-mail: dilshod.turdiboyev.82@mail.ru

Abstract. In this article, the didactic and methodical requirements for the creation of educational literature created for general educational institutions in the republic are clarified, the creation of the content of mathematics in general educational institutions based on the international assessment system, the creation of educational materials, didactic materials and educational tasks based on didactic rules and principles and the principles of international assessment. methodical recommendations are developed.

Key words: didactics, didactic principles, methodological requirements, international assessment, state education standard, didactic legitimacy, didactic principle, international assessment principle, competence.

Аннотация. В данной статье уточняются дидактические и методические требования к созданию учебной литературы, создаваемой для общеобразовательных учреждений Республики, создание содержания математики в общеобразовательных учреждениях на основе международной системы оценивания, создание учебных

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

материалов, дидактические материалы и учебные задания, основанные на дидактических правилах и принципах и принципах международного оценивания, разработаны методические рекомендации.

Ключевые слова: дидактика, дидактические принципы, методические требования, международное оценивание, государственный образовательный стандарт, дидактическая правомерность, дидактический принцип, международный принцип оценивания, компетентность.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган янги таҳирдаги “Таълим тўғрисида”ги Қонунининг 35-моддасида умумтаълим фанларининг ўкув дастурлари шахсни ҳар томонлама камол топтиришга, ўкувчиларда фанлар бўйича билим, кўнима ва малакаларни ошириш, ўкув режалари ва ўкув дастурларини жорий этишда замонавий педагогик технологиялар, ўқитишнинг инновацион шакллари ва усуллари, ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш бўйича вазифалар белгиланган. Бундан ташқари, Қонунга мувофиқ умутаълим фанларини ўқитишнинг узлуксиз ва изчиллигини таъминлаш, замонавий методологияни яратиш, умумий ўрта таълим давлат таълим стандартларини компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштириш, ўкув методик таъминотларни янги авлодини яратиш ва амалиётга жорий қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта ва ўрта махсус таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарори тасдиқланган[1]. Мазкур қарорнинг З бобида умумий ўрта таълим муассасалари учун ўкув методик мажмуаларни ишлаб чиқишининг принциплари белгилаб берилган. Ушбу принципларга эътибор қаратадиган бўлслак, ўкув адабиётларнинг янги авлодини яратишда кўйидаги принципларга амал қилинади: ўкув адабиётлар таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари асосида яратилганлиги; ўкув адабиётларини яратишда ўкувчиларнинг аклий ва жисмоний имкониятлари, ёши, психофизиологик хусусиятлари, билим даражаси, кизиқишилари, лаёқатлари хисобга олингандиги; ўкув адабиётларини яратишда ўкувчиларда ватанпарварлик ва миллий ғурур хиссини шакллантиришга қаратилганлиги; умумий ўрта таълим муассасалари ўкувчиларида мустақил ижодий фикрлаш, ташкилотчилик қобилияти ва амалий тажриба қўникмаларини ривожлантиришга йўналтирилганлиги.

Тадқиқот обьекти ва қўлланилган методлар

Умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг ҳалқаро баҳолаш тизими асосида таълим жараёнини ташкил қилининг педагогик имкониятларини ривожлантириш жараёни обьект сифатида қаралди. Мақолани тайёрлашда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта ва ўрта махсус таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарорида белгиланган вазифалар ва Peggy G. Carr, PhD., Vice Chair, PISA Governing Board Associate Commissioner, National Center for Education Statistics (NCES) номли адабиётнинг илмий тавсияларидан фойдаланилди[1] – [5].

Олингандар ва уларнинг таҳлили

Умумтаълим муассасалари учун яратиладиган ўкув адабиётларини яратишга қўйиладиган дидактик талаблар:

ўкувчи томонидан ўкув материалларининг тўлиқ ўзлаштирилишини таъминлаш;

матнлар ахборот беришга эмас, балки ўкув фанининг мазмун-моҳиятини тушунтириш мақсадларига хизмат килиши;

қизиқарли, лўнда ва ҳамма учун қулай ва табақалаштирилган бўлиши;

илмий дунёқарашни шакллантириш, ватанпарварлик ва миллатлараро тутувлик талабларига жавоб бериши, аниқ далилларга асосланган материаллардан таркиб топиши;

таълимнинг кундалик ҳаёт ва амалиёт ўртасидаги боғлиқлигини таъминлашга, олингандар билимларни амалиётда қўллай олиш лаёқатлари шакллантирилишига, бошқа ўкув фанлари билан узвий боғлиқликни таъминлашга йўналтирилган бўлиши;

расмлар кўринишидаги иллюстрациялар: хариталар, чизмалар, схемалар, жадваллар, диаграммалар ва фотосуратлар билан безатилган бўлиши;

янги тушунчалар, атамалар, қоидалар, формулалар, таърифлар ва шу кабилар лугат кўринишида ифодаланган бўлиши лозим.

Умумтаълим муассасалари учун яратиладиган ўкув адабиётларини яратишга қўйиладиган **илмий-методик талаблар:**

фан-техниканинг сўнгги ютукларини ўзида акс эттириши;

ўкув фани мавзуларининг мазмунан яхлитлиги таъминланган бўлиши;

ўкув фани мавзулари ўзбек адабий тили қоидаларига тўлиқ риоя қилган ҳолда оддий ва содда, тушунарли ва равон тилда баён қилиниши;

мантиқий кетма-кетликка ва изчилликка амал қилиниши;

миллий гоя ва Ўзбекистон ҳалқининг менталитетига зид бўлмаган тегишли иллюстрациялар билан бойитилиши;

савол ва топшириклар аниқ ифодаланган бўлиши;

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

ўқувчиларни фикрлашга, ёзишга, тасвирилашга, чизма чизишга, ҳисоблашга, амалий ишларни бажаришга, тажрибалар ўтказишига ўргатишида педагогик технологиялардан фойдаланиш назарда тутилган бўлиши;

бир тушунчанинг икки хил атама билан ифодаланишига, саналарни келтиришида мавхумликка йўл қўйилмаслиги;

касб-хунарга йўналтиришига оид матнлар ва расмлар, изоҳли лугат, техник ижодкорлик ва мантикий тафаккурни ўстиришига қаратилган лойихалаш ҳамда моделлаштириш юзасидан топшириқларни қамраб олган бўлиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта маҳсус таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида” ги № 187 сонли қарори билан умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ишлаб чиқилди: Ушбу ДТС ни тасдиқлашда қўйидаги тамойилларга таянилган:

- давлат таълим стандартининг давлат ва жамият талабларига, шахс эҳтиёжига мослиги;
- ўқув дастурлари мазмунининг жамият ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ҳамда фан-техника ривожланиши билан боғлиқлиги;
- умумий ўрта таълимнинг бошқа таълим турлари ва босқичлари билан узлуксизлиги ва таълим мазмунининг узвийлиги;
- умумий ўрта таълим мазмунининг инсонпарварлиги;
- таълим мазмунининг республикадаги барча ҳудудларда бирлиги ва яхлитлиги;
- умумий ўрта таълимнинг мазмуни, шакли, воситалари ва усусларини танлашда инновация технологияларга таяниш;
- педагогик тафаккурда қарор топган анъанавий қарашлар билан «Таълим тўғрисида»ги_Конунда ифодаланган замонавий талабларнинг узвийлиги;
- илфор демократик хорижий мамлакатларнинг таълим соҳасида меъёрларни белгилаш тажрибаларидан миллий хусусиятларни ҳисобга олган холда фойдаланиш.

Бизга маълумки, ҳозирги кунда амалдаги ДТСда таянч ва фанга оид умумий компетенциялар белгилаб берилган бўлиб, шу компетенциялардан асосий компетенцияларидан бири “Математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси”дир. Бу компетенция ўқувчиларни аниқ ҳисоб-китобларга асосланган ҳолда шахсий, оиласи, касбий ва иқтисодий режаларни тузса олиш, кундалик фаолиятда турли диаграмма, чизма ва моделларни ўқий олиш, инсон меҳнатини енгиллаштирадиган, меҳнат унумдорлигини оширадиган, қулай шарт-шароитга олиб келадиган фан ва техника янгиликларидан фойдалана олиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутади.

ДТСнинг “Математика” фани бўйича умумий ўрта таълим муассасалари ўқувчилари учун қўйилган компетенцияга эътибор қарасак, бунда ўқувчиларнинг математика фанини ўзлаштиришида қўйидаги назарий ва амалий билимлар ўрин олган:

Бошлангич синфларда:

Сонлар назарияси бўйича:

Берилган бир ва кўп хонали сонларни ва энг содда касрларни ўқиши, ёзиши, таққослаш;

Содда кўринишдаги сонли ифодаларнинг қийматини оғзаки ва ёзма ҳисоблаш;

Масала ечиши бўйича:

содда амалий мазмундаги мантикий масалаларни ечиш;

Геометрик шакллар бўйича:

текислик ва фазодаги содда геометрик фигуранларни тасаввур қилиш ва тасвирилай олиш;

геометрик шаклларни хоссалари ва содда комбинациялар тузса олиш;

содда амалий ҳолатларда тайёр жадвалларга маълумотлар кирита олади, энг содда диаграммалар шаклида тасвирилай олади.

Юқори синфларда(9-синф):

Сонлар назарияси бўйича:

натурал, бутун ва рационал сонларни ўқиши ва ёзиши уларни таққослаш, шакл алмаштириш;

Масала ечиши бўйича:

фоизлар, пропорцияларга доир содда амалий масалаларни еча олиш;

Сонли кетма-кетликлар ва ҳарфли ифодалар бўйича:

сонли ифодаларнинг йифиндиси, кўпайтмаси, бутун кўрсаткичли даражалар), содда радикаллар, содда тригонометрик ифодаларни ўз ичига олган формулалар бўйича аниқ ва тақрибий арифметик ҳисоб-китоблар ҳамда айний алмаштиришларни бажариш;

содда сонли кетма-кетликлар ва функцияларни таҳлил қила олиш;

Геометрик шакллар бўйича:

текисликда фигуранларнинг хоссалари, геометрик алмаштиришлар, вектор ва координаталар усусларидан фойдаланиб масалаларни еча олади, содда тасдиқларни исботлаш;

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

содда фазовий жисмларни ва уларнинг элементларини тасаввур қилиш, таърифлай олиш, айланма сирт юзалари ва ҳажмларини берилган формулалардан фойдаланиб ҳисоблай олиш;

Масала ечиши бўйича:

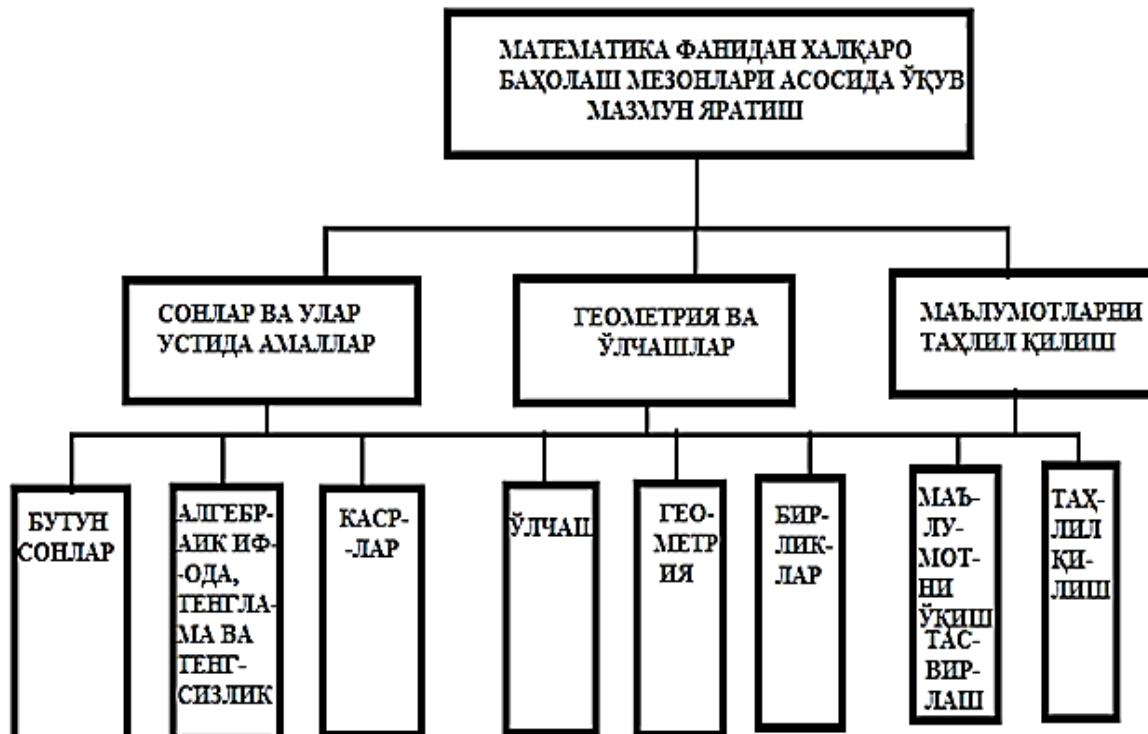
содда комбинаторик масалаларни таҳлил қилиб ечиш;

амалиётда учраган ҳодисаларнинг рўй бериш-бермаслик имкониятларини ҳисоблаш ва баҳолаш каби математик компенцияларни ўзлаштириш бўйича талаблар белгилаб берилган.

Биз, республикамиз умумий ўрта таълим тизимида математика фани ўқув мазмуни(ДТС, дарсликлар ўқув қўлланмалар ва ўқув режа) уни ўқитиш бўйича илмий тадқиқот ва таҳлил олиб бориш натижасида қўйидаги мавжуд муаммолар борлигини кузатдик.

Маълумки, TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) ўқувчиларнинг математик ва табиий фанлар бўйича назарий ва когнитив (эслаш, аниқаш, тартиблаш, ҳисоблаш ва мулоҳаза юритиши) билимларини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқот мезонларидир. Ушбу халқаро баҳолаш тизимида бошлангич синф ўқувчиларининг математика фани бўйича қўйидаги билимлар мазмунида баҳолаш мезонлари ишлаб чиқлади:

- 1) Сонлар ва математик амаллар;
- 2) Геометрия ва ўлчашлар;
- 3) Маълумотларни таҳлил қилиш ва улар билан ишлаш.

1-расм. Математика фанидан халқаро баҳолаш мезонлари асосида ўқув мазмун яратиш босқичлари

Умумтаълим масуассасалария математика фанини ўқитишида дастлаб, математиканинг “Бутун сонлар ва улар устида амаллар” бўлнимини ўзлаштиришда ўқувчилар номанфий бутун сонлар устида тўрт амалга доир ҳисоблашларни бажара олиш кўнкимасига эга бўлишлари шарт бўлади. Тажрибаларимиз шуни кўрсатади-ки, халқаро баҳолаш тизими мезонларида ушбу бўлим бўйича топшириклар тузишда олти хонали сонлар уларнинг ёзилиши, сон ўқида сонларни тасвирланиши ва сонларни таққослаш, уч хонали сонларни бир ва икки хонали сонларга кўпайтириш, уч хонали сонларни бир хонали сонларга бўлиш, тоқ ва жуфт сонларни фарқлаш, сонларнинг карралиси, сонларни яхлитлаш каби мазмунга эътибор қаратилиди.

“Ифодалар, тенгламалар ва муносабатлар” бўлнимини ўзлаштиришда:

- сонли ифодадаги етишмайтган сонларни ёки белгиларни топиш;
- номаълум аргументларни ўз ичига олган муаммоли масалаларни алгебраик ифодалаш учун мантикий ва сонли жумлаларни таҳлил қилиш ва хulosса қилиш;
- муносабатларни аниқ конун қойида асосида мослаштириш ва тавсифлаш.

“Оддий ва ўнли касрлар” бўлнимини ўзлаштиришда:

- касрни бутун ёки тўпламнинг бир кисми сифатида тасвирлаш;
- касрларнинг турли хил кўринишларини сўзлар, моделлар ва рақамлар билан боғлаш;
- касрларни қўшиш, айриш ва таққослаш.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

- ўнли касрларни турли хил кўринишида сўзлар моделлар ва рақмалар кўринишида ифодалаш;
- ўнли касрларни таққослаш ва тартиблаш;
- ўнли касрларни оддий касрлар билан боғлаш;
- ўнли касрларни қўшиш ва айриш.
“Геометрия ва ўлчашлар” бўлимими ўзлаштиришда:
 - узунликларни ўлчаш;
 - масса, ҳажм ва вақтни ўз ичига олган ҳисоб китобларни бажариш;
 - тўғри тўртбурчаклар ёрдамида шаклларнинг юзини ҳисоблаш;
 - кўпбурчаклар периметрини ҳисоблаш;
 - кублар ёрдамида кўпёклар ҳажмини ҳисоблаш;
 - ўкувчиларнинг фазовий тасаввурларини шакллантириш;
 - шакллар ўртасида геометрик муносабатларни таҳлил қилиш ва шулар асосида хулоса қилиш.“Маълумотлар билан ишлаш” бўлимими ўзлаштиришда:
 - жадваллардан, пиктограммалардан ва гистограммалардан маълумотларни ўқиш;
 - жадваллар, пиктограммалар ва гистограммали маълумотлар яратиш.
 - икки ёки ундан ортиқ маълумотларни бирлаштириш ёки таққослаш ва умумий хулоса чиқариш.Бошланғич синф ўкувчиларининг когнитив компетенцияларини шакллантиришда қўйидаги меъзонлар инобатга олинади:
 - Эсга олиш – ўрганилаётган тушунчанинг таърифларини ва хоссаларини эсга олиш;
 - Аниқлаштириш – сонлар, алгебраик ифодалар ва миқдорлар, шаклларни аниқлаш. Янги тушунчалар бўйича маълумотларни манъбалардан аниқлаштириш ва таҳлил қилиш;
 - Тартибга солиш - сонлар, алгебраик ифодалар ва миқдорлар, шаклларни таърифлари ва хоссаларини тизимлаштириш;
 - Ҳисоблаш – аниқлаштирилган алгоритм асосида тўғри алгебраик амалларни бажариш.
 - Қўллаш – берилган масалаларни ҳаётий вазиятлардан тузиб, ўкувчиларга уларни ечимин амалга ошириш қоидаларини ишлаб чиқиши.
 - Тасаввур қилиш – қўйилган масалани ечиш учун мос амаллар ва усувлар ва воситаларни аниқлаштириш ҳамда уни амалга ошириш.
 - Мулоҳаза юритиш – бунда ўкувчиларнинг мантикий, тизимли фикрлаш муҳим бўлиб, бунда масала ечимини топишида фойдаланиш мумкин бўлган математик қонуният ва қоидаларга асосланган индуктив ва дедуктив мулоҳазалар юритилади.
 - Таҳлил қилиш – сонли ифодалар, миқдорлар ва шакллар орасида мантикий муносабатларни таҳлил қилиш ва тавсифлаш.
 - Интеграциялаш – ўзлаштирилган мавзулар асосида билимларни турли элементларини ва ўкувчиларнинг тасаввур қобилиятларини ривожлантириш механизмларини яратиш.
 - Умумлаштириш – мавзулар орасидаги ўзаро мантикий муносабатларни умулаштириб хулосалар қабул қилиш.
 - Асослаш - қўйилган масаланинг ечимини математик асосларини ифодаловчи мулоҳазаларни ишлаб чиқиши.Халқаро баҳолаш тадқикотлар доирасида топшириқлар тузишда қўйидаги омиллар эътиборга олинади:
 - топшириқларни тузишда ўкувчиларни тасаввур қилиш ва креативлик қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилганлиги;
 - топшириқларни тузишда дизайнга эътибор қартиш;
 - тузилган топшириқлар когнитив компетенциядаги мезонларга амал қилиш;
 - “Аниқлик” топшириқларни тузишда берилганлар ва топиш керак бўлган номаълумни содда ва равон тилда тақдим этиш;
 - топшириқларни тузишда уни ечиш учун белгиланган вакт меъёрлари(регламент)га амал қилиш;
 - топшириқларни тузишда ноаниқликка йўл қўймаслик;
 - тошириқларни ишлаб чиқиша гендер тенглиги принципларига риоя қилиш;
 - топшириқларни бошка тилга таржима қилиш учун кулай бўлган атамалардан фойдаланиш.Халқаро баҳолаш мезонлари асосида тузилган топшириқларнинг жавобларини ишлаб чиқиш учун педагогик ва психологик талаблар кўйилади.

Бунда, тузилган муқобил жавоблардан биттаси тўғри бўлиши мумкин ёки бир нечтаси тўғри жавоб бўлиши мумкин.

Тўғри жавобни шакллантиришда батафсил маълумот ва жавобни мукаммал ойдинлаштириб берадиган маълумотлардан фойдаланиш тавсия этилмайди. Нотўғри жавобни шакллантиришда ҳақиқатга яқин бўлган ва чалғитувчи омиллардан фойдаланмаслик тавсия этилади.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Халқаро баҳолаш мезонларида бир нечтаси тўғри жавоблари бўлган топшириқларни тузишда ностандарт тест топшириқларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ностандарт тест топшириқлари мазмунига қўра қўйидаги турларга ажратилади:

1. Интегратив(бир нечта мавзулар мужассамлашнаг) тест топшириқлар;
2. Адаптив тест топшириқлар;
3. Халқаро баҳолаш бўйича мезонли тест топшириқлари.

Интегратив тест топшириқлар - интеграл мазмун, шакл, қийинчилик даражаси бўйича ўсиб борувчи, ўқувчиларнинг тайёргарлик даражаси ҳақида умумлашган якуний хулоса чиқаришга имкон берадиган тест топшириқлари саналади.

Адаптив тест топшириқлари – ўқувчиларнинг фан бўйича ўзлаштирган билим ва кўникмаларини электрон баҳолашга мўлжалланган тест топшириқлари. Бу турдаги топшириқлар ўқувчиларга индивидуал ёндошиш имконини берадиган, топшириқ мазмуни, бажариш тартиби, топшириқни бажариш натижасида ўқувчининг эгаллаши мумкин бўлган ўзлаштириш натижаларини умумлаштириш бўйича қўрсатмалардан иборат бўлади.

Халқаро баҳолаш бўйича мезонли тест топшириқлари - ўқувчиларнинг умумий тайёргарлик даражаси, мантикий фикрлаш қобилияти, олган назарий билимларни амалиётда қўллай олиш кўникмаси, фан ўқитувчисининг педагогик маҳорати, таълим-тарбия жараёни самарадорлигини аниқлашга хизмат қиласи.

Хулоса қилиб айтганда, умутаълим муассасаларида математика фанидан дидактик ўқув материаллари ва янги ўқув адабиётлари яратишида дидактик тамоийлар билан бир қаторда дидактик қонуниятлар ва халқаро баҳолаш тамоийларидан фойдаланиш, умутаълим муассасаларида математика таълим жараёнини халқаро баҳолаш мезонлари асосида ўқитиш методикасини такомиллаштириш имкониятини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида» 2019 йил 29 апрелдаги ПФ-5712-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқикотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 8 декабрдаги 997-сонли Қарори.
3. PISA–2021 Mathematics Framework (second draft), 46th meeting of the PISA Governing Board, 5-7 November 2018 Prague, Czech Republic.
4. PISA Mathematics in 2021, An analysis of the center for curriculum redesign (CCR), 2016.
5. Implementing the Proposed Mathematics Framework: Recommendations for PISA-2021, Peggy G. Carr, Ph.D., Vice Chair, PISA Governing Board Associate Commissioner, National Center for Education Statistics (NCES) May 25, 2018.
6. Assessing Reading, Mathematics and Scientific Literacy: A framework for PISA 2009. OECD, 2009.

Муаллиф:

Турдибоев Дилшод Ҳамидович - Гулистон давлат университети, Ахборот технологиялари факультети декани, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент.

UDK 371: 372.817

ORGANIZING THE CREATIVE-PEDAGOGICAL ACTIVITY OF PRIMARY CLASS TEACHERS ON THE BASIS OF NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES

BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING MILLIY VA MA'NAVIY QADRIYATLAR ASOSIDA IJODIY-PEDAGOGIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

ОРГАНИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Siddiqova Yulduz Muhitdin qizi

Guliston davlat universiteti. 120100. Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: sidiqova.yulduz2022@gmail.uz

Abstrakt. This article highlights the methodological and theoretical foundations for organizing the national and spiritual values of future primary school teachers based on creative and pedagogical factors. National-spiritual methods of education, values and traditions of society, worthy contribution of the great thinkers of the world to the life of society, effective use of their rich spiritual heritage give positive results in the education of younger students. In the preparation of future primary school teachers, special attention should be paid to improving the skills of applying our national and spiritual values to the content of education, creating didactic teaching materials for training sessions.

Keywords: national-spiritual value, competence, creativity, creative personality, professional deformation, professional competence.

Аннотация. В данной статье выделены методологические и теоретические основы организации национально-духовных ценностей будущих учителей начальных классов на основе творчески-педагогических факторов. Национально-духовные методы воспитания, ценности и традиции общества, достойный вклад великих мыслителей мира в жизнь общества, эффективное использование их богатого духовного наследия дают положительные результаты в воспитании младших школьников. В подготовке будущих учителей начальных классов особое внимание следует уделить совершенствованию навыков применения наших национальных и духовных ценностей к содержанию образования, созданию дидактических учебно-методических материалов к учебным занятиям.

Ключевые слова: национально-духовная ценность, компетентность, креативность, творческая личность, профессиональная деформация, профессиональная компетентность.

Kirish. Mamlakatimizda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda, ularning metodik kompetentligi o'zgarib borayotgan sharoitda ta'lif sohasi rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribalarini o'rganganib, pedagogik oliy ta'lif muassasasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik kompetentligini rivojlantirishning, didaktik asoslarini ishlab chiqishning pedagogik shart-sharoitlari, mazmuni va strukturasi, takomillashtirish kriteriyalari va shakllanganlik darajalari, shakl, metod, vositalari, modeli, texnologiyalari, ulrning o'qitish sifatining samaradorligini oshirish, shuningdek, pedagogika oliy ta'lif muassasasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining milliy va ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borish dolzarb bo'lib bormoqda.

Yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va estetik tarbiyalashda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining milliy tarbiya usullari, qadriyat va an'analari, buyuk mutafakkirlarning jahon tamadduniga qo'shgan munosib ulushlari, boy ma'naviy merosidan unumli foydalanish, albatta, o'zining ijobjiy natijasini beradi. Zero, milliy va ma'naviy tarbiya tushunchasi zamirida "Tarbiyanuvchining ongi (ijtimoiy xarakterdag'i amaliy faoliyatga ruhlantiruvchi hissiy va aqliy sohalariga) hamda fe'l-atvoriga shaxsni rivojlantirishga zarur shart-sharoitlarni ta'minlovchi muayyan yo'l yo'riq, tushuncha, tamoyil, qadriyatli yo'nalishni shakllantirish maqsadida ta'sir ko'rsatish" bolani yoshligidan mustaqil fikr yuritishga o'rgatuvchi boshlang'ich sinf o'qituvchisi hisoblanadi [1].

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining jamoaviy ijodiy faoliyatini tashkil etishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar, insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, yuksak e'tiqod ruhida tarbiyalashning muhim omili sifatida falsafa, psixologiya, pedagogika, tarix, til va adabiyot fanlari uyg'unligiga tayaniladi. Milliy tarbiyashunoslikdagi ilg'or tajribalar boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijtimoiy jamiyatning faol ishtirokchilariga aylantirishga keng imkoniyatlar yaratadi. Tadqiqot mavzusini yoritishda kuzatish, tavsiflash, tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Ma'lumki, har qanday ta'lif tarbiya bilan o'zaro chambarchas bog'liq holdagina mavjud bo'ladi. Chunki, ta'lif berish jarayonida ta'lif oluvchi shaxsnинг faqat dunyoviy bilimi emas balki, ularning milliy va ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan ijobjiy fikrlarini rivojlantiriladi. Milliy va ma'naviy qadriyatlar haqida fikr yuritganda, Abdulla Avloniying «Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir» degan chuqur ma'noli fikrlarini esga olishimiz mumkin. Buyuk ma'rifatparvar bobomizning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtida ham biz uchun shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi» [2].

So'nggi yillarda, mamlakatimizda ta'lif-tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan siyosiy islohotlarning mazmun mohiyatiga e'tibor qaratsak, hech kimdan kam bo'lmaydigan hayot barpo etish, yoshlarimiz va butun xalqimizning ma'naviy yuksalishi yo'lida mustahkam zamin yaratdi, desak, hech qanday xato bo'lmaydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda ularning fanlardan dars mashg'ulotlari uchun tayyorlaydigan didaktik o'quv materiallar yaratishda milliy va ma'naviy qadriyatlarimizni ta'lif mazmuniga singdira olish malakalarini oshirishga e'tibor qaratish muhimdir. Bunda, quyidagi pedagogik talablarga e'tibor qaratish lozim bo'ladi:

- boshlang'ich sinflarda simfdan tashqari darslarni tashkil qilish metodikasini takomillashtirish. Fanlardan dars mashg'ulotlari uchun tayyorlaydigan didaktik o'quv materiallarini ishlab chiqishda, milliy va ma'naviy qadriyatlarimizni ta'lif mazmuniga singdira olish malakalarini oshirishga e'tibor qaratish;

- boshlang'ich ta'lif fanlarini o'qitishda o'quvchilarini odob-axloqqa undaydigan auditoriya(muhit)ni yaratish;

- boshlang'ich ta'lif fanlarini o'qitishda o'quvchilarida milliy qadriyatlarimiz va buyuk ajdodlarimizning boy ma'naviy me'rosi bilan tanishtirish imkoniyatini yaratish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiyalashda jamiyatning milliy-ma'naviy tarbiya usullari, qadriyat va an'analari, dunyuning buyuk mutafakkirlarning jamiyat hayotiga qo'shgan munosib hissalari, ularning boy ma'naviy merosidan unumli foydalanish, o'zining ijobjiy natijasini beradi. Ma'naviy tarbiya tushunchasi zamirida "o'quvchining ongi (ijtimoiy xarakterdag'i amaliy faoliyatga ruhlantiruvchi hissiy va aqliy sohalariga) hamda psixologik fe'l-atvoriga inson shaxsini rivojlanishiga muhim shart-sharoitlarni ta'minlovchi muayyan yo'l-yo'riq, tushuncha, tamoyil, milliy qadriyatli yo'nalishni shakllantirish maqsadida ta'sir ko'rsatish" g'oyasi yotadi [3].

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ma'naviy qadriyatlar asosida ularning ijodiy-pedagogik faoliyatini tashkil etish haqida gap borganda, ijodkorlik tushunchsiga ta'rif berish kerak bo'ladi, so'ngra esa ijodiy-pedagogik faoliyatni tashkillashtirish omillarini aniqlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

"Ijodkorlik" tushunchasi ko'pgina ijtimoiy-pedagogik fanlarning tahliliy asosi hisoblanadi. Uning ta'rifini belgilashda ushbu qobiliyatning o'quvchilar uchun juda muhim ekanligini ko'rish mumkin. Ushbu tushuncha o'zida "ijodiy munosabat", "ijodiy faoliyat", "ijodiy mehnat", "ijodkor shaxs", "ijodiy o'ziga xoslik" kabi ma'nolarni mujassam etadi.

XIX asr oxirilarida ko'pgina olimlar ijodkorlik tushunchasiga oid fikrlari ilgari surilgan bo'lib, har birida o'ziga xos individuallik va tafakkurning turfaligi sezilib turadi. Ijodkorlik "ijtimoiy ahamiyatga ega yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yaratuvchi inson faoliyatidir" "Ijodkorlik – bu qarama-qarshiliklarni bartaraf qilishga yo'naltirilgan inson faoliyati ko'rinishlaridan biri bo'lib, uning uchun ob'ektiv (ijtimoiy, axloqiy) va sub'ektiv shaxsiy shart-sharoit (bilim, ko'nikma, ijodiy qobiliyat) kabilar zarur, uning natijasi yangilik va taraqqiyat parvarlik kasb etadi [7].

"Ijodkorlik – bu faoliyat bo'lib, yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarning yuzaga kelishi uning natijasi hisoblanadi" [6].

J. Guilford o'zining ilmiy qarashlari asosida kreativlikning to'rt omilini ajratib ko'rsatadi [4]:

- o'ziga xoslik, moslashuvchanlik, obrazli moslashuvchanlik va semantik o'z-o'zidan yuzaga keladigan moslashuvchanlik bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy-edagogik faoliyatini tashkil etishga doir metodik ta'minotning yetarli emasligi;

- ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy faoliyatga yo'naltirish bilan bir qatorda ularning kommunikativ kompetentliligin rivojlantirish hamda sohaga oid yangiliklarni o'zlashtirishga qaratilgan seminar va master klasslarni o'tkazishga ahamiyat berilmayotganligi;

- pedagogik-ijodkorlikka oid didaktik o'quv topshirqlarini bajarishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, boshlang'ich sinf o'quvchilarini uchun elektron ta'lim resurslarini yaratish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga e'tibor qaratilmayotganligi va h.k.

V.I.Zagvyazinskiyning "O'qituvchining pedagogik ijodkorligi" qo'llanmasida o'qituvchining milliy ma'naviy qadriyatlar asosidagi pedagogik ijodkorligi faoliyatiga "yangi pedagogika tizimini yaratish, noma'lum qonuniyatlarni ochish, yangi g'oyalar, usul, vositalar; yangilik yaratish, insonning ichki mohiyati asosidagi kuchlarini uyg'otish orqali ijod qilish" ta'rifi beriladi [5]. Olimning fikriga ko'ra pedagogic-ijodning quyidagi farqli jihatlari ajratib ko'rsatiladi:

1. Dars mashg'uloti vaqt jihatidan qat'iy belgilangan tartibda amalga oshirilish kerak.
2. Pedagogik-ijodkorlik doimo o'quvchi va o'qituvchi hamkorlikdagi ijodiy faoliyatdir.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy-pedagogik faoliyatida yuzaga keluvchi muammolarning ob'ektiv sabablariga asosan quyidagilarni aytish mumkin [7]:

- o'qituvchining yetarlicha uslubiy ta'minotga ega emasligi;
- o'qituvchi faoliyatini va o'quvchilarni baholashda sohtalikka yo'l qo'l qo'yish;
- o'qituvchi va o'quvchilarni boshqa vazifalarga jalb qilinishi.

Pedagog shaxsini tarbiyalashda quyidagi muammolarga duch kelishimiz mumkin:

- pedagogik shaxsini o'z faoliyatni amalga oshirishi uchun shaxsning ichki iroda va imkoniyatlarning kamligi;

- pedagogik faoliyatini sohadagi islohotlarga uzviy holda yangilik kiritishga imkon bermaydigan o'z-o'zini boshqarish mexanizmining buzilishi;

- ijtimoiy psixologik vaziyatlarni (ishonchszilik, asabiylik, qo'rquv, o'z faoliyatidan qoniqmaslik va boshqalar).

O'qituvchining pedagogik faoliyatida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir: kasbiy kompetensiya; pedago-psixologik tayyorgarlik; kasbiy deformatsiya.

Ijodiy fikrlash pedagogik faoliyatga boshlovchi asosiy bosh mezon hisoblanadi. Talabalarda ijodiy-pedagogik fikrlashni rivojlantirishning asosiy komponentlarini tadqiq qilgan G.Ergashevaning fikriga ko'ra, "jamoadagi ma'naviy-psixologik iqlim ijodiy muhit yaratishga yo'naltirilgan bo'lishi, ijodga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillarni baratraf etishi lozim. Qulay psixologik muhit quyidagilar bilan tavsiflanadi: barcha talabalarda ijodiy jarayonning ortishi, stereotiplarning erkinligi, muhokamalarning noqulay bo'lmasligi, tashabbusi va mustaqilligi, ijodiy kasbiy faoliyatga qiziqish va tayyorligi" [8].

Bizning fikrimizcha, o'qituvchi pedagogik-ijodkorligining asosiy ob'ekti hisoblanib, o'z kasbiga nisbatan ma'suliyatli, ijtimoiy manfaatdorligini ifodalovchi ichki motivatsiyasi, ichki irodasining rivojlanganligi va tubdan o'zgargan pedagogik faoliyatga iniluvchanligi hisoblanadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik-ijodiy faoliyatini rivojlantirishda uning qiziqishlari yo'lida xatti-harakatlarini qo'llab-quvvatlash, pedagoglar o'z oldiga aniq maqsad va vazifalarni qo'yish hamda ijodiy-pedagogik faoliyatga faol jalb etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik-ijodiy faoliyat har qanday jamiyat va mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Chunki, uning rivojlanishi va taraqqiyoti uchun moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish to'xtovsiz ravishda yuksalib borishi lozim. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qtuvchilarini tayyorlashda, ularning boshlang'ich sinf fanlardan dars mashg'ulotlari uchun tayyorlaydigan didaktik o'quv materiallar yaratishda pedagogik-ijodiy faoliyatni

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

amalga oshirishda milliy va ma’naviy qadriyatlarimizni ta’lim mazmuniga singdira olish malakalarini oshirishga e’tibor qaratish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dilova N.G. Buyuk ajdodlarimizning ta’limotlarida mujassamlashgan o‘qituvchi bilan o‘quvchilar hamkorligining pedagogik xususiyatlari // Zamonaviy ta’lim. 2018. №3, 63-68 b.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – T.: O’qituvchi, 1992. – 168 b.
3. To‘ymurodova N. O‘quvchilarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash - davr talabi. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842, February 2022 / Volume 3 Issue 2. – 120-124 b.
4. Guilford J.P. Some changes in the structure of intellect model. Educational and Psychological Measurement. 1988. 48, 1-4 p.
5. Загвязинский, В.И. Педагогическое творчество учителя: пособие для студ. высш. учеб. Заведений. – М.: Педагогика, 1987. – 280 с.
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 680 b.
7. Amirova G. Bolalar ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning optimal yo’llari // Uzluksiz ta’lim. 2015. – № 5. - B.32.
8. Ergasheva G. Talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy komponentlari // Xalq ta’limi. 2017. –B.28.

Muallif:

Siddiqova Yulduz Muhittin qizi - GulDU tayanch doktoranti.

УДК: 37.013.41

IMPROVING THE PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS FOR TEACHING PAINTING ON THE BASIS OF AN INDIVIDUAL APPROACH

БЎЛАЖАК ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА
РАНГТАСВИРНИ ЎҚИТИШГА ТАЁРГАРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА К
ОБУЧЕНИЮ ЖИВОПИСИ НА ОСНОВЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОДХОДА

Хайров Расим Золимхон ўғли

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шахри IV мавзе.

E-mail: xayrov@mail.ru

Abstract. The article discusses the relevance of introducing an individual approach to the educational process of a higher educational institution. Its essential characteristics are revealed, the necessity of its use and the conditions for its implementation are substantiated, the basic principles focused on creating conditions for the personal and professional development of the student are listed, and the role of the teacher and student is clarified. The study of methodological and theoretical issues of the development of foreign and domestic higher pedagogical education, as well as the existing knowledge in the field of teaching students of a pedagogical university and the organization of the educational process in the faculties of art history, suggests that individualization is able to bring professional training in line with new social realities and new standards and make the student the subject of his education. This study was conducted in order to increase the interest of students in the educational process, and as a result, to be a factor in improving student performance. The method of teaching painting, based on the application of an individual approach, is presented. Attention is focused on the need for an individual approach as one of the essential pedagogical tasks in visual activity. The approaches of scientists-teachers who consider the priority of an individual approach as a purposefully designed educational program are considered. It is shown that the use of this technique can significantly increase the level of visual activity of students and create a basis for their further education at the university.

Keywords: higher educational institution, individual approach, students, teacher, fine arts, groups, painting, still life, motivation, pedagogical conditions.

Аннотация. Мақолада олий таълим муассасасининг ўкув жараёнига индивидуал ёндашувни жорий этишининг долзарбилиги мухокама қилинади. Унинг мухим хусусиятлари очиб берилади, ундан фойдаланиш зарурати, уни амалга ошириш шартлари ёритилган, талабанинг шахсий ва касбий ривожланиши учун шарт-шароит яратишга қаратилган асосий тамойиллар санаб ўтилган, ўқитувчи ва талабанинг роли шарҳланган. Индивидуал ёндашув хорижий ва мамлакатимиз олий педагогик таълимни ривожлантаришнинг услубий масалаларини ўрганиш, шунингдек, санъатшунослик факультетларида ўкув жараёнини ташкил этишда талаба малакасини ошириши ва унинг касбий тайёргарликни янги стандартларга мослаштириши мумкинлиги кўрсатилган. Ушбу тадқиқот талабаларнинг ўкув жараёнига қизиқишини ошириши хамда талабалар билимларни ўзлаштириш фаолиятини яхшилаш омили бўлиш мақсадида ўtkазилди. Индивидуал ёндашувни қўллаш орқали

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

рангтасвирни ўргатиш методикаси кўрсатилган. Тасвирий фаолиятда муҳим педагогик вазифалардан бири сифатида индивидуал ёндашув зарурлигига эътибор қаратилган. Мақсадли ишлаб чиқилган таълим дастурида индивидуал ёндашувнинг муҳимлигини устувор, деб хисоблайдиган педагог-олимларнинг ёндашувлари кўриб чиқилган. Ушбу техникадан фойдаланиш талабаларнинг тасвирий фаоллик даражасини сезиларли даражада ошириши ва уларнинг университетда кейинги таълим олишлари учун замин яратиши кўрсатилган.

Калит сўзлар: олий ўқув юрти, индивидуал ёндашув, талабалар, ўқитувчи, тасвирий санъат, гурухлар, рангтасвир, натюроморт, мотивация, педагогик шароитлар.

Введение. Преобразование системы высшего образования, вступление Республики Узбекистан в Болонский процесс ставят педагогическую науку перед необходимостью разработки отечественной стратегии профессиональной подготовки учителя за счет включения ресурса мирового опыта в области высшего образования и синхронного сохранения исключительности отечественной академической культуры [1].

Проблема индивидуализации обучения всегда была значима в педагогической науке. Анализ психолого-педагогических литературных источников показал, что самые первые высказывания о необходимости учета индивидуальных особенностей обучающихся и применения индивидуального подхода к ним сделаны ещё Я.А.Коменским. Индивидуальный подход является одним из важнейших факторов, обеспечивающих эффективность педагогического процесса. Различные аспекты проблемы индивидуального подхода освещаются в работах М. Акимова, Ю. Бабанского, П. Блонского, В. Загвязинского, М. Кагана, В. Козлова, И. Осмоловской, Б.Теплова и др. Некоторыми аспектами проблемы по дифференцированному подходу на уроках изобразительного искусства занимались и видные узбекские педагоги Узбекистана: Р.Хасанов, Р.Чориев, Б.Орипов, Х.Эгамов, С.Абдирасилов, С.Булатов, А.Сулаймонов [2] - [11].

Современная тенденция к индивидуализации обучения, к воспитанию свободной творческой личности, к максимальному учету индивидуальных особенностей молодёжи получает все больше распространение. Однако, несмотря на существенную широту исследований, изучение педагогических возможностей индивидуального подхода в обучении в вузе рассмотрены недостаточно, а термин “индивидуальный подход к обучению студентов” не имеет статуса четко определенного научного понятия.

Наблюдения за работой студентов изобразительного искусства показывают: работы одних студентов отличаются большим количеством ошибок, другие не справляются с заданием, третьи - старательны, и их работы отвечают поставленной на занятии цели. Одни студенты полно проявляют себя в композиции, другие - в живописи, третьи - в графике, четвёртые – в рисовании с натуры. Материалы, которыми предпочитают работать студенты, также различны.

Цель нашей научной работы: теоретически обосновать, методически разработать и экспериментально проверить необходимость реализации индивидуального подхода к будущим педагогам изобразительного искусства на занятиях живописи.

Объект исследования и применяемые методы

Объект исследования является: индивидуальный подход в процессе обучения живописи на факультете искусствоведения Гулистанского государственного университета.

На разных этапах опытно-экспериментальной работы использовались следующие методы исследования:

-педагогические наблюдения, анализ продуктов изобразительно - творческой деятельности студентов 1 курса (композиция, рисование с натуры, живопись);

-изучение индивидуальных различий студентов путем психодиагностических методик для осуществления индивидуального подхода в изобразительной деятельности [3].

Полученные результаты и их анализ

Одна из проблем будущих педагогов ИЗО - преодоление односторонности профессионального развития, когда студенты готовятся к выполнению ограниченного круга профессиональных функций и не видят всего горизонта задач за пределами заданной трудовой функции. Для решения этой проблемы необходимо перестроить саму модель обучения будущих педагогов изобразительного искусства. Необходимо поднять эффективность учебного процесса и нацелить его на подготовку будущих педагогов к постоянно меняющейся, развивающейся деятельности, обогащающейся новыми технологиями и возможностями. Кроме всего прочего, это требует переориентации обучения на индивидуальное развитие каждого студента [4].

Другими словами, сегодня надо готовить разносторонне развитого педагога ИЗО широкого профиля с использованием методологии индивидуально подхода, учитывающего способности и интересы каждого студента. Рассматриваемая задача носит внутренне противоречивый характер, требующий комплексной методологии отбора содержания и методов обучения. Настоящая статья посвящена практическому опыту решения этой задачи, накопленному в Гулистанском государственном университете.

Кафедра изобразительного искусства и инженерной графики нашего университета работает в основном со студентами первого курса. Они очень неоднородны по уровню своей подготовки, обладают разной способностью организовывать свою самостоятельную учебную работу, различной степенью адаптации к условиям занятий в учебной группе, разным уровнем школьных знаний и коммуникабельности. Осмысливая характерные черты

обучающихся, преподаватели пришли к однозначному выводу: унификация образования, реализация одинаковых требований ко всем студентам ведет к снижению качества знаний.

В творческом развитии проявляется общее и особенное. Особенное в человеке называют индивидуальным, а личность с ярко выраженнымми особенностями, индивидуальностью. Индивидуальный подход заключается в управлении развитием человека. Это не значит, что мы приспосабливаемся к отдельному учащемуся, наоборот мы приспосабливаем формы педагогического воздействия к индивидуальным особенностям, с тем, чтобы обеспечить необходимый уровень развития личности. Решение данной проблемы определяет:

Индивидуальный подход создает наиболее благоприятные возможности для развития познавательных сил, активности, склонностей и дарований каждого студента, имеет в виду не приспособление целей и содержания обучения к отдельным учащимся, а выбор форм и методов обучения с учетом особенностей и способностей студента, делая обучение доступным и посильным. При реализации этого принципа преподаватель должен знать и учитывать индивидуально – психологические особенности студента, ту совокупность факторов, которые могут помешать ему успешно учиться. К их числу относится реальный запас знаний, умений и навыков; уровень развития студента; особенности процессов восприятия, мышления, памяти, воображения, эмоционально-волевых качеств; темп и особенности познавательной деятельности и многие другие показатели готовности учащегося к обучению по данной специальности, по данной учебной дисциплине [10], [11].

Определенную роль в учебной деятельности и поведении студента играют также его темперамент, интересы, склонности, способности, характер отношения к учебной деятельности, взаимоотношения с преподавателем, положение в коллективе группы, состояние здоровья, настроение. Преподаватель понимающий, какое значение имеют для его деятельности индивидуальные различия студентов, непременно подметит их и найдет возможность использовать [8].

В начале семестра по результатам несложных проверочных работ определяется уровень изобразительной деятельности обучающихся. Выявив уровень развития изобразительной деятельности обучающихся, необходимо уделить особое внимание изучению их индивидуальных особенностей. Исходя, из этого преподавателями кафедры разработаны индивидуальные задания для групп студентов с разным уровнем изобразительной деятельности [6]. Их выполнение стимулирует творческую активность обучающихся и способствует поиску рациональных способов решения изобразительных задач.

В данной статье представлен лишь остав, имея который каждый творческий педагог сможет расширить и усовершенствовать данный материал, наполнив его новым содержанием. Возможно, наш опыт пригодится учителям изобразительного искусства.

В зависимости от индивидуальных особенностей учащихся академ группу можно разделить на следующие группы:

- «слабую» включают студентов, имеющих слабую подготовку к изобразительной деятельности. В их работах можно обнаружить грубые ошибки. Замысел часто повторяется у нескольких студентов или часто встречается у детей этого возраста. Без словесных пояснений рисунки непонятны;

- «среднюю» включают студентов, у которых работы не имеют грубых ошибок, но невыразительны. Тема, сюжет, изображения редко повторяются у других однокурсников. Задачи, поставленные учителем, выполняются не всегда. К этой группе относятся студенты со средним развитым художественным вкусом, творческим воображением;

- «сильную» составляют студенты, имеющие способности, а также некоторые умения и навыки в изобразительной деятельности. Работы студентов этой группы интересны композиционно и живописно. Задачи, поставленные учителем, выполняются. Заметно стремление передать на рисунках действия (движения) или чувства изображенных персонажей. Они рисуют на свободные темы, проявляют богатую фантазию.

В работах педагогов выделяются два направления индивидуального подхода к занятиям изобразительного искусства: 1) предупреждение и устранение пробелов в успеваемости студентов; 2) формирование индивидуально своеобразных способностей, индивидуального стиля учения.

Основные задания обязательны для всех учащихся, дополнительные – для более способных, а также для слабых с целью восполнения пробелов в знаниях.

Структура занятий по методике преподавания изобразительного искусства может иметь три варианта:[5].

Вариант 1: Занятие начинается с изложения нового материала для всех учащихся, затем во время наблюдения за работой даются индивидуальные советы учащимся средней и сильной групп. Заканчивается занятие анализом работ учащихся.

Вариант 2: После объявления темы задачи занятия предлагается задание для самостоятельной работы сильной и средней группам учащихся, проводится индивидуальная работа со слабой группой. Заканчивается занятие анализом работ учащихся.

Вариант 3: Учащиеся сильной группы сразу приступают к выполнению задания, о теме которого слышали на прошлом уроке. С учащимися слабой и средней групп проводится индивидуальная работа с объяснением заданий. В конце занятия – анализ всех работ.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Как показало наблюдение за работой студентов 1 курсов факультета Искусствоведения Гулистанского государственного университета в 2020-2021 учебном году, на уроках живописи и композиции одни студенты быстро и хорошо выполняли поставленные перед ними задачи и работы их выразительны, интересны; другие работали быстро, но работы невыразительны, с большим количеством ошибок; трети неправлялись с поставленными задачами, делали грубые ошибки, потому что неорганизованный, плохо слушали учителя; четвертые работали медленно, не успевали закончить работу, так как старались выполнить ее как можно лучше.

Для нахождения общего равновесия на занятиях живописи мы **рекомендовали** использовать способы работы со студентами: применять **дополнительные задания** после выполнения обязательных фронтальных заданий; проводить **беседы со студентами**, с учетом их индивидуальных особенностей [5].

Основные задания обязательны для всех студентов, дополнительные – для более одарённых, а также для слабых с целью восполнения пробелов в знаниях. Структура занятий начиналась с изложения нового материала, затем учитывая индивидуальные способности студентов, применяется индивидуальный подход. Одарённым студентам, исходя, из их индивидуальных способностей предлагалось более сложные композиций, а слабым предлагалось более простая композиция. Во время наблюдения за работой давались индивидуальные советы. По окончании занятия проводилось анализ работ учащихся [9].

Ниже мы предлагаем методический материал для индивидуального подхода к студентам по живописи для 1- курса.

Задание: натюрморт из предметов быта сложных по форме и окраске» (1-курс)

Материал: бумага (натянутая на планшет), гуашь, формат 50x70 см. или иной, по выбору студента или из-за особенностей композиции.

1. Для студентов 1 группы (слабая): «Живопись простой по форме чайника и двумя фруктами» (Рис. 1)
2. Для студентов 2 группы (средняя): «Живопись сложной по форме вазы, чайника с 2-3 фруктами, используйте тёплые тона»
3. Для студентов 3 группы (сильная): «Живопись сложной по цвету бидона с чайником предметами и 3-4 фруктами, объединённых общей темой с преобладанием холодных и тёплых оттенков»

1-группа

2-группа

3-группа

Рисунок 1.

В ходе нашей работы были реализованы три педагогических условия: эффективное педагогическое взаимодействие педагога и студента; самоактуализация личности студента, индивидуально-воспитательная работа.

При реализации педагогического условия эффективное взаимодействие педагога и студента основное внимание мы сконцентрировали на развитии необходимых умений и навыков и на динамику приобретаемых студентами знаний по живописи. Для определения темпа этой динамики, необходимо сравнить начальный уровень студентов с итоговым уровнем, достигнутым за время занятия живописи. На основании анализа, требуется определить, насколько успешно сформированы и закреплены полученные на занятиях знания [7].

На наш взгляд перспективно использовать методы, когда студенты выполняют задания, с которыми они могут справиться. При этом последовательность их выполнения зависит от желания студента. Второй вариант - студенту предлагается задание, которое содержит несколько уровней сложности. Он сам определяет уровень, на котором будет выполнять задания, и применять

Проведя анализ выполненных работ, мы сделали выводы об успешности усвоения пройденного материала.

Второе педагогическое условие реализуемой нами модели - самоактуализация личности студента – это инструментарий служит для достижения значимых для студента целей. По нашему мнению, достичь его можно повышением уверенности в собственных силах, ощущением побед, повышением стрессоустойчивости.

Существенное внимание в процессе работы было уделено удовлетворению потребностей студента и педагога, учету интересов студента, основанных на творчестве и активности, самоактуализации и саморазвитии.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

В целях реализации третьего педагогического условия, как средства повышения успеваемости студентов эффективна индивидуально-воспитательная работа. Ошибочно воспринимать индивидуальный подход в работе со студентами, как работу только с одним студентом. С нашей точки зрения эффективно разбивать студентов на мелкие группы и таким образом подмечать особенности каждого.

Выводы:

1. Исходя из знаний индивидуальных особенностей студентов, педагог может таким образом организовать обучение, чтобы все его подопечные получили не только минимальный необходимый багаж знаний, умений и навыков в области изобразительного искусства, но, кроме того, максимально развили свой творческий потенциал, свои художественные способности, достигая определенной степени мастерства.
2. Усовершенствованы педагогические механизмы индивидуального подхода к обучению студентов к живописи, т.е. компоненты преемственности, основанные на умении легко выполнить каждое задание в короткие сроки и формы самостоятельного изучения учебного материала, обучения студентов самостоятельному мышлению, самостоятельной работе, за счет адаптации и творческого поиска через индивидуальный подход.
3. Определена эффективность формирования дружеских отношений между субъектами образования на основе взаимопонимания, гуманности и демократии через индивидуальный подход к студентам на занятиях живописи.

Список использованной литературы:

1. Концепция развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года -Ташкент.: 2019.
2. Абдирасилов С. Методика обучения изобразительного искусства. - Т.: Фан. 2012. -232 с.
3. Аманжолов С.А. Индивидуальный подход в обучении младших школьников изобразительному искусству. Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Шымкент: 2004. - 440 с.
4. Бауэр Н.В., Маликова О.Н., Стаселько О.Л. и др. Индивидуальный подход в процессе преподавания графических дисциплин студентам-дизайнерам / международный научно-исследовательский журнал № 6 (108) 2021 Часть 4. Июнь, -63-68 стр.
5. Кайсина И.Ю. Развитие художественно - творческих способностей через индивидуальный подход к учащимся на уроках изобразительного искусства. - <https://infourok.ru>
6. Крамаровская В.И. Значение индивидуального подхода к обучению студентов. Информационные и графические технологии в профессиональной и научной деятельности: сборник статей III Международной научно-практической конференции. — Тюмень: ТИУ, 2019. - 316 с.
7. Петкин А.В., Пузиков О.П. К вопросу формирования мотива военно-профессиональной деятельности на основе личностно ориентированного подхода //Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта, 2017. №3
8. Мамонова М. В. Доклад «Индивидуальный подход как метод повышения качества и результативности обучения» -Арзамас. 2012.)
9. Медведева М.В., Ситникова И.Н. Выявление факторов, воздействующих на мотивацию студентов к обучению// Генезис экономических и социальных проблем субъектов рыночного хозяйства в России. – 2016.
10. Тамбиров Б.Н. Индивидуальный подход к студентам в процессе обучения рисунку. Автореферат дис... канд. пед. наук. -М.: МГПИ. 1990.-16 с.
11. Швецова Н.А. Индивидуализация обучения на уроках изобразительного искусства (из опыта работы). - <https://www.metod-kopilka.ru>

Автор:

Хайров Расим Золимхон ўғли - Гулистон давлат университети, PhD.

UDK 372.881.111.1

IMPLEMENTING CREATIVE APPROACH IN THE ENGLISH LANGUAGE TEACHING OF THE MASTERY OF FREQUENTLY CONFUSED WORDS

ПРИМЕНЕНИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОСВОЕНИИ ЧАСТО ПУТАЕМЫХ СЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

INGLIZ TILINI O'RGATISHDA TEZ-TEZ CHALKASHIB KETADIGAN SO'ZLARNI O'ZLASHTIRISHDA IJODIY YONDASHUVLARNI QO'LLASH

Aliyeva Ayshe Edemovna

Guliston state pedagogical institute, 120100. Sirdaryo region, Guliston city, IV microregion,
Email: ayshe 030@gmail. com

Abstract. For the last few years creativity has been paid special attention as a complex field and has been considered from different perspectives. However, the lack of generally accepted definition make us realize what we imply to the definition of creativity. In this article we will use creativity as a term to reveal the first year students' innate skills to

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

language learning. We will also use the Creative Approach to Language Teaching is an approach that focuses on the idea that every student has a creative potential that can be discovered at different forms and levels and that it is the teacher's task to activate the creative potential in students. This study is directed on how the creative approach is practiced with the first - year students in identifying the choice and meaning of frequently confused words in English. The knowledge of vocabulary stock of each language by the second and foreign language learners(SL/FL) and even the native speakers mean more than just a list of words. Vocabulary knowledge can be a justification of an academic performance of a student at different levels of learning regarding language skills, linguistics, literature, and translation at the university level of education. That is why developing the vocabulary of the foreign language is a key component for every ESL and EFL students. Moreover, the use of creative approach in the classroom will enable the students realize the ability to master the frequently confused words.

Keywords: creativity, creative approach, innate skills, confused words, homonyms, homophones, vocabulary learning, creative approach, word cards

Annotatsiya. So'nggi bir necha yil ichida ijodkorlikka murakkab soha sifatida alohida e'tibor qaratildi va turli nuqtai nazardan ko'rib chiqildi. Biroq, umume'tirof etilgan ta'rifning yo'qligi bizni ijodkorlik ta'rifida nimani nazarda tutayotganimizni anglab yetadi. Ushbu maqolada biz birinchi kurs talabalaringin til o'rganish bo'yicha tug'ma qobiliyatlarini ochib berish uchun ijodkorlik atamasi sifatida foydalanamiz. Til o'rgatishda ijodiy yondoshuvdan ham foydalanamiz, bu yondashuv har bir o'quvchida turli shakl va darajalarda ochilishi mumkin bo'lgan ijodiy salohiyat mayjudligi va o'quvchilarda ijodiy salohiyatni faollashtirish o'qituvchining vazifasi ekanligi haqidagi g'oyaga qaratilgan. Ushbu taddiqot birinchi kurs talabalari bilan ingliz tilida tez-tez chalkashib ketadigan so'zlarni tanlash va ma'nosini aniqlashda ijodiy yondashuvni qanday qo'llashga qaratilgan. Ikkinci va chet tilini o'rganuvchilar (SL/FL) va hatto ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan har bir tilning lug'at zaxirasini bilish so'zlar ro'yxatidan ko'proq narsani anglatadi. Lug'at bilimi universitet ta'lim darajasida til ko'nikmalari, tilshunoslik, adabiyot va tarjima bo'yicha o'rganishning turli darajalarida talabaning akademik samaradorligini asoslashi mumkin. Shuning uchun chet tilining lug'atini rivojlantirish har bir ESL va EFL talabalari uchun asosiy komponent hisoblanadi. Bundan tashqari, sinfda ijodiy yondashuvdan foydalanish o'quvchilarga tez-tez chalkashib ketadigan so'zlarni o'zlashtirish qobiliyatini anglashga imkon beradi.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, ijodiy yondashuv, tug'ma qibiliyatlar, chalkash so 'zlar, omonimlar, omofonlar, lug'at o 'rganish, ijodiy yondashuv, so 'z kartalari.

Аннотация. В последние годы креативности уделяется особое внимание как сложной области и рассматривается с разных точек зрения. Однако отсутствие общепринятого определения заставляет нас осознать, что мы подразумеваем под определением креативности. В этой статье мы будем использовать креативность как термин, чтобы раскрыть врожденные способности первокурсников к изучению языка. Мы также будем использовать творческий подход к обучению языку как подход, который фокусируется на идеи о том, что у каждого ученика есть творческий потенциал, который может быть раскрыт в разных формах и уровнях, и что задача учителя — активировать творческий потенциал в учениках. Это исследование направлено на то, как творческий подход практикуется со студентами первого курса в определении выбора и значения часто путаемых слов в английском языке. Знание словарного запаса каждого языка изучающими второй и иностранный языки (SL/FL) и даже носителями языка означает больше, чем просто список слов. Знание лексики может быть обоснованием академической успеваемости студента на разных уровнях обучения в отношении языковых навыков, лингвистики, литературы и перевода на университетском уровне образования. Вот почему развитие словарного запаса иностранного языка является ключевым компонентом для каждого студента ESL и EFL. Более того, использование творческого подхода на занятиях позволит учащимся реализовать умение осваивать часто путаемые слова.

Ключевые слова: креативность, творческий подход, врожденные способности, путаные слова, омонимы, омофоны, изучение словарного запаса, творческий подход, карточки со словами.

Introduction. This paper investigates the problems faced by the junior students of English Teaching department in mastering the techniques of differentiating between the meaning of the words frequently confused. It is generally known that the learners' effective communication depends on a good command of vocabulary which they develop in the course of their time of their studies at an institute. Several methodologists suggest their ideas on the role of vocabulary in the deliverance of meaning while communication. Thus, Rababah (2005) points out the lack of vocabulary items, methods of teaching and incompatible learning environment as main factors that restrict students' understanding in communication [3]. He also emphasizes the importance of learning target vocabulary, draws students' attention towards it, highlights the problems encountered by students, and raises their awareness of vocabulary. Stahl (1999) in his research points out that words should be taught efficiently since they certainly important and vitally needed: "Vocabulary knowledge is knowledge; the knowledge of a word not only implies a definition, but also implies how that word fits into the world. Vocabulary knowledge is not something that can ever be fully mastered; it is something that expands and deepens over the course of a lifetime" [6]. Harmer (1993) in his turn also highly stressed the importance of learning new words in connection with its form and meaning [1].

However, the words can have similar forms that can highly influence first-year students' perception of the meaning. These are the words that sound alike but have different meanings or words that have similar meanings. We would investigate the problem in the scope of homonyms. Yule George (2006) consider homonyms as the homophones and homographs and refer them to a linguistic phenomenon. The researcher can say homophones when two or more different forms have the same pronunciation also the term homograph is used when one form written and spoken has two or more related meaning. The results reveal that students faced a range of problems in misuse of homophones and homographs in the English language. A great role to the study of homonyms and their shifts in meaning belong to such foreign scientists as Yang & Dai (2012), Pan & Xu (2011) [2]. To prevent the first – year students from misusing the words we focus on the creative approach in teaching homonyms. As lexical knowledge is fundamental to communicate effectively then it should be introduced in the classroom in the most attractive way to the first – year students [4]. If learning vocabulary motivates the junior university learners to use the language then the use of creative approach will motivate them to use the words in organizing their productive skills [4]. Consequently, being a part of communication, words represent the language usage, and the creative approach can be used to recreate authenticity or reality-close situations to easily acquire the meaning of frequently confused words in language classes. The creative situations in mastering commonly confused words by introducing close-to-reality situations in which students do not use well-known and practised steps to achieve one correct solution to a problem. Instead, students have to produce one or more answers to a series of inter-connected frequently confused words. The creative situations allow the first-year students not only to encounter clear-cut situations resulted only in "succeed-fail" or "correct-incorrect" solutions, but also face unclear situations with unclear and tentative solutions. These are the situations where the students do not know what steps can be used to solve a problem, they may not be sure if the problem has one solution, a wide range of possible solutions or if it has any solution at all. Sometimes, even the setting of a situation or instructions can require a certain level of interpretation.

Objects and methods of the research

The first –year students were immersed in the process of presenting the frequently confused words. The initial stage was language presentation state directed to organize the word cards that reflect students misunderstandings about the words. The following words were in the list of students' word cards.

*aisle, isle Flew, flu, flue Rain, reign, rein aye, eye, I heel, he'll, Road, rode, Chile, chili, chilly, Main, Maine, For, fore, four Raise, rays, raze Buy, by, bye Gnu, mane,to/oo/two.
knew, new Right, rite, write, cent, scent, sent, heal,*

Some near misses pairs were also included in the word cards:

*Accept, except Deal, dele Advice, advise,
Halve, have, Picture, pitcher paw/pore/pour, poor/.*

During the next procedure students were introduced the word cards and asked to type in a response on their worksheet list. For the confused words that had more than two spellings, the aural form was included in both lists in order to evaluate the effects of a cue on third and fourth meanings:

*pair(pear,pare), you (ewe, yew), vain (vein, vane), sight (cite, site), and air (heir,ere, err)
(worksheet List 1). A cue related to air appeared on one answer sheet, and a cue related to heir appeared on the other; worksheet List 2.A cue related to ere appeared on one answer sheet, and a cue related to err appeared on the other worksheet List 3. The uncued answer sheet contained only numbers (corresponding to the number-word pairs from the recordings) followed by a blank line.*

Fostering creativity started from simple team-building exercises to complex, open-ended problems(case studies). An instructor presented innovative and challenging prompts encouraging students to work creatively through a problem to a solution to manage the minimum pairs in the word cards. These creative techniques were done in a supportive course environment with appropriate time allocated for students to discover and develop creative ways to solve a problem.

To be aware of the meaning of confused words in the word card the first-year students were asked to brainstorm the words with certain meanings. Participants then changed and improved the words into original and useful ideas. After the ideas have been listed participants were encouraged to pick up on ideas offered to create new ones.

The next stage was to involve students to creating a concept mapping by representing the words in a graphic form. Representing concepts, and links as relationships between the concepts, concept maps aided in generating ideas, designing complex structures, or communicating complex ideas of words frequently confused. The activity Because they make explicit the integration of word forms and word meaning of confused words concept maps was a manageable tool for instructors to assess students' understanding.

The consolidation stage was initiated by assumption busting activity. It was particularly effective when the students were stuck in current thinking paradigms or has run out of ideas. Deliberately seeking out and addressing previously unquestioned assumptions stimulates creative thinking. Students were asked to create the list of assumptions associated with the use of confused words and write under what conditions these assumptions are not true, continue the process of examination as old assumptions are challenged and new ones are created.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

To solve a specific problem of identifying the meaning of confused words, students made sketches and then pass evolving sketches to their neighbors. Each participant privately made one or more sketches related to the meaning of a confused word and passes the sketch to the person on the right when it is finished or when a brief set time has passed. Participants develop or annotate the sketches passed to them, or use them to inspire new sketches which are also passed in turn.

Results and Discussion

The results indicated that some near missed patterns are easily acquired with the help of word cards. Students admit that using cards was a form of rote learning that directed their ways of quickly increasing vocabulary size [7]. Research has repeatedly shown that such learning is very effective. Eight out of ten participants in each of the groups of the first -year students admit the fact that using word cards in mastering words confused by hearing promote understanding of the form and meaning. They admit the role of images and the meaning of the words that they convey in the word cards. About eighty per cent of all the participants now are able to reproduce the ambiguous forms of the homonyms basing on the associations owing to the use of creative situations in the classroom. The same number of the first -year students agreed on the fact that creative situations are a good way to communicate the forms and meanings of the homonyms confused. A great number of the first -year students support the idea that making sketches about homonyms significantly contributes to the formation of written or spoken texts (Stahl, 1990).

Conclusion:

Taken as a whole, this study suggests that the first-year EFL students had genuine difficulties in learning homonyms. However, the use of creative approach shows that organization of students' thoughts in drawings and associations in a graphic form make the students confident in identifying the intended meaning and delivering it in their writing and speaking class.

The present study addresses the use of word cards and creative situations as a vocabulary- learning strategy approached creatively to the first-year students in identifying the form and the meaning of homonyms as examples of the words frequently confused to doubt the suggestion that homonyms violate the assumption about the representation of a distinct form for each meaning[5].

References:

1. Harmer J.(1993) The Practice of English Language Teaching (3rd edn). Harlow, UK: Longman. – 840 p.
2. Pan, Q., & Xu, R. (2011). Vocabulary teaching in English language teaching. Theory & Practice in Language Studies, 1(11), 1586-1589.
3. Rababah, G. (2005). Communication Problems Facing Arab Learners of English. Journal of Language and Learning, 3(), 180-197.
4. Schmitt, N. (2000). Vocabulary in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Slobin, D. I. (1985). Cross linguistic evidence for the language-making capacity. InD. I. Slobin (ed.), The cross linguistic study of language acquisition. vol. 2. Hillsdale, NJ: Erlbaum. – 144 p.
6. Stahl,A.Stefan (1999). Vocabulary Development. Brooklin Books. – 620 p.
7. Yang, W. D., & Dai, W. P. (2012). Vocabulary Memorizing Strategies by Chinese University Students. International Education Studies, 5(1), 208-214.

Authors:

Aliyeva Ayshe Edemovna - Senior Teacher, Department of Language Teaching, Guliston state pedagogical institute.

UDK 372.879.6

RELATIONSHIP OF BODY TYPES OF SPECIALIZED YOUNG ACROBATS WITH SPORTS

IXTISOSLASHGAN YOSH AKROBATIKACHILARNI TANA TURLARINING SPORT BILAN BOG'LIQLIGI

ВЗАИМОСВЯЗЬ ТИПОВ ТЕЛОСТРОЕНИЯ ЮНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ АКРОБАТОВ СО СПОРТОМ

Karimov Doniyor Komil o'g'li

Fargona davlat universiteti, 150100. Farg'ona viloyati, Farg'ona shahri, Murabbiylar ko'chasi, 19-uy.

E-mail: d.karimov@pf.fdu.uz

Annotation. The article presents experimental materials on the introduction of young acrobats into the training process, taking into account the differentiated assessment of the physical status of the type-determined constitutional signs as thoracic, muscular, asthenoid and digestive, at the initial stage of their sports training.

Key words: monitoring, intensity, body types, microcycles, stages of sports training, gradation of physical qualities, intergroup indicators, total body size.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Annotatsiya. Maqolada yosh akrobatlarni o'quv jarayoniga tabaqalashtirilgan baholashni hisobga olgan holda joriy etish bo'yicha eksperimental materiallar keltirilgan konstitutsiyaviy xususiyatlarni turiga qarab belgilanadigan jismoniy holat: toraks, mushak, Astenoid va digestif sifatida, ularning sport mashg'ulotlarining dastlabki bosqichlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar. Monitoring, intensivlik, tana turlari, mikrosikllar, sport mashg'ulotlari bosqichlari, jismoniy fazilatlarni gradatsiya qilish, guruhlararo ko'rsatkichlar, tananing umumiy hajmi.

Аннотация. В статье представлены экспериментальные материалы по внедрению в тренировочный процесс юных акробатов с учетом дифференцированной оценки физического статуса определяемых по типу конституциональных признаков как торакальный, мышечный, астеноидны и дигестивный, на начальном этапе их спортивной подготовки.

Ключевые слова: мониторинг, интенсивность, типы телосложения, микроциклы, этапы спортивной тренировки, градация физических качеств, межгрупповые показатели, тотальные размеры тела.

Kirish. Mamlakatimizda yosh avlodni jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, hamda xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishlari uchun alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-noyabrdagi PQ-5280-son qarori "Sport-ta'lim muassasalari faoliyatini 2025-yilgacha rivojlantirish dasturi to'g'risidagi" shuningdek 2016-yil 11-iyulda PQ-2654 "O'zbekiston Respublikasida Sportning gimnastika turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" va 2022-yil 14-martdagি PQ-163 "Gimnastika bo'yicha Oksana Chusovitina sport mahorati mifiktabini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bunga yaqqol dalil bo'la oladi. Yuqori malakali akrobatikachilarini tayyorgarlik faoliyatini pedagogik jarayon sifatida har bir sport turidagi mashg'ulot organizmga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun ma'lum bir sport turi uchun eng muhim informatsion pedagogik, tibbiy-biologik va psixologik ko'rsatkichlarni belgilash zarur.

Guruh akrobatikasi, murakkab muvofiqlashtirilgan sport turi sifatida, o'rganilayotgan omilni o'rganishda, "pastki" yoki "yuqori" ni aniqlashda, genetik konditsionerlik ishlataladigan jismoniy rivojlanish parametrlarini o'rganish, tana uzunligi va vazni, ko'krak qafasi atrofi va ularning tana nisbatlarini o'rganishda alohida ahamiyatga ega. O'rganilayotgan xususiyatlarni o'rganish alohida va o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqilgan bo'lib, bu jismoniy rivojlanishning individual belgilari ko'rsatkichlarini aniqlashga imkon berdi muhim farqlar mavjud, Tana vaznining xususiyatlarga ta'sir qiluvchi, tanadagi funktional o'zgarishlarga olib keladigan tananing chiziqli o'lchamlari oshganda, balog'at davri tugaguniga qadar organizmning heterokronik rivojlanishini hisobga olish kerak [1], [3].

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Yosh akrobatlar bilan ishlaydigan murabbiylar kontingentining so'rov ma'lumotlarini monitoring qilish, ularning jismoniy tayyorgarligi va jismoniy rivojlanishining differentsial bahosini ishlab chiqish maqsadga muvofiqligini, ularni sport mashg'ulotlarining dastlabki bosqichida konstitutsiyaviy xususiyatlarni turiga qarab taqsimlash zarurligini aniqlash.

O'smirlilik davrida o'smirlar tanasining yetukligining eng muhim ko'rsatkichlari ontogenet jarayonida o'zgarib turadigan tana uzunligi va vazni p notejis bo'lib, bu yerda individual fazalar orasidagi farq miqdoriy va sifat jihatidan farq qiladi [2]. O'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, sport mashg'ulotlarining dastlabki bosqichida yosh akrobatlar kontingentida keng qamrovli tadqiqotlar topilmadi, ammo parcha-parcha ishlar topilib, vosita qobiliyatlarini o'rganishga asos bo'ldi [4], [5].

Olingen natijalar va ularning tahlili

Yosh akrobatlarning motor qobiliyatini pedagogik sinovdan o'tkazish maxsus tanlangan sinov quvvati asosida aniqlandi, unga quyidagilar kiradi: 100 m yugurish, 3000 m kross, 3x10 m yugurish, uzunlikga sakrash, qo'llarga tayangan holatdan qo'llarni bukish va yozish.

Yosh akrobatlarda mutlaq kuch, bo'g'inlardagi harakatchanlik, tezlik-quvvat sifatlari, vestibulyar analizatorning barqarorligi kabi vosita qobiliyatining rivojlanish darajasini o'rganish ularning rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni ochib berdi.

"Yuqori" va "pastki" tor ixtisoslashuvlarining ikkita katta akrobat guruhalining o'rtacha mutlaq kuch ko'rsatkichlarini tahlil qilish "yuqori" vakillari mushaklarning kuchida "pastki" dan ancha past ekanligini aniqlashga imkon berdi. "pastki" mushaklarning mutlaq kuchi tana vazniga yuqori korrelyatsion aloqaga ega. Qo'shimchalarda harakatchanlikning rivojlanishi yosh akrobatlarning maxsus jismoniy tayyorgarligining ajralmas qismidir, tadqiqot natijalarini baholashda umurtqa ustun, yelkama-yelka, kestirib, bo'g'imlarning harakatchanligini rivojlanish xususiyatlari aniqlandi.

Qo'shimchalarda harakatchanlikni rivojlanish yosh akrobatlarning maxsus jismoniy tayyorgarligining ajralmas qismidir, bu yerda tadqiqot natijalarini baholashda umurtqa pog'onasi, yelka, bo'g'imlarning harakatchanligini rivojlanish xususiyatlari aniqlandi. Akrobatikaning juft-guruh turlarining barcha raqobatbardosh mashqlarida umurtqa pog'onasining egiluvchanligi namoyon bo'lishi bilan bog'liq ko'plab elementlar mavjudligi, asosiy akrobatik elementlarni

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

bajarishda zarur bo'lgan yelkama-yelka bo'g'imlarida yuqori harakatchanlik "pastki" sheriklarning to'g'ri qo'llarida "yuqori" vertikal muvozanat (qo'lda tutishlar) mavjudligi aniqlandi.

1-jadval

Mutlaq mushak kuchining guruuhlararo ko'rsatkichlari "yuqori" va "pastki" yosh akrobatlar

Ko'rsatkichlar	" Yuqori"	"Pastki"	Ishonchlilik	
	X± S ^x	X± S ^x	t	P
O'ng qo'lning kuchi (kg)	38.59+ 1.53	58.7 ± 1.23	10.25	p<0,05
Chap qo'lning kuchi (kg)	37.69+ 1.54	56.45 ± 1.23	9.53	p<0,05
Bel kuchi (kg)	97.68 ± 6.73	156.2 ± 3.1	7.9	p<0,05
Jami ko'rsatlichlar (kg)	173.88 + 3.62	274.3 ± 1.58	9.22	p<0,05

2- Jadval

Yosh akrobatlarning qo'shma harakatchanligining guruuhlararo ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	"Yuqori"	"Pastki"	Ishonchlilik	
	X± S ^x	X± S ^x	t	P
Oldinga egilish (sm)	16.33±0.65	17.7±1.38	0.9	p > 0,05
Yelkalarni orqaga tortish (sm)	18.50+0.85	17.46+1.15	0.73	p > 0,05
Shpagat o'tirish uzunasiga(sm)	14.3±1.31	25.58+1.36	5.96	p< 0,05

"Yuqori" guruhdagi son bo'g'imlarida harakatchanlik "pastki" guruhga qaraganda yuqori ekanligi aniqlandi (p <0,05), bu bo'g'imlarda genetik jihatdan aniqlangan harakatchanlik bilan bog'liq.. Dinamik mashqlarni bajarishda akrobatlar uchun tezlik qobiliyati zarur. Shunday qilib, "yuqori" harakatlar guruhining vakillari, ayniqsa, akrobatik elementlarni, burchak tezlashuviga ega ligamentlarni bajarishda namoyon bo'ladi.

Tezlik-kuch qobiliyatlarini baholash shuni ko'rsatdiki, yosh akrobatlarning motor harakatlarini amalga oshirishda "pastki" lar "yuqori" (p < 0.001) dan ancha yuqori bo'lgan va "pastki" guruhlarning ixtisoslashgan akrobatlarining raqobatbardosh dasturi tezlik-kuch qobiliyatları namoyon bo'lgan mashqlar bilan to'yinganligini ko'rsatadi.

Vestibulyar analizator yosh akrobatlarning motor funktsiyasini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Murakkab muvofiqlashtiruvchi sport turlarida vestibulyar analizatorga yuk juda yuqori, ammo "yuqori" va "pastki" testlarda sezilarli farq yo'q (p > 0,05).

3-Jadval

"Yuqori" va "pastki" yosh akrobatikachilar yuklamalarini vestibulyar analizatorning guruuhlararo barqarorlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	"Yuqori"	"Pastki"	Ishonchlilik	
	X± S ^x	X± S ^x	t	P
Romberg namunasi (sek)	15.71+2.01	20.03 ± 3.0	1.19	p > 0,05
Yarotskiy A. I. ning namunasi	2.37 + 0.22	4.67+ 0.81	2.74	p < 0,05

Dinamik yuk "yuqori" guruh sportchilari tomonidan yaxshiroq saqlanadi, buning natijasi "pastki" guruhga qaraganda sezilarli darajada yuqori (p<0,05). "Yuqori" ning raqobatbardosh mashqlarida sagittal bo'ylama va frontal o'qlar atrofida bir necha marta aylanadigan elementlarning ko'pligi mavjud, shuning uchun ushbu guruh akrobatlari murakkab akrobatikaning ishlashini aniqlaydigan vestibulyar analizatorni o'qitishga ko'proq e'tibor berishadi.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Pedagogik kuzatishlar va yosh akrobatlar bilan ishlaydigan murabbiylar kontingentining so'rov ma'lumotlarini tahlil qilish, yosh akrobatlarni sport mashg'ulotlarining dastlabki bosqichida konstitutsiyaviy belgilar turiga qarab taqsimlash zarurati bilan vosita tayyorgarligi va jismoniy rivojlanishning differensial bahosini ishlab chiqish maqsadga muvofiqligini aniqladi: torakal, mushak, Astenoid, va ularning rivojlanish turini hisobga olgan holda: kechiktirilgan, normal, akselerativ.

O'smirlar tanasining yetukligining eng muhim ko'rsatkichlari ontogenetik jarayonida o'zgarib turadigan tana uzunligi va vazni p notejis bo'lib, bu erda individual fazalar orasidagi farq miqdori va sifat jihatidan farq qildi [2].

Tananing uchta umumiyligi o'lchamlari nisbatli kombinatsiyasi jadvalda keltirilgan turli xil ixtisoslashuvlarning yosh akrobatlarining tana turini aniqlashga imkon beradi, bu yerda "pastki" va "yuqori" ixtisoslashuvlarning jismoniy rivojlanishining o'rtacha ko'rsatkichlari "pastki" ixtisoslashuvining yosh akrobatlari jismoniy rivojlanishning barcha ko'rsatkichlari bo'yicha "yuqori" dan sezilarli ustunlikka ega ekanligini ko'rsatadi ($p < 0.001$). "Pastki" tana turlarining shartli birliliklari (indekslari) "yuqori" ko'rsatkichlardan ancha past ($p < 0.001$).

Kichik "pastki" indeks ko'krak qafasi parametri va tana uzunligiga nisbatan vaznning ko'payishini ko'rsatadi, bu tana vaznining oshishi natijasida yuzaga keladigan o'lchovli belgining o'sishini ko'rsatadi, bu jismoniy rivojlanishning ushbu qiymatlari o'tasidagi munosabatlarning uyg'unligini jismoniy kvadrat shakliga qarab o'zgartiradi.

4-Jadval

Yosh akrobatlarning jismoniy rivojlanishining individual belgilarining guruuhlararo ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	"Yuqori"	"Pastki"	"Ishonchilik"	
	X± S ^x	X ± S ^x	Farqi %	P
Tana uzunligi (kg)	146.4 ±0.7	127.2 ±0.6	13.1	P< 0,001
Tana vazni (sm)	52.4± 0.7	32.2 ± 1.1	38.5	P< 0,001
Ko'krak qafasi (sm)	78.7 ± 0.5	63.4 ± 0.7	19.4	P< 0,001
Qo'shish turi (indeks)	75.8 ± 0.6	67.3 ±0.7	11.2	P< 0,001

Ishonchli ravishda kattaroq "yuqori" indeks ko'krak qafasi parametri va vaznning yosh akrobatlarning tana uzunligiga pasayishini ko'rsatadi, bu esa uyg'unlikni teskari yo'nalishda, cho'zilgan, to'rtburchaklar tana shakliga o'zgartiradi. Ushbu belgilarning barchasi bo'yicha farqlar sport akrobatikasi uchun qiyin muvofiqlashtirilgan qobiliyatlarning yuqori darajada rivojlanishini talab qiladigan tanlov natijasi bo'lib, dastlabki tayyorgarlikning barcha bosqichlarida amalga oshirildi. Ushbu yosh akrobatlar kontingenti bilan ishlashda katta amaliy tajribaga ega bo'lgan ushbu sport turi murabbiylari ma'lum morfologik xususiyatlarga ega bo'lgan iqtidorli bolalarni topishga alohida e'tibor berib, ularga tor doirada akrobatik ixtisoslikni tanlashni taklif qilishadi. "Pastki" tananing katta o'lchamlari statik mashqlarda bir yoki bir nechta sherikni ushlab turganda ularga tushgan katta jismoniy faoliyatni yengishga imkon beradi. Dinamik xarakterdagи mashqlarda "pastki" katta kuch va vaznga ega bo'lib, qo'llab-quvvatlashdan ancha uzoq masofada "yuqori" sheriklarni tashlashga qodir. Ko'plab eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, "yuqori" ning kichik vazn parametrleri murakkab akrobatik elementlarning rivojlanishiga yordam beradi. "Yuqori" ning kichik vazn ko'rsatkichlari parvoz traektoriyasining o'sishiga sezilarli hissa qo'shami, bu mashqlar va estetik idrokning murakkabligini oshirish uchun fazoviy va vaqtinchalik parametrlerning samaradorligini oshiradi.

Yosh akrobatlarning tana uzunligi va tana vaznnini samarali nazorat qilish maqsadida A.K. Eshtaev [6] arifmetik o'rtacha ko'rsatkichlar va kvadratik og'ish ma'lumotlarini kechikish yoki ko'tarilish tomon ishlatishni tavsija qildi. Yillar davomida vazn xususiyatlarining o'zgarishini kuzatish orqali murabbiy yosh akrobatlarning morfologik va jismoniy holatini aks ettiruvchi individual jadvalni ishlab chiqish imkoniyatiga ega. Ko'p sonli gimnastika elementlari ijro texnikasining kinematik harakat xususiyatlariga o'xshashdir. akrobatlar uchun juda xarakterlidir. Monitoring tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, yosh akrobatlarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari bir-biriga bog'liq va o'rganilayotgan morfologik ko'rsatkichlar o'tasidagi yuqori korrelyatsiya aloqalari bilan tasdiqlangan .

"Yuqori" guruhidagi o'rganilayotgan aloqalarning ko'rsatkichlari ($g = 0,591 - 0,785$), "quyi" guruh vakillari uchun - ($g = 0,640 - 0,832$). O'rganilayotgan belgilar orasida A.K. Eshtaevning fikriga ko'ra, tananing tarkibiy va mexanik xususiyatlarini tavsiflovchi tananing massasi, zichligi va shakli alohida yoki o'zaro bog'liq holda aks ettirilgan "yuqori" guruhda bir-biri bilan yuqori korrelyatsion aloqalar qayd etilgan [6].

Taqdim etilgan "pastki" va "yuqori" yosh akrobatlarning ixtisoslashuv guruuhlaridan harakatlarning tuzilishi va ularni bajarish shartlarida farq qiluvchi vosita harakatlarining tipik guruhlari xarakterlidir. Eksperimental tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, normostenik tana turiga ega bo'lgan sub'ektlar soni barcha ixtisoslashuvlarda turlicha bo'lgan: masalan, "erkaklar to'rtaligidagi yuqori -78,85%; "ikkinchi-o'rta"-94,24%; "birinchi-o'rta"-87,86%; "pastki"- tekshirilayotgan yoshlarning umumiyligi sonining 59,27% akrobatlar bajardi [7], [8].

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki Bir yillik o'quv jarayoni davomida olingan eksperimental ma'lumotlar tana turlarini aniqlashda ko'p yo'nalishli natijalar tendentsiyasini aniqladi. Shunday qilib, "yuqori" guruhining ixtisoslashuv vakili piknoid tana turiga ega emas va "erkaklar to'rtaligidagi yuqori vakillar"birinchi darajali (5,7%) va ikkinchi darajali (15,81%) Astenoid tana turiga ega. "Yuqori" tana ko'rsatkichlarining Astenoid tana turiga o'tishi , ular "yuqori"ga xos bo'lgan o'ziga xos guruhlar uchun eng maqbul bo'lgan miniatyura cho'zilgan tana shakliga ega ekanligi bilan bog'liq. Astenoid tana turi "pastki" mutaxassisliklaridan biron bir akrobatikachiga ega emas. Eksperimental ravishda yosh akrobatlarning katta qismi "-pastki" piknoid tana turiga ega ekanligi aniqlandi. "To'rtlikdagi birinchi-o'rta "orasida 13,24% piknoid tana turiga, 44,87% esa" to'rtlikdagi pastki "ga to'g'ri keladi.

"Pastki" sherik vakillarining piknoid turi tananing ma'lum bir massivligi, ushbu guruhga tegishli yosh akrobatlar tanasining asosiy kuchi haqida umumiylashtirilgan vosita harakatlarining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun sharsharoitlarni yaratadi, bu yerda "yuqori" dan farqli o'laroq, butun guruh bilan birgalikda mashqlarni bajarishda yosh akrobatlarning mushak - skelet tizimiga sezilarli kuch yuklarini bardosh berishga imkon beradi. Pedagogik eksperiment natijalarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, turli xil tor doirada ixtisoslashgan akrobatlarning asosiy qismi normostenoid tana turiga ega bo'lib, ularni jismoniy rivojlanish belgilari bilan uyg'unlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Karimov, D. K. (2022). THE RELATIONSHIP BETWEEN BODY TYPES IN THE SPORTS SPECIALIZATION OF YOUNG ACROBATS. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 2(1.5 Pedagogical sciences).
- 2.Каримов, Д. (2022). Жисмоний сифатлар ривожланишининг асосий қонуниятлари. *Ijodkor o 'qituvchi*, 2(20), 148-153.
- 3.Каримов, Д., & Ханкельдиев, Ш. Х. (2021). Сравнительный анализ показателей двигательной подготовленности юных акробатов с нормативами тестов здоровья «Алпомиши». *Наука сегодня: задачи и пути их решения [Текст]: материала*, 69.
- 4.Каримов, Д. К. (2020). ПСИХИКА В КАЧЕСТВЕ ИСТОЧНИКА ЗДОРОВЬЯ. ББК Ю953, 59.
- 5.Эштаев, А. К. (2018). ПОСТРОЕНИЕ И ОБЩАЯ СТРУКТУРА ЭТАПА НАЧАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ЮНЫХ ГИМНАСТОВ. *Фан-Спортга*, (4), 7-13.
- 6.Эштаев, А. К. (2020). ПОВЫШЕНИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ АКРОБАТОВ. *Ответственный редактор*, 109.
- 7.Каримов, Д. К. (2020). ГИМНАСТИКА В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ЧЕЛОВЕКА. *Мировая наука*, (3), 256-259.
- 8.Ханкельдиев Ш.Х. Каримов Д.К. Maxsus mashgulotlar bosqichida juft akrobatika bўyicha pastki sheriqlarining motor faoliyagini taҳlil қилиш. «Фан спортга». 2021 № 4. С 24-26.

Muallif:

Karimov Doniyor Komil o'g'li - Fargona davlat universiteti o'qituvchisi, Sport akrobatikasi bo'yicha xalqaro toifadagi sport ustasi, E-mail: d.karimov@pf.fdu.uz

UDK 371.302

APPLICATION OF INNOVATIVE FORMS OF EDUCATION IN TEACHING PHYSICS

FIZIKA FANINI O'QITISHDA TA'LIMNING INNOVATSION SHAKILLARINI QO'LLASH

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ФОРМ ОБРАЗОВАНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ

Abdullayev Baxtiyor Abduraxmanovich

Гулистан давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистан шахри IV мавзе.

E-mail: baxtiyor.abdullaev.78@mail.ru

Annotation. As you know, in the learning processes at various stages of education, the methods of teaching subjects are being improved using various interactive learning technologies. Currently, in Russia and abroad, Frame technology is widely used in the education system. This article presents methods for using Frame technologies in teaching physics.

Key words. innovative technologies, interactive learning, wireframe technology, slots, design, models.

Annotatsiya. Ma'lumki, ta'lim bosqichlarining o'quv jarayoniga turli interfaol ta'lim texnologiyalari qo'llanilib fanlarni o'qitish metodikasi takomillashtirilmoqda. Bugungi kunda xorijda va Rossiya ta'lim tizimida Freym texnologiyasi qo'llanilmoqda. Maqolada fizikani o'qitishda Freym texnologiyasidan foydalanish usullari berilgan.

Kalit so'zlar. innovatsion texnologiyalar, interfaol ta'lim, Freym texnologiyasi, slotlar, loyihalashtirish, modellar.

Аннотация. Как известно в процессах обучения в различных этапах образования усовершенствуется методика преподавания предметов с использованием различных интерактивных технологий обучения. В

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

настоящее время в России и за рубежом в системе образования широко используется технология Фрейма. В настоящей статье приведены методы использования технологий Фрейма при преподавании физики.

Ключевые слова. инновационные технологии, интерактивное обучение, каркасная технология, слоты, дизайн, модели.

Kirish. Respublikamiz ta’lim jarayonida barcha yo’nalishlarda innovatsion texnologiyalardan foydalanishga katta e’tibor qaratilmoqda. Innovatsion texnologiyalarni qo’llashning asosiy omili bu, ta’limning yangi tarkibini ishlab chiqish, o’qitishning yangi usullarini qo’llash, ta’limning tashkiliy-texnologik asosini ishlab chiqish, uni amalga oshirish shartlari, ta’lim sifatini oshirishga yo’nalishi, ta’lim oluvchi shaxsini har tomonlama va kasbiy mahoratini rivo’jlantirishdir.

Ta’limda innovatsion texnologiyalar nafaqat ta’limiy, balki tarbiyaviy ahamiyati ham juda katta bo’lib, o’quvchining kompetentligini oshiradi. Bunga o’quvchi tomonidan qarorlar qabul qilish, muammolar yechimini to’g’ri topish, o’z faoliyatiga javobgarlik hissini, fikrini to’g’ri ifoda qilish va vazifani to’g’ri qo’yish, jamoa bo’lib ishlash kabi xususiyatlarni shakllantiradi. Jamoa bo’lib ishlashda, hamkorlikda ilmiy izlanishlarda o’z fikriga, o’z vaziyatiga ega bo’lish, o’zining fikrini boshqalarga yetkaza bilish, o’zgalar fikrini hurmat qilish, o’ziga mas’uliyatni olish, o’zi va jamoa uchun mas’uliyatni zimmasiga olish kabi zamон talabiga mos shaxsiy fazilatlarni shakllanishiga olib keladi.

Innovatsion texnologiyalardan foydalanish natijasida nafaqat o’quvchilarda, balki o’qituvchilarda ham innovatsion texnologiyalardan foydalanish bir qator ijobji o’zgarishlar, o’qituvchi o’zining mehnat faoliyati davomida innovatsion texnologiyalardan foydalanish natijasida o’quvchilar bilan ishlashga qiziqishi, ijodkorligi, mehnat faoliyati samaradorligi o’ziga bo’lgan talabi ortadi.

Sistemali ravishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish natijasida o’qituvchining ta’lim jarayonidagi roli o’zgaradi, ya’ni u maslahatchi, yetakchi, moderatorlik rolini bajaradi. Shu bilan birga o’quvchilarning o’qituvchiga nisbatan qarashlari o’zgaradi. Oldin o’qituvchi xuddi qandaydir boshqaruvchi organ vakilidek bo’lsa, endi u tajribali bir jamoada faoliyat ko’rsatuvchi do’st, hamkorga aylanadi.

Mustaqillikning dastlabki yillardan boshlab ta’limdagи ochiqlik ta’moyiliga ko’ra, bizda ham o’quv jarayoniga turli interfaol ta’lim (muammoli ta’lim, hamkorlikda o’qitish, loyiha, tadqiqot) texnologiyalari qo’llanilib fanlarni, jumladan tabiiy fanlarni o’qitish metodikasi takomillashtirilmoqda [1].

Tadqiqot ob’ekti va qo’llanilgan metodlar

Innovatsion texnologiyaning maqsadi ta’lim jarayonining samarasini oshirish va o’qitish nati’jalarini kafolatlashdan iborat bo’lgan. Xususan, respublikamizda bu sohani B.L.Farberman, U.Nishonaliyev, N.Saidahmedov, R.Jo’rayev, J.Yo’ldoshev, N.Azizxodjayeva, M.Ochilov, B.Ziyamuhamedov, O’.Tolipovlar, rossiyalik olimlardan esa V.P.Bespalko, M.T.Gromova, V.A.Slastenin, L.S.Podimovalar ilmiy o’rganishgan. Mazkur tadqiqotlarda pedagogik va innovatsion texnologiyaning muhiyati o’quv-tarbiya jarayonini jamiyatdagi o’zgarishlarga tayanib, shaxsga yo’nalganlik asosida tashkil etish, tadbiq etish va tizimli boshqarish mazmunida o’rganiladi. Innovatsion texnologiyalar asoschilari B.Blum, D.Qratvol, N.Gronlund, J.Qerrol, J.Blok, L.Anderson va boshqalardir. Innovatsion ta’lim texnologiyalari muammosini tadqiq etgan olimlar Q.Richmond, P.D. Mitchell, R.M.Tomas va V.N.Qobayashi. Ta’lim jarayoniga turli metodlarni qo’llash orqali o’quvchilarning fanga bo’lgan qiziqishini oshirish va ularni kelgusida ushbu fandan olgan bilimlarini amaliyotda qo’llay olish, malaka va ko’nikmalarini shakllantirish har bir pedagogning vazifasidir.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Bugungi kunda xorijda va Rossiya ta’lim tizimida Freym texnologiyasi qo’llanilmoqda [2], [3]. “Freym” inglizcha so’zdan olingan bo’lib – “karkas”, “ramka” ma’nosini anglatadi. Freym ma’lum ichki tuzulmaga ega bo’lib, u slotlar deb ataluvchi elementlar to’plamidan iborat bo’ladi. Slotlarda voqeа hodisaning tavsifini izohlovchi ma’lumotlar joylashtiriladi. Freymli pedagogik texnologiya deganda ma’lum ketma-ketlikka tizimlashtirilgan o’quv materialini o’rganish tushuniladi. Texnologiyaning muhim jihat – o’quv vaqtini ko’paytirmagan holda o’rganiladigan bilim hajmini oshirishdir. Freym texnologiyasi orqali o’quvchilar darsda: olingan ma’lumotlarni tahlil qilish (o’ylash, fikrlash, solishtirish); ma’lumotlarni sintez qilish (birlashtirish, o’ylab topish, ijod qilish); jarayonni qiyosiy baholashga erishadilar. Shu bois, mazkur texnologiyani intensiv texnologiyalarga kiritish mumkin.

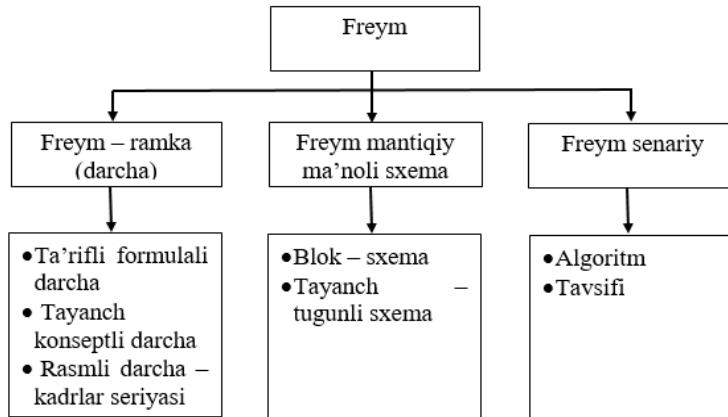
O’quv materialini loyihalashtirishga oid Freymlar modellarining turlari va tarkibiy qismlari 1- rasmida keltirilgan [3].

Freym – ramkada fizik kattaliklar o’rtasida sabab – oqibat bog’lanishlarni ajratib ko’rsatiladi va ma’lumotni tuzilmalashtiriladi. Freym – mantiqiy – ma’noli sxemada – o’quv ma’lumotlarining tuzulmasini aniqlash, uning elementlarining ketma – ketligi va bog’liqligini aniqlash uchun bilimlarni tuzulmalashtirish, analitik masalalarni rivojlantirish, o’quv materialini o’zlashtirish jarayonida ma’lumotning asosiy tuzulmaviy elementlariga e’tibor qaratiladi. Freym – senariysida fanga oid bilimlarni o’zlashtirish va tuzimlashtirish, voqealar va jarayonlarning qonuniyatlarini aniqlashda o’quvchilarda mantiqiy, muammoli, ijodiy fikrlashni rivojlantirish nazarga olinadi.

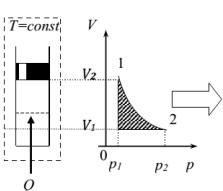
Tahlil va natijalar. Shu o’rinda biz Freym modelida “Termodinamikaning birinchi qonunini izojarayonlarga qo’llash” mavzularni o’rganishni qarab chiqamiz. Freymlar 2-, 3-, va 4-rasmida keltirilgan.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

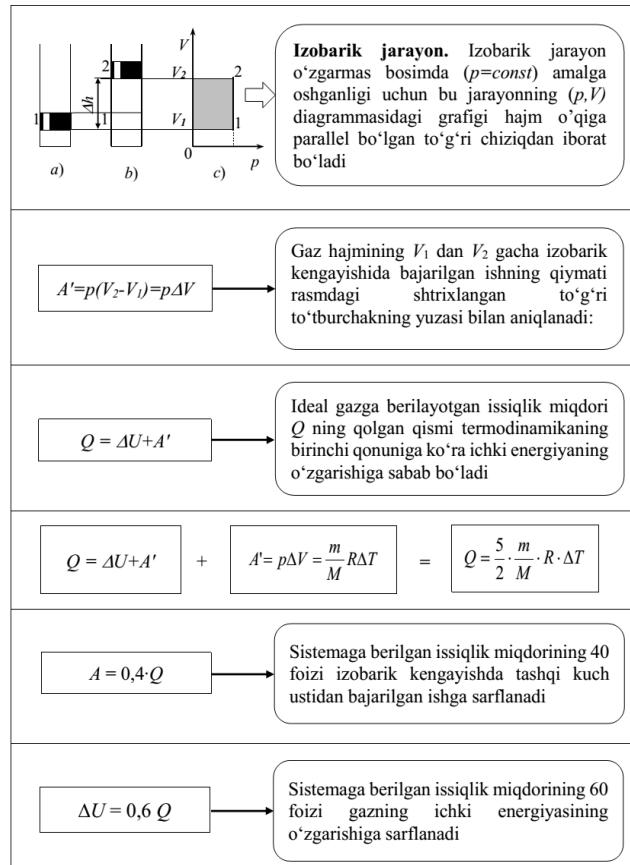
1 – rasm. Freym larning modellari.

Termodynamikaning birinchi qonuni. Izoyerayonlarga termodinamikaning birinchi qonunining qo'llanilishi
Energyyaning saqlanish va aylanishining issiqlik hodisalariga tadbiq etilgan qonuni termodynamikaning birinchi qonuni deb ataladi.
$\Delta U = A + Q$
Sistema bir holatdan boshqa holatga o'tganda uning ichki energiyasining o'zgarishi (U) tashqi kuchning sistema ustida bajargan ishi (A) bilan sistemaga berilgan (Q) issiqlik miqdorining yig'indisiga teng
$A = -A'$
Tashqi kuchlarning sistema ustida bajargan ishi manfiy ishora bilan olingan sistemaning tashqi kuchlarga qarshi bajargan ishiga teng
$Q = A' + \Delta U$
Sistemaga berilgan issiqlik miqdori sistemaning ichki energiyasining o'zgarishiga va sistemaning tashqi jismilar (kuch) ustidan ish bajarishiga sarf bo'ladi.
Termodinamikaning birinchi qonunini turli izoyerayonlarga qo'llanilishiga to'xtalamiz
Izotermik jarayon. Izotermik jarayonda gazning temperaturasi o'zgarmas ($T=const$) bo'lganligi uchun uning ichki energiyasi ham o'zgarmaydi ($\Delta U=0$)
$Q = A'$
Izotermik jarayon uchun termodynamikaning birinchi qonuni quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

Izotermik jarayonda gaz kengayganda A' ish bajaradi va temostatdan bajarilgan ishga teng bo'lgan issiqlik miqdorini oladi. Izotermik jarayonda gaz bosimining hajm bo'yicha o'zgarishi giperbolalik egrini chiziqlanib borat bo'lib, bunda (pV) diagrammada gaz V_1 hajmdan V_2 hajmiga kengayganda bajarilgan ish shtrixlangan yuza orqali aniqlanadi

2-rasm. Izoyerayonlarga termodynamikaning birinchi qonunining qo'llanilishini o'rganishning freym ko'rinishi.

O'quv materiallarni freymlash yordamida o'qitish mazmunini taqdim etish uchun freymlardan foydalanishning ya'na bir muhim jihatni ko'rgazmali obrazlar bilan og'zaki, simvolli ma'lumotlarni aniqlash muhim hisoblanadi.

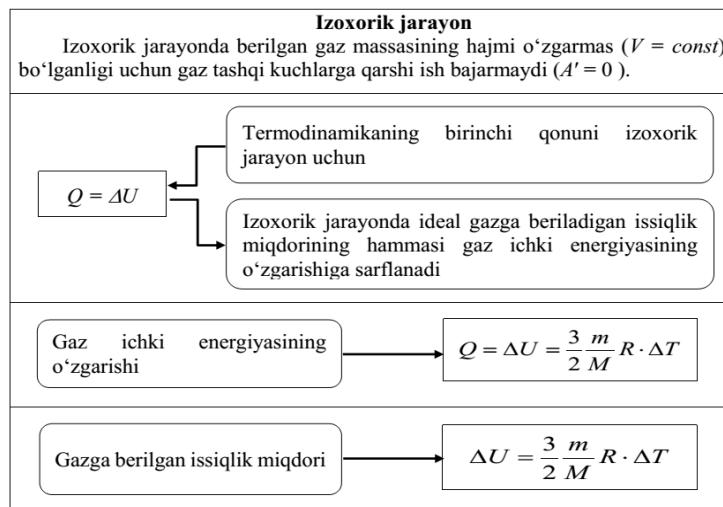
Biz Sirdaryo viloyati Sirdaryo tumani 18- umumta'lim maktabi 9 A- sinf nazorat va 9 B –sinfda tajriba guruhi qilib ajratilib, har bir guruh uchun o'rtacha o'zlashtirish o'rganildi (natijalar jadvalda keltirilgan).

3-rasm. Izobarik jarayonni o'rganishning freym ko'rinishi.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

4-rasm. Izoxorik jarayonni o'rganishning freym ko'rinishi.

Jadval

Sirdaryo viloyati Sirdaryo tumani 18- umumta'liz muktabida olib borilgan tajriba-sinov natijalari

T\rl	Sinf	O'quvchilar soni	Guruhlarning turlari	Guruh o'quvchilarining baholari				O'zlashtirish (%)	Sifat (%)
				“2”	“3”	“4”	“5”		
1	9 А	30 nafar	Nazorat	7	11	7	5	76	36
2	9 В	29 nafar	Tajriba	4	9	9	7	86	55

Xulosa va takliflar. Innovatsion ta'liz texnologiyasi o'quvchilarining o'rganilayotgan soha bo'yicha bilimlarni esga tushirish, jondantirish yangi bilimni o'zlashtirishga asos bo'ladi deb ko'rsatadi. Bilimlar va tayyorgarlikni aniqlash o'quvchini faollashtirish va bilim o'zlashtirishga ijobiy motivni keltirib chiqaradi. Demak, ta'lizda innovatsion texnologiyalarni turli vositalar, metodlar sifatiy tamoyillar asosida ta'liz jarayonniga tatbiq etilishi orqali, ta'liziy samaradorlik (bilimlarni o'zlartirish; ijodiy faollilikni oshirish; amaliy ko'nikma va malakalarini egallash)ga erishishni ta'minlaydi.

Tadqiqotimiz davomida biz quyidagi xulosalarga keldik:

1. Tajriba-sinov ishlari natijalari tahlili ko'rsatdiki, fizika o'qitishda Freym texnologiyasidan foydalanish o'qitish samaradorligining oshishiga olib keladi.
2. Freym mantiqiy ma'noli sxema asosida tayyorlangan didaktik materiallar o'quv mashg'ulotlrida o'quvchilarining mantiqiy va ijodiy fikrlashga undaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Ishmuxamedov R.J., Yuldashev M. Ta'liz va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, “Nihol” nashriyoti, 2016. – 279 b.
2. Гурина Р.В, Соколова Е.Е. Концепция фрейма в обучении/ Школьные технологии. 2004. № 1. - С77-84.
3. Лозинская А.М. Фреймовое структурирование содержания обучения физике в рамках модульной технологии. Педагогическое образование в России. 2014. №1. - С.80-89.
4. Karlibayeva G.E. Innativatsion ta'liz texnologiyalari sharoitida fizika o'qituvchisining metodik tayyorgarligini shakillantirish. Ped.fan.n-di.diss. avtoreferati. Toshkent, -2016. 15-b.
5. Karlibayeva G.E. Bo'lajak fizika o'qituvchilarining metodik tayyorgarliklirini takomillashtirish. Ped.fan.n-di.diss. avtoreferati. Toshkent, -2016. 15-b.
6. Begmaatova D., Oltmishev O'. Fizika praktikum ishlariiga pedagogic texnologiyalarni joriy qilish usullari. – “Ta'liz muammolari” jurnali. №3-4 2008. 50-53 b.
7. Qurbonov M., Begmatova D. Fizika faniga ilg'or pedagogic texnologiyalarni tadbiq etishning amaliy asoslari. O'shDU J|Вестник| №2 – 2009. 110-112-b.

Muallif:

Abdullahayev Baxtiyor Abduraxmanovich - Guliston davlat universiteti tayanch doktorant, E-mail: baxtiyor.abdullaev.78@mail.ru.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

УДК 372.854

DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE THINKING WITH THE HELP OF CREATIVE TASKS (ON THE EXAMPLE OF MEDICAL CHEMISTRY)

ИЖОДИЙ ТОПШИРИҚЛАР ЁРДАМИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ КРЕАТИВ ТАФАККУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ (ТИББИЙ КИМЁ ФАНИ МИСОЛИДА)

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ТВОРЧЕСКИХ ЗАДАНИЙ (НА ПРИМЕРЕ МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ)

Сафарова Нафиса Сулаймоновна

Бухоро давлат тиббиёт институти, 200118. Бухоро вилояти, Бухоро шаҳри, Навоий шоҳ кӯчаси, 1

E-mail: safarovan41982@gmail.com

Annotation. In order to become a skilled master of his profession in the future, any student must not only be able to apply the knowledge gained in practice, but also to think creatively in order to develop his career and not be confused in the face of a problem that seems to have no solution. This requires being able to find the right solution by creatively using the knowledge gained. Future physicians, medical students, are no exception. This article talks about the development of creative thinking of students in medical chemistry classes with the help of creative tasks. Because creative thinking is one of the most important factors of clinical thinking. Information is given about the advantages and disadvantages of using creative tasks, areas of use, types and stages of learning. A lesson development based on a particular topic is also provided, which describes examples of creative assignments on the topic and how to complete them. Finally, information and conclusions are given about the monitoring of students' knowledge of the conducted lesson with the help of this development.

Key words: creative tasks, creative thinking, intellectual knowledge, intuitive-imaginative thinking, application of creative tasks in the context of types and stages of the lesson, methods of determination of lipids, saponifiable lipids, ways of determination of naturalness of oil.

Аннотация. Для того чтобы в будущем стать искусным мастером своей профессии, любой студент должен не только уметь применять полученные знания на практике, но и творчески мыслить, чтобы развивать свою карьеру, а не растеряться перед лицом проблемы, которые, кажется, не имеют решения. Для этого необходимо уметь находить правильное решение, творчески используя полученные знания. Не являются исключением и будущие врачи – студенты медицинских вузов. В данной статье рассказывается о развитии креативного мышления учащихся на уроках медицинской химии с помощью творческих заданий. Потому что творческое мышление является одним из важнейших факторов клинического мышления. Приводится информация о преимуществах и недостатках использования творческих заданий, областях использования, видах и этапах обучения. Также представлена разработка урока на основе определенной темы, в которой описаны примеры творческих заданий по теме и порядок их выполнения. И, наконец, дана информация и выводы о мониторинге знаний учащихся проведенного урока с помощью данной разработки.

Ключевые слова: творческие задания, образное мышление, интеллектуальное знание, интуитивно-образное мышление, применение творческих заданий в разделе видов и этапов урока, липиды, омыляемые липиды, методы определения натурального масла.

Кириш. Ҳар қандай ўқув курси, шунингдек Тиббий кимёнинг мақсади нафақат талабаларнинг назарий билимларини бойитиш ва амалий кўнималарни ривожлантириш, балки улардаги доимий мантикий ва ижодий (креатив) тафаккурини ривожлантириб боришидир. Креатив тафаккур – бу ноаниқлик шароитида изланувчанлик қобилиятининг мавжудлигидир. Бундай қобилиятнинг шаклланиши намунавий масалаларни очишга ўрганган талабалар учун айни кераклидир, чунки намунавий масалаларда ечим шу масаланинг ўзидаёқ англашилади ва ўзининг стандартларига эга, ижодий топшириқларда эса на аниқ йўналишнинг, на изланаштган муаммонинг аниги бўлгани учун талабаларни хушёрликка чақиради ва ижодий фикрлашга йўналтиради. Ижодий фикрлаш самарадорлигига бир қатор омиллар ўз таъсирини ўтказади. Улардан бири – интелектуал билим (яхши хотира, барқарор дикқат ва мантикий фикрлаш).

Мақсад. Тиббий кимё фани мисолида ижодий топшириқлар ёрдамида тиббиёт олийгоҳи талабаларнинг креатив тафаккурини ривожлантириши.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Тиббий кимё курсига доир ижодий топшириқларнинг қўллаш самарадорлиги. Талабаларнинг ижодий фикрлашини ривожлантиришга ёрдам берувчи методлар. Ҳар қандай ижодий жараён фикрлашнинг интуитив-образли қурилиши асосий бўлган босқичига эга. Шунинг учун ижодий фикрлашнинг натижаси талабанинг интуитив-образли фикрлаши қанчалик ривожланганлигига боғлиқ [1], [2], [3].

Бундан ташқари, ижодкорлик жараённинг ўзи ўз иштирокчисига кучли ижобий импульс беради, бу эса янги маълумотни ўрганишга бўдган иштиёқни кучайтиради. Талабаларни асосий аклий операциялар, фикрлаш

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

усуллари билан мақсадли, тизимли равища таништириш ҳам катта аҳамиятга эга. Махсус танланган вазифалар ақлий операцияларни бажариш қобилиягини ривожлантириши мумкин.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Ҳар қандай ижодий топширикни бажариш айтилган мавзу юзасидан керакли маълумотларни мустақил равища ёки ўқитувчи ёрдамида излашни ўз ичига олади. Чунки бунда берилган топшириқ барчага маълум мавзу юзасидан бўлганда уни кўчириш эҳтимоли (интернет) мавжуд. Ижодий ишлар эса талабани креатив фикрлашга ундейди ва ҳеч бўлмаганда янги мавзуни онгига шакллантиришдаги ихтирочилик қобилиягини ривожлантиради [4].

Талабанинг ижодий иши – бу унинг биринчи илмий-тадқиқот ишидир [5], [6] Шунинг учун куйидаги тартибда иш олиб бориш фойдали бўлади:

Бирикмаларнинг кимёвий хоссалари, олиниш усуллари ва қўлланилишига доир аҳборот йигиши

- Кимёвий бирикмаларнинг хоссалари ўзгариши қонуниятларини аниқлаш
- Аҳборот воситаларида тегишли кимёвий бирикмалар ҳақидаги маълумотлар мавжудлигини текшириш
- бир бирига қарама-қарши маълумотларни ўзаро солишиши

Ижодий топшириклар талабаларни фаол ақлий фаолиятга, муайян касбий вазиятни тушунишга ва лойиҳалаштиришга олиб келадиган ечим излашга ундейдиган вазиятларни яратади.

Тибиёт олийгоҳи талабаларининг олинган билимларини келгуси касбий фаолиятларида амалда қўллай олишлари улардаги ижодкорлик, яратувчанлик, замонавий талқинда айтганда – креативлик каби хусусиятларнинг ривожланиши билан бевосита боғлиқ. Юқорида келтириб ўтилганидек талабаларни мустақил ишлашга ундейдиган ижодий топшириклар айнан шу хусусиятларни ривожлантиришга қаратилган.

Немис педагоги А. Дестерверг: “Ёмон ўқитувчи ҳақиқатни ўзи айтади, яхши ўқитувчи эса ўқувчини ўзи топишга етаклайди” яъни фикрлашга ўргатади [7].

Ижодий топширикларнинг умумий маъноси бир хил, яъни дарс жараёнида асосий эътибор талабанинг ўзига қаратилади. Бунда ҳар бир талаба ўзи маълум бир муаммонинг ечимини излаши, материаллар билан танишиши, ўз башоратларини таклиф қилиши керак бўлади. Ўқитувчи эса ушбу изланишлар талабани йўналтириб туради.

Кўйида тиббиёт олийгоҳи 1-босқич талабалари учун Тиббий кимё дарсларида қўлланиладиган ижодий топшириклар намунаси, дарс жараёнида қўллаш техникалари, баҳолаш тартиблари келтириб ўтилган.

Мавзу: Липидлар. Совунланадиган липидлар

Машғулот мақсади:

- **таълимий:** Липидларнинг умумий хоссаларини ўрганиш;

Липидларнинг классификацияси билан танишиш;

Липидларининг умумий тузилишини ўрганиш;

Оддий ва мураккаб липидларнинг организмдаги функцияларини ва аҳамиятини билиб олиш;

Липидларнинг мум, ёғ, терпен ва стероидлар каби турларининг тузилишидаги ўхшашлик ва фарқларни ўрганиш ва тушуниб олиш;

- **тарбиявий:** Ўқишига масъулият билан ёндашиш, ўрганишга ва ижодий фаолиятга интилиш. Инсонга ва табиатга тўғри муносабатни шакллантириш.

- **ривожлантирувчи:** талабаларнинг ақлий салоҳиятини ривожлантиришда давом этиш: мавжуд билимларни янги олинган билимлар билан боғлай олиш қобилияти, ўрганилаётган материалнинг ўзагини аниқлай олиш, ўрганилган материални умумлаштириш ва хулоса чиқариш. Талабанинг мустақил ва ижодий фикрлашини ривожлантирувчи шароит яратиш, қўйилган муаммо ечимини мустақил равища топиш қобилиягини ривожлантириш.

Компетенциялар:

Ижодий фикрлаш қобилияти, таҳлил қилиш ва мушоҳада юритиш қобилияти, ўқиш қобилияти ва замонавий билимлар эгаси бўлиш қобилияти;

Билимларини амалда қўллай олиш;

Ўзаро алоқага киришиш стратегиясини танлай олиш; жамоада ишлай олиш қобилияти;

Ўз-ўзини бошқариш қобилияти, соглом хаёт тарзини олиб бориш, янги вазиятларга мослашувчанлик ва унда ҳаракат қила олиш қобилияти;

Белгиланган вазифаларга нисбатан аниқлик ва қатъиятлилик;

Аҳборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш кўнимкамлари;

Бажарилган иш сифатини таъминлаш ва баҳолаш қобилияти;

Атроф-муҳитни асрарга интилиш;

Лаборатория ва амалий ишлар натижаларини баҳолаш қобилияти;

Таълим олиш жараёнида намунали масалалар ва амалий муаммоларни еча олиш қобилияти.

Машғулот типи: Арапаш

Машғулот тури: Конференция

Таълим методи: Ролли ўйин, ижодий таопшириклар ва вазиятли масалалар

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Таълим воситалари: компьютер, мультимедияли проектор, тарқатма материаллар, видеотопшириклар, лаборатория жиҳозлари: сариёғ, маргарин, қайнок сув, кимёвий стакан.

Ташкилий қисм:

Давоматни аниклаш, аудиториянинг тозалигини текшириш. Мавзуни эълон қилиш, ролларни тақсимлаш.

- Бугунги “Липидлар” мавзусига бағишлиланган конференциямизга Американинг Гарвард университети, Покистоннинг Аллома Иқбол университети, Англиянинг Кембридж университети, Мисрнинг Кохира университети машхур профессор олимлари ташриф буюрган. Шунингдек, конференция меҳмонлари орасида Халқаро мукофотлар лауреатлари ҳам ташриф буюришган. Ва бугун биргаликда липидлар соҳасидаги баъзи муаммоларни ҳал қилишга уринамиз.

Мавзу юзасидан олинган назарий билимларни мустаҳкамлаш (олиб борувчи (ўқитувчи) шундай мурожаат қилади):

- Ҳурматли профессорлар. Марҳамат қилиб липидлар ҳақида бир оз тушунча берсангиз. Қуйидаги саволлар асосида:
 - 1.Липидлар нима?
 - 2.Уларнинг қандай турлари бор?
 - 3.Липидларнинг организмдаги аҳамияти нима?
 - 4.Липидларнинг кимёвий хоссалари ҳақида нималарни биласиз?

Саволларга жавоб олингандан сўнг, олиб борувчи мавзу юзасидан муаммоли *ижодий топширикларни* ўртага ташлайди ва конференция иштирокчиларини уларни ечишга ва мунозарага чакиради. Мунозара жараённида энг тўғри жавоб берган гурухга баллар кўйиб борилади. Машғулот конференция кўринишида бўлгани учун баллар ўрнига совғалар улашиш мумкин.

1-муаммо. Россиянинг шимолидаги ўрмончилик хўжалигида ишлайдиган ишчининг суткалик рационида 100 г ёғ мавжуд.

Савол: Ённинг бундай массаси ишчи учун етарлими. Жавобингизни изоҳланг.

2-муаммо. “Quality Food Group” компанияси қуруқ шўрва аралашмаси ишлаб чиқариш ва сотиш билан шуғулланади. Аралашма таркиби қуйидагича: сувсизлантирилган товук гўшти бўлакчалари, қуруқ лағмон, туз ва товук ёғи. Алоҳида пакетчада ёғли приправа кукуни жойланган. Аниқланишича улар ишлаб чиқараётган “товук аралашмали лағмон” товарининг яроқлилиги бир неча ҳафтанигина ташкил этади. Сақлаш жараённида қадоқ очилганда баъзан ноҳуш ҳид тараплади ва аралашманинг ранги корайғанлигини кўриш мумкин.

Савол: ушбу муаммонинг сабабини аниқланг. Агар мумкин бўлса унинг олдини олиш бўйича таклифлар билдиринг.

3-муаммо. Денгиз маҳсулотлари, айниқса балиқ гўшти жуда фойдали эканлиги хеч кимга сир эмас. Олимларнинг айтишича, у омега кислоталарига бой экан.

Савол: Омега кислоталари нима? Уларнинг организмга таъсири қандай? Қандай касалликларда балиқ маҳсулотларини тавсия этиш мақсадга мувофиқ?

4-муаммо. Маълумки маргарин ишлаб чиқариш саноати ўсимлик ёғини гидрогенлаш жараённига асосланган. Бунда ўсимлик ёғи таркибидаги тўйинмаган ёғ кислоталар водород ёрдамида тўйинтирилади. Лекин бу жараёнда қўшимча маҳсулот сифатида транс ёғлар хосил бўлади.

Савол: Транс ёғлар нима? Уларнинг хосил бўлиши маҳсулотнинг фойдалилигига таъсир кўрсатадими? Умуман маргарин маҳсулотини истеъмол қилиш қанчалик хавфсиз ёки зарарли?

Амалий қисм (олиб борувчи (ўқитувчи)) ўтирганларга қарата шундай дейди:

- Ҳурматли профессорлар. Биз каби оддий инсонлар сифатли ёки сифатсиз сариёғ маҳсулотларининг бир-бираидан фаркини ажратиб олишни ўрганишимиз учун нималар қилишимиз кераклигини ўргатсангиз. (Шундан сўнг сариёғнинг сифатли ёки сифатсиз эканлигини исботловчи тажриба ўтказилади)

Тажриба: *Сариёғнинг сифатини текшириши*

Табиии сариёғнинг белгилари

- Биринчидан, маҳсулот қадогидаги маълумотларни диққат билан ўрганишингиз керак. Агар сариёғнинг миқдори 60% дан кам бўлса, қўлингизда сариёғ эмас маргарин турганлигини билдириади. Шунингдек таркибига ҳам эътибор бериш лозим. Агар у ўсимлик мойларини ўз ичига олган бўлса уни шартли равишдагина сариёғ деб атаси мумкин. Маҳсулотнинг яроқлилик муддатининг жуда узоқлиги унинг таркибида мумкин бўлмаган консерванлар мавжудлигини кўрсатади.

- Сариёғнинг ҳақиқийлигини текшириши учун унинг кичик бўлагини кесиб, ликопчага қўйинг. Хона ҳароратида 1 соат турсин. Агар ёғ табиии бўлса бу вақт ичida у юмшайди, лекин ликопчанинг юзи бўйлаб ёйилиб кетмайди.

- Кейинги синов: 3-4 соат давомида музлатгичга бир парча сариёғ қўйинг, сўнгра уни олиб пичоқ билан майдалашига уриниб кўринг, агар унда ўсимлик мойи сақланмаса у бўлак-бўлак бўлиб майдаланади.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

- Яна бир синов: Бир парча сариёг устига қайноқ сув қўйинг. Табиий маҳсулот тезда эрийди ва сув юзасига саргии томчилар бир хил тарқалади. Маргарин эса бўлак -бўлак бўлиб туриб қолади. Ёки қизиган товага сариёг солинганд ҳақиқийси бир меъёрда эриб, тарқалади ва кўпик ҳосил қилмайди.

Билимларни умумлаштириш босқичи:

Олиб борувчи (ўқитувчи): - Ушбу конференция ҳақида эшитган, лекин ташриф буюролмаганлар сизларга ўз саволларини видео кўринишида узатганлар. Марҳамат, уларнинг саволини эштиб, муаммоларини бартараф этишида кўмаклашсангиз. (Шундан сўнг конференция иштирокчиларига экран орқали видеосавол тақдим этилади.)

1-видеосавол. Ассалому алайкум. Мен биокимёвий илмий тадқиқот лабораторияси кичик тадқиқотчисиман. Биз лабораторияда қуйидагича тадқиқот ўтказдик: агар соғлом чўчқалар холестерин миқдори юкори бўлган озиқ билан озиқланса, уларда қон томирлари атеросклерози ривожланади. Агар худди шундай озиқ билан Виллебранд касаллиги билан касалланган чўчқалар озиқлантирилса уларда атеросклеротик қон томирларининг шикастланиши анча кам бўлади. Нима учун? Сабабини тушунтиринг. (Виллебранд касаллиги бу қон ивишининг бузилиши балан тавсифланадиган ирсий касаллик.)

2-видеосавол. Ассалому алайкум. Бугунги конференция ҳақида эшитдим ва саволимни юборяпман. Эшитишимга қараганда инсонлар ёши ўтган сари ҳайвон ёғларини камроқ ва ўсимлик ёғларини кўпроқ истеъмол қилишлари лозим экан. Бунга сабаб нима? Тушунтириб берсангиз.

Видеосаволлар муҳокамасидан сўнг, конференцияга ташриф буюрган “Халқаро мукофот лауреатлари” дан ўз мулоҳазаларини ўртоқлашишлари сўралади ёки саволлари бўлса беришлари мумкин бўлади.

Шундан сўнг талабаларнинг уйда мустақил бажаришлари учун ижодий топшириклар берилади:

1. Орол дengизини тиклаши, глобал фожеанинг янада кенгайини олдини олиши учун тузилган кампанияда ишилайдиган ишчиларнинг суткалик овқат рационида 100 г ёг мавжуд ва унинг 20 % ини ўсимлик ёзи ташкил қиласди. Бу рацион тўғри тузилганми?

2. Беморда умумий холестерин миқдори 6,1 ммоль/л ни ташкил этди. Унга қандай маслаҳатлар бера оласиз?

Шундан сўнг гурухларга баллари эълон қилинади ва конференция якунланади:

- Хурматли конференция иштирокчилари! Бугунги тадбиримизни якунлашдан олдин машҳур файласуф Конфуцийнинг қуйидаги сўзларини эслаб ўтмоқчиман:

“Инсон қила оламан деса ёки қила олмайман деса ҳам у доим ҳақдир”

Ҳар бирингиз умрингиз ва вақтингизнинг қадрига етинг, унинг ҳар лахзасини ўзингиз, яқинларингиз, ён атрофдаги таниш ва нотанишларга яхшилик қилиш билан ўтказинг. Билимингизни оширинг, ўқинг, изланинг.

Ижодий топшириклар балан олиб борилган дарснинг мониторинг натижалари шуни кўрсатдики, бу турдаги иш ижобий мотивация яратиш учун самаралидир, чунки ўқишига қизиқиши анча паст бўлган талабаларда ҳам иштиёқнинг ошиши бунинг далилидир. Аксарият талабалар вазифаларни уddyалашади ва олинган амалий кўнинмаларни узоқ вақт сақлаб қолишиади.

Хулоса. Таълим жараёни ўқитувчига турли томондан мурожаат қиласди ва шундай вазифалар қўядики, уларни ҳал қилиш ижодий фаолликни, кучини борича сарфлашини, индивидуаллигини намоён қилишни талаб қиласди [8], [9], [10]. Талабаларни ижодий тафаккурини ривожлантириш орқали ўқитувчи ўзининг ижодий қобилиятларини ривожлантиради, бу жаҳон таълим маконига киришига қаратилган янги таълим тизимини шакллантириш учун жуда зарурдир [11].

АДАБИЁТЛАР:

1. Safarova N. S. Some ways to increase the educational and conscious activity of students of medical institutes in chemistry classes //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – T. 2020.
2. Глаголева О. Н. Задания творческого характера на уроках химии //Вестник научных конференций. – ООО Консалтинговая компания Юком, 2015. – №. 1-5. – С. 26-28.
3. Sulaymonovna S. N., Sobirzoda K. J. Generality and differences between situation problems and case methods //International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 03. – С. 155-159.
4. Safarova N. et al. Application of Interactive Methods in Medical Education: Clustering Technique in Teaching of Heterocyclic Compounds //Proceedings of the 37th International Business Information Management Association (IBIMA). – 2021. – С. 30-31.
5. Niyazov L.N., Nikolayev Y.L., Safarova N.S. “Oliy tibbiyot ta’limida kimyo fanlarini o‘qitishda keys usulini qo‘llash masalalari” (monografiya). “Durdon” nashriyoti. Buxoro - 2020
6. Safarova N. S., G‘afurov U. U., Omonov X. T. Venn grafik uslubidan kimyo darslarida foydalanish //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 1. – С. 134-138.
7. Кибаш Ж. Е., Сарсембаева Ш. Ш. Важность PBL (project based learning) занятия в развитии клинических навыков студентов-медиков //Культура и искусство в современном образовательном пространстве. – 2021. – С. 118-120.
8. Ниязов Л.Н., Джираева Л.Р., Сафарова Н.С. Аналитик кимё фанидан мустақил таълимни ташкил этишда лойиха усули // Педагогик маҳорат. – 2019. – № 3. – 143-145 б.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

9. Nafisa Safarova, Laziz Niyazov, Evgeni Nikolaev and Svetlana Petunova “Application of Interactive Methods in Medical Education: Clustering Technique in Teaching of Heterocyclic Compounds” Proceedings of the 37th International Business Information Management Association (IBIMA), 30-31 May 2021, Cordoba, Spain, ISBN: 978-0-9998551-6-4, ISSN: 2767-9640
10. Ниязов Л.Н., Сафарова Н.С., Джураева Л.Р. Метод кейсов в обучении предмета медицинская химия / III international scientific conference of young researches Proceedings 1 book. – Baku, Azerbaijan: 2019. Р. 182-184
11. Дерябина С. С. Методика формирования опыта творческой деятельности учащихся на уроках химии //Современные тенденции развития естественнонаучного образования: фундаментальное университетское образование/под ред. ВВ Лунина.–М.: Изд-во МГУ. – 2010. – С. 165.

References:

- 1.Kibash J. Ye., Sarsembayeva Sh. Sh. Vajnost PBL (project based learning) zanyatiya v razvitiu klinicheskix navikov studentov-medikov //Kultura i iskusstvo v sovremennom obrazovatelnom prostranstve. – 2021. – S. 118-120.
- 2.Safarova N. S. Some ways to increase the educational and conscious activity of students of medical institutes in chemistry classes //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – T. 2020.
- 3.Glagoleva O. N. Zadaniya tvorcheskogo kharaktera na urokax ximii //Vestnik nauchnikh konferentsiy. – ОOO Konsaltingovaya kompaniya Yukom, 2015. – №. 1-5. – S. 26-28.
- 4.Sulaymonovna S. N., Sobirzoda K. J. Generality and differences between situation problems and case methods //International journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – №. 03. – C. 155-159.
- 5.Safarova N. et al. Application of Interactive Methods in Medical Education: Clustering Technique in Teaching of Heterocyclic Compounds //Proceedings of the 37th International Business Information Management Association (IBIMA). – 2021. – C. 30-31.
6. Niyazov L.N., Nikolayev Y.L., Safarova N.S. “Oliy tibbiyat ta’limida kimyo fanlarini o‘qitishda keys usulini qo‘llash masalalari” (monografiya). “Durdona” nashriyoti. Buxoro - 2020
7. Safarova N. S., G‘afurov U. U., Omonov X. T. Venn grafik uslubidan kimyo darslarida foydalanish //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 1. – С. 134-138.
8. Niyazov L.N., Djurayeva L.R., Safarova N.S. Analitik kimyo fanidan mustaqil ta’limni tashkil etishda loyiha usuli // Pedagogik mahorat. – 2019. – № 3. – 143-145 b.
9. Nafisa Safarova, Laziz Niyazov, Evgeni Nikolaev and Svetlana Petunova “Application of Interactive Methods in Medical Education: Clustering Technique in Teaching of Heterocyclic Compounds” Proceedings of the 37th International Business Information Management Association (IBIMA), 30-31 May 2021, Cordoba, Spain, ISBN: 978-0-9998551-6-4, ISSN: 2767-9640
10. Niyazov L.N., Safarova N.S., Djurayeva L.R. Metod keysov v obuchenii predmeta meditsinskaya ximiya / III international scientific conference of young researches Proceedings 1 book. – Baku, Azerbaijan: 2019. R. 182-184
- 11.Deryabina S. S. Metodika formirovaniya opyta tvorcheskoy deyatelnosti uchashchixsa na urokax ximii //Sovremennyye tendentsii razvitiya yestestvennonauchnogo obrazovaniya: fundamentalnoye universitetskoye obrazovaniye/pod red. VV Lunina.–М.: Izd-vo MGU. – 2010. – S. 165.

Муаллиф:

Сафарова Нафиса Сулаймоновна - Бухоро давлат тиббиёт институти Тиббий кимё кафедраси ўқитувчиси.

UDK 372.853

THE ESSENCE OF THE RESEARCH POTENTIAL OF SENIOR STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

**OLIY TA’LIM MUASSASALARI IQTIDORLI TALABALARINING TADQIQOTCHILIK SALOHIYATINI
RIVOJLANTIRISH**

СУЩНОСТЬ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ СТАРШИХ КУРСОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Mirzayev Diyorbek Azamjonovich

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri IV mavze.

E-mail: diyorbek-mirzaev@gmail.com

Abstract. Identification of talented students in our republic and development of social and pedagogical technologies of their trainings. The regulatory framework for ensuring State and non-state cooperation in the field of education and the development of talented students has been created. The Presidential schools were created with the aim of

deepening the disciplines, improving the effectiveness of teaching and developing high school students. Their material and technical base was provided. In the strategy of further development of the Republic of Uzbekistan, the priority task was defined as "to raise a generation of highly educated and intellectually developed people, to create a reserve of scientific and pedagogical personnel with competencies in higher educational institutions". As a result, the identification of talented students will allow them to enter the world of science, using a wide range of technologies to improve the competence of researchers based on innovative approaches.

Key words: creativity, reproductive, convergent thinking, innovative activity, ability, intellectual, competence.

Аннотация. Выявление талантливых студентов в нашей республике разработка социально-педагогических технологий их обучения. Созданы нормативные основы обеспечения государственного и негосударственного сотрудничества в области образования и развития талантливых студентов. Президентские школы были созданы с целью углубления дисциплин, повышения эффективности обучения и развития старшеклассников. Была обеспечена их материально-техническая база. В стратегии дальнейшего развития Республики Узбекистан в качестве приоритетной была определена задача "воспитать поколение высокообразованных и интеллектуально развитых людей, создать резерв научно-педагогических кадров с компетенциями в высших учебных заведениях". В результате выявление талантливых студентов позволит вывести их в мир науки, используя широкий спектр технологий для повышения компетентности исследователей на основе инновационных подходов.

Ключевые слова: креативность, репродуктив, конвергентное мышление, инновационная деятельность, способность, интеллектуал, компетенция.

Kirish. Barcha darajadagi zamonaviy ta’lim amalda bitta asosiy maqsadga ega: insonga o‘zлari va atroflaridagi dunyo haqida bilim berish, bu bilimlardan o‘zлari va jamiyat manfaati uchun foydalanib yashashga o‘rgatish, tanlagan kasblarida shaxsiy imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarishga hissa qo’shish. Shunga asoslanib, ta’lim olish maqsad emas, balki hayotda muhimroq, strategik maqsadlarga erishish uchun bo‘lgan vositadir.

Oliy ta’lim zamonaviy jamiyatda muhim rol o‘ynaydi. Har qanday davlatning intellektual salohiyati uning ta’lim tizimi tomonidan yaratilgan bo‘lib, u davlatning barqaror va progressiv rivojlanishining asosiy va ajralmas omili hisoblanadi. Fuqarolarning ta’lim sifati iqtisodiy rivojlanish imkoniyati va jamiyat turmush darajasini belgilaydi, texnologiyalar va zamonaviy bozor esa oliy ta’limni taqozo etadi [1].

Tadqiqot ob’ekti va qo’llanigan metodlar

Oliy ta’lim tizimidagi dinamik o‘zgarishlar mamlakatimiz hayotida amalga oshirilayotgan islohotlar va jamoatchilik faoliyatining barcha jahbalariga qo‘yiladigan yangi talablar samarasidir. Bu esa, o‘z navbatida, mutaxassislar tayyorlashga tizimli, integrallashgan yondashuv asosida o‘quv faoliyatini tashkil etish muammosini keskin ko‘taradi. Bu maqsadga erishishning murakkabligi o‘quv materialini nafaqat reproduktiv o‘zlashtirishni, balki o‘quvchi tomonidan ham, o‘qituvchilar tomonidan ham kreativ yondashishni talab etadi. Shu sababli bo‘lg‘usi o‘qituvchilarni zamonaviy bilimga ega bo‘lganlar sifatida tayyorlash va qayta tayyorlash jarayonida ularning kreativ salohiyatini shakllantirishga katta ahamiyat berish zarur.

Olingan natijalar va ularning taholib

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda “kreativlik” atamasasi odamlar ongida inson shaxsining barcha qimmatli kreativ va intellektual komponentlarini mujassamlashtirgan, uni ijodkor deb atashga imkon beradigan yagona ilmiy ta’rif va talqingga ega emas. Mavjud ustuvorliklarga muvofiq, ayrim mualliflar kreativ salohiyatni maqsadga muvofiq rivojlantirish mumkinligini hisobga olib, bu atamaga ko‘proq amaliy ma’no beradi. Gumanistik psixologiyaning asoschisi Abroham Maslou ijodni inson tabiatining asosiy xususiyati, har bir insonga tug‘ilishdan berilgan salohiyat, shuningdek, dunyonidagi idrok etish yoki haqiqat bilan o‘zaro ta’sir qilishning maxsus usuli sifatida belgilaydi. Bu ta’rif asosida ijodni atrofdagi narsa va hodisalarini yangi, o‘zgacha istiqbolda ko‘rish va idrok etish qobiliyati yoki mahorati sifatida ta’riflash mumkin.

T.S. Orlovaning fikriga ko‘ra, kreativ salohiyatning eng qimmatli xususiyati uning innovatsiyalar sohasidagi yuksak roldir. Innovatsiya asosan, inson aql-zakovatining mahsuli bo‘lgan intellektual qator sifatida, kreativ salohiyatdan foydalanishning eng tizimli va ko‘rinadigan natijasidir. Shunga ko‘ra ilmiy va texnologik taraqqiyotning rivojlanishiga eng katta ta’sir ko‘rsatuvchi yangilikdir [2].

Ya.A. Ponomarev kreativ salohiyatni kasbiy yoki ijodiy faoliyat doirasida o‘zaro bog‘langan va shaxsning tashqi muhitdan kelayotgan bilimlari va axborotlari asosida yangi g‘oya va tushunchalarini ishlab chiqish qobiliyati bilan tavsiflanadigan aqliy va kreativ vositalar majmuasi sifatida tushunadi. Shu bilan birga, “kreativ salohiyat” atamasining mohiyatini belgilab, ilmiy adabiyotlarda “kreativ” tushunchasi “ijod” tushunchasi bilan uzviy bog‘liqligini ta’kidlaymiz. Ikkala tushuncha ham bir-biriga mos keladi va ko‘pincha sinonim sifatida ishlataladi. Bunga sabab “kreativ” atamasining kelib chiqishidir (lotinchadan Creatio -yaratish, ingliz tilida Creativity - ijodiy salohiyat, ijodiy qobiliyat). Ko‘rib turganimizdek, termin talqinida ijod unsuri mavjud. Shuning uchun ham “ijod” tushunchasi talqin qilinishidan oldin uning tarkibiy qismi “ijod” tushunchasining tarkibiy qismi sifatida o‘rganilgan. O‘z navbatida ijod muammolarini uzoq vaqt davomida o‘qituvchilar, psixologlar, faylasuflar va boshqalar tomonidan o‘rganilgan [3].

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Faylasuflar ijodni sifat jihatidan yangi moddiy va ma’naviy qadriyatlarni yaratuvchi inson faoliyati jarayoni sifatida talqin etadilar. Ijod turlari ijodiy faoliyat xususiyati bilan belgilanadi:

- ixtirochilik;
- boshqaruvchilik;
- ilmiy;
- badiiy va hokazo.

Psixologik adabiyotlarda ijodni aniqlash va talqin qilishga turlicha yondashuvlar mavjud. Ijod inson faoliyati va mustaqilligining mahsuldar shakli sifatida yangi, noma'lum kashfiyotning yaratilishi sifatida qaraladi. G.Altshullarning fikriga ko'ra, ijodkorlik mavjud tajribani qayta tashkil etish va yangi bilimlar birikmalarini shakllantirishga asoslangan yangi bilimlarni hosil qiluvchi faoliyatdir. U ikki darajada namoyon bo'ladi. Ijodning bir darajasi mavjud bilimlardan foydalanib, ikkinchisida uning qo'llanish doirasini kengaytirish bilan tavsiflanadi-ob'ekt yoki bilim sohasining odatiy ko'rinishini o'zgartiradigan mutlaqo yangi yondashuv yaratiladi. Psixologik xususiyat sifatida ijodkorlikning mohiyati intellektual faoliyat va faoliyat mahsulotlariga nisbatan sezgirlikdan iborat. Tadqiqotimiz aspektida katta ahamiyatga ega bo'lgan Ya.A. Ponomarevning asosiy g'oyasi ijodkorlikni o'rnatish, shuningdek, har qanday faoliyatni o'rganish mumkin, bundan tashqari, barcha ijodiy faoliyatni o'rgatish kerak. Ijod uch yo'nalida quyidagicha o'qitilishi mumkin [3]:

- aqliy operatsiyalarda o'qitish;
- ijodiy faoliyat tartiblarida o'qitish;
- ijodga qadriyat munosabatini shakllantirish.

Ya.A.Ponomarev fikriga ko'ra shaxs o'ziga xosligi, tashabbuskorligi, yuksak o'z-o'zini tashkil etishi va salmoqli ishlashi bilan ajralib turadi. O'z navbatida fikrlarning chuqurligi, g'ayrioddiiy savollar va yechimlar, intellektual tashabbus kabi xususiyatlarga e'tibor qaratdi [3]. D.Bogoyavlenskaya tadqiqtida ijodkorlik tadqiqtining birligi "intellektual tashabbus"ni ko'rib chiqishni taklif qiladi va muallifning fikriga ko'ra, ijodiy faoliyatning barcha turlari "intellektual faoliyat" kabi shaxsning qobiliyati bilan birlashtirilgan. Ijodiy shaxslarning bunday umumiy xususiyatini rivojlanish, doimiy o'sish zarurati sifatida aniqladi [4].

Pedagogikada ijodkorlik ta'lim jarayoni bilan bog'liq ravishda tahlil qilinadi va haqiqatni o'rganish va o'zgartirishga, yangi o'ziga xos mavzularni yaratishga ongli, faol inson faoliyati sifatida aniqlanadi va o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashning eng samarali usullarini izlashda, darsliklar yaratishda, bilimlarni doimo yangilab, eskirgan pedagogik qarashlar, qarorlarni qaytadan ko'rib chiqilishiga qaratilgan.

Sternberg R., Grigorenko E. fikriga ga ko'ra, o'qituvchining ijodkorligi ular o'rtasidagi psixologik-pedagogik munosabatlarning o'ziga xosligidan kelib chiqqan va talaba shaxsini shakllantirish va o'qituvchining ijodiy pedagogik faoliyati darajasini oshirishga qaratilgan ta'lim jarayoni (o'qituvchi va talaba) sub'ektlarinining shaxsiy yo'naltirilgan o'zaro ta'sirini ta'minlaydi. Muallifning fikricha, o'qituvchi ijodining asosiy mezoni o'quvchi shaxsini shakllantirishning ijobiy dinamikasini ta'minlash va o'qituvchining o'z faoliyati samaradorligini oshirishdir. O'qituvchining ijodiy shaxsini ilmiy va pedagogik fikrlash va ijodiy tasavvurlarning kombinatsiyasida namoyon bo'ladigan ijodkorlik, intellektual faoliyatga e'tibor qaratadigan kasbiy ishda ijodkorlikni anglash bilan ajralib turadigan shaxs sifatida belgilaydi [5].

Yuqorida ta'kidlanganidek, "ijod" atamasi so'nggi paytlarda ilmiy adabiyotlarda keng qo'llanilib, faol qo'llanilayotgan "ijodiy qobiliyatlar" iborasining o'rinni deyarli egallagan. Bu tushunchalar sinonim sifatida qabul qilinadi, shuning uchun yangi atamani joriy etishning maqsadga muvofiqligi haqida shubha bor. Biroq, ob'ektiv ravishda, ijodkorlikni muayyan ijodiy qobiliyat yoki to'plam sifatida emas, balki yaratish qobiliyati sifatida aniqlash tavsiya etiladi. Bu tushunchalar, garchi juda yaqin bo'lsa-da, ayrim mualliflarga ko'ra bir xil emas.

Ijodni o'rganish asoschisi D. Guilford muammoni hal qilishning samaradorligi intellektual testlar bilan o'lchanadigan mavjud bilim va ko'nikmalarga emas, muammoni hal qilish uchun taqdim etilgan ma'lumotlardan turli yo'llar bilan va tez sur'atlarda foydalanish qobiliyatiga ega bo'lishga bog'liqligini isbotladi. Bu xususiyat kreativlik deb atalgan [6].

D. Guilford belgilangan ijodiy fikrlash tavsiflovchi 16 intellektual qobiliyatni ajratib ko'rsatishdi. Ular orasida [6]:

- tezlik (ma'lum vaqt oralig'ida sodir bo'ladigan g'oyalar soni);
- moslashuvchanlik (bir g'oyadan ikkinchi g'oyaga o'tish qobiliyati);
- o'ziga xoslik (umumiyligida qabul qilinganlardan farq qiladigan g'oyalarni ishlab chiqarish qibiliyati);
- qiziquvchanlik (boshqalarga qiziqish uyg'otmaydigan muammolarga sezgirlikning ortishi);
- motivtsiyadan reaksiyaning mantiqiy mustaqilligi.

Bundan tashqari, D. Guilford bu qobiliyatlarni "divergent fikrlash", ya'ni turli yo'nalishlarda yuzaga keladigan va muammoni hal qilish yo'llarini o'zgartirishga imkon beradigan, kutilmagan xulosalar va natijalarga olib keladigan fikrlash turi konsepsiyasida birlashtirdi. Konvergent fikrlash muammolarni hal qilishning barcha mavjud yo'llarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, ularidan faqat bittasini to'g'ri tanlashga qaratilgan. Konvergent fikrlash muammoning oldindan ma'lum bo'lgan yechimiga qaratiladi, divergent fikrlash muammo hali aniqlanmagan bo'lsa, uni hal qilish uchun oldindan taklif qilingan, belgilangan yo'l bo'lmasa, namoyon bo'ladi. Konvergent fikrlash aqlni, divergent fikrlash kreativlikni aniqlaydi [6].

Tadqiqotchi A.V.Morozov aql-zakovat va kreativlikni muhim rolga ega bo‘lgan inson qobiliyat sifatida ko‘rib chiqayapti va ushbu pozitsiyadan kelib chiqib, kreativlikni aql-zakovatga nisbatan reduktiv holat ko‘rsatuvchisi deb hisoblaydi. Ushbu holatda ijodkorlik aql-zakovatdan kelib chiqadigan hodisadir, ammo yagona qobiliyat emas. Shuning uchun yuksak aql-zakovat yuksak ijodkor qobiliyatlarni yuzaga kelitradi, darajasi past aql-zakovat bilan esa ijodkor namoyon qilish qiyin bo‘ladi. A.V.Morozov fikriga ko‘ra, kreativlikni alohida maxsus qobiliyat sifatida ajratishning hech zarurati yo‘q. Faoliyatning har qanday qobiliyatni (ilmiy, ijodiy) birinchi navbatda umumiy aql-zakovatning baland darajasi yordamida yuzaga keladi [7].

D.Bogoyavlenskaya shuningdek, aql va ijodkorlikni ikki xil umumiy qibiliyat sifatida talqin qildi, u ularning mavjudligini axborotni qayta ishlash jarayonlari bilan bog‘ladi. Ijodkorlik inson uchun mavjud bo‘lgan axborotni o‘zgartirish va dunyoning cheksiz ko‘p yangi modellarini yaratish uchun mas’uldir. Aql-zakovat esa bu ma‘lumotlarni real amaliyotda qo‘llash va atrofimizdagi dunyoga moslashtirish uchun hizmat qiladi [4].

G.Yu. Ayzenk tomonidan ijodkorlik va aqlni mukammal o‘rganish o‘tkazildi, ular murakkab ruhiy muammolarni hal qilish natijasi ijodkorlik bilan bog‘liqligini va yechimning to‘g‘riliqi umumiy aql darajasi bilan ijobiy bog‘liqligini aniqladi. Shuning uchun ijodkorlik va umumiy aql-idrok aqliy muammoni hal qilish jarayonini belgilaydigan qibiliyatdir, lekin ular turli bosqichlarda har xil vazifalarni bajaradi [8].

Oliy ta’limning muvaffaqiyatini bashorat qilishda ko‘pgina tadqiqotchilar aql va ijoddan mustaqil ravishda o‘rganish uchun umumiy qibiliyat sifatida o‘rganish qobiliyatni mavjud degan xulosaga kelishdi. Ma‘lumki, ijod va universitet o‘zlashtirishining o‘zaro bog‘liqligi juda kichik bo‘lib, empirik tadqiqotlarga ko‘ra “ideal a’lochi talaba” va “ijodkor shaxs”ning shaxsiy sifatlari har xil deb atalgan. Umumiy aql-zakovat va universitet muvaffaqiyati darajasi o‘rtasidagi korrelyatsiyalar katta tafovutga ega va aql-zakovat tanlangan namunaning xususiyatlari va boshqalarni tashxislash metodologiyasiga bog‘liq. Shunday qilib, tadqiqotlarda olingan ijodkorlik va aqlning korrelyatsion qiyamatlari diagnostik jarayoniga bog‘liq.

Demak, ijod tashxisi vaqtida uning mezonlari ko‘rinishlaridan xabardor bo‘lish lozim: test jarayonida kreativlikni namoyon etish individ shaxsning kreativliligini ko‘rsatadi, ammo teskarisi noto‘g‘ri. Diagnostika jarayonida inson xulq-atvorini tartibga solish darajasi bo‘yicha testlarni joylashtirsak, qarama-qarshi qutblarda turadigan bir tomonidan, yuqori tezlikdagi intellekt testlari, ikkinchi tomonidan esa kreativlik uchun o‘yin usullari.

Biroq, psixologlarning fikricha, ijod inson aqlining kuchi bo‘lib, yangi bog‘lanishlarni o‘zgartirish va yaratish orqali yangi mazmun yaratadi va uni fikrlash jarayonida g‘oyalarning umumiy qabul qilingan, odatiy tartibini yo‘q qilish qobiliyatni deb belgilagan. G.Yu. Ayzenk ijodkorlik umumiy aql, shaxsiy xususiyatlari va samarali fikrlash qibiliyatiga asoslangan maxsus emas, balki umumiy qobiliyatdir [8].

Hozirgi kunda ko‘pgina tadqiqotchilar ijodkorlikni quyidagi asosiy jihatlarda ko‘rib chiqmoqdalar [9], [10], [11]:

- jarayon sifatida;
- mahsulot sifatida;
- shaxs sifatida (aslida shaxsning ijodiy qobiliyatları);
- muhit sifatida (soha, tuzilma, ijtimoiy kontekst, ijod mahsuliga qo‘yiladigan talablarni shakllantirish);
- hal qilinadigan muammo sifatida.

Psixologlar ijod mohiyati haqida quyidagi umumlashmalarni amalgalashirganlar [7], [8]:

- ijodkorlik-bu yangi yondashuvlar va yangi mahsulotlarga bo‘lgan ehtiyojga mos ravishda javob berish qobiliyatini va jarayonning o‘zi ongli va ongsiz bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, mavjud bo‘lgan yangi narsalardan xabardor bo‘lish imkonini beradi;

- yangi ijodiy mahsulot yaratish, avvalo, ijodkor shaxsi va uning ichki motivatsiyasi kuchiga bog‘liq;
- ijodiy jarayon, mahsulot va shaxsning o‘ziga xos xususiyatlari ularning o‘ziga xosligi, mustaqilligi, haqiqiyligi, vazifaga yetarligi va zarur deb atash mumkin bo‘lgan boshqa estetik, ekologik, optimal shakli, hozirgi vaqtida to‘g‘ri va original bo‘lgan xususiyat.

- ijodiy mahsulotlar tabiatda juda ko‘p turli xil bo‘lishi mumkin: matematikada masalaning yangi yechimi, kimyoviy jarayonning kashf etilishi, musiqa, rasm yoki she’rlar yaratish, ijtimoiy muammolarning noyob yechimi va boshqalar.

Akmeologiya nuqtai nazaridan, ijodkorlik ko‘plab shaxslarga xos bo‘lgan jarayon va shaxsning intellektual va shaxsiy xususiyatlari majmuasi sifatida tavsiflanadi, bu muammolarni mustaqil targ‘ib qilish, ko‘plab original g‘oyalarni yaratish va ularni noan’anaviy hal qilishga yordam beradi.

A.A.Akbarov ijodni o‘rganishga bo‘lgan turli yondashuvlarni tahlil qilgach, ijodni ikki asosiy jihat - protsessual va shaxsiy jihatdan o‘rganilishini umumlashtirdi. Ijodkorlikni protsessual aspektida o‘rganish sub’ektning ijod predmetini, umuman ob’ektiv voqelikni o‘zgartirish xususiyatlari hamda bunday o‘zgarish bosqichlari va natijalarini o‘z ichiga oladi [11].

O‘z navbatida, aksariyat mualliflarning fikriga ko‘ra, pedagogik jarayon sharoitida ijodkorlik oliy o‘quv yurtlarining innovatsion faoliyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u o‘quv jarayoni va iqtisodiyotni modernizatsiyalash, uning moddiy-texnik salohiyatini tizimli yangilash va universitet samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi [9], [10], [11].

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Oliy ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyat bugungi kunda asosiy faoliyat turlaridan birining maqomini oladi (o‘quv va ilmiy bilan birga) va universitet rivojlanishining zaruriy sharti hisoblanadi. Innovatsion faoliyat, avvalo, shaxs o‘z-o‘zini rivojlantirishning sifat bosqichi bo‘lib, o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘z-o‘zini aks ettirish natijasida vujudga kelgan o‘quv jarayoni sub’ektlarining o‘z-o‘zini dolzarblashtirish jarayonidir. Shuning uchun ta’lim-tarbiya muhitida o‘z-o‘zini tashkil etish jarayonlari ayniqsa innovatsion faoliyatni amalga oshiruvchi ta’lim muassasalariga xosdir, va bu barqaror tuzilmalar (ijodiy guruhlar, uyushmalar) ning paydo bo‘lishi va avvalgi ijtimoiy tajribadan qat’iy nazar “shaxsiy-yangi” yaratishga qodir bo‘lgan ijodkor shaxslarning paydo bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga ta’limni axborotlashtirish ta’lim muassasalari innovatsion jarayonlarining ajralmas qismidir. Uning negizida axborotlashtirish bu holda axborot mahsulotlari, vositalar va texnologiyalarini o‘qitish va ta’limga joriy etish asosida pedagogik jarayonlarni o‘zgartirishning chora-tadbirlari majmuidir. Ta’limni axborotlashtirishning nazariy asoslari avvalo informatika, so‘ngra kibernetika, tizimlar nazariyasi va didaktikadir. Ta’limni axborotlashtirish didaktik jarayonning muhim tomonlarining o‘zgarishiga olib keladi va pedagogik faoliyat sifati o‘zgaradi. O‘qiyotganlar ko‘p miqdorda turli axborotlar bilan ishlashi, uni integrallashi, qayta ishlash, model jarayonlarini avtomatlashtirish va muammolarni hal qilish, o‘quv faoliyatida mustaqil bo‘lishi va yana ko‘p imkoniyatlarga ega bo‘lishi mumkin. O‘qituvchi ham muntazam operatsiyalardan ozod bo‘lib, o‘qiyotganlarga tashxis qo‘yish, treninglar va treninglarning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyatini oladi. Shu bilan birga ko‘p sonli tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, ayrim o‘qituvchilar ta’limning an’anaviy shaklidan ta’limda axborot texnologiyalaridan foydalanishga o‘tishga tayyor emaslar. Elektron texnologiya hali ham asosan ta’limning yordamchi vositasи sifatida ishlataladi.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kreativlik mohiyati va tushunchasining ta’rifida noaniqlik yo‘q. Turli fikrlarga qaramasdan, deyarli barcha ta’riflarda ijodkorlik yangi narsalarni yaratish bilan bog‘liq (shaxs va jamiyat uchun). Aksariyat mualliflar kreativlikni insonning ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan yangi, original mahsulot yaratish uchun optimal imkoniyatlardan foydalanib, muammoni idrok etish qobiliyati deb tushunadilar [5], [7], [8]. O‘z navbatida ijod atamasi voqelikning muayyan hodisalarini qayta yaratish va o‘zgartirishga qaratilgan ongli faol inson faoliyati sifatida talqin etiladi. Biroq, asosiy psixologik yondashuvlarga ko‘ra, kreativlik va ijodkorlik ajratilmasligi kerak. E.Ilin fikrigaga ko‘ra, bu ilmiy yondashuvlarda chalkashlik va noaniq ta’riflarni yaratadi va ularga, albatta, yo‘l qo‘ymaslik kerak. Shuning uchun ham hayotda ijod va kreativlik ajralib chiqishi mumkinligiga qaramay, fanda bu tushunchalar bir xil bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiysi. 2019-yil 8-oktyabr <http://aza.uz/uz/documents/o-zbekiston-respublikasi-oliy-ta-lim-tizimini-2030-yilgacha-09-10-2019>
2. Орлова Т.С. Категория, теории и практике дополнительного образования // Культура. Наука. Интеграция. – Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2012. – №1 (17). – С. 73-78.
3. Пономарев Я.А. Психология творения. М.-Воронеж. 1999. - 220 с.
4. Богоявленский Д. Психология усвоения грамматики и орфографии и развития письменной речи. – М., 1981. – С. 93-97.
5. Стернберг Р., Григоренко Е. Психология мышления и интеллекта. Минск: Попурри, 2015. — 624 с.
6. Guilford J.P. (1988). Some changes in the structure of intellect model. *Educational and Psychological Measurement*, 48, 1-4.
7. Морозов А. В., Креативная педагогика и психология: учебное пособие. – М.: Академический Проект. 2004. 2-е изд., испр. и доп. – 560 с.
8. Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности. Перевод с англ.- М.: Педагогика – Пресс, 1992.176 с .
9. Азизхаджаева Н.Н. Проблемное обучение высшей школе- Т. РУМЦ. 1994.-34 с.
10. Azlarov Y. Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat.T.: 2003.-174 C.
11. Акбаров А.А. Формирование социальной активности будущего учителя через студенческое самоуправление.: Автореф. Дисс .канд. пед.наук.-Т.: 1991.-22 C.

References:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiysi. 2019-yil 8-oktyabr <http://aza.uz/uz/documents/o-zbekiston-respublikasi-oliy-ta-lim-tizimini-2030-yilgacha-09-10-2019>
2. Orlova T.S. Kategoriya, teorii i praktike dopolnitelnogo obrazovaniya // Kultura. Nauka. Integratsiya. – Rostov-na-Donu: Yujniy federalniy universitet, 2012. – №1 (17). – S. 73-78.
3. Ponomarev Ya.A. Psixologiya tvoreniya. M.-Voronej. 1999. - 220 с.
4. Bogoyavlenskiy D. Psixologiya usvoeniya grammatiki i orfografii i razvitiya pismennoy rechi. – M., 1981. – S. 93-97.
5. Sternberg R., Grigorenko E. Psixologiya mo’shleniya i intellekta. Minsk: Popurri, 2015. — 624 c.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** *Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3* ***

6. Guilford J.P. (1988). Some changes in the structure of intellect model. *Educational and Psychological Measurement*, 48, 1-4.
7. Morozov A. V., Kreativnaya pedagogika i psixologiya: uchebnoe posobie. – M.: Akademicheskiy Proekt. 2004. 2-e izd., ispr. i dop. – 560 s.
8. Ayzenk G.Yu. Proverte svoi sposobnosti. Perevod s angl.- M.: Pedagogika – Press, 1992. 176 s .
9. Azizzadjaeva N.N. Problemnoe obuchenie visshey shkole- T. RUMTs. 1994.-34 c.
10. Azlarov Y. Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat.T.: 2003.-174 S.
11. Akbarov A.A. Formirovanie sotsialnoy aktivnosni buduhego uchitelya cherez studenchiskoe samoupavlenie.: Avtoref. Diss .kand. ped.nauk.-T.: 1991.-22 S.

Muallif:

Mirzayev Diyorbek Azamjonovich - Guliston davlat universiteti Fizika mutaxassisligi 2-bosqich magistranti.

UDK 371: 372.817

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILAR IJODIY KO'NIKMASINI RIVOJLANТИRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAHLILI

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Turdiyeva Raxima Kurbanovna

Guliston davlat universiteti, 120100, Sirdaryo viloyati, Guliston shahri

E-mail: raximatur63@gmail.com

Abstract. Development of students' creative abilities is considered a problem of state importance and socio-pedagogical relevance. The primary task of modern education is the development of students' basic creativity and intellectual-creative abilities. Creative is a description of a person's ability to create. The main creative ability of a person is his intellectual-creative ability. It is these talented individuals who are the great wealth of the society and the country. Therefore, this topic is among the problems that need to be studied and researched quickly. The article discusses the relevance of developing children's creative activity from the elementary school age, the psychology of elementary school students, their cognitive processes, perception, attention, memory, and thinking. Also, about the period of primary education, organization of education taking into account the interests and abilities of students, the psychological possibilities and importance of teaching students to creative activities, the formation of creative abilities taking into account their talents, talents opinions about it are stated.

Key words: Psychology, intuition, perception, attention, memory, imagination, speech, thinking, temperament, will, interest, passion, ability and talent, character, speech, education, thinking, creativity, sign, thinking, creativity, thinking, freedom, approach.

Аннотация. Развитие творческих способностей учащихся считается проблемой государственной важности и социально-педагогической актуальности. Первостепенной задачей современного образования является развитие у учащихся базовых творческих способностей и интеллектуально-творческих способностей. Креатив — это описание способности человека творить. Главной творческой способностью человека является его интеллектуально-творческая способность. Именно эти талантливые личности являются великим богатством общества и страны. Поэтому эта тема относится к числу проблем, которые необходимо изучать и исследовать быстро. В статье рассматривается актуальность развития творческой активности детей, начиная с младшего школьного возраста, психология младших школьников, их познавательные процессы, восприятие, внимание, память, особенности их мышления. Также о периоде начального обучения, организации обучения с учетом интересов и способностей учащихся, психологических возможностях и значении приобщения учащихся к творческой деятельности, формировании творческих способностей с учетом их одаренности, высказываются одаренные мнения о нем.

Ключевые слова: Психология, интуиция, восприятие, внимание, память, воображение, речь, мышление, темперамент, воля, интерес, страсть, способности и талант, характер, речь, воспитание, мышление, творчество, знак, мышление, творчество, мышление, свобода, подход.

Kirish. Ta'lilda kreativlik - bugungi zamon talab qilayotgan ta'lmdir. Biz ta'lim va tarbiya berayotgan yosh avlod hayot ostonasida qoqilmay, uchragan muammolarni o'zi mustaqil hal qila oladigan, zamonaviy texnika vositalaridan hech

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

ikkilanmay bermalol foydalana oladigan, kishilar bilan muloqotga qiyalmay, tortinmay kirishadigan, erkin va ijodiy fikrlaydigan, shaxs sifatida jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan komil insonlar bo‘lib kamol topishi zarur. Bugungi ta’lim sohasida bo‘layotgan islohotlar ana shunday dolzarb vazifalarni hal qilishga qaratilganligi bejiz emas, albatta [1].

Mamlakatimizda uzlusiz ta’lim tizimi yaratilgan bo‘lib, boshlang‘ich ta’lim jarayoni o‘quvchi shaxsining rivojlanishi, atrof-olamni idrok etishi, bilimlarni o‘zlashtirishi, malaka va ko‘nikmalar, ilmiy tasavvurlarning hosil bo‘lishida muhim bosqich hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy faollikni shaklantirish texnologiyasini ishlab chiqish muammosi ko‘p qirrali pedagogik-psixologik ijtimoiy vazifalardan biri bo‘lib, jamiyat ijtimoiy rivojlanishi va taraqqiyoti uchun dolzarb vazifalardan biridir.

Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar badiiy ijodni juda yaxshi ko‘radilar. Bu bolaga shaxsiyatini eng to‘liq shaklda ochib berishga imkon beradi. Barcha badiiy faoliyat faol tasavvurga, ijodiy fikrlashga asoslangan. Ushbu funksiyalar bolaga dunyoga yangi, g‘ayrioddiy ko‘rinishni beradi. Ular fikrlash, xotirani rivojlantirishga hissa qo‘sadi, uning shaxsiy hayotiy tajribasini boyitadi, bu esa o‘z navbatida tasavvur, ijodiy fikrlashni rivojlantirishga hissa qo‘sadi. Yosh maktab davri - bu bolaning hayotidagi sezilarli o‘zgarishlar davri, u maktabga kirish paytiga qarab belgilanadi, bu 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha bo‘lgan davr. Ushbu davrda bolaning ham jismoniy, ham psixofiziologik rivojlanishi ro‘y beradi, bu tizimli ta’lim olish imkoniyatini beradi.

Tadqiqot ob’yekti va qo‘llanilgan metodlar

Tadqiqot ob’yekti sifatida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining bilish jarayonlari: idroki, diqqati, tafakkuri, xotira, hayol, xarekter, iqtidori olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda kuzatish, tavsiflash, tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga o‘quvchilarning yosh, individual hamda psixologik xususiyatlarini inobatga oлган holda ta’limni to‘g‘ri tashkil etish talab etiladi. Vaholanki, bola shaxsning shakllanishida pedagogik hamda psixologik mexanizmlar faol ishtirot etadi. Ya‘ni shaxsning shakllanishida irlisyat, muhit, tarbiya, faoliyat bilan bir qatorda insonning ichki kechinmalari, tushunchalari, ruhiyati, havotirlari va qiziqishlari kabi ko‘plab psixologik xususiyatlar, holatlar va jarayonlar ham asosiy o‘rinni egallaydi. Shu nuqta nazardan aytish joizki, bola shaxsiga ta’sir etayotgan turli xil omillar, albatta, insonning ruhiyati, sezgilarli, his-hayajonlari, fikr-mulohazalarli chizgisida namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kreativligi bolalarning psixologik xususiyatlarini bilishda ko‘zga tashlanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini idroklarining aniqligi, ravonligi, sofligi, o‘tkirligi bilan boshqa yosh davridagi insonlardan keskin farqlanadi. Ular har bir narsaga berilib, o‘ta sinchkovlik bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi har qanday ob‘ekt, sub‘ekt va voqelikdagi yangilikni yaqqol idrok qilishga intiladi, uni atrof muhitning sirli olami, sehri, jilolanishi, jozibasi o‘ziga tortadi. Lekin ta’limning dastlabki bosqichida idrokning ayrim zaif tomonlari ko‘zga tashlanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini idrokning salbiy xususiyati ob‘ektlarni bir-biridan farqlashdagi zayflikdir. Ular ko‘pincha o‘rganiladigan materialni noaniq, xatto, noto‘g‘ri idrok qiladilar. Buning oqibatida aynan o‘xhash harflar, so‘zlar, narsalar tasviri, shakli, fazoviy joylashuvlaning farqini to‘la tasavvur qila olmaydilar. Masalan, «Q» bilan «K» harflarini «o‘qish» bilan «uqish» so‘zlarini bir-biridan farqlamaydilar. Ba’zan esa ular kattalarning idrok ko‘lami qamrab olmaydigan narsalarni payqaydilar. Bolalarda tartibli, maqsadga muvofiq serqirra tahlil qilish faoliyatini zayfligi uchun ular ta’lim jarayonida ko‘pincha xatoga yo‘l qo‘yadilar.

Bolalarning bilish faoliyatlarini hissiy idrok, nazariy tafakkur va amaliy faoliyat birligidir. U ta’limning har bir bosqichida vujudga keladi va muntazam rivojlanib boradi. Bilish faoliyati o‘quvchilarning ijtimoiy aloqalari va o‘quv faoliyatining barcha turlarida mustahkamlanadi [2]. Odatda zarur va muhim alomatlar bir yodqa qolib tasodifiy belgilarga e’tibor beradilar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida predmetlarni yaxlit, aniq idrok qilish imkoniyati juda chegaralangandir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilar idrokining yani bir xususiyati xilma-xil, yorqin bo‘yoqlar, yaqqol tasvir va his-tuyg‘uga boyligidir. Shuning uchun ular avvalo yorqin his-tuyg‘u uyg‘otadigan narsa va hodisalarini idrok qiladilar. Ana shu sababli ramziy va shartli belgilar, chizmalar, diametrik shaklga ko‘ra, jonli «xozibador» tasvirlar yorqin his-tuyg‘u tarzida aks etadi. Ko‘p fiziolog va psixologlarning fikricha, yorqin rangli tasvirlarni idrok qilish ramziy va shartli chizmalarini idrok qilishni vaqtincha to‘xtatib qo‘yadi yoki ularning mohiyatini chalkashtirib yuboradi. Shuning uchun boshlang‘ich sinf darsliklarining juda ko‘p suratlar bilan bezatilishi ham ma‘qul emas. Chunki bunda o‘qish surati sekinlashadi, xatolar ko‘payadi, suratlarning ko‘pligi bolalarning matndan chalg‘itadi. Bolada muayyan o‘qish malakalarini hosil bo‘lgandan keyin kitob varaqlarini suratlar bilan bezatish esa uning nutqi o’sishiga, mavzu va fanga qiziqishi ortishiga yordam beradi [3].

Ta’lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchining idroki maqsadga muvofiq boshqariladigan perceptiv faoliyat darajasiga ko‘tariladi. Bola o‘qituvchining rahbarligida shaxsiy idrokni tashkil etish, o‘z oldiga vazifa qo‘yish, idrok mahsulini nazorat qilish va hakozalarni o‘rgana boradi. O‘quvchi ta’limning dastlabki bosqichida oqilana idrok etish uchun, keyinchalik esa o sha narsani to‘g‘ri idrok etish uchun harakat qiladi. Bunda idrok etish asosiy maqsad bo‘lsa, harakat qilish idrokning sharti vazifasini bajaradi.

Ta’lim jarayonida idrok maqsadga muvofiq perceptiv faoliyatga aylanib va tobora murakkablashib boradi, natijada o‘quvchida kuzatish, nazorat qilish, farqlash imkoniyati oshadi. Shu sababli 1-sinfda so‘z biron narsani atash bilan chegaralangan bo‘lsak, keyinchalik u o‘rganilayotgan ob‘ektning umumiyligi ma’nosini anglata boshlaydi.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Idrokning takomillashuvi o‘qituvchining bevosita rahbarligida amalga oshadi: u o‘quvchilarga perseptiv faoliyatni omilkorlik bilan tashkil etishni, ob‘ektlarning muhim va nomuhim belgilarini ajratishni, diqqatni to‘plash va taqsimlashni, materillarni rejali va tartibli tahlil qilishni o‘rgatadi. Buning uchun bolalarni sayrga olib chiqadi, ko‘rsatmali qurollardan foydalanadi, jismoniy va aqliy mehnat jarayonlarini taqqoslaysidi, kuzatish malakalarini shakllantiradi. Idrokn rivojlanadirigani muhim vositalarning biri o‘quvchilarda narsa va hodisalarining o‘xhash va farqli alomatlarini ajratish uquvini tarkib toptirishdir [4].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining pertseptiv faoliyatida fazo, vaqt va harakatni idrok qilishning o‘ziga xos xususiyatlari bor. Bolalarda hayot tajribasining yetishmasligi, bilim savyasining qashshoqligi, tasavvur obrazlarining zayfili tufayli idrokning mazkur shakllari juda cheklangan bo‘ladi. Ular kundalik turmushda qo‘llaniladigan oddiy fazoviy tushunchalar bilan cheklanishi sababli ilmiy fazoviy atamalarni, masalan, tog‘larning balandligi, fazo bilan yer o‘rtasidagi masofa, dengiz va ko‘llarning hajmi va boshqalarni idrok etishda qiynaladilar [5].

Ta’lim jarayonida va kattalarning yordami bilan turmush tajribasining ortishi tufayli bolalarda fazo, vaqt va harakatni idrok qilish ko‘lami kengayadi, ular vujudga kelgan savollarga javob topa boradilar. Bundan tashqari, ularning nazari bilimlari amaliy faoliyatda sinab ko‘rish orqali ham boyib boradi [5]:

1. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ehtiyyoriy ongli diqqati o‘qish motivlari bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Odatda ularning o‘qish motivlari uzoqni ko‘zlagan va maqsad bilan bog‘liq motivlarga ajratiladi. Yuqori sinf o‘quvchilarining bilim olish motivlari uzoqni ko‘zlagan motivga kirsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining motivlari voqelevli va reallikga bog‘liq motivlardir. Bolalarda ixtiyorsizlik diqqat durustgina rivojlangan bo‘ladi. Chunki ta’lim jarayonida ixtiyorsiz diqqatning o‘sishi uchun muhim shart-sharoitlar mavjuddir. Boshlang‘ich sinf o‘quv materiallarining yaqqolligi, yorqinligi, jozibadorligi o‘quvchida beixtiyor his-tuyg‘ular uyg‘otadi, irodaviy zo‘riqishsiz osongina fan asoslarini egallash imkonini yaratadi. O‘quv materiallarining turli tumanligi ixtiyorsiz diqqatning to‘planishi, markazlashuvi va barqarorligiga ijobji ta’sir etadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitishda ko‘rsatmalilikdan keng foydalaniladi. Bu tadbir birinchidan, bolalar faolligini oshirsa, ikkinchidan materialni mantiqiy jihatdan o‘zlashtirishga, uni tahlil etish mayhumlashtirish va umumiylashtirishga to‘sqinlik qiladi. Ularda ko‘rsatmalilikka asoslangan dinamik stereotip paydo bo‘lishi ham mumkin. Sun‘iy to‘siqlar, halal beruvchi alomatlardan qutilish uchun yaqqol va mavhum materiallardan aralash holda foydalanish yaxshi natija beradi. Bolaning ko‘rsatmalilikka berilib ketishi uni asosiy maqsaddan uzoqlashtiradi, bola tashqi belgilarga e’tibor berishga odatlanib, ichki muhim belgilardan chetlasha boradi.

Ma’lumki, ixtiyorsiz diqqat ta’lim jarayonida o‘quvchilarining qiziqishi bilan bevosita bog‘lanib ketsa, tabiiyki, ular faqat maroqli, quvonchli axborot va matnlar bilan tanishishga intiladi va intiladigan bo‘lib qoladilar. Natijada o‘ta nozik, ya’ni tashqi qo‘zg‘atuvchilar ta’sirida beriluvchi diqqat ularning psixikasida mustahkamlanadi. Odatlanish murakkab o‘quv materiallarini egallashda qiyinchiliklar tug‘diradi.

1-2-sinf o‘quvchilarini diqqatning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri uning yetarlicha barqaror emaslidir. Shuning uchun ular diqqatlarini muayyan narsalarga qarata olmaydilar va ob‘ektida uzoqroq tuta olmaydilar. Bunda tormozlanish bilan qo‘zg‘alish o‘zaro nomuvofiq harakat qiladi. O‘qish mashg‘ulotida tutilish, to‘xtab qolish, qiroat suratining kamayishi, tovushning tebranishi va pasayishi, ba’zida harf, ibora, gaplar tushib qolish hollari mana shu fiziologik mexanizm ta’sirida paydo bo‘ladi.

Qator tatqiqotlar 1 - va 2 - sinf o‘quvchilarini darsda faqat 30-35 daqiqa diqqat bilan o‘tirishi, o‘z diqqatini muayyan ob‘ektga to‘plashi va unda ishlab turishi mumkinligini ko‘rsatadi. Shuning uchun ham mashg‘ulotlarda bolalarni harakatga keltiruvchi harakatli o‘yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Ta’lim jarayoni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ixtiyoriy, barqaror, mustahkam, kuchli, to‘planuvchan, taqsimlanuvchan, faol, ongli diqqatni rivojlantirishga qulay shart-sharoit yaratadi. Bilim olish uchun mustaqil aqliy mehnat qilish, misol va masalalar yechish, mashqlarni bajarish, takrorlash, irodaviy zo‘r berishda ixtiyoriy, ongli diqqat tarkib topadi.

2. O‘qituvchilarining muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarda materiallarni eslab qolish (xotira) uchun muayyan intilishni tarkib toptirish, ularga eslab qolishning usullarini, fikr yuritish operatsiyalarini o‘rgatishdan iboratdir.

Xotiraning mahsuldarligini oshirish uchun ta’lim jarayonida o‘zini-o‘zi nazorat qilish, materialni takrorlashda tekishirish, eska tushirish, mashq qilishdan unumli foydalanish zarur. Agar boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga eslab qolish va eslash usullari o‘rgatilmasa, ular materialni bevosita takrorlashda, uzoq vaqt to‘xtalib qoladilar. Shuning uchun ham eslash qiyin mehnat hisoblanadi. Lekin o‘quvchilar materialni eslashni xush ko‘rmaydilar va uni osongina tiklash yo‘lini tushunmaydilar. Materialni eslab qolish, esda saqlash, esga tushirish va eslash usullarini o‘rgatish mantiqiy xotira o‘sishining garovidir.

3. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining hayoli o‘z o‘quv faoliyatining ta’siri, talabi, imkoniyat va shart-sharoitlari orqali tarkib topadi. Bolaning hayoli tevarak - atrof taassurotlari, dunyo ajoyibotlari, ko‘rsatmalilik, tasviriy san’at asarlarini yetarli darajada aks ettirish bilan vujudga keladi. Ta’lim jarayonida bolalarning yorqin, aniq, tiniq, yaqqol tasavvur obrazlari hayol yordamida voqelikka aylanadi. O‘rganilayotgan Fan materiallari eshitilgan va o‘qilgan badiiy asarlardagi obrazlar tartibga solinadi, yaxlit bir butunlikdan iborat umumlashgan obrazlar tizimi yaratiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini hayolning xususiyatlaridan yana bir hayotiy voqelik bilan fantaziyaning o‘zaro aralashib ketishidir. O‘quvchilar xayolparastlikka, fantaziyaga berilishining oldini olishga pedagoglar, umuman kattalar doimo ahamiyat berishlari kerak.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

4. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faoliyatini shakllantirishda tafakkur muhim ahamiyat kasb etadi. Tafakkurning xususiyatlarini o‘rgangan olimlar bolaning tafakkurini quyidagi uch yo‘nalishda tatqiq qilganlar:

- tafakkurning yosh davriga xos xususiyati,
- uning rivojlanishi,
- tushunchalarni shakllantirish omillari.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ta’lim jarayonida anchagina ilmiy tushunchalarni o‘zlashtirsalarda, oldingi darslarda o‘zlashtirilgan turli alomatlar, belgilari, xususiyatlarni qorishtirib, chalkashtirib ham yuboradilar. Chunki ularda tushunchalar tarkibiga kirdigan narsa va hodisalar bilan ularning belgilari o‘rtasida uzviy bog‘lanish tarkib topmagan bo‘ladi.

Bola rivojlanishining muayyan davri uchun xos bo‘lgan psixologik asoslarga tayangan holda, ularda hosil bo‘lgan ko‘nikma va malakalarning sifati baholanishi lozim. O‘quvchilarga turli holatlar va bilish shakllarining mohiyatini anglatgan holda o‘rganish jarayoni o‘quvchining har bir yoshiga xos taraqqiyot darajasiga nisbatan verbal va noverbal xarakter kasb etishi mumkin.

O‘quvchilarining tafakkurini rivojlantirish uzuksiz ta’lim tizimi oldidagi shaxs tarbiyasi bilan bog‘liq muammolarni hal qilishning zarur shartlaridan biridir. Inson o‘z xatti-harakatlari, faoliyati davomida qay darajada mustaqil fikrli bo‘lsa, shu qadar tushunchasi keng, aql-idroki yuksak hisoblanadi. Fikr nutq orqali ifoda etilishi nazarda tutilsa, ona tili ta’limi oldida nechog‘li mas’uliyatli vazifani hal qilish masalasi turganini anglash qiyin emas.

Kichik maktab yoshida bu tushuncha va hamma mantiqiy operasiyalarni birdaniga egallanishi mumkin emas, lekin o‘quvchilar ularga 2-sinfdayoq duch keladilar. Biroq o‘qitishni shunday tashkil etish kerakki, bunda o‘quvchilar operasiyalarni asta-sekin egallasinlar va bunda ularning tafakkuri hisobga olinsin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchining tafakkuri o‘ziga xosdir: bu esa unda turli tafakkur shakllariga oid qobiliyatlar hali rivojlanmaganligi bilan ifodalanadi. Tabiiyki, bu o‘qitishda ma’lum qiyinchiliklar yaratadi. Kichik yoshli bolalar tilga olingan mantiqiy tafakkur jarayonini egallaydilar. Bu ona tili, matematika kabi maktab o‘quv fanlarini o‘rganishda ravshan ko‘rinib turadi.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini davriga xos ahamiyatli tomoni shundaki, bolaning bog‘cha yoshi davrida to‘plagan shaxsiy tajribasi, til boyligi, bilish imkoniyatlari endi tartibga tusha boshlaydi, u ham intellektual, ham axloqan, ham ijtimoiy tomondan rivojlanib, ulg‘aya boshlaydi. Jenevalik psixolog Jan Piajening ma‘lumotlariga ko‘ra, 6-7 yoshli bolaning intellektual salohiyatida keskin burilishlar ro‘y beradi. Uning xotirasi ancha yaxshi bo‘lib, ma’lum tizimga, tartibga tushadi, endi u ko‘proq o‘zi hohlagan narsalarni esda saqlab qoladigan bo‘lib boradi. Bu davr ba’zan «kichik maktab yoshidagi bolalar» iborasi bilan ham ishlatalidi.

Kichik maktab yoshidagi bola 6-7 yoshdan boshlab 10-11 yosh atrofida bo‘lib, unga asosan 1-4-sinf o‘quvchilarini, ya‘ni boshlang‘ich ta’lim davri kiradi. Bu davrda bolalarda [7]:

- maktabgacha davrdagi bola o‘quvchi maqomi darajasiga yetadi;
- barcha tana a‘zolari rivojlanish bosqichida bo‘lib, lekin suyaklari hali to‘liq qotib ulgurmagan bo‘ladi;
- nutq a‘zolari ham to‘liq rivojlanmagan bo‘ladi;
- psixologik qo‘zg‘olish va tormozlanishi tez o‘zgaruvchan bo‘ladi;
- o‘yin faoliyatidan ko‘proq o‘qish faoliyatiga o‘tishi talab etiladi;
- maktabga borishga doir psixologik yo‘nalish olish ishlari amalga oshiriladi.

Shuningdek, endigina maktabga qadam qo‘ygan bola quyidagi turlardagi qiyinchiliklarga duch keladi:

- ✓ maktabga borishi bilan bolaning kun tartibining o‘zgarishi;
- ✓ o‘qituvchilar bilan tengdoshlari (sinfdoshlari) bilan muloqatda bo‘lishi;
- ✓ egallagan bilimlarini amalda qo‘llashi va h.k.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ta’lim va tarbiya berishda ularning yuqoridagi kabi psixologik xususiyat va jihatlarini inobatga olish talab etiladi. Chunki bu yoshdagi bolalarning yangi bilim va tushunchalarni yaxshi o‘zlashtirishlari, ya‘ni bilish faolligining ortishi va ularning ta’lim va tarbiya olishlari aynan ushbu omillarga bog‘liqdir.

Boshlang‘ich maktabda o‘qiyotgan bola uchun shaxsiy yutuqlari – o‘qishda, sportda bolalar orasidagi nufuzi va obro‘sni katta ahamiyat kasb eta boradi. Eng muhimi, aynan bu davr axloqiy meyorlarning ma’nosini tushunish, axloqiy qadriyatlarini o‘zlashtirish va ma’naviy tasavvurlarning shakllanishi uchun o‘ta sezgir va qulay hisoblanadi. Shuning uchun ham kattalarga hurmat, kichiklarni e‘zozlash, ota-onaga ehtirom ko‘rsatish, Vatanni sevish, shaxsiy va ijtimoiy mulkka to‘g‘ri munosabatli hislari tarbiyalanadi. Bola jazo bilan rag‘batlantirish o‘rtasidagi farqni ajrata boshlaydi va nima qilib bo‘lsa ham jazolanmasdan, ko‘pchilikning nazaridan qolmaslikka harakat qiladi. Shu bois ham oilada va ta’lim maskanida bolaning axloqiy va ma’naviy tarbiyasi uchun yaratilgan yaxshi shart-sharoit yaratulishi ayni bu davrda o‘zining sezilarli samarasini beradi [6].

O‘quvchilar shaxsini shakllantirishda ularning namunali xarakter xislatlarini tarkib topganligini ayniqsa muhimdir. Bu davrda har bir o‘quvchiga axloqiy tushunchalarni erinmasdan to‘g‘ri tushuntirish, rivojlanirish, shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Chunki bola hamma narsani boricha, o‘z holicha qabul qiladi. Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ishonuvchan, tashqi ta’sirlarga beriluvchan bo‘ladilar. Buyuk allomalarimiz ta’kidlaganlaridek, kishining fe'l-atvori hammadan ko‘ra hayotning dastlabki yillarda tarkib topadi va unda shu davrda paydo bo‘lgan sifatlar, mustahkam o‘rnashib kishining ikkinchi tabiatiga aylanadi. Insonning ikkinchi tabiatida ijobiy hissiyotlarni, fazilatlarni

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

tarkib toptirish, yuksak axloq normalarini shakllantirish uchun butun mas’uliyat boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining zimmasiga tushadi. Bolaning mazkur yosh davrida o‘qituvchining har bir gapi, har bir xatti-harakati, tashqi ko‘rinishi, muomilasi, ta’sir ko‘rsatish uslubi o‘quvchilar uchun namuna bo‘ladi.

Kichik yoshli bolalar uchun yangi faoliyat bo‘lgan o‘qish ulardan yangi sifat, yangi xususiyatlarga ega bo‘lishni talab etadi. O‘qish faoliyati uchun bolalarda barqaror diqqat, o‘tkir zehn, mustaqillik, ishchanlik va bartiblik xislatlari bo‘lishi kerak. Bog‘chadan maktabga o‘tishlari natijasida kattalar bilan bo‘lgan munosabatlarida ham birmuncha o‘zgarish yuz beradi.

Boshqa har qanday sifat (fazilat) kabi kreativlik ham birdaniga shakllanmaydi. Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil rivojlantirilib boriladi. Xo‘s, shaxs faoliyatida kreativlik xususiyatlari qachondan namoyon bo‘ladi?

Bolalarda kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga e’tibor qaratish zarur [6]:

- 1) ular tomonidan ko‘p savollar berilishini rag‘batlantirish va bu odatni qo‘llab-quvvatlash;
- 2) bolalarning mustaqilligini rag‘batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;
- 3) bolalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;
- 4) bolalarning qiziqishlariga e’tibor qaratish muhim omillardan sanaladi.

Shuningdek, sinfda ma’lum bir yo‘nalish bo‘yicha iqtidorli bolalar ham ko‘pchilikni tashkil etadi.

Iqtidor — bu inson psixikasining butun umr davomida tizimli rivojlanuvchi sifati bo‘lib, insonning boshqa odamlarga nisbatan bir yoki bir necha sohada yuqori natijalarga erishish imkoniga ega ekanligi bilan belgilanadi.

Umumiy qobiliyat egalari yuqori intellektual imkoniyatlarga ega bo‘lib, muammoning yoki biron-bir masalaning yechimini tezda topishi, faoliyatiga ijodiy yondashishi bilan ajralib turadi. Maxsus qobiliyat egalari esa-biron-bir aniq (masalan, matematika, musiqa, rasm chizish, shaxmat o‘ynash, sport) faoliyat turiga qobiliyati bo‘lgan va mana shu faoliyat bilan shug‘ullanishni afzal ko‘radilar.

Iqtidorli bolalar bu umumiy va maxsus qobiliyatlarni o‘zida mujassam etgan bolalardir. Ular boshqa bolalardan quyidagi belgilari bilan ajralib turadilar [7]:

- qiziquvchanligi yuqori darjadagi bilish faolligi
- doimo turli savollarga javob axtarishligi
- nutqi, tafakkuri, xotirasining tez rivojlanishi; tafakkurining unumdonorligi
- erta yoshdanoq musiqa, rasm chizish, kitob o qish, matematikaga qiziqish
- masalalarning yechimini topishda maqsadga intiluvchanlik va originallik.

O‘qituvchining asosiy vazifasi sinfdagi har bir o‘quvchining qiziqishi, iqtidotini aniqlash, ular bilan alohida ishslash rejasini tuzish, g‘oyalarini, fikrlarini qo‘llab quvvatlash, ularni o‘z vaqtida rag‘batlantirish, kerakli tavsiyalar berish va ota-onal bilan birgalikda to‘g‘ri yo‘ltirishdan iboratdir.

Xulosa.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ta’lim va tarbiya berish jarayonining har bir nuqtasida har bir bolaning individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularning har birining yuragiga ijodkorlik bilan mohirona yo‘l topa olishi lozim. Bola shaxsiga ta’limiy va tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishning samarali yo‘llarini axtarish, qidirib topish va amaliyotga qo‘llash orqali o‘quvchilarida kreativlik qobiliyatlarini rivojlantish biz pedagoglarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Maktab ta’limiga psixologik tayyoragarlik deganda, bolaning obyektiv va subyektiv jihatdan munosibligi, bilish jarayonlari bilan shaxs xususiyatlarining o‘zaro mutanosibligi nazarda tutiladi. O‘quvchi maktab ta’limiga keng ma’noda psixologik jihatdan obyektiv tayyor bo‘ladi. Binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada taraqqiyot bosqichiga erishadi. Ushbu yoshdagi bola o‘z idrokining o‘tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, uning qiziquvchanligi, dilkashligi, xayriyohligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi bilan boshqa yoshdagi o‘quvchilardan (jumladan, o‘smirlardan) ajralib turadi.

Maktab ta’limiga tayyorlik ko‘rayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli ravishda barqaror ko‘rinishga ega, deb hisoblash mumkin. Diqqatning xususiyatlari (taqsimlanishi, ko‘chishi, kuchi, barqarorligi, bo‘linishi, tebranishi va boshqalar) uning roli va syujetli o‘yin faoliyatlarida, rasm chizish va ko‘rish, yasash mashg‘ulotlarida, loy hamda plastilindan narsa yashsha, katta yoshdagilar va tengqurlari nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni bajarishda, hikoya tinglash hamda shaxsan o‘zi ham tuzishda bevosita namoyon bo‘ladi. Bu davrga kelib, bola o‘z diqqatini muayyan obyektga, narsa va hodisalarga yo‘naltirishga, to‘plashda va uni mustahkamlashda hamda taqsimlashda ma’lum darajada ko‘nikmani egallagan bo‘lib, o‘z diqqatini boshqarish, zarur paytda, uni shaxsan tashkil qilishga intiladi. Uning xotirasi kiziqarli ajoyibotlarga, g‘aroyibotlarga boy, voyaga yetgan kishini taajjubga soladigan ma’lumotlar va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish imkoniyatiga egadir. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni egallab kelgan bo‘lsa, endi u o‘z xohish irodasi bilan, muayyan motivatsiyaga asoslangan holda zarur ma’lumotlar olishga, o‘z oldiga yaqqol maqsad va aniq vazifa qo‘yishga harakat qiladi.

Bolaning muayyan taraqqiyot darajasiga erishganligini uning xotirasi faolligi namoyish qiladi. U o‘zining uncha boy bo‘lmagan shaxsiy tajribasiga asoslanib, she’r, xikoya, ertaklarni esda qoldirish uchun ularning takrorlanganligi, yod olishning qulay yo‘l va usullaridan foydalanganligi ta’lim jarayonida unga juda qo‘l keladi. Demak, u o‘qish, idrok qilish, o‘zlashtirish texnikasi bilan yaqindan tanishishga erishadi.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Djuyeva A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy muloqatga o'rgatish usullari."ORIENTAL ART AND CULTURE" SCIENTIFIC METHODICAL JOURNAL (3) III/2020. B. 78.
2. Rahmonova M.Q., Umurzoqov S.G'. O'quvchilarning bilish faoliyatini kengayishida ta'lif jarayonlarining o'rni. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 ISSUE 4 2021. B. 24.
3. Azizzojayeva N.N. Pedagogicheskiye texnologii v podgotovkiye uchitelya. Tashkent, 2000. – 204 b.
4. Karimova V., Akramova F. Psixologiya. - T.: 2000. - 244 b.
5. Mavlanova R.A, Raxmonqulova N.X. "Boshlang'ich ta'lifda pedagogika, innovatsiya, integratsiya" T., 2013. – 280 b.
6. Xasanboyev J., Sariboyev X., Niyozov G., Xasanboyeva O., Usmonboyeva M. Pedagogika. O'quv qo'llanma. - T: Fan, 2006. - 280 b.
7. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh., Mavlanov M., To'ychiyeva S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. (O'quv-metodik qo'llanma). Nizomiy nomidagi TDPU. 2004-yil. 46-47 betlar.

Muallif:

Turdiyeva Raxima Kurbanovna - Guliston davlat universiteti, Boshlang'ich ta'lif metodikasi kafedrasi o'qituvchisi.

UDC 372.800.2

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF PROSPECTIVE SPECIALISTS ON WEB TECHNOLOGIES

BO'LAJAK MUTAXASSISLARNING WEB-TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH BO'YICHA KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANТИРISH

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ВЕБ-ТЕХНОЛОГИЯМ

Yuldashev Ulmasbek Abdubanapovich

Gulistan State University, 120100. Sirdarin region, Gulistan city, 4th microdistrict.

E-mail: baxtiyor_0997@mail.ru

Abstract. The rapid pace of development of modern society, web design and continuous innovation processes make it impossible for future educators to fully characterize the current level of professional training by knowing the subject of education and teaching methods. The content of educational work is constantly changing, new tools and technologies of teaching are emerging, the flow of information that teachers need to take into account in their professional activities is growing. Significant changes in education are primarily related to the use of Web technologies.

Keywords: teacher training; professional competence; innovative technologies; Web technologies; Web services.

Annotatsiya. Zamonaviy jamiyat rivojlanishining tez sur'atlari, web dizayn va uzlusiz innovatsiya jarayonlari ta'lifning mavzusini bilishi va o'qitish metodiga ega bo'lish kelgusi pedagoglarni kasbiy tayyorgarlikning hozirgi darajasini to'liq xarakterlay olmasligiga olib keladi. Tarbiyaviy ishlarning mazmuni doimo o'zgarib turadi, o'quv mashg'ulotlarining yangi vositalari va texnologiyalari paydo bo'lmoqda, o'qituvchilar o'z kasbiy faoliyatlarida hisobga olishi lozim bo'lgan axborot oqimi o'sib bormoqda. Ta'lif sohasidagi muhim o'zgarishlar, birinchi navbatda, Web-texnologiyalardan foydalanan bilan bog'liq.

Kalit so'zlar: o'qituvchilar malakasini oshirish; kasbiy kompetensiya; innovatsion texnologiyalar; Web-texnologiyalar; Web-xizmatlar.

Аннотация. Стремительные темпы развития современного общества, web-дизайн и непрерывные инновационные процессы приводят к тому, что знание предмета образования и владение методами обучения не могут в полной мере характеризовать нынешний уровень профессиональной подготовки будущих педагогов. Содержание воспитательной работы постоянно меняется, появляются новые средства и технологии учебной деятельности, растет поток информации, которую должны учитывать педагоги в своей профессиональной деятельности. Значительные изменения в сфере образования происходят, прежде всего, связанные с использованием Web-технологий.

Ключевые слова: повышение квалификации педагогов; профессиональная компетентность; инновационные технологии; Web-технологии; Web-услуги.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

**** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ****

Introduction. The study of the technological components of cognitive and design based on the motivational-value of the formation of professional competence confirmed that the developed methods of the formation of professional competence of future teachers of Informatics and Information Technology have greatly influenced the motivation for educational, cognitive and professional activities with the use of Web technologies, professional, communicative motivations, motivation of reputation. The result of the application of the techniques is the formation of the ability of teachers and students to identify pedagogical appropriate tools of Web technologies, analyze and evaluate their availability, develop and apply them in the future pedagogical activity.

The current period of the development of society is characterized by the process of informatization – the use of information as a social product, which promotes the acceleration of scientific and technical development, the intellectualization of the main types of human activity, the democratization of society. One of the priority directions of informatization of society is the process of informatization of education, which implies the introduction into practice of developing educational ideas, acceleration of all levels of the educational process, increasing its effectiveness and quality, the use of internet technologies of professional development potential informatics and information technologies competence of teachers (theoretical and practical training, which in the essence of, provides the ability to strive and create pedagogical truth). One of the main directions of computerization of society is to understand and see the holistic educational process that provides for the preparation of education for innovative pedagogical activity (development, promotion or implementation of educational activities) in the conditions of computerization of education on purpose, content and technology, as well as informatization of society.

Object and methods of research

Worldwide prominent international organizations and developed countries paid special attention to the education system and jointly adopted the concept of education until 2030. The concept states that “the educational process is an activity that determines the main driving force, source and strategy of the development of any country” (Incheon Declaration Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233813?posInSet=3&queryId=N-EXPLORE-a1c7c8fd-2218-4199-96d7-4c7d325025f2>). In order to establish education at the level of world sample at the level of quality, providing education based on web technologies based on modern requirements of educators and learners is an indicator of directing them to be able to operate freely in the conditions of the global educational environment [1].

The reforms carried out in the education system of our republic led to the improvement of the teaching of Informatics and Information Technologies among all disciplines. In the system of continuing education, the issue of teaching the science of Informatics and information technology has been seen again, its content is being improved at the level of today's requirements, the introduction of teaching methods on the basis of modern information and pedagogical technologies into the educational process has been established [2]. In particular, for secondary schools T. Azlarov, B. Boltaev, M. Ziyakhadjaev, N. Taylakov, A. Hayitov and others conducted researches, and in the system of higher and secondary special education A. Abdukadirov, M. Aripov, F. Zakirova, U. Yuldashev, R. Bakiev, M. Mamarajabov, L. Nabulina, S. Tursunov, M. Fayzieva, N. Haytullaeva, A. Eminov and other scientists have conducted researches [3].

In the Commonwealth countries, scientists such as A.A. Andreev, K.E. Arhipov, V.E. Alekseev, T.F. Bardina, E.N. Goritov, L. Zayniddinova, E. Kuznetsov, S. Krapivka, V. Konovalenko, D.S. Kiselev, Yu.R. Koftan, A. Lavrov, M. Lapchik, M. Nimatulaev, E.S. Polat, V. Tedeev carried out research work.

Foreign scientists, such as A. Boyarinov, R. England, J.H. Lee, M. Kimko, N. Hammond, A. Jones, J. Camp-Avila, M. Sigala and others conducted studies.

Scientific research on increasing the role of pedagogue in education, professional competence, system of conducting educational activities, improvement of pedagogical conditions of coordination of activities of participants in pedagogical process and introduction into practice were carried out Sh.A. Abdullaeva, N.N. Azizkhadjaeva, Yu.M. Asadov, I.O. Gileva, N.A. Muslimov, N.N. Karimova, O.A. Bayramov, J.R. Turmatov, K.T. Umatalieva, R.X. Fayzullaev, A.R. Khodjabaev [4].

Determination of factors, which determines the interrelationship of the reforms carried out with the general process, led by scientists of the CIS V.V. Kazanseva, Yu.A. Lobeyko, T.A. Marfutenko, T.V. Meheryakova, V.G. Rundak, A.V. Tutolmin, A.G. Shumovskaya.

Various aspects of individual competence include cognitive and psychological activity, indicators of professional competence, pedagogical and psychological aspects of the development of creativity competence in the teacher were studied by E.S. Short, J. Raven, O.F. Volubaeva and S.P. Yalanska.

Results and analysis

The aim of the study is to develop the professional competence of future teachers on the use of web technologies.

In the process of research and experimental design work, it was found out that the methods for organizing the professional competence of future Informatics and information technology teachers on the basis of web technologies are as follows:

- 1) summarizing the content of professional-oriented educational subjects and web technologies;
- 2) introduction of pedagogical conditions into practice in educational and upbringing processes of higher educational institutions, it contributes to future Informatics and information technologies teachers to the effective

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

formation of professional competence in the application of web-technologies (increase of development potential of web technologies; activation of future Informatics and information technology-teachers' resource support with the use of web-services; development of methods of using web technologies in the educational process by teachers of pedagogical higher educational institutions);

3) Complex diagnostic and educational-methodological support (educational standards, curricula and programs, educational-methodological manuals, methodological recommendations, laboratory sessions, technical means of teaching, etc.) application [5].

Based on the understanding of the methodology for the formation of professional competence of teachers of information technology with the use of web-technologies (at the level of competence and competent), in connection with the innovative pedagogical activity in the future, we considered integration as the dynamic ability of students to perform professional tasks on the use of web-based technologies, to carry out method of achieving the educational goal (formation of professional competence of future Informatics and information technologies teachers and their training for innovative pedagogical activity) diagnostics of the level of primary education of students, formation of motivation for the use of web technologies in education and future types of professional activity, determination of the content of training, organization of the educational process (forms, methods, technologies and, control educational achievement during training and assessment of the level of preparation at the end of training. Accordingly, the system-forming components of the methodology for the formation of professional competence of future teachers of Informatics and information technology are as follows [6]:

- based on motivational-value (the formation of motivation for future professional activities, the application of web technologies, awareness of the personal and social value of the future profession, the need for professional self-improvement, self-education, self-awareness and self-expression, including through web technologies, self-examination, the acquisition of self-training and self-development skills, the acquisition of self-knowledge and self-awareness; Future Informatics and information technologies teachers in innovative educational activities on the use of web technologies;
- cognitive activity (mastering of knowledge of professional importance; application of socio-pedagogical, methodical knowledge in practice; effective use of web technologies for processing, generalization of multi-form information, creation of information products; identification of pedagogical appropriate tools of web technologies, analysis and evaluation of those present, their introduction and application in future innovative pedagogical activity);
- design-technological (formation of goals, social conditions, direction of values).

Interests, needs, inclinations that impart pedagogical activity and determine the professional orientation of the individual; the ability to carry out self-control and reflection (analysis, self-assessment, correction and development of new tasks, effort to professional development), including the use of web technologies [7].

Summarizing the motivational-value, cognitive-active and design-technological parts of the formation of professional competence, we can note that the methodology for the formation of professional competence of information technology teachers in web technologies will be an indicative basis for the following [8]:

- implementation of innovative approaches in the organization of the educational process in pedagogical higher educational institutions;
- organize and re-directing teachers' extracurricular information from the transfer to the organization and management of modern educational-methodical, cognitive and professional activities using internet technologies;
- develop the skills and abilities of information activities; increase the motivation of students for the study of subjects, on the one hand, the use of web technologies in education and future innovative pedagogical activities;
- classification of pedagogical expediency of the use of web technologies and determination of motivational-value psychological-pedagogical aspects of their application.

The implementation of the method of formation of professional competence of future teachers of Informatics and Information Technologies - research using web technologies in pedagogical higher educational institutions has been confirmed to be the cause of the following experiment [9].

In order to form the ability of future teachers to analyze and apply innovative pedagogical activities in the future, it is desirable to choose subjects that correspond to the level of their personal pedagogical characteristics and professional abilities [10].

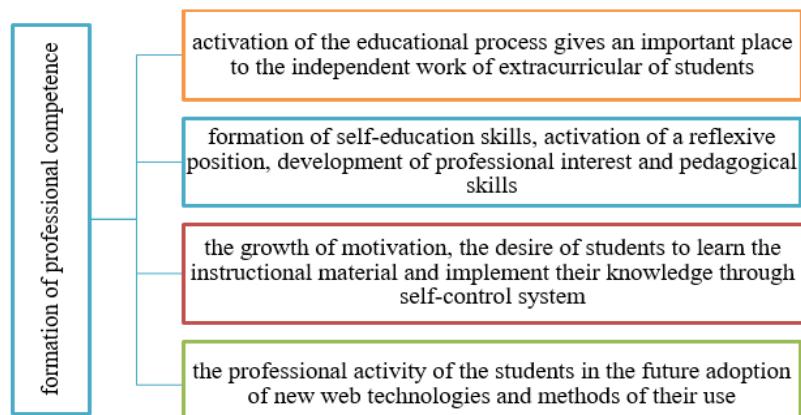

Fig. Introduction of methodology of formation of profesional competence

Analysis of the results of the formation phase of the experiment showed that all components of professional competence in the experimental group of students underwent positive changes. We confirm the effectiveness of the work done with the results of the questionnaire of students and teachers. This confirmed that the implementation of the method combination made it possible to transfer students to an active state, many of which, together with teachers, began to work as web technology developers. And this made it possible to change the role of teachers of pedagogical higher educational institutions: their activity led to the activity of students. The main task was to create conditions for the external management of the educational and development process through cooperation and interaction, effective solutions of professionally oriented tasks and situations, the organization of interaction.

Conclusion/Recommendation. Having identified the prospects of further research, it should be noted that this study does not reveal itself as a complete solution to all aspects of the problem investigated. Therefore, for theoretical understanding and experimental confirmation, the creation and introduction of electronic resources of the information learning environment is required; Complexintegrated teaching for teachers to develop methods for the use of web technologies; development of criteria for the effectiveness of web technologies. We also consider it necessary to further improve the scientific and methodological support of preparation of future Informatics and information technologies teachers for innovative pedagogical activities, taking into account the prospective directions of development of web-technologies.

REFERENCES

1. Abdukadirov A.A., Toshtemirov D.E. Methods of using information and communication technologies in educational institutions.//Monograph. Gulistan: University, 2019. – p. 232.
2. Toshtemirov D.E., Niyozov M.B., Yuldashev U.A., Irsaliev F.Sh. Resource support of distance course information educational environment // Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125 Vol 7, Issue 5, 2020, pp. 399-400
3. Eminov A.G. Methodology for the development of computer graphics competence of future teachers//Abstract of the dissert. On cand. Of ped.sciences. - Tashkent, 2012. – p. 22.
4. Haytullaeva N.S. The use of web technologies in the system of methodological training of future Informatics teachers. Author of the dissertation of the doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences. - Tashkent, 2019. – p. 46.
5. Shamsiddinov F.A., About improving the professional competence of preparation of the future teacher of informatics. European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 2 No. 7, July 2021, ISSN: 2660-5562
6. Begimkulov U.Sh. Organization of pedagogical education in the environment of modern information technologies// “Pedagogical education” journal, No.1, 2004
7. Muslimov N.A., Sayfurov D.M., Usmonboeva M.H., Turaev A.B., Creation and implementation of E-information educational resources based on Web technology, Tashkent: 2015. – p. 128.
8. Niyozov M.B. Effectiveness of web technology teaching computer science and information technologies // Middle European Scientific Bulletin Volume 12, May 2021, Pages 435-439
9. Yuldashev, U.A., Khudoyberdiev, M.Z., & Akhmedov, T.B. (2021). The use of modern information technologies in improving the quality of the educational process. //Academic research in educational sciences, 2(3), 1262-1268.
10. Vlasova N.S. Scientific and methodological support for the training of university students in the field of web design//Abstract of the dissertations for the degree of Candidate of pedagogical Sciences, Yekaterinburg 2010- p. 30.

Author:

Yuldashev Ulmasbek Abdubanapovich - Senior teacher, Gulistan State University. E-mail: baxtiyor_0997@mail.ru

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

UDK: 378.0:681.142.37

THE ROLE OF INFORMATION CULTURE IN THE IMPROVEMENT OF COMPETENCIES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS TO WORK WITH INFORMATION

OLIY TA'LIM TASHKILOTI TALABALARINING AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPITENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA AXBOROT MADANIYATNING O'RNI

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В ПОВЫШЕНИИ КОМПЕТЕНЦИЙ ВУЗОВ ПО РАБОТЕ С ИНФОРМАЦИЕЙ

Abdullayeva Barno Sayfutdinovna¹, Begmuratova Dilnoza Amaliddinovna²

¹Toshkent davlat pedagogika universiteti, 100100. Toshkent shahri, Chilonzor tumani, Bunyodkor ko'chasi, 27.

²Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahar, 4-mavze.

E-mail begmuratovadilnoza@gmail.com

Annotation. The concept of information is used in all spheres of our society, on the basis of which the educational process is carried out and the effectiveness of pedagogical activity is ensured. The role of education in the life of modern society is largely determined by the growing role of knowledge and information, which is reflected in the concepts of the information society, the formation of the information civilization, the informatization of education. The brilliance of the various emotions that accompany the process of satisfying the need for information is subjectively experienced by the person, imprinted on his or her memory, and encourages him or her to seek further information to feel more and more. The habit of consuming information is born in such a way that it is considered in physiology as the formation of stable neural connections that are distinguished by their readiness to work in brain structures. Information culture depends on a person's level of knowledge of their information needs. Here we focus on their impact on quality status, information behavior, and information activity. Undeveloped and underdeveloped information needs are characterized by poor motivation, uncertainty in defining boundaries, spontaneity and inconsistency, the impossibility of sorting them out, and their importance due to poor correlation with life and professional goals.

Keywords: Information, information culture, information society, informatization, information modeling, information model, information handling skills.

Аннотация. Понятие информации используется во всех сферах нашего общества, на основе которых осуществляется образовательный процесс и обеспечивается эффективность педагогической деятельности. Роль образования в жизни современного общества во многом определяется возрастающей ролью знаний и информации, что находит отражение в концепциях информационного общества, формирования информационной цивилизации, информатизации образования. Яркость различных эмоций, сопровождающих процесс удовлетворения потребности в информации, субъективно переживается человеком, запечатлевается в его памяти и побуждает его искать дополнительную информацию, чтобы чувствовать все больше и больше. Привычка потребления информации рождается таким образом, что в физиологии она рассматривается как формирование устойчивых нейронных связей, отличающихся своей готовностью к работе в структурах мозга. Информационная культура зависит от уровня знания человеком своих информационных потребностей. Здесь мы сосредоточимся на их влиянии на статус качества, информационное поведение и информационную активность. Неразвитые и недоразвитые информационные потребности характеризуются слабой мотивацией, неуверенностью в определении границ, спонтанностью и непоследовательностью, невозможностью их сортировки, значимостью из-за плохой корреляции с жизненными и профессиональными целями.

Ключевые слова: Информация, информационная культура, информационное общество, информатизация, информационное моделирование, информационная модель, навыки работы с информацией.

Kirish. Bizga ma'lumki, bugungi kunda ta'lism sohasi sifat va samaradorligini oshirishni zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalari vositalarisiz tasavvur qilish qiyin. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta'lim jarayonini didaktik va axborot ta'mnotinining yangi avlodini ishlab chiqish va joriy etish bosqichida ta'lim-tarbiya mazmunini o'zlashtirishning muammolarini yechishga qaratilgan zamonaviy ta'lim-tarbiya texnologiyalarini yaratish dolzarb masala ekanligi ta'kidlangan. Shu jumladan, ta'lim-tarbiya jarayonida fan va ishlab chiqarish bilan integrasiyasi usullarini rivojlantirish, uni amaliyatga joriy etish, nazari va amaliy mashg'ulotlar hamda mustaqil bilim olish jarayonini individuallashtirish, shu bilan birga masofali ta'lim tizimi texnologiyasini, uning vositalarini ishlab chiqish, o'zlashtirish, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari hamda masofali o'qitish texnologiyalari asosida o'quvchilarni o'qitishni jadallashtirish ana shunday dolzarb vazifalar sirasiga kiradi.

Tadqiqot obekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot obekti sifatida Oliy ta'lim tashkiloti talabalarining axborot bilan ishlash kompitensiyasini shakllantirishda axborot madaniyatining o'rni muhim ekanligi belgilab olindi. Tadqiqot mavzusini yorishishda tarixiy-qiyosiy, kontekstual, kuzatish, kompleks va funksional tahlil usullaridan foydalanildi.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Olingen natijalar va ularning tahlili

Rivojlanayotgan axborot jamiyatining ta'lif tizimi axborot olamining mutlaqo yangi sharoitida insonni hayot va faoliyatga tayyorlash bilan bog'liq yangi global muammoni hal qilishga qaratilgan. Aynan ta'lif tizimi yangi axborot muhiti to'g'risida zarur bilimlarni berishi, tabiat hodisalarida, insoniyat jamiyatini hayotida axborot va axborot jarayonlarining hal qiluvchi rolini tushunishga asoslangan yangi axborot madaniyati va yangi axborot dunyoqarashini shakllantirishi kerak.

Talaba shaxsining axborot madaniyatini shakllantirish va rivojlanirish, uni oliy ta'lif tashkilotida axborotlashtirish vositalari bilan ishlashga o'rgatish masalalari mahalliy va xorijiy mualliflarning tadqiqotlarida alohida o'rinni tutadi. Ularning fikricha, shaxsning axborot madaniyati zarur bilimlarni, qadriyat yo'nalişlarini, axborot bilan ishslash ko'nikmalarini shakllantirishni, axborot muhitida o'zini tutish normalari va qoidalarini o'zlashtirishni o'z ichiga oladi [1].

Axborot tushunchasi jamiyatimizning barcha sohalarida qo'llanilib, ular asosida ta'lif-tarbiya jarayoni olib boriladi va pedagogik faoliyatning samarali bo'lishi ta'minlanadi. Axborot va oliy ta'lif tashkiloti talabalarining birgalikdagi faoliyatida talabalar ehtiyoji o'z aksini topadi. Bunda ushbu jarayonning boshqaruvchisi bo'lgan pedagog ta'lif oluvchi maqsadlarini ma'lum bir asosda yo'naltirib boradi. Birgalikdagi faoliyat va muloqot ijtimoiy nazorat sharoitida ro'y beradi.

Oliy ta'lif tashkiloti talabalarining mashg'ulotlar jarayonida axborotlar bilan ishlashlarining o'ziga xosliklari mavjud bo'lib, biz ularni keltirib o'tamiz:

- o'quv materiallari alohida - alohida bo'laklarga (bloklarga) bo'linadi;
- o'quv jarayoni ham ketma-ket olib boriladi. O'quv materiali ma'lum bo'laklarda fikr yuritib o'zlashtirishga moslashtiriladi;
- talabalarning o'zlashtirishdagi har bir harakati nazoratga olinib, monitoring yo'lga qo'yiladi.
- o'quv -vazifani bajarib bo'lishi bilan talabalarni o'zlashtirish uchun navbatdagi vazifa berib boriladi. Shu tariqa bosqichma-bosqich o'zlashtirishga muhit yaratilip boriladi.
- vazifalarni bajarishda talaba noto'g'ri javob qilsa, o'sha zahotiyoq yordam ko'rsatiladi.
- tashkil etilgan mashg'ulotlarda har bir talaba alohida - alohida mustaqil ish yuritadi, shu asosda har bir talaba o'z imkoniyat darajasida o'quv materiali va mazmunini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ta'limganing zamonaliv jamiyat hayotidagi o'rni ko'p jihatdan axborot jamiyatini, axborot sivilizatsiyasini shakllantirish, ta'limga axborotlashtirish tushunchalarida o'z aksini topadigan bilim va ma'lumotlarning o'sib borayotgan roli bilan belgilanadi. Jamiyatda kompyuter texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida ro'y berayotgan innovatsion o'zgarishlar sharoitida Rossiya va xorijda zamonaliv ta'limga rivojlanirishning eng dolzarb vazifalaridan biri axborotlashtirish va ta'limga rivojlanirishning global tendentsiyalarini joriy etish va axborotlashgan jamiyatni rivojlanirishdir.

Hozirgi rivojlanib borayotgan zamonaliv axborot jamiyatini oliy ta'lif muassasalaridan quyidagi sifatlarga qodir mutaxassislarini tayyorlashni talab qiladi [5]:

- o'zgaruvchan hayotiy vaziyatlarga mobil moslashish, zarur bilimlarni mustaqil ravishda egallash va amaliyotda qo'llash;
- mustaqil tanqidiy fikr yurita olish, yuzaga kelayotgan muammolarni ko'ra olish va ularni zamonaliv texnologiyalar yordamida oqilona hal etish yo'llarini izlay olish;
- axborot bilan malakali ishslash;
- xushmuomala bo'lish, turli ijtimoiy guruhlarda muloqot qilish, jamoada ishlay olish;
- o'z axloqi, aql-zakovati, madaniy saviyasini rivojlanirish ustida mustaqil ishslash.

Hammamizga ma'lumki, axborot eskirishi, ayniqsa, hozirgi shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda eskirish darajasi yuqori bo'lib kelmoqda. Demak, oliy ta'lif tashkilotida taxsil olayotgan talabalar ham uzlusiz ravishda yangi axborotlarni izlashi, ularni kerakli joyda o'rinci qo'llashi, uzlusiz ta'lif olishi, ijod qilishi (mustaqil va maxsus tashkil etilgan) zarur.

Oliy ta'lif tashkiloti talabalarini axborotlar bilan ishslashga o'rgatishda eng avvalo pedagog-o'qituvchilarining "axborot madaniyati" ham yuqori darajada shakllangan bo'lishi lozim. Hozirgi zamonal talabalaridan biri ham pedagog-o'qituvchilarining pedagogic mahorati yuqori darajada bo'lishi kerakligini ta'kidlamoqda. Axborot madaniyati muloqotning yangi turi bo'lib, u shaxsga mavjud bo'lgan axborotga erkin kirish imkonini beradi.

Axborot madaniyati bu - insonning axborot mavjudligiga erkin kirib borishiga imkon beradigan yangi aloqa turi [4].

Oliy ta'lif tashkiloti talabalarining axborotlar bilan ishslash jarayonida quyidagi xususiyatlari shakllanib boradi. Pedagoglarning "axborot madaniyati" quyidagi mezonlar asosida shakllanib boradi:

- o'z kasbiy faoliyatiga tegishli axborotlarni olish, uni qayta ishslash va foydalanish metodlari va usullarini o'zlashtirishi;
- atrof olamdagagi axborot jarayonlari haqida bilimlar va tasavvurlarni aks ettiruvchi o'z kasbiy pedagogik mahoratini takomillashtiruvchi sifatlar yig'indisi;
- axborot vositalariga ega bo'lish, axborot madaniyati bilan bog'liq axloqiy - etik va kasbiy mahorat me'yorlari tizimini o'zlashtirish, shuningdek, kompyuter savodxonligi haqidagi bilimlarga ega bo'lishi;
- kompyuter savodxonligi va axborotni izlash malakasi, axborotdan foydalanish hamda baholash, kompyuter kommunikatsiyasi texnologiyalariga ega bo'lish, pedagogik faoliyatning barcha sohalarida axborot texnologiyalarini imkoniyatlarini egallash va foydalanishdan iborat axborot kompitensiyasini shakllantiradi.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Zamonaviy axborot resurslari talabalarni o'z kasbiy mahoratini oshirishga yordam beradi. Bunday sharoitda talabalar ta'lif beruvchi sifatida - mashg'ulotlar o'tkazadi, dars jarayonini o'quv-metodik jihatdan to'g'ri va samarali tashkil etilishini ta'minlaydi; maslahatchi sifatida - bilish jarayonini boshqaradi, guruh bo'lib maslahat va kommunikativ mashg'ulotlami olib boradi, o'rganilayotgan mavzuning har xil masalalari bo'yicha o'z guruhidagi talabalarga yakka tartibda maslahatlar beradi, menedjer sifatida - mashg'ulotlar o'tkazilishini boshqaradi, to'laqonli maqsadga erishilishini nazorat qiladi (testlar, imtihonlar va shu kabilar) [2].

Hozirgi paytda talabalarning axborotlar bilan ishlash kompitensiyalarini shakllantirishning birinchi, boshlang'ich bosqichi - zamonaviy kompyuter savodxonligini shakllantirish bosqichi hisoblanadi. Oliy ta'lif tashkilotlarini axborot-kompyuter vositalari bilan ta'minlash talabalarining www.ziyouz.com kutubxonasi kompyuter savodxonligini shakllantirish uchun sharoit yaratadi. Bilish jarayonini tashkil qilishning o'zgartirilishi, kompyuterda axborot materiallарini, o'quv dasturlarini yaratish malakalarini shakllantirish - talabalarning axborot omilkorligini rivojlanirish yo'llidagi keyingi qadam hisoblanadi.

Oliy ta'lif tashkiloti talabalarida axborotlar bilan ishlash kompitensiyalarini takomillashtirishning yana bir bosqichi bu axborot bilan ishlashda talabalarning axborot modelini qurish malakasini shakllantirishdir. Modellashtirishni real olamdagи hodisalar, jarayonlar va obyektlar tadqiq qilishning universal usuli sifatida qarab, axborot modelini qurish malakasiga ega bo'lgan talabalarni tadqiqot ishlariga jalb etadi, uning modellashtiriladigan holatlarda faol ishtirot etishi uchun sharoit yaratadi. Talabalarning axborotlarni modellashtirish malakalariga ega ekanligini ko'satuvchi yana boshqa variantlardan biri - bu mashg'ulotlarda multimedia prezentsiyalarni yarata olishi va ulardan foydalana bilishidir. Ular o'quv materialini algoritmik tartibda mukammal axborotlar bilan to'ldirib yorqin tayanch obrazlar tizimi sifatida ifodalash imkoniyatini beradi [3].

Xulosa

Axborot madaniyati bugungi kunda zamonaviy insondan yangi bilim va ko'nikmalarni, o'zgarishlarga zarur ijtimoiy moslashuvni ta'minlovchi va axborot muhitida munosib o'rin egallashni kafolatlaydigan alohida tafakkur uslubini talab qilishi aniqlandi. U quyidagi funksiyalarni bajarishi mumkin: tartibga solish, chunki u barcha faoliyatga, shu jumladan axborotga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi; kognitiv, chunki u sub'ektning tadqiqot faoliyati va uni tayyorlash bilan bevosita bog'liq; kommunikativ, chunki axborot madaniyati odamlar munosabatlarining ajralmas elementi; tarbiyaviy, chunki axborot madaniyati inson tomonidan butun madaniyatni rivojlanirishda, insoniyat tomonidan to'plangan barcha boyliklarni o'zlashtirishda, uning xulq-atvorini shakllantirishda faol ishtirot etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Dulatova A.N. Shaxsning axborot madaniyati. - Krasnodar: KGUKI, 2005.- 208 b.
2. Lopatina, N.V. Axborot madaniyati ijtimoiy texnologiyalar samaradorligining sharti sifatida. - M.: MGUKI, 2002. - 81 b
3. Semenyuk, E.P. Jamiyatning axborot madaniyati va informatika taraqqiyoti // NTI. - Ser.1.- 1994.- No 1.- S. 2-7.
4. Mavlyanov A., Javlonov Sh.S., Abdalova S., Yusupova L. Pedagogik texnologiya va ta'lif jarayoni sifatini boshqarishga oid ayrim so'zlarning izohli lug'ati. – Toshkent: «Voris-nashriyot», 2010. – 120 b.
5. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lif jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent, 2007. – 305 b.

References:

1. Dulatova, A.N. Shaxsning axborot madaniyati. - Krasnodar: KGUKI, 2005.- 208 b.
2. Lopatina, N.V. Axborot madaniyati ijtimoiy texnologiyalar samaradorligining sharti sifatida. - M.: MGUKI, 2002.- 81 b
3. Semenyuk, E.P. Jamiyatning axborot madaniyati va informatika taraqqiyoti // NTI. - Ser.1.- 1994.- No 1.- S. 2-7.
4. Mavlyanov A., Javlonov SH.S., Abdalova S., Yusupova L. Pedagogik texnologiya va ta'lif jarayoni sifatini boshqarishga oid ayrim so'zlarning izohli lug'ati. – Toshkent: «Voris-nashriyot», 2010. – 120 b.
5. Begimqulov U.SH. Pedagogik ta'lif jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent, 2007. – 305 b.

Mualliflar:

Abdullayeva Barno Sayfutdinovna - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori.

Begmuratova Dilnoza Amaliddinovna - Guliston davlat universiteti, 1-bosqich tayanch doktoranti.

УДК 372.800.2

COMPETENT APPROACH IN THE EDUCATIONAL PROCESS

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА КОМПЕТЕНЦИЯЛИ ЁНДАШУВ
КОМПЕТЕНТНЫЙ ПОДХОД В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Сайдов Жасур Дониёр ўғли

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳар, 4-мавзе

E-mail: jasur.saidov.92@bk.ru

Annotation. This article discusses a competent approach to the educational process, its role in bringing education to a new level. The studies conducted by scientists and their results were analyzed, the results achieved, their views were studied. In particular, studies of domestic and foreign scientists were studied. Their views on the topic and the main results of the research were analyzed, the relevance of the problem was determined. New approaches to the educational process, the effectiveness and prospects of their application are studied. The effectiveness of the activities of higher educational institutions was assessed on the basis of the use of modern techniques and methods and factors influencing it in the educational process. In the course of the study, methods of observation, comparison and comparison of accumulated experience and data, scientific and methodological analysis and generalization were used. The effectiveness of the competence-based approach in the educational process and its role in the training of modern personnel in modern society are scientifically analyzed. In this process, the roles of students and teachers were explored. It is shown on the basis of diagrams to which links of education it applies. The types of competencies, their grouping and characteristics are described. At the end of the article, conclusions and recommendations were developed based on the results obtained as a result of studying the topic.

Key words: competence, competence, competence-based approach, educational competence, basic competence, interdisciplinary competence.

Аннотация. В данной статье рассматривается компетентный подход к образовательному процессу, его роль в выводе образования на новый уровень. Были проанализированы исследования, проведенные учеными, и их результаты, изучены достигнутые результаты, их взгляды. В частности, были изучены исследования отечественных и зарубежных ученых. Были проанализированы их взгляды на тему и основные результаты исследований, определена актуальность проблемы. Изучены новые подходы к образовательному процессу, эффективность и перспективы их применения. Оценивалась эффективность деятельности высших учебных заведений на основе использования в образовательном процессе современных приемов и методов и факторов, влияющих на него. В ходе исследования использовались методы наблюдения, сопоставления и сопоставления накопленного опыта и данных, научно-методического анализа и обобщения. Научно проанализирована эффективность компетентностного подхода в образовательном процессе и его роль в подготовке современных кадров в современном обществе. В этом процессе были изучены роли учащихся и педагогов. Показано на основе диаграмм, к каким звеньям образования он применяется. Описаны виды компетенций, их группировка и характеристики. В конце статьи были выработаны выводы и рекомендации, основанные на результатах, полученных в результате изучения темы.

Ключевые слова: компетентность, компетентность, компетентностный подход, образовательная компетентность, базовая компетентность, междисциплинарная компетентность.

Кириш. Компетенцияга асосланган таълим (competency based education- СВЕ) 70-йилларида АҚШда фойдаланила бошланди. Қисқа муддат ичидаги ўзининг юқори самарасини берди. Анъанавий шаклда билимга йўналтирилган таълимнинг энг асосий камчилиги ва муаммоси таълим олувчининг эгаллаган назарий билим ва кўнікмаларини амалий фаолиятда кўллашида қийинчиликка учрашидир. Замонавий таълимнинг талаби таълимни ташкил килишда компетенцияли ёндашув технологияларини жорий килиш билан белгиланмоқда. Компетенцияли ёндашув билим олувчининг билимини эмас, унинг фаолияти давомида мураккаб вазиятлар ва муаммоларни ҳал қилиши қобилиятини шакиллантириш, алоҳида чукур билим ва кўнікмаларни эгаллаб, келгуси фаолият соҳаси учун ўз шахсий фаолият характерига эга бўлган, белгиланган таълим элементлари ва компонентлари мавжуд бўлган мураккаб процедурани ўзлаштирадилар.

Тадқиқот обекти ва қўлланилган методлар

Компетентли ёндашув таълим жараёни тадқиқотларининг узлуксиз босқичма-босқич ривожланиши ва шаклланиши натижасидир. Маҳорат, салоҳият, малака масалалари А.Э.Федоров, С.Е.Метев, А.А.Соловьев, Е.В.Шлякова, В.В.Давидов, И.Я.Лернер ва бошқа педагог олимларнинг илмий тадқиқотлари асосини ташкил қиласади[1],[2],[3]. Касбий компетентлик, ўқитувчининг педагогик-касбий компетентлиги масалалари бўйича юртимиз олимларидан Н.А.Муслимов, Б.Назароваларнинг тадқиқотлари алоҳида аҳамиятга эга. Тадқиқот мавзусини ёритишда қиёслаш, кузатиш, комплекс таҳлил усууларидан фойдаланилди.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Олингандатижалар ва уларнинг таҳлили

Компетенцияли ёндашув – таълимнинг янги модели сифатида кенг татбиқ қилинмоқда. Таълим жараёнида компетенцияли ёндашув моделидан фойдаланиш таълим жараёнини ташкил этишда, бошқариш, ўқитувчи ва талабалар фаолиятини амалга ошириш, таълим натижаларини таълим мақсади билан солишишида ва баҳолашда туб ўзгаришларга асосланади. Компетенцияли ёндашувда "Билимни олиш" тушунчасига қарашлар маълумотлар ва материаллар ҳақидаги билимлар йигиндисини ўзлаштириш эмас, балки келажак фаолияти соҳасида ўз мақсадларини аниқлаш, қарорлар қабул қилиш ва одатий ва ностандарт вазиятларда ҳаракат қилиш имконини берадиган кўникмаларни ривожлантиришдир. Бугунги кунда таълимда компетенцияли ёндашув долбзарб муаммолардан биридир. Компетенцияли ёндашув доирасида қуйидаги фикрлар билдирилади:[1],[2],[3]

- замонавий ишлаб чиқариш сектори талабларига жавоб бериши;
- ўзгарувчан ижтимоий-иқтисодий воқеликка асосан таълим мазмунни янгиланиши;
- шахснинг ўқув фаолияти ва ўқув вазиятларида самарали ҳаракат қилиш қобилияти сифатида;
- компетенция такомиллаштиришнинг асосий воситаси сифатида намоён бўлади;
- компетенция қобилиятни турли шароитларда қўллаш имконияти билан тавсифланади;

Компетенцияли ёндашув сўнги йилларда таълим тенденциялари билан белгиланувчи маҳсус асослар билан ифодаланади:

- таълим тизимининг яхлитлиги ва узлуксизлиги;
- замонавий кадрлар меҳнат бозори ва таълим хизматлари бозорини ташкил эти;
- таълим дастурлари ва уларнинг ўзгарувчанлик, мослашувчанлик ва муқобиллиги;
- таълимда соглом рақобат ва тижорат талаблари омилининг кучайиши;
- давлат таълим жараёнида ўз иштироқи, ўрни ва функцияларини қайта ишлаб чиқиши (доимий қолипга тушиб қолмаслигини таъминлаши): буларга таълимни ташкил қилиш, умумий назорат, режалаштириш ва хукуқий тартибга солишгача;
- давлат таълимга ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, таълимнинг халқаро талаблари, жаҳон меҳнат бозори тизимиға доимий интеграциялашувини таъминлаш асосида ёндашиши.

Аммо фақат юкоридаги жиҳатлар компетенцияга асосланган ёндашувни тўла жорий қилишни қаноатлантири олмайди. Замонавий иқтисодиёт ва меҳнат бозори олий таълим битирувчилари юқори таълим кўрсаткичлари, ҳаётий ва касбий фаолият жараёнида дуч келинадиган муаммоларни ҳал қилиш қобилияти, хорижий тилларда мuloқot қила олиши, замонавий технологиялар ва уларни қўллай олиши, ахборот саводхонниклари бўйича умумлаштирилган кўникмаларга эга бўлишларини талаб қилмоқда. Таълимда компетенцияга асосланган ёндашувнинг муҳим элементлари сифатида қўйидагиларни келтириш мумкин:

- таълим мақсади ва мазмунини шахсга йўналтириш ва унинг психологик -педагогик концепциялари марказида умумий ва шахсий ривожланиши гоялари билан белгиланади. Бўлажак мутахассиснинг компетенциялари замонавий билим ва қобилиятлар билан бирга, анъанавий билимлар, турли интеллектуал, коммуникатив, ижодий дунёкараш кўникмаларни ўзида мужассамлаштиради.
- компетенцияли ёндашув бевосита таълим жараёнининг мақсадлилиги билан боғлик бўлиб, бунда компетенциялар кўникма ва малакаларининг энг юқори, даражаси билан белгиланади, таълим мазмуни компонентли модели (билим, кўникма, ижодий фаолият тажрибаси ва қадрият муносабати тажрибаси) билан белгиланади.

- компетенцияли ёндашув иккита асосий тушунча “компетенция – шахснинг индивидуал хусусиятлар мажмую” ва “компетентлик – шахснинг ўз ваколат ва меҳнат фаолияти муносабатларини ташкил қилишда шахсий хусусиятларини намоён этиши” орқали белгиланади.

- компетенцияли ёндашувда “таълим компетенцияси” тушунчаси ҳам белгиланади. Таълим компетенцияси талаба таълим олиш учун зарур бўлган фаолияти асосини ташкил қиласи. Таълим компетенциялари таълим мазмуни билан бир хил даражаларга кўра фарқланади.

В.А.Болотов, В.В.Сериковлар тадқиқотлари натижасига кўра компетенцияга асосланган ёндашув “Талабанинг эгаллаган билиши биланмас, қуйидаги юзага келадиган муаммоларни қандай ҳал қилиши ва ечин топа олиш қобилияти билан [4]:

- билиш, идрок қилиш ва тушунтириш;
- сўнги технологияларни тезкор ўзлаштириш;
- кишилар билан ўзаро муносабатлари доирасида ҳаракатларни баҳолаш;
- келгуси фаолиятида касб танлаши, меҳнат бозорига талабларини баҳолаш;
- ҳаётий фаолияти давомида юзага келадиган муаммоларни ҳал қилишда муаммоларни бартараф этиш йўлларини топиши.

Компетенцияга асосланган ёндашув таълимнинг амалий фаолиятга йўналтирилганлиги, тажриба тўплаш, билимларни қўллаш қобилиятини шакллантиришга қаратилган. Педагогик компетенцияни шакллантириш узлуксиз жараён бўлиб, бутун касбий фаолиятда давом этади.

Таълимда компетенцияли ёндашув қуйидаги қисм компетенцияларни ўз ичига олиб:

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

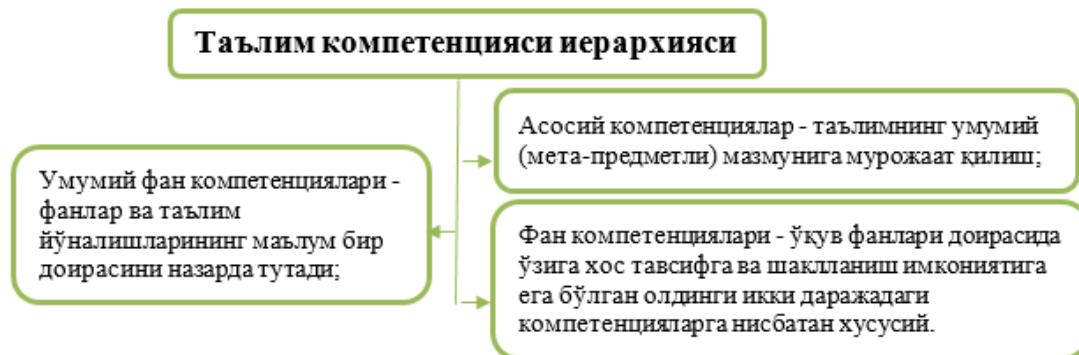
* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Таълим компетенцияси – шахс ишлаб чиқариш фаолияти жараёнида амалга ошири зарур бўлган фаолият, обьектнинг маълум доирасида ўқувчининг ўз муносабати йўналиш, билим, тажриба, қобилият, кўникмалари жамланмаси [1], [4].

Таълим жараёнида компетенция - талабанинг аник йўналтирилган соҳада фаолиятини вужудга келтириш учун зарурий ўқув тайёргарлигига олдиндан белгиланувчи ижтимоий талаблар мажмуи [1], [4].

Компетенция - талабанинг тегишли предмет фаолиятига ўз шахсий муносабатига эга эканлиги ва шахсий фазилатларининг (лаёқат, билим, кўникма, қобилияtlар) мавжудлиги [5], [6].

Компетентлик - фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иктидорни намоён эта олиш [5].

1-расм. Таълим жараёни компетенциялари иерархияси.

2-расм. Таълимда компетенция интеграцияси.

Таълим мазмунининг ўқув режадаги фанлар блоклари (барча фанлар учун), фанлараро (фандар тўплами учун) ва предметли (маълум бир фан учун) тарзда гурухланганлиги боис куйидаги уч даражани намоён этувчи компетентликни эътироф этиш мумкин:

- таянч компетентлик (таълимнинг гуманитар, ижтимоий- иқтисодий мазмунига кура). Таълим жараёнини ташкил қилишда даставвал ўқув режасида белгиланган ва мустақил ўзлаштирилган гуманитар, ижтимоий-иқтисодий фандарни ўзлаштириш ва эгалланган билим малака ва кўникмаларни касбий фаолиятда кўллай олиш компетенциялари билан белгиланади;

- фанлараро компетентлик (умумкасбий тайёргарликнинг ўқув фандарни ва таълим блокларининг маълум доирлигига кура). Ўқув режасида белгиланган фандар ва уларни ўзлаштириш жараёнида ўзаро интеграциялари асосида интеграциялашган компетенцияларининг шаклланиши орқалий белгиланади;

- битта предмет(фандарни) буйича компетентлиги (махсус ўқув фандарни доирасида аник ва маълум имкониятга эгалигига кура). Ўқув режасида белгиланган белгиланган муайян фандарни ўзлаштириш ва унинг асосида шаклланган компетенциялар асосида белгиланади [2].

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Компетенцияли ёндашув қўйидаги афзалликлар ва имкониятлар билан ажралиб туради:

- таълим олувчиларнинг таълим олишга бўлган мотивация уйғотиш ва уни ошириш;
- таълим олувчиларнинг мустақил ишлаш ва билим олиш масъулиятини ошириш;
- ўз-ўзини тарбиялаш ва ривожлантириш;
- назарий билимларни эгаллаш билан бирга амалий фаолиятни ҳам ташкил қилиш жараёнларининг бирлигини таъминлаш.

Ўқитувчи педагогларга қўйиладиган талаблар:

- янгича креатив фикрлаш, ҳар соҳада ташаббускорлик, юқори масъулиятни намоён қилиш, таълим жараёнида изланувчанлик ва янгиликларни муттасил ўзлаштириш;
- бугунги кун меҳнат бозори талаблари ва талабаларга битирувчи сифатида қўйиладиган талабларни кўра билиш, таълимни шу асосида ташкил қила олиш;
- таълим олувчиларнинг ўзига хос хислатларини кўра билиш уларни ривожлантиришга ёрдам бера олиш;
- педагогик ва психологик талабларга кўра таълим олувчилар билан ишлай олиш;
- ўрганилаётган материални креативлик асосида тушинтира олиш ва таълим олувчиларнинг қизиқишилари билан боғлай олиш;
- таълим фаолияти жараёнинг барча шакллари ва усулларидан, хусусан мустақил таълимнинг барча турларидан (гурух ва индивидуал), диалогик, тадқиқот усулларидан фойдаланган ҳолда машғулотларни режалаштириш;
- талабалар билан ҳамкорликда ишлаш, мақсадни белгилаш ва унга эришиш фаолиятини ташкил қила олиш каби вазифаларни бажара олиши талаб этилади.

Бошқача қилиб айтадиган бўлсак ўқитувчи ўзи бу фаолиятда малакали бўлмаса, таълим олувчилар компетенцияларини шакллантириш учун шароит яратса олмайди. “Ўқитувчининг қасбий компетенцияси” тушунчасини аниқлаш борасида муайян ёндашув мавжуд эмас. Бунда унинг танқидий фикрлаш, турли хил карорлар орасидан мақбулини танлаш ва нотўғри карорларни асосли равишда рад этиш қобилияtlари бу борада ўзини намоён қиласди.

Таълим жараёнида компетенцияни шакллантириш асосий воситалари сифатида қўйидагиларни келтиришимиз мумкин:

- таълим жараёнида таълим босқичлари ва ўкув фанлари ўртасида интеграциясини таъминлаш.
- модулли таълим дастурларига асосланган ҳолда умумий таълим ва мустақил таълим компетенцияга си ягона мазмунини белгилаш;
- таълимда компетенцияларни шакллантиришга асосланган педагогик технологиялардан фойдаланиш;
- педагогларнинг таълим жараёнида компетенциявий ёндашувни ташкил қила олиш салоҳиятини ривожлантиришнинг методик тизимини ишлаб чиқиши.

Яқин давргача билим бериш педагогик фаолиятнинг асоси обьекти сифатида белгиланиб келинди. Бу таълимнинг асосий қадрияти бўлиб келди. Таълимнинг якуний натижаси бевосита билимга эгалик қилиш даражаси билан ўлчаниб келинди. Аммо бугунги кун талаби бу қарашларни кескин ўзгартириди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, таълим бугунги кунда жамият ривожининг асосий ҳаракатга келтирувчи бўғинларидан бири ва узлуксиз ривожланишини таъминловчи омили бўлиб келмоқда. Уни доимий ривожлантириб ҳар томонлама яъни моддий ва методик жиҳатдан бойитиб бориш зарур. Соҳага энг янги педагогик технологиялар ва методик янгиликларни жорий қилиб бориш сифат ва самарадорликнинг асосий омилидир. Тадқиқотимиз давомида таълимга компетенцияли ёндашувнинг асосий жиҳатларини ўрганиб олиб борилган тадқиқотлар натижасида қандай натижаларга эришилгани таҳлил қилинди. Унинг самараси нафақат методик жиҳатдан ва балки инсон омилига боғлиқлиги алоҳида ўрганилди. Жумладан таълимга компетенцияли ёндашув нафақат таълимнинг янгича ёндашуви ва балки жамиятнинг янгича талаби хамdir.

Адабиётлар:

1. Федоров А.Э., Метелев С.Е., Соловьев А.А., Шлякова Е.В. Компетентностный подход в образовательном процессе. Монография. Омск, 2012. – 180 с.
2. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. Монография. Москва, 1998. – 244 с.
3. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения// Монография// Педагогика 1981.г
4. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. // Научные статьи и сборники. Педагогика. 2003. №10. С. 35-38.
5. Муслимов Н.А., Абдуллаева К.М., Куйсинов О.А., Гаипова Н.С., Каримова Н.Н., Кодиров М. Касб таълими ўқдтувчиларининг қасбий компетентларини шакллантириш технологияси. Монография. Тошкент. 2013. -120 б.
6. М.Т.Кадырова. Компетентлик ёндашуви назарияси ва унинг педагогик мазмунига доир қарашлар // Молодой ученый. 2020., № 43 (333)., С. 343-345.

Муаллиф:

Сайдов Жасур Дониёр ўғли - ГулДУ ўқитувчиси. E-mail: jasur.saidov.92@bk.ru

ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДАГИ АСОСИЙ МАНБАЛАРДАН БИРИДИР

НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА ЯВЛЯЕТСЯ ОСНОВНЫМ ИСТОЧНИКОМ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Холбаев Жаҳонгир Ўқтамович, Лапасов Дилшод Абдусаид ўғли

Сирдарё вилояти юридик техникуми, 120100. Сирдарё вилояти Гулистон шаҳар, Маънавият маҳалласи.

E-mail: Jakhongir_kholbaev@gmail.com

Abstract. This article emphasized the need not to forget about their national characteristics when introducing the ideology of independence into the minds of young people, reflecting our national values. The content of the system of education and upbringing expresses the way of life of the people, national traditions

Key words: folk pedagogy, education, upbringing, system, national value, language of the nation, religion, customs, traditions, holidays, interaction, appeal, universal value.

Аннотация. В данной статье подчеркивалась необходимость не забывать о своих национальных особенностях при внедрении в сознание молодежи идеологии независимости, отражающей наши национальные ценности. В содержании системы образования и воспитания выражается образ жизни народа, национальные традиции и обычаи.

Ключевые слова: народная педагогика, образование, воспитание, система, национальная ценность, язык нации, религия, обычаи, традиции, праздники, взаимодействие, обращение, общечеловеческая ценность.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Таракқиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонининг «Ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш» номли бандида «Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожлаган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содик, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислоҳотларни чукурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараённида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш» йўналиши белгиланган. Бу борада Ўзбекистоннинг тараққий этиш тамойиллари белгиланди, миллый истиқлол, ватанпарварлик, маънавият мафқурасини ёшлар онгига сингдириш масаласи кун тартибига қўйилди. Бу эса ёшларга чукур назарий ва амалий билим беришни, давр талабига жавоб бера оладиган ижодкор, ташаббускор, мустақил фикрловчи шахсларни етказиши, халқимизнинг қадриятларини тиклашни, улардан унумли фойдаланишни талаб қылмоқда [1].

«Ўзбек халқининг миллый, тарихий ва маданий анъаналари, маънавий тажрибаси таълим ва тарбия тизимида узвий киритилиши зарур», — деб алоҳида таъқидланди. Таълим-тарбия тизимининг мазмуни, йўналишлари, уларни амалга оширишнинг шакл ва усууллари халқнинг турмуш тарзидан, миллый анъаналари ва урф-одатларидан келиб чиқади. Чунки тарбия тизимининг яратувчиси, ижодкори ҳам, уни кейинги авлодга етказувчи ҳам халқdir. Собиқ тузум даврининг халқимизни ўз миллый ва маънавий бойликларидан маҳрум қилди. Ўзбек халқининг неча бокий анъаналари, урф-одатлари ва уларни амалда кўллаш усуулларининг йўқолиб кетиши хавфи пайдо бўлди. Халқимиз ўз она тилини, маданиятини, тарихини, бой маънавиятини унутаётди. Халқ педагогикаси инкор этилди. Факат истиқлол туфайлигина ўзбек халқ педагогикасини ўрганиш, тиклаш, амалиётда кўллаш имкониятига эга бўлдик. Мустақилликка эришгунимизча таълим-тарбия тизимида Европа педагогикасини асос қилиб олдик ва ўргандик. Таълим-тарбия соҳасидаги эндиғи вазифамиз — Шарқ педагогикасини ўрганиш, шу соҳага эътибор қаратишдан иборатдир[2].

Тадқиқот обекти ва қўлланилган методлар

Миллый қадриятларимизни эъзозламай туриб, ўз миллый қиёфамизга эга бўла олмаймиз. Миллатимиз, халқимиз, давлатимизнинг эрки ва мустақиллигини сақлаб қололмаймиз. Зоро, миллый қадриятларимизга миллатнинг тили, дини, урф-одатлари, анъаналари, байрамлари, ўзаро мулоқот ва муомала шакллари киради. Шу билан бирга, ўзбек халқ педагогикаси умуминсоний ва миллый қадриятларнинг уйғунлигини таъминлаши, унинг тор миллый қобиқда чегараланиб қолишининг олдини олишни тақозо этади. Тадқиқот мавзусини ёритища киёслаш, кузатиш, комплекс таҳлил усуулларидан фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Таълим-тарбия тизимида миллый қадриятларимизни ўзида акс эттирган истиқлол мафқурасини ёшлар онгига сингдиришда ўзимизга хос миллый хусусиятларимизни унутмаслигимиз керак. Бу миллый хусусиятларимиз оила, маҳалла, она юрт муқаддаслиги, ота-онага, Ватанга, катталарга хурмат, она тилига мухаббат, аёлга эҳтиром, сабр-бардошлилик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, меҳр-оқибат каби фазилатларимиздан иборатдир [3].

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Шуни ифтихор билан қайд этмоқ керакки, илму фан аввал Шарқда тараққий этган. Дарҳақиқат олмон олими Херлернинг «Шарқ Европанинг муаллимиидир» — деб эътироф этиши бежиз эмас[5].

Ҳақиқатан ҳам, ўзбек халқи таълим-тарбия соҳасида ўзига хос дорилғунун яратган халқдир. Ўзбек халқининг маданий мероси, миллий педагогикаси улкан бир денгиз. Энди бу денгиздан сув ичадиган, баҳраманд бўладиган вакт келди.

Халқ педагогикаси тарихан таркиб топган, болаларни халқнинг ижодий анъаналари руҳида тарбиялаш тажрибасидир. Халқ педагогикаси халқимизнинг таълим-тарбия соҳасидаги энг яхши тажрибаларини ўрганиди, бу эса бўлғуси педагогларни бевосита амалий фаолиятга тайёрлашга, таълим-тарбия тизимини миллий рух билан суғоришга ёрдам беради. Зоро, ўзбек миллий анъаналарини, урф-одатларини ҳар томонлама ўрганиш, тадқиқ килиш, талабаларга уларнинг мазмуни ва тарбиявий хусусиятларини тушунтириш, улардан илмий-методик жиҳатдан тўғри фойдаланиш, талабаларда, ўқитувчиларда, жамоатчиликда халқ қадриятларига қизиқиши ўйготиш, улар асосида кишиларнинг маданий, ахлоқий, жисмоний, маънавий дарражасини юкори савияга кўтариш каби бугунги куннинг долзарб муаммоларини ҳал этишда ҳам халқ педагогикаси муҳим рол ўйнайди [2].

Халқ педагогикаси фанининг асосий максади — халқимизнинг узоқ ва якин ўтмишдаги педагогик қарашларини, миллий таълимга оид анъаналарини, қадриятларини ўрганиш, уни ҳаётта татбиқ этиш, таълим-тарбия жараённида кўллашдир. Халқ педагогикаси фанининг вазифаси — халқимизнинг турмушки, маданияти, руҳий хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ўзига хос тарбия тизимини вужудга келтиришга, мустақиллигимизни мустаҳкамлашга, ўзлигимизни англашга, истиқлол мағкурасини ҳаётга тез ва кенг ёйишга, уларни ёшлар онига сингдиришга ёрдам беришдан иборатдир [2].

Халқ педагогикасининг буғунги кундаги яна бир вазифаси — миллий қадриятларни умуминсоний қадриятлар билан уйғунлаштириб, халқ педагогикаси анъаналарини таълим-тарбия соҳасига татбиқ этиш, унинг энг яхши томонларидан унумли фойдаланишдир.

Халқ педагогикаси бой илмий-педагогик манбаларга эга. А.К.Мунавваров, К.Хошимов, И. Жабборов, И., М.Мўминов, Г.А.Хидоятов, С.Х.Темурова, З.М.Миртурсунов, Б.А.Қодиров, О.М.Мусурмонова, М.Шербоев, М.Саттор, Т.Жавлиев, М.Очилов, Р.Усмонов, М.Т.Тўлабоев, У.Маҳкамов каби кўпгина олимларимиз томонидан яратилган илмий-педагогик адабиётлар халқ педагогикаси курсини ўтишда муҳим манба саналади. Айниқса, «Ўзбек педагогикаси антологияси», «Педагогика тарихи», «Педагогика» каби дарслик ва қўлланмалардан асосий манба сифатида фойдаланганимизни алоҳида эътироф этамиз. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, халқ педагогикаси жуда кўп қиррали бўлиб, махсус ўрганишни талаб этади. Ўзбек халқ педагогикаси мазмунан бойиб, мукаммаллашиб боришида илм-фаннынг бошқа соҳалари, яъни мумтоз адабиёт, санъат, мусиқа, халқ оғзаки ижоди, қадршунослик, одатшунослик, руҳшунослик каби соҳалар заминида шаклланиб, улар билан бевосита алоқада бўлади, энг яхши намуналарини ўзига қабул қилиб олади [2], [3].

Ўзбек халқ педагогикасини ўқитиши жараённида ўқитишининг янги ноанъанавий, интерфаол усууларидан кенг фойдаланиш назарда тутилган. Аввало, маъruzalarning муаммоли шакллари, талабалар билан фикрий ҳамкорлик, амалий машғулотларда эса давра сухбати, баҳс, мунозара, учрашув, экспурсиялар уюштириш, интервью олиш, дебат ўтказиш, даре жараённинг самарадорлигини оширувчи турли таълимий усуулар: «ақлий хужум», «кластер», диаграмма венна, синквейн, кутича усууларини кўллаш, уч босқичли моделилар дарс ташкил этиши яхши натижалар беради. Бу предметни ўқитишининг ўзига хос яна бир муҳим хусусияти — ўқитилаёттан ва ўтказилаёттан тарбиявий мавзу ва тадбирларни бевосита халқимиз хаёти, тажрибаси ҳамда юртимиз табиати, этнографик ва худудий хусусиятлари билан боғлаш мумкин. Бундан ташқари, халқ педагогикаси курси талабаларга педагогика тарихидан ва педагогика фанидан олган билимларини мукаммаллаштиришни, миллий тарбия тизимининг хусусиятларини билишини, халқ қадриятларининг гоя ва мазмунини чуқур англашни, умуминсоний қадриятлардан миллий қадриятларнинг фарқини ажратса билишини, халқ анъаналаридан, урф-одатларидан фойдаланишнинг йўл ва усууларини ўргатади, педагогикадан курсе иши, рефератлар, ёзма ишлар ва диплом ишларининг мавзусини танлашга ёрдам беради. Ўқув-тарбия ишлари жараённида халқ қадриятларидан ижодкорона фойдаланиш педагогика фанини халқ хаёти, турмуш тарзи билан жисплаштиради, жамоатчилик, ота-оналар ва мактаб ўртасидаги алоқани янада кучайтиради, миллийликни тарбиялайди. Халқ педагогикасидан дарслклар, ўқув қўлланмалар яратилиши, илмий- назарий конференциялар, анжуманлар ташкил этилиши керак [2], [3].

Тарихдан маълумки, XX асрнинг 20-йилларида Туркистон парчаланиши оқибатида миллий маданият, миллий тарбия йўли тўсила бошланди. Мактабларда дунё фанини ривожлантиришга муносаб ҳисса кўшган ўзбек фани ва маданиятининг, педагогикасининг асосчилари, мусулмон оламининг улуғ зотлари фаолияти эмас, балки ўзбек халқи камолотига, тараққиётiga алоқаси бўлмаган шахслар фаолияти ўргатилди. Мусулмон дунёсининг муқаддас китоби Қуръони карим, Мухаммад алайҳиссалом ҳадислари таъқиб остига олинди, йўқотишига уринилди. Натижада ўзбек халқи миллий ахлоқ-одоб ва тарбия анъаналаридан маҳрум бўла бошлади. Бу ўз навбатида ўзбек маданияти, шу жумладан, педагогика фани ривожланишига салбий таъсир кўрсатди [3], [4].

1991 йилга келиб, Ўзбекистон халқи мустақилликка эришиб, ўз Қомусига эга бўлгач, педагогика фанига ҳам янгича ёндашиш имконияти туғилди. Халқимизнинг узоқ ўтмишда яратган ноёб дурдоналари — мифлар,

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* *Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 **

афсоналар, эртак, достонлар, мақол ва топишмокдар, қўшиқлар, диний ақидалар, тош битиклар, буюк адиблар, алломаларнинг ижодий мероси, халқимизнинг миллий анъаналари, удумлари, маросимларида сақланиб қолган. Буларни ўрганиш педагогика фанининг ривожланишига, миллий характерга эга бўлишига имкон беради. Педагогика фани халқ педагогикаси анъаналарига суюнган ҳолда турли педагогик назарияларни, таълим-тарбиянинг мазмуни, методларини ўргатади. Ўтмишдаги таълим-тарбия тизимида илғор ва ижобий фикрларнинг ҳаммасидан ижодий фойдаланади. Педагогика ижтимоий фан. У таълим-тарбиянинг барча масалаларига ва муаммоларига давр талаби асосида ёндашади. Ижтимоий тараққиётнинг турли босқичларида халқимизнинг тарбия назарияси ва амалиёти бўйича тўплаган тажрибаларини, гўзал намуналарини, ҳаётий сабокларини амалда татбиқ этади [4].

Педагогика фани ўтмиш таълим-тарбия соҳасидаги энг яхши тажрибаларни ўргатади, бу эса бўлгуси педагогларни бевосита амалий фаолиятга тайёрлади, таълим-тарбия тизимини миллий рух билан сугоришига ёрдам беради. Чунки халқимизнинг ўтмишда тарбиялаш ва ўқитиши назарияси қандай бўлганлигини, ҳар бир даврда қандай тараққий этганини билмай туриб, ёшларни ҳар томонлама комил инсон этиб тарбиялаш масалаларини илмий равишда ҳал қилиб бўлмайди [4].

Ўзбек халқи таълим-тарбия соҳасида ўзига хос дорилфунун яратган. Ҳатто ҳозирги ўзбек халқи яшаб турган заминда зардуштийлик дини кенг ёйилган даврда ҳам илғор педагогик мағкура ҳукм сурган. Бу зардуштийлик динининг муқаддас китоби «Авесто»да ҳам ўз ифодасини топган. Бироқ исломгача бўлгга» тарбияшунослик, илм-фан, адабиёт, маданият бизгача етиб келмаган. Чунки араб истилочилари томонидан барча манбалар, асарлар ёқиб юборилган. Исломгача ва исломдан кейинги педагогик қарашларни, миллий таълимга оид анъаналарни, қадриятларни - халқ педагогикасини ўрганиш, уни ҳаётга татбиқ этиш, таълим-тарбия жараёнида қўллаш - бугуннинг муҳим, долзарб вазифасидир.

Таълим тизимининг, биз педагогларнинг ҳозирги кундаги вазифамиз миллий қадриятлар, халқ педагогикаси анъаналарини замон талаблари билан уйғулаштирган ҳолда таълим-тарбия соҳасига татбиқ этиш, энг яхши томонларидан унумли фойдаланишдир. Биринчи навбатда ўз педагогикамизни - ўзбекона, лекин замон билан ҳамнафас, ҳамоҳанг таълим-тарбия усулларини яратмоғимиз керак. Бунинг учун ўтмишда унтилган улкан сарчашмалар - халқ педагогикасини пухта, атрофлича ўрганмоғимиз ва уни бугунги кун педагогикасига асос қилиб олмоғимиз лозим. Ўзбек халқи нафақат илму фан, маданият соҳасида, балки ахлоқ - одобга оид қарашлари, педагогика фанлари бўйича ўrnak бўларли сермазмун хазина - манбага эга [5].

Дарҳаққиат, бугунги кунда таълим-тарбия тизимида берилаётган тарбиянинг бош мақсади — ёшлар он гига миллий мағкуруни сингдириш бўлса, миллий мағкурунинг асосий моҳияти эса, халқ педагогикасининг мазмунини ташкил этувчи халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, динига мое гоялар асосида ёшлар онгига келажакка ишонч, меҳр- оқибат, инсоф, сабр-тоқат, адолат, маърифат туйғуларини сингдиришдан иборат. Зотан, халқни эзгуликка чорловчи, уни жисплаштирувчи, уюштирувчи бундай асосий гоялар ва туйғуларнинг илдизи миллий анъаналаримиз, миллий қадриятларимизга бориб тақалади. Масалан, миллий мағкурамиз ҳам худди ана шу қадриятлар, одатлар, яъни халқ педагогикаси заминида шаклланади. Нафакат миллий мағкурамиз, балки Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳам миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланади, улуғ боболаримизнинг ўлмас меросидан озиқданади. Шунинг учун ҳам Қомусимизда ҳар бир фукаро Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб-асрашга мажбур эканлиги алоҳида таъкидланади.

Фикримизнинг исботи сифатида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси назар ташлайлик: «Фуқаролар Ўзбекистан халқининг тарихий, маънавий меросини авайлаб-асрашга мажбурдирлар. Маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир». (49-модда). «Фуқаролар атроф табиии муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишига мажбурдирлар» (50-модда). Ўзбекистон Республикаси Конституциясини пухта ўрганиш асосан таълим-тарбия муассасаларидан бошланади, яъни ўқувчиларда фуқаролик тарбияси шакллантирилади. Бунинг учун уларга ўтмиш меросимиз ва халқимизнинг минг йиллик қадриятлари асосида маълумотлар берилади. Фуқаролик тарбиясининг асосини миллат, халқ, уларнинг ҳаёт мазмунини ўрганиш орқали миллий ўзликни англашни қарор топтириш ташкил этади.

Миллий мағкурунинг асосий мақсади айнан ана шу ўзликни англашдан иборатdir. Ўтмиш мутафаккирларининг қарашлари, бой маънавий мероси, гоялари бугунги авлод учун дастуриламал вазифасини ўтайди. Алломалар, халқ қаҳрамонлари ҳаётини ўрганиш шахснинг инсон сифатида ким эканлигини англаб етишига ёрдам беради. Фуқаролик тарбияси негизида халқ ўғмиши, тарихини ўрганиш, миллий қадриятлар моҳиятини англашга ўйналтирилган фаолиятга ўқувчиларни жалб этиш мақсади ётади. Ҳуқуқий тарбиянинг асосий мақсади — ёшларни жамият талабларига, давлатнинг конун-коидаларига, миллий урф-одатларимиз ва қадриятларимизга чукур ҳурмат-эҳтиромли бўлишига ўргатиш. Ҳуқуқий тарбиянинг вазифаси эса, ҳуқуқ асосларини, Конституция ва конунларимизнинг мазмун-моҳиятини, янги конуний хужжатлар, ҳуқуқий меъёрларни кишиларнинг, биринчи навбатда, ёшларнинг онги, калбига сингдиришдан иборатdir. Халқимиз минг йиллик бой ҳуқуқ ва ҳуқуқий маданиятга эга. Ўтмишда барча ҳуқуқий муаммолар Қуръони карим ва Ҳадиси шариф асосида ҳал этилган. Ислом ҳуқуқшунослиги асосан Қуръони карим ва Ҳадиси шариф негизида шаклланган ва ёшларга шу асосда ҳуқуқий тарбия берилган [6].

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Мустақил Республикализнинг таълим-тарбия соҳасида туб бурилиш ясаган «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг мазмуни ҳам миллий турмуш тарзимиз ва маънавий-ахлоқий анъаналаримиз билан ҳамнафасдир. Маърифат халқимиз, миллатимизнинг қонида бор. Анъанавий шарқона қарашларга кўра, маърифатлилик факат билим ва малакагина эмас, балки маънавият ва гўзал ахлоқ дегани ҳамдир. Халқимиз билимли, комил инсон деганда ана шундай одамларни кўз олдига келтиради. «Таълим тўғрисида»ги қонуннинг ҳам асосий мақсади ҳар томонлама етук комил инсонни тарбиялашдир. Шунинг учун ҳар иккала меъёрий ҳужжатнинг моҳияти миллий тарихимиз ва ҳаётимиз билан боғланиб кетган.

Хулоса қилиб айтганда, ўзимизга хос ва мос бўлган, такрорланмас, буюк тарихимиз ва анъаналаримизга асосланиб замон талабларига жавоб бера оладиган Қонун ва Дастур яратилди. Юқоридаги мисолларнинг ҳаммасидан келиб чиқадиган асосий хулоса шуки, бугунги кундаги миллий мағкурамиз, миллий ғояларимиз, барча йўриқномаларимизнинг замирида «Ўтмишсиз келажак йўқ» шиори ётади. Улуг боболаримиз яратган барча моддий ва маънавий бойликлар, барча эзгу инсоний фазилатлар, ўзимизга хос урф-одатларимиз ва кадриятларимизни эъзозлаш давлатимиз томонидан қабул қилинаётган қонун ва меъёрий ҳужжатларимизнинг асосини ташкил этади. Бундай гўзал инсоний фазилатлар, одатлар ва кадриятларимизнинг хазинаси, манбаи халқ педагогикаси, яъни халқимизнинг ўз тарихига эга тарбия тажрибасидир. Таълим-тарбия соҳасида қабул қилинаётган барча давлат ҳужжатларида ана шу муносабатлар яққол кўзга ташланиб туради.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ти ПФ-60-сонли Фармони.
- 2.М.Ж.Мутолипова Халқ педагогикаси. (Ўкув кўлланма). Тошкент, 2015. - 180 б.
- 3.М.Очилов, Н.Очилова, «Ўқитувчи одоби» Тошкент, 1997. – 144 б.
- 4.Ж.Хасанбоев ва бошқалар. Педагогика (Ўкув кулланма). Тошкент — 2006 йил, 3-бет.
- 5.У.И.Зокирова. Using the views of eastern thinkers in the spiritual and moral education of future theachers “Journal on Banking&InsuranceResearch” May 2020, Issue 3. 140-144 pp.
- 6.Н.И.Байтураева. Developing the creative competence of future primary school teacher as a social problem. International Vritual Conference On Innovative Thoughts, Research Ideas and Inventions in Sciences Hosted from Newyork, USA <http://euroasiaconference.com> January 20th. 2021. 140-144 pp.

References:

- 1.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to’g’risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
- 2.M.J.Mutolipova Xalq pedagogikasi. (O’quv qo’llanma). Toshkent, 2015. - 180 b.
- 3.M.Ochilov, N.Ochilova, «O’qituvchi odobi» Toshkent, 1997. – 144 b.
- 4.J.Hasanboev va boshqalar. Pedagogika (O’quv qullanma). Toshkent — 2006 yil, 3-bet.
- 5.U.I.Zokirova. Using the views of eastern thinkers in the spiritual and moral education of future theachers “Journal on Banking&InsuranceResearch” May 2020, Issue 3. 140-144 pp.
- 6.N.I.Bayturaeva. Developing the creative competence of future primary school teacher as a social problem. International Vritual Conference On Innovative Thoughts, Research Ideas and Inventions in Sciences Hosted from Newyork, USA <http://euroasiaconference.com> January 20th. 2021. 140-144 pp.

Муалифлар:

Жаҳонгир Холбаев Ўқтамович - Сирдарё вилояти юридик техникуми директори, иккинчи даражали юрист.
Лапасов Дилшод Абдусаид ўғли - Сирдарё вилояти юридик техникуми мутахассилик фанлари ўқитувчиси.

UDK 372.851.1

RULES FOR TEACHING TALENTED STUDENTS TO CALCULATE NUMBERS QUICKLY

IQTIDORLI O’QUVCHILARNI SONLAR USTIDA TEZKOR HISOBЛАSHGA O’RGATISH QOIDALARI

ПРАВИЛА ОБУЧЕНИЯ ТАЛАНТЛИВЫХ УЧАЩИХСЯ БЫСТРО СЧИТАТЬ

Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich

Guliston davlat pedagogika instituti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahar, 4-mavze

E-mail: sindor508@bk.ru

Abstract. The article describes the steps for squaring numbers based on the rules for fast calculating the squares of some two-digit and three-digit numbers. It is the interest in mathematics that underlies the formation of fast calculations in memory among gifted schoolchildren.

Key words: calculus, squaring numbers, the rule of fast counting.

Annotatsiya. Maqolada ba’zi ikki va uch xonali sonlar kvadratlarini tezkor hisoblash qoidalari asosida sonlarni kvadratga ko’tarish amallari ko’rsatilgan. Bu matematikaga qiziquvci iqtidorli o’quvchilarning xotirada tezkor hisoblashlarni shakllanishiga asos bo’ladi.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Tayanch so‘zlar: hisoblash, sonlarni kvadratga ko‘tarish, tezkor hisoblash qoidasi.

Аннотация. В статье приведены действия по возведению чисел в квадрат на основе правил быстрого вычисления квадратов некоторых двузначных и трехзначных чисел. Именно интерес к математике лежит в основе формирования у одаренных школьников быстрых вычислений в памяти.

Ключевые слова: исчисление, возвведение чисел в квадрат, правило быстрого счета.

Bizga ma’lumki, oxiri 5 bilan tugaydigan ikki xonali sonlarga 15, 25, 35, 45, 55, 65, 75, 85 va 95 lar kiradi. Bu sonlarning kvadratlarini hisoblashda ko‘pincha sonlarni bir-biriga ko‘ppaytirish usulidan foydalilaniladi.

Maslan: 15^2 va 55^2 sonlarining kvadratlarini hisoblash uchun sonlarni bir-biriga ko‘paytirilar edi. Ya’ni:

$$\begin{array}{r} \begin{array}{r} 15 \\ \times 15 \\ \hline 75 \\ + 15 \\ \hline 225 \end{array} & \begin{array}{r} 55 \\ \times 55 \\ \hline 275 \\ + 275 \\ \hline 3025 \end{array} \end{array}$$

Bu kabi hisoblashlarni tushunmaydigan o‘quvchilar xatoliklarga yo‘l qo‘yishi mumkin. Bundan tashqari hisoblash ishlarini bajarishda qog‘oz, qalam kabi narsalar ishlataladi. Biz taklif etayotgan qoidalari turli xil harajatlarni tejashga ham xizmat qiladi.

Bizga oxiri raqami 5 bilan tugaydigan sonlarning kvadratlarini hisoblash qoidasini o‘rgangan o‘quvchi tezda berilgan sonning kvadratini aytaladi. Masalan, oxiri raqami 5 bilan tugaydigan ikki xonali sonlarga 15, 25, 35, 45, 55, 65, 75, 85, 95 kirishi barchamizga ma’lum. Bu sonlarning kvadratlarini hisoblash quyidagi qoida asosida amalga oshiriladi[1].

1-qoida. Oxirgi raqami 5 bilan tugaydigan sonlarning kvadratlarini hisoblash uchun avvalo berilgan sonning birinchi raqami undan keyin keladigan songa ko‘paytirilib yoziladi, so‘ngra 5 ning kvadrati davomidan yoziladi. Hosil bo‘lgan son berilgan sonning kvadrati hisoblanadi.

Masalan:

$$\begin{array}{lll} 15^2=[1*2]25=225; & 45^2=[4*5]25=2025; & 75^2=[7*8]25=5625; \\ 25^2=[2*3]25=625; & 55^2=[5*6]25=3025; & 85^2=[8*9]25=7225; \\ 35^2=[3*4]25=1225; & 65^2=[6*7]25=4225; & 95^2=[9*10]25=9025. \end{array}$$

Bu qoida matematika darslarida karra jadvalini yaxshi o‘zlashtirgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilar uchun hech qanday qiyinchilik tug‘dirmaydi va o‘quvchilar bu kabi hisoblashlarni xotirada tezda bajarishlari mumkin. Bu albatta karra jadvalini yaxshi o‘zlashtirgan o‘quvchilar uchun qiyinchilik tug‘dimaydi.

Sonlar ustida hisoblash ishlari, jumladan ko‘paytirish, darajaga ko‘tarish amallarining bajarilishini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadi, ba’zi sonlarning kvadratlarini hisoblashda yuqoridaq oxirgi raqami 5 bilan tugaydigan ikki xonali sonlarning kvadratini yodda saqlash, uni bilish muhim hisoblanadi. Bu esa oxiri raqami 5 bilan tugaydigan 3 xonali, 4 xonali kabi sonlarning kvadratlarini hisoblashda yanada qo‘l keladi.

Sonlar ustida turli amallar bajarish natjasida o‘quvchilarga hisoblashlarda yanada yengillik yaratish usullarini topishga harakat qilindi. Natijada o‘quvchilarda karra jadvalini bilishi ba’zi sonlarning kvadratlarini xotirada tez hisoblashga undash mumkin. Masalan, 50 dan 59 gacha bo‘lgan sonlarning kvadratini hisoblashda ushbu qoida keltiramiz.

2-qoida. (50 dan 59 gacha bo‘lgan sonlarning kvadratlarini hisoblash uchun). Berilgan sonning oxirgi raqami kvadrati hisoblanib, natijaning oxiridan yoziladi (agar sonning kvadrati bir xonali son bo‘lsa oldiga 0 qo‘shib yoziladi) va birinchi raqam kvadratiga oxirgi raqamning 1 ga ko‘paymasini qo‘shib natija oldiga yoziladi. Hosil bo‘lgan son berilgan sonning kvadrati hisoblanadi.

Masalan:

$$\begin{array}{ll} 50^2=[5^2+0*1]00=[25+0]00=2500; & 55^2=[5^2+5*1]25=[25+5]25=3025; \\ 51^2=[5^2+1*1]01=[25+1]01=2601; & 56^2=[5^2+6*1]36=[25+6]36=3136; \\ 52^2=[5^2+2*1]04=[25+2]04=2704; & 57^2=[5^2+7*1]49=[25+7]49=3249; \\ 53^2=[5^2+3*1]09=[25+3]09=2809; & 58^2=[5^2+8*1]64=[25+8]64=3364; \\ 54^2=[5^2+4*1]16=[25+4]16=2916; & 59^2=[5^2+9*1]81=[25+9]81=3481. \end{array}$$

3-qoida. (150 dan 159 gacha bo‘lgan sonlarning kvadratlarini hisoblash uchun). Berilgan sonning oxirgi raqami kvadrati hisoblanib, natijaning oxiridan yoziladi [agar sonning kvadrati bir xonali son bo‘lsa oldiga 0 qo‘shib yoziladi] va boshidagi 2 ta raqam kvadratni 1-qoidaga asosan hisoblanib, birinchi raqam kvadratiga oxirgi raqamni 3 ga ko‘paytirib qo‘shib natija oldiga yoziladi.

Masalan:

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

$$\begin{array}{ll} 150^2=[15^2+0*3]00=[225+0]00=22500; & 155^2=[15^2+5*3]25=[225+15]25=24025; \\ 151^2=[15^2+1*3]01=[225+3]01=22801; & 156^2=[15^2+6*3]36=[225+18]36=24336; \\ 152^2=[15^2+2*3]04=[225+6]04=23104; & 157^2=[15^2+7*3]49=[225+21]49=24649; \\ 153^2=[15^2+3*3]09=[225+9]09=23409; & 158^2=[15^2+8*3]64=[225+24]64=24964; \\ 154^2=[15^2+4*3]16=[225+12]16=23716; & 159^2=[15^2+9*3]81=[225+27]81=25281. \end{array}$$

4-qoida. (250 dan 259 gacha bo‘lgan sonlarning kvadratlarini hisoblash uchun). Berilgan sonning oxirgi raqami kvadrati hisoblanib, natijaning oxiridan yoziladi[agar sonning kvadrati bir xonali son bo‘lsa oldiga 0 qo‘sib yoziladi] va boshidagi 2 ta raqam kvadrati 1-qoidaga asosan hisoblanib, birinchi raqam kvadratiga oxirgi raqamni 5 ga ko‘paytirib qo‘sib natija oldiga yoziladi.

Masalan:

$$\begin{array}{ll} 250^2=[25^2+0*5]00=[625+0]00=62500; & 255^2=[25^2+5*5]25=[625+25]25=65025; \\ 251^2=[25^2+1*5]01=[625+5]01=63001; & 256^2=[25^2+6*5]36=[625+30]36=65536; \\ 252^2=[25^2+2*5]04=[625+10]04=63504; & 257^2=[25^2+7*5]49=[625+35]49=66049; \\ 253^2=[25^2+3*5]09=[625+15]09=64009; & 258^2=[25^2+8*5]64=[625+40]64=66564; \\ 254^2=[25^2+4*5]16=[625+20]16=64516; & 259^2=[25^2+9*5]81=[625+45]81=67081. \end{array}$$

5-qoida. (350 dan 359 gacha bo‘lgan sonlarning kvadratlarini hisoblash uchun). Berilgan sonning oxirgi raqami kvadrati hisoblanib, natijaning oxiridan yoziladi[agar sonning kvadrati bir xonali son bo‘lsa oldiga 0 qo‘sib yoziladi] va boshidagi 2 ta raqam kvadrati 1-qoidaga asosan hisoblanib, birinchi raqam kvadratiga oxirgi raqamni 7 ga ko‘paytirib qo‘sib natija oldiga yoziladi.

Masalan:

$$\begin{array}{ll} 350^2=[35^2+0*7]00=[1225+0]00=122500; & 355^2=[35^2+5*7]25=[1225+35]25=126025; \\ 351^2=[35^2+1*7]01=[1225+7]01=123201; & 356^2=[35^2+6*7]36=[1225+42]36=126736; \\ 352^2=[35^2+2*7]04=[1225+14]04=123904; & 357^2=[35^2+7*7]49=[1225+49]49=127449; \\ 353^2=[35^2+3*7]09=[1225+21]09=124609; & 358^2=[35^2+8*7]64=[1225+56]64=128164; \\ 354^2=[35^2+4*7]16=[1225+28]16=125316; & 359^2=[35^2+9*7]81=[1225+63]81=128881. \end{array}$$

Bundan ko‘rinadiki, 450 dan 459 gacha bo‘lgan sonlarning kvadrati oxirgi raqamga 9 ni ko‘paytirishdan hosil bo‘lardi. Ya’ni:

$$\begin{array}{ll} 450^2=[2025+0*9]00 = 202500; & 455^2=[2025+5*9]25 = 207025; \\ 451^2=[2025+1*9]01 = 203401; & 456^2=[2025+6*9]36 = 207936; \\ 452^2=[2025+2*9]04 = 204304; & 457^2=[2025+7*9]49 = 208849; \\ 453^2=[2025+3*9]09 = 205209; & 458^2=[2025+8*9]64 = 209764; \\ 454^2=[2025+4*9]16 = 206116; & 459^2=[2025+9*9]81 = 210681. \end{array}$$

550 dan 559 gacha bo‘lgan sonlarning kvadrati oxirgi raqamga 11 ni ko‘paytirishdan hosil bo‘lardi. Ya’ni:

$$\begin{array}{ll} 550^2=[3025+0*11]00 = 302500; & 555^2=[3025+5*11]25 = 308025; \\ 551^2=[3025+1*11]01 = 303601; & 556^2=[3025+6*11]36 = 309136; \\ 552^2=[3025+2*11]04 = 304704; & 557^2=[3025+7*11]49 = 310249; \\ 553^2=[3025+3*11]09 = 305809; & 558^2=[3025+8*11]64 = 311364; \\ 554^2=[3025+4*11]16 = 306916; & 559^2=[3025+9*11]81 = 312481. \end{array}$$

650 dan 659 gacha bo‘lgan sonlarning kvadrati oxirgi raqamga 13 ni ko‘paytirishdan hosil bo‘lardi. Ya’ni:

$$\begin{array}{ll} 650^2=[4225+0*13]00 = 422500; & 655^2=[4225+5*13]25 = 429025; \\ 651^2=[4225+1*13]01 = 423801; & 656^2=[4225+6*13]36 = 430336; \\ 652^2=[4225+2*13]04 = 425104; & 657^2=[4225+7*13]49 = 431649; \\ 653^2=[4225+3*13]09 = 426409; & 658^2=[4225+8*13]64 = 432964; \\ 654^2=[4225+4*13]16 = 427716; & 659^2=[4225+9*13]81 = 434281. \end{array}$$

750 dan 759 gacha bo‘lgan sonlarning kvadrati oxirgi raqamga 15 ni ko‘paytirishdan hosil bo‘lardi. Ya’ni:

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

$$750^2 = [5625+0*15]00 = 562500; \quad 755^2 = [5625+5*15]25 = 570025;$$

$$751^2 = [5625+1*15]01 = 564001; \quad 756^2 = [5625+6*15]36 = 571536;$$

$$752^2 = [5625+2*15]04 = 565504; \quad 757^2 = [5625+7*15]49 = 573049;$$

$$753^2 = [5625+3*15]09 = 567009; \quad 758^2 = [5625+8*15]64 = 574564;$$

$$754^2 = [5625+4*15]16 = 568516; \quad 759^2 = [5625+9*15]81 = 576081.$$

850 dan 859 gacha bo‘lgan sonlarning kvadrati oxirgi raqamga 17 ni ko‘paytirishdan hosil bo‘lardi. Ya’ni:

$$850^2 = [7225+0*17]00 = 722500; \quad 855^2 = [5625+5*17]25 = 730025;$$

$$851^2 = [5625+1*17]01 = 724201; \quad 856^2 = [5625+6*17]36 = 731736;$$

$$852^2 = [5625+2*17]04 = 725904; \quad 857^2 = [5625+7*17]49 = 733449;$$

$$853^2 = [5625+3*17]09 = 727609; \quad 858^2 = [5625+8*17]64 = 735164;$$

$$854^2 = [5625+4*17]16 = 729316; \quad 859^2 = [5625+9*17]81 = 736881.$$

Demak, 950 dan 959 gacha bo‘lgan sonlarning kvadrati oxirgi raqamga 19 ni ko‘paytirishdan hosil bo‘lardi. Ya’ni:

$$950^2 = [9025+0*19]00 = 902500; \quad 955^2 = [9025+5*19]25 = 912025;$$

$$951^2 = [9025+1*19]01 = 904401; \quad 956^2 = [9025+6*19]36 = 913936;$$

$$952^2 = [9025+2*19]04 = 906304; \quad 957^2 = [9025+7*19]49 = 915849;$$

$$953^2 = [9025+3*19]09 = 908209; \quad 958^2 = [9025+8*19]64 = 917764;$$

$$954^2 = [9025+4*19]16 = 910116; \quad 959^2 = [9025+9*19]81 = 919681.$$

Ushbu qoidalar o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirib olinsa, ular aqliy ravishda hisoblash (qo‘sish va ko‘paytirish) ishlarini tezkorlik bilan bajaradilar.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida taklif etilayotgan qoidalar o‘quvchilarga sonlar kvadratlarini tazkor hisoblashda, matematikaga qiziquvchi iqtidorli o‘quvchilar uchun muhim qoidalar hisoblanadi. Shuningdek, o‘quvchilarning matematika faniga qiziqishlarini yanada oshirish uchun xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Г.Т.Кокина. Система быстрого счета по Трахтенберг /методическое пособие. с.Глебовка, 2013. -22 с.
2. Быстрая математика: секреты устного счета / Б.Хэндли; пер. с англ. Е.А.Самсонов. — Минск.2014. -304 с.
3. Yunusov A.S. Qiziqarli matematika va olimpiada masalalari: Akademik litsey, kasb-hunar kolleji uchun o‘quv qo‘llanma. /A.S.Yunusov, S.I.Afonina, M.A.Berdikulov, D. I.Yunusova-T: «O‘qituvchi» NMIU, 2007. – 144 b.
4. Maxmudova D.M. Talabalarda mustaqil ijodiy faoliyatni rivojlantirishda muammoli masalalardan foydalanish jihatlari. Monografiya. Fan va texnologiya. – Toshket, 2017. – 164 b.
5. G.X.Do’smurodova. Matematikadan iqtidorni shakllanishida tezkor hisoblash usullarining ahamiyati. Fizika, matematika va informatika. Ilmiy-uslubiy jurnal. 2019 yil 6-soni, 21-25 betlar.

Muallif:

Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich - Guliston davlat pedagogika instituti, kafedra mudiri, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

УДК 372.851: 372.800.2

APPROACHES TO IMPROVING THE PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE CONTEXT OF DIGITAL EDUCATION

РАҚАМЛАШТИРИЛГАН ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА БЎЛАЖАК ЎҶИТУВЧИЛАРНИНГ КАСБИЙ-ПЕДАГОГИК ТАЙЁРГАРИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШГА ОИД ЁНДАШУВЛАР

ПОДХОДЫ К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мамаражабов Мирсалим Элмирзаевич

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 100100. Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Бунёдкор кўчаси 27

E-mail: mirsalim1972@rambler.ru

Annotation. This article presents ideas and recommendations for improving the professional pedagogical training of future teachers in the context of digital education. The concepts of digital technologies and digital education,

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

approaches to digital education, organization of digital education processes and management of its activities are also presented.

Key words: digital education, digital educational technologies, integrative technologies, integrative approaches.

Аннотация. Ушбу маколада рақамлаштирилган таълим шароитида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий педагогик тайёргарлигини такомиллаштиришга оид фикрлар ва тавсиялар баён қилинганин. Шунингдек, рақамли технология ва рақамли таълим тушунчалари, рақамлаштирилган таълимдаги ёндашувлар, рақамли таълим жараёнларини ташкил этиш ва унинг фаолиятини бошқариш бўйича мулоҳазалар келтирилган.

Калит сўзлар: рақамлаштирилган таълим, рақамли таълим технологиялари, интегратив технологиялар, интегратив ёндашувлар.

Аннотация. В данной статье представлены идеи и рекомендации по совершенствованию профессиональной педагогической подготовки будущих учителей в условиях цифрового образования. Также представлены концепции цифровых технологий и цифрового образования, подходы к цифровому образованию, организация процессов цифрового образования и управление его деятельностью.

Ключевые слова: цифровое образование, цифровые образовательные технологии, интегративные технологии, интегративные подходы.

Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантириш, шунингдек таълим тарбия самарадорлигини ошириш борасида амалга оширилаётган ислоҳотлар ва лойиҳаларнинг амалий натижалари сифатида рақамли технологиялардан самарали фойдаланишни талаб этмоқда. Жумладан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сонли “Рақамли Ўзбекистон - 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони мамлакатимизда рақамли иқтисодиётни фаол ривожлантиришга, таълимда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилиши, ахборот технологияларининг маҳаллий бозорини янада ривожлантириш, республиканинг барча ҳудудларида IT-паркларни ташкил этиш, шунингдек, ҳар бир соҳани малакали кадрлар билан таъминлашни, шунингдек, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясини амалга оширишга оид давлат дастурида белгиланган вазифалар ижросини таъминлашга қаратилган [1].

Фармоннинг Ахборот технологиялари соҳасида таълим бериш ва малака оширишнинг устувор йўналишларида таълим соҳасида рақамли кўнимкаларни ошириш мақсадида қўйидаги:

- таълим погонасининг бошлангич босқичида ўқувчиларга рақамли технологияларни тақдим этиш орқали рақамли кўнимкаларни ўзлаштириш учун имкониятлар яратиш, тахлилий ва танқидий фикрлашни ривожлантириш, келажакда зарур бўладиган кенг кўламли рақамли трансформация шароитида ёшларга билим ва кўнимкалар бериш;

- ўқувчилар учун рақамли технологиялардан фойдаланишнинг умумий даражасини ошириш мақсадида умумтаълим мактабларининг асосий ўқув дастурларига доимий ўзгартиришлар киритиш;

- ахборот технологиялар соҳасидаги ташкилотларининг ўқув жараёнларга қатнашишини рағбатлантириш орқали умумтаълим мактабларда информатика фанини ўқитиш методларини такомиллаштириш;

- олий таълим муассасаларида тегишли соҳаларда «Буюмлар интернети», робототехника, сунъий интеллект технологияларини кўллаш ва ўрганиш бўйича лабораториялар, шунингдек, хорижий корхоналарни ушбу соҳага жалб қилишни ташкил қилиш;

- рақамли технологиялар соҳасида илмий-тадқиқот ишларини ривожлантириш ва рағбатлантириш, уларнинг ташкилий механизмларини такомиллаштириш каби тадбирлар амалга оширилиши кўзда тутилади.

Тадқиқот обьекти ва қўлланилган методлар

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сонли Фармонида кўзда тутилган устивор йўналишлар ва тадбирларни амалга оширишда рақамлаштирилган таълим муҳим ўрин тутади. Чунки бугунги кунда "рақамли таълим", "рақамли мухит", "рақамли технологиялар", "рақамлаштириш" каби атамалар кундалик мулоқотда кенг кўлланилиб келинаётган атамалар сифатида қаралмокда. Бу эса бу тушунчаларни фарқ қилишни ва унинг моҳиятини англаб этиши ва амалиётда тўғри фойдаланишини талаб этади. Ана шу атамалардан бири "Рақамлаштирилган таълим" ёки "Рақамли таълим" дир.

Бу борада рақамли таълимга таърифлар беришда, В.И. Блинов, М.В. Дулинов фикрларига кўра –“Рақамли таълим -ахборотлаштирилган таълим мухитида ўрганиш фаолиятини ташкил этиш” [2] дейилган бўлса, А.А. Вербитский -"рақамли таълим" атамасидан фойдаланиш "рақамли дидактика" нинг тегишли тушунчаси, яъни рақамли ўрганиш назариясидир деган таърифни беради. Маҳаллий олимларнинг бир каторлари Аюпов Р. ва бошқалар "рақамли таълим" деганда электрон таълим мухитида "таълим - талабалар" ва "талаба - талаба" ўзаро таъсирини ташкил этиш жараёни тушунилиши керак деган хulosага келади [3].

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Юқорида баён қилинган таъриф ва тушунчалар изоҳидан келиб чиқсан ҳолда биз: Рақамлаштирилган таълим бу - бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик тайёргарлигида рақамли технологиялар ва уларнинг

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

ташкил этувчи воситаларидан фойдаланган ҳолда ўқув фаолиятини технологиялар интеграцияси асосида ташкил этишга қаратилган таълимдир.

Рақамлаштирилган таълим шароитида ўқитувчиларнинг роли ахборот берувчидан бошқарувчилик (модератор)га ўзгартирилади. Шунинг учун рақамли таълим шароитида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик тайёргарлигини янги шароитларига тизимли равишда мослаштирилган ҳолда ривожлантириш муҳим вазифалардан биридир. Ушбу вазифаларни амалга ошириш педагогика йўналишидаги олий таълим муассасалари(ОТМ)да бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш орқали ҳал қилиши мумкин. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда: инновацион, тизимли, компетенциявий, информацион-технологик, интегратив ёндашуввларни жорий этиш; касбий педагогик тайёргарлигига индивидуал траекториясини куриш имконияти; бўлажак ўқитувчиларга касбий ёрдам кўрсатиш; инновацион ва интегратив таълим технологияларидан фойдаланиш ва бошқаларда ўз аксини топади.

Рақамлаштирилган таълим шароитида бўлажак ўқитувчиларни касбий-педагогик тайёргарлиги деганда, электрон ахборот-таълим муҳити ва рақамли технологиялар воситалари ёрдамида ўқув жараёнини доимий равишда янгилаб туриш шароитида ўқув жараёнини ташкил этиш усулларини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари (рақамли таълим муҳитида мустақил ишларни ташкил этиш, касбий фаолиятда зарур бўладиган замонавий рақамли воситаларни яратиш, тақдим этиш ва улардан фойдаланиш, рақамли таълим ресурсларини ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш технологиясини ўзлаштириш) ни хисобга олган ҳолда тайёрлаш тушунилади.

Бўлажак ўқитувчининг касбий-педагогик тайёргарлиги унинг ижтимоий, маданий, умумий илмий ва касбий ривожланишига, касбий ва шахсий фазилатлари ва педагогик меҳнат қадриятларини шакллантиришга қаратилган

Рақамли таълим шароитида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик тайёргарлигини такомилаштириш Э.А. Лодатко[6]нинг гояси асосида ўрганилаётган объектнинг тузилишини ҳисобга олган ҳолда, унга мос келадиган алоқалар (ўқитувчи - мазмун - талаба; талаба - талаба - ўқитувчи - талаба...), мазмунни (дидактик хусусиятларни ўрганиш), элементлар ва ресурслар, мақсадни белгилаш, режалаштириш, рақамли воситаларни танлаш, таркиби ишлаб чиқиш, ўқитишини ташкил этиш технологиясини куриш), функционаллик (педагогик муҳим функцияларни амалга оширишга йўналтирилганлик - мақсадни белгилаш, лойихалаш, режалаштириш, ташкилий ва бошқалар) ва ишлаб чиқилган ўқитишини тизимининг ажралмас таркибий қисмлари билан тўлдирилди.

Бундай фоя асосида бўлажак ўқитувчиларни ўқитишининг асосий мақсади юкори малакали рақамли саводхонлика эга бўлган педагогик кадрлар тайёрлаш, уларнинг касбий-педагогик тайёргарлигини ривожлантириш ва мустақил индивидуал фоалият кўрсата оладиган кадр тайёрловчи таълим тизимини ташкил этишдир. Рақамлаштирилган таълим шароитида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик тайёргарлигини такомилаштиришнинг тизимли таркибий қисми бу -рақамли таълим муҳити хисобланди.

Рақамли таълим муҳити - Интернет мавжуд бўлган ҳар қандай жойдан, турли хил интерактив ўқув машғулотларини ўтказиши, натижаларни аниқлашни таъминлайди ва шу билан бирга талabalарнинг ўқув фаолияти (оралиқ назорат ва якуний назорат); электрон портфолиосини шакллантириш; талabalарнинг зарур замонавий таълим ресурслари, маълумотлар базалари, ахборот-маълумот тизимлари ва бошқалардан масофадан фойдаланиши хисобланади.

М.Э. Кушнир ўз ишларида "Рақамли таълим муҳити – таълим жараёнининг турли вазифаларини таъминлаш учун мўлжалланган очик ахборот тизимлари тўпламидир. "Очик" сўзи масофавий таълимнинг бир қисми сифатида турли хил ахборот тизимларидан фойдаланиш, уларни алмаштириш ёки ўз хоҳишига кўра янгиларини кўшиш қобилияти ва хуқуқини англатади" [4] деб таъкидлайди.

Шу билан бирга, бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг ўқув жараёнида қуйидагилар хисобга олинади: шахсий компьютер ва рақамли технологиялари воситаларини билишнинг саводхонлик даражаси, педагогик тажриба ва бошқалар. Таълимни ташкил этишнинг интегратив технологияларга ва компетенцияга асосланган ёндашувдан фойдаланиш бўлажак ўқитувчиларнинг касбий педагогик тайёргарлик тайёрлик даражаларини аниқлаш имконини берди.

Интегратив технологияларга асосланган ёндашув - бу компьютерлар, смартфон ва планшентлар каби мобил курилмалар, рақамли камералар, ижтимоий медиа платформалари ва тармоқлар, дастурий иловалар, интернет ва бошқа рақамли воситалардан фойдаланишга қаратилган ёндашувдир

Компетенцияга асосланган ёндашув эса - таълим олувчиларнинг эгаллаган билим, кўнукма ва малакаларини ўз ижтимоий, касбий-педагогик фоалиятларида амалий кўллаш олиш, фойдаланиш компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган таълимдир. Бу таълим - таълим олувчиларда мустақиллик, фаол фуқоралик позицияларига эга бўлиши билан бирга, медиа ресурслар ва ахборот коммуникация технологияларидан ўз касбий педагогик фоалиятида оқилона фойдаланиш қобилияtlарини ривожлантиради.

Интегратив технологияларга асосланган ёндашувда қуйидаги интегратив технологияларга [5]:

TPACK - ўқитувчиларга технологиянинг таълим жараёнидаги ролини тушуниш учун фойдали бўлган асосни тақдим этишдан иборат. TPACK ўз моҳиятига кўра ўқитувчилар кундалик равишда учта асосий билим тури технологик билимлар, педагогик билимлар ва касбий билимларни бирлашган ҳолда беришга қаратилган.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

PICRAT ўқитувчи ўз машғулотларида қандай технологиядан фойдаланишини айтади ва дарс якунида талабалардан иккита саволга жавоб бериси сўралади. Ўқитувчининг кўлланган технологияга муносабати қандай (Р-пассив, I-интерактив, С-креатив) ва бу технологиянинг амалиётга тасири қандай (R-алмаштиринг, A-учайтиринг, T- ўзгартиринг)

Рақамли таълим контекстида ўқитувчиларнинг касбий фаолиятга тайёрлик даражалари

Тайёрлик даражаси	Компетенциялар
билимга йўналтирилган	таълим фаолиятида турли АҚТ воситаларидан фойдаланишга тайёрлик (ракамли воситалар, ракамли ресурслар)
семантик ва ижодий фаолиятга йўналтирилган	қўшимча компетенцияларни шакллантириш ва уларни амалиётда кўллаш
Мустақил ишга йўналтирилган	мустақил ва дарсдан ташқари ишларини ташкил этиш ва олиб боришида ракамли технологиялардан фойдаланишга тайёрлиги
амалиётга йўналтирилган	ракамли таълим шароитида касбий фаолиятда замонавий технологиялардан фойдаланишга тайёрлик

SECTIONS модели ўқитиш технологияларининг мақсадга мувофиқлигини аниқлаш учун ҳизмат қиласи. Бу матн, аудио, видео, компьютер ва ижтимоий тармоқларнинг педагогик хусусиятларини аниқлашни ўз ичига олади. иши мумкин. Қисқартмаси:

- Students-талабалар
- Ease of use- фойдаланишнинг қулайлиги
- Costs-ҳаражатлар
- Teaching functions (including the affordances of different media) -ўқитиш функциялари (шу жумладан турли хил оммавий ахборот воситаларининг имкониятлари)
 - Interaction -ўзаро таъсир
 - Organizational issues -ташкилий масалалар
 - Networking-тармокка уланиш
 - Security and privacy-хавфсизлик ва маҳфийлик

Рақамли таълим шароитида бўлажак ўқитувчиларни касбий-педагогик тайёргарлигини такомиллаштириш моделини ишлаб чиқиши жараёнида рақамли таълим мухитини ташкил этишдаги конуниятлар инновацион технологияларга тайёргарлигининг тизимли таркибиб юниси сифатида белгиланди. Буларга:

- танланган таълим шаклининг ўзаро боғлиқлиги ва уни кейинчалик касбий фаолиятда кўллаш мумкинлиги;
- турли ахборот манбаларидан комплекс фойдаланиш, уларни амалга ошириш усуллари, қайта алоқадан фойдаланиш ва интеграциялаш технологиялари, янги ўкув тизимларини лойихалаш;
- Бундан ташқари, умумий, ўзига хос ва маҳсус етакчи тамойиллар аниқланди: умумий - илмий, давомийлик, тизимлилик, индивидуаллик, фарқлаш; ўзига хос - интерактивлик, рақамли таълим мухити имкониятларидан фойдаланишнинг педагогик мақсадга мувофиқлиги, янги таълим эҳтиёжларини шакллантириш ва бошқалар.

Жамиятнинг замонавий ривожланиши анъанавий таълим парадигмаларини инновацион, шу жумладан АҚТнинг барча замонавий услуга ва воситаларини ўз ичига олган янги умрбод таълим парадигмаси билан алмаштиришни шарт ва белгилайди. Замонавий ўқитувчининг вазифаси - истиқболни тушуниш, мавжуд тажриба ва доимий равишда пайдо бўладиган янги тенденция ва инновацияларни моҳирона бирлаштириш, шунингдек шу билан тўхтаб қолмасдан, муддатли малака ва ўз маҳоратини оширишга қараб қолмасдан, балки тизимли ва узлуксиз ривожланишидир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сонли “Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.
2. Blinov V.I., Dulinov M.V. va boshqalar. Raqamli kasbiy ta'lim va ta'limning didaktik kontsepsiysi loyihasi / V.I. Blinov, M.V. Dulinov , E.Yu. Yesenina, I.S. Sergeev - M.: Pero nashriyoti, 2019. - 72 b.
3. Brandman E.M. Globallashuv: ta'lim maydonining ijtimoiy-madaniy o'lchovi: monografiya / E.M. Brandman . - M.: Rossiya GPIB nashriyoti, 2005. - 165 p.
4. Vayndorf -Sysoeva M.E. Raqamli ta'lim kontekstida professor-o'qituvchilarni kasbiy faoliyat uchun ko'r bosqichli tayyorlash: diss tezis. ... Doktor ped. Fanlar: 13.00.08 / M.E. Vayndorf -Sysoeva; [Himoya joyi: Moskva davlat pedagogika universiteti]. - M., 2019. - 40 b.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

5. Verbitskiy A.A. Raqamli ta'lif: muammolar, xavflar va istiqbollar / A.A. Verbitskiy // "Homo Cyberus" elektron ilmiy jurnali. - 2019. - No 1(6). – URL: http://journal.homocyperus.ru/Verbitskiy_AA_1_2019.

6. Lodatko E.A. Pedagogik modellarning tipologiyasi / E.A. Lodatko // Tolyatti davlat universiteti fan vektori. Seriya: Pedagogika, psixologiya. - 2014. - 1-son (16). - S. 126-128.

Муаллиф:

Мамаражабов Мирсалим Элмираевич - Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти, педагогика фанлари номзоди.

UDK 372.853

THE USE OF "INTELLECT CARD" IN TEACHING THE TOPIC OF ELECTROMAGNETIC WAVES

ELEKTROMAGNIT TO'LQINLAR MAVZUSINI O'TISHDA "INTELLEKT XARITA" DAN FOYDALANISH

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ «ИНТЕЛЛЕКТНОЙ КАРТЫ» В ПРЕПОДАВАНИИ ТЕМЫ ЭЛЕКТРОМАГНИТНЫЕ ВОЛНЫ

Rahmanov Valijon Turdaliyevich

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahar, 4-mavze

E-mail: valijonrahmanov4@gmail.com

Abstract. The article contains information about electromagnetic waves and their properties. Also, "Electromagnetic Wave Scale" intelligence map and information about the types of electromagnetic waves are given. The mentioned intelligence map not only collects information, but also helps in the formation of the culture of using electromagnetic wave devices among students and the development of their "imagination" and "creative thinking" skills.

Key words: Induction, electric field, magnetic field, electromagnetic wave, light, frequency, wavelength, infrared, ultraviolet, rays, intellectual map, imagination.

Annotatsiya. Maqolada elektromagnit to'lqinlar va ularning xossalari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, "Elektromagnit to'lqinlar shkalasi" intellekt xaritasi va elektromagnit to'lqinlarning turlari haqidagi ma'lumotlar berilgan. Keltirilgan intellekt xarita nafaqat ma'lumotlarni jamlabgina qolmasdan, o'quvchilarda elektromagnit to'lqinlar chiqaruvchi asboblardan foydalanish madaniyati shakllanishida va ularning "tasavvur" qilish, "ijodiy fikrlash" ko'nikmalarining rivojlanishiga ham yordam beradi.

Kalit so'zlar: Induksiya, elektr maydoni, magnit maydoni, elektromagnit to'lqin, yorug'lik, chastota, to'lqin uzunligi, infraqizil, ultrabinafsha, nurlar, intellekt xarita, tasavvur.

Аннотация. Статья содержит информацию об электромагнитных волнах и их свойствах. Также дана карта интеллекта «Шкала электромагнитных волн» и информация о типах электромагнитных волн. Упомянутая карта интеллекта не только собирает информацию, но и способствует формированию культуры использования электромагнитно-волновых устройств у учащихся, развитию у них навыков «воображения» и «творческого мышления».

Ключевые слова: индукция, электрическое поле, магнитное поле, электромагнитная волна, свет, частота, длина волны, инфракрасное, ультрафиолетовое, лучи, интеллектуальная карта, воображение.

Kirish. Taniqli fizik olim M.Faradeyning elektromagnit induksiya hodisasini tahlil qilgan J.Maksvell: "Magnit maydonining har qanday o'zgarishi atrofidagi fazoda uyurmali elektr maydonini hosil qiladi, uyurmali elektr maydonining har qanday o'zgarishi esa o'z navbatida atrofidagi fazoda uyurmali magnit maydonini vujudga keltiradi", - degan xulosaga keldi.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Maksvell nazariyasiga o'zgaruvchan magnit maydon doimo o'zi vujudga keltiradigan elektr maydon, o'zgaruvchan elektr maydon esa o'zi vujudga keltiradigan magnit maydon bilan chambarchas bog'liq va ular birgalikda yagona elektromagnit maydonini tashkil qiladi. Bu o'zgaruvchan elektromagnit maydonining fazoda tarqalishiga elektromagnit to'lqinlar deyiladi [1]- [3]. Tadqiqot jarayonida kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish metodlaridan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Maksvell nazariyasiga muvofiq elektromagnit to'lqinlar ko'ndalang to'lqinlar yoki, \vec{E} va \vec{B} vektorlar o'zaro perpendikulyar va to'lqinning tarqalish tezligi $\vec{\vartheta}$ ga perpendikulyar bo'ladi va tarqalish tezligi

$$\vec{\vartheta} = \frac{1}{\sqrt{\epsilon_0 \mu_0 \epsilon \mu}}$$

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

ga teng bo'lib. Bu yerda $\sqrt{\varepsilon\mu} = n$ -muhitning sindirish ko'rsatkichi deyilib vakuum uchun $n = 1$ ga teng.

Elektrostatik doimiy $\varepsilon_0 = 8,85 \cdot 10^{-12} \frac{F}{m}$, magnit doimiysi $\mu_0 = 4\pi \cdot 10^{-7} \frac{H}{m}$

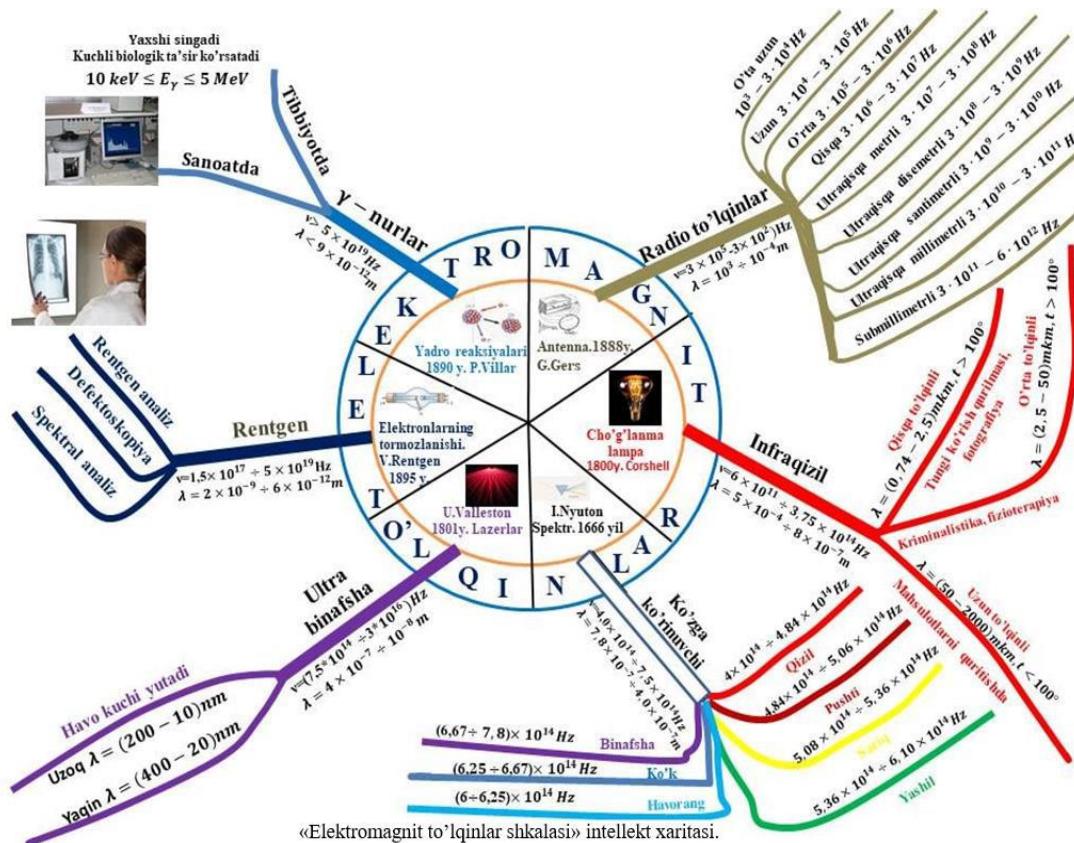
$\vec{\vartheta} = \frac{c}{n}$ vakuumda esa $n = 1$, $c = \frac{1}{\sqrt{\varepsilon_0 \mu_0}} = 3 \cdot 10^8 \frac{m}{s}$ hosil bo'ladi. Demak, elektromagnit to'lqinlarning vakuumda tarqalish tezligi yorug'likning vakuumda tarqalish tezligiga teng ekan.

Soddalik uchun bundan keyingi mulohozalarimizni vakuum $n = 1$, $\vartheta = c$ hol uchun qaraymiz. Demak, elektromagnit to'lqinning vakuumda tarqalish tezligi C , chastotasi ν va to'lqin uzunligini λ deb olsak, ular orasida $\lambda = \frac{c}{\nu}$ munosabat o'rinni bo'ladi.

Elektromagnit to'lqinlarning barcha xossalari yorug'likning xossalari bilan bir xil ekanligini e'tiborga olsak, yorug'lik elektromagnit to'lqinlardan iborat degan xulosaga kelish mumkin.

Keyingi tajribalarning ko'rsatishicha nafaqat ko'zga kurinuvchi yorug'lik nuri, balki infraqizil, ultrabinafsha, rentgen, gamma nurlari ham elektromagnit to'lqinlardir. Ular bir-birlari bilan hosil qilinish va qayd qilinish usullari, chastotalari (to'lqin uzunliklari) va energiyalariga bog'liq ravishda ba'zi xossalari bilan farq qiladilar. Elektromagnit nurlanishlarning turlarga ajratilishi ancha shartli bo'lib ularning vakuumda tarqalish tezliklari bir xil.

Elektromagnit to'lqinlar shkalasini tasavvur qilish uchun ma'lumotlarni visual-lashtirishning samarali usuli bo'lmish "intellekt xarita"dan foydalanamiz. [4] – [11].

Radioto'lqinlar 1888-yilda G. Gers tomonidan ochiq tebranish konturi yordamida hosil qilingan. To'lqin uzunligi $\lambda = 10^3 - 10^{-4} \text{ m}$, chastotasi $\nu = 3 \cdot 10^5 - 3 \cdot 10^2 \text{ Hz}$

Infracizil nurlar 1800-yilda V. Corshell tomonidan kashf qilingan. Uning manbai volfram tolali cho'g'lanma lampa va gaz to'ldirilgan turli xil lampalardir. Infracizil nurlarining eng kuchli tabiiy manbai-Quyosh. To'lqin uzunligi $\lambda = 5 \cdot 10^{-4} - 8 \cdot 10^{-7} \text{ m}$, chastotasi $\nu = 6 \cdot 10^{11} - 3,75 \cdot 10^{14} \text{ Hz}$.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Ko‘zga ko‘runuvchi (oq) yorug‘lik. To‘lqin uzunligi $\lambda = 8 \cdot 10^{-7} - 4 \cdot 10^{-7} m$, chastotasi $\nu = 3,75 \cdot 10^{14} - 7,5 \cdot 10^{14} Hz$ 1660-yilda I. Nyuton oq yorug‘likni yetti xil rangli yorug‘liklardan iborat ekanligini (dispersiya hodisasi) aniqlagan.

Ultrabinafsha nurlar. To‘lqin uzunligi $\lambda = 4 \cdot 10^{-7} - 10^{-9} m$, chastotasi $\nu = 7,5 \cdot 10^{14} - 3 \cdot 10^{17} Hz$

- Yaqin ultrabinafsha nurlar. $\lambda = 4 \cdot 10^{-7} - 2 \cdot 10^{-7} m$, 1801-yilda nemis fizigi I.Ritter va ingliz fizigi U. Volastonlar tomonidan kashf qilingan.

- Uzoq va vakuumli ultrabinafsha nurlar $\lambda = 2 \cdot 10^{-7} - 10^{-9} m$, Nemis fizigi V.Shuman va ingliz fizigi T. Laymanlar tomonidan o‘rganilgan. $3000K$ gacha qizdirilgan jismlar ultrabinafsha nurlar manbai bo‘ladi.

Rentgen nurlari: To‘lqin uzunligi $\lambda = 2 \cdot 10^{-9} - 6 \cdot 10^{-12} m$, chastotasi $\nu = 1,5 \cdot 10^{17} - 5 \cdot 10^{19} Hz$. 1895-yilda V. Rentgen tomonidan kashf etilgn. Rentgen trubkasida elektronlarning tormozlanishi natijasida vujudga keladi. U yaxshi singish qobiliyatiga ega. Rentgen struktura analizida, spektroskopiyada, defektoskopiya va boshqa sohalarda keng qo‘llaniladi.

γ - nurlar. To‘lqin uzunligi $\lambda < 9 \cdot 10^{-12} m$, chastotasi $\nu > 5 \cdot 10^{19} Hz$. 1900 yilda fransuz fizigi P. Villar tomonidan aniqlangan. γ nurlanish radioaktiv parchalanish, yadro reaksiyalari natijasida hosil bo‘ladi. Katta energiyali γ -nurlarning jonli organizmga salbiy ta’siri katta. U hujayralardagi atomlarni ionlashtirib turli kasalliklarga olib kelish mumkin.

Shu bilan birga undan diagnostikada va o‘sintalarini davolashda foydalaniladi [7].

Keltirilgan “Intellekt xarita”ning tarbiyaviy ahamiyati ham katta. Hozirgi paytda “rentgen analizidan” o‘tsam nurlanish olaman degan fikrdagi odamlarning aksariyati “mobil telefonidan” noto‘g‘ri foydalanishi natijasida undanda ko‘proq zararlanayotganligini bilmaydi. Vaholanki, “rentgen nurlari” ham, “radioti‘lqinlar” ham bir xil tabiatga ega bo‘lib ular faqat chastotalari, ya’ni energiyalari bilan farq qiladilar xolos. Buni ayniqsa, yosh bolalarga tushuntirish muhim ahamiyatga ega.

Keltirilgan “Intellekt xarita” elektromagnit to‘lqinlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni birga jamlab qolmasdan, o‘quvchilarining “tasavvur” qilishlari va “ijodiy fikrlash” ko‘nikmalarining rivojlanishiga ham yordam beradi.

Xulosa

Fizika fanini o‘qitishda ma’lumotlarni vizuallashtirish muhim ahamiyatga egaligi va bu maqsadda “ijodiy fikrlash” ko‘nikmalarini rivojlantirishning eng samarali usuli “Intellekt xaritadan” foydalanish maqsadga muvofiqligi asoslangan.

Maqolada bugungi kunda eng dolzarb bo‘lgan mavzu “Elektromagnit to‘lqinlar shkalasi” “intellekt xaritasi” keltirilgan. Mazkur “intellekt xarita” o‘quvchilarni nafaqat “tasavvur” qilishga, “ijodiy fikrlash” ga undamasdan ularning “ijodiy fikrlash” ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi.

“Intellekt xarita” elektromagnit to‘lqinlar haqidagi barcha ma’lumotlarni jamlanmasidir. Shu nuqtayi nazardan “radio to‘lqinlar” va radioaktiv nurlarning eng xavlisi γ nurlar bir xil tabiatga egaligi yaqqol nomoyon bo‘lib, o‘quvchilarining uyali aloqa vositalaridan foidalanish qoidalariiga rioya qilishlariga yordam berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kamardin I.F., Qurbonov M. O‘zgaruvchan tok bo‘limiga oid namoyish eksperimentlarini yaratish va ko‘rsatish uslublari. Metodik qo‘llanma. -T.: Universitet, 1994. - 40 b.
2. Qurbonov M. Fizikadan namoyish eksperimentlarini ko‘rsatishda proeksiyon qurilmalardan foydalanish uslublari. // O‘zMU xabarlari. – T.: – 2009. – № 2. – B.134–138.
3. Turdiyev N. Sh. Fizika. Umumta’lim maktablarining 11-sinfi uchun darslik. – T.: “Turon-Iqbol”, 2006. – 180 b.
4. Kurbonov M., Sodiqova Sh.M., Kurbanov X.M. Jalolova P. Modeling of difficult effects belong to the physics on the basis of ict. – International Journal of Advanced Science and Technology, vol.29.No.5.2020, pp.1547-1553.
5. Kurbonov M., Sodiqova Sh.M., Kurbanov X.M., Pozilova Sh. Elements of optoelectronics in the course of general physics. – International Journal of Advanced Science and Technology, vol.29.No.5.2020, pp.1854-1861.
6. Rahmanov V.T. Umumiyo‘rta ta’lim maktablari o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishda fizika fanining namoyish tajribalarni zamonaliv qurilmalar yordamida o‘qitish - Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi-2022-yil_4-сон B.72-74.
7. Rahmanov V.T. Umumiyo‘rta ta’lim maktablarida fizik namoyish tajribalari, uning vazifalari va tizimi - Scientific Bulletin of NamSU - Научный вестник - NamDU Ilmiy Axborotnomasi - 2022_1-сон B.69-71.
8. Rahmanov V.T. Umumta’lim maktablarida fizikani “elektromagnit tebranish va to‘lqinlar” mavzusini o‘qitish usullari НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2021 йил 4-сон B.43-45.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

9. Rahmanov V. Umumiy o‘rta ta’lim maktabida fizikasining elektromagnit tebranishlar mavzusini o‘rganishda grafik paketlardan foydalanish. “O‘zbekiston ilmiy-amaliy tadqiqotlarda talabalarning o‘rni” O‘zbekiston ilmiy-amaliy tadqiqotlarda talabalarning o‘rni: Respublika tarmoqli ilmiy masofaviy onlayn konferensiyasi maqolalar to‘plami “Yoshlar nashriyot uyi” 2020y. – B. 258.

10. www.imindmap.com

11. [www.world mind mapping canol.com](http://www.worldmindmapping.com)

Muallif:

Rahmanov Valijon Turdaliyevich - Guliston davlat universiteti doktaranti, E-mail: valijonrahmanov4@gmail.com

УДК 37.013. 631.459:631.434.52:528.9:004(757.121)

COVERAGE OF THE SUBJECT "IMPROVEMENT OF METHODOLOGY FOR MAKING SOIL MAPS ON THE BASIS OF MONITORING IN THE FERGANA VALLEY" IN CARTOGRAPHY LESSONS

КАРТОГРАФИЯ ДАРСЛАРИДА “ФАРФОНА ВОДИЙСИДА ОЛИБ БОРИЛГАН МОНИТОРИНГ ИШЛАРИ АСОСИДА ТУПРОҚ КАРТАЛАРИНИ ТУЗИШ УСЛУБЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ” МАВЗУСИНИНГ ЁРИТИЛИШИ

РАСКРЫТИЕ ТЕМЫ“СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ СОСТАВЛЕНИЯ ПОЧВЕННЫХ КАРТ НА ОСНОВЕ МОНИТОРИНГА В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ” НА УРОКАХ КАРТОГРАФИИ

**Рўзиқулова Ойхумор Шермаматовна¹, Исманов Абдуваҳоб Жўраевич²,
Мирджалалов Дилмурод Тўлқин ўғли³**

¹Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти-Миллӣ тадқиқот университети,
100000, Тошкент шаҳри, Қ. Ниёзий кўчаси, 39-йй.

²Тупроқшунослик ва агрокимё ИТИ, 100179, Тошкент шаҳри, Қамарнико кўчаси, 3-йй.

³Тошкент архитектура қурилиш институти, 100011, Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси 13-йй.

E-mail:oyhumor.ruzikulova@gmail.com

Abstract. In cartography classes, the main attention is paid to the development of different thematic map-making techniques. In particular, the topic of "Improving methods of creating soil maps based on monitoring in the Fergana Valley" is relevant, and it is distinguished by the use of methods of soil maps explanation, monitoring, and cartographic representation. The issues of protection against degradation, preservation, restoration and increase of fertility of lands intended for agriculture and used in intensive farming today are urgent. This article is devoted to the monitoring of soil research in ecological sites conducted in the Fergana Valley. The object of study was a comprehensive monitoring of soil cover in the foothills and foothills of Andijan region. As a result, the genetic and geographical properties of soils, chemical, physical, biological properties, the level of fertility were analyzed in close connection with the soil-forming factors. Based on the results of the monitoring, improvements in soil mapping techniques were considered.

Keywords: methodology of cartography teaching, egradation, soil, ecology, erosion, salinization, heavy metals.

Аннотация. На занятиях по картографии основное внимание уделяется освоению различных тематических картографических методов. В частности, актуальная тема «Совершенствование методов создания почвенных карт на основе мониторинга в Ферганской долине», эксплакация почвенных карт, проведение мониторинговых работ, отличается использованием картографических методов изображения. Данная статья посвящена мониторингу почвенных исследований экологических объектов, проводимых в Ферганской долине. Объектом исследования был комплексный мониторинг почвенного покрова в предгорьях и предгорьях Андижанской области. В результате были проанализированы генетико-географические свойства почв, химические, физические, биологические свойства, уровень плодородия в тесной связи с почвообразующими факторами. По результатам мониторинга были рассмотрены вопросы усовершенствования методов почвенного картирования.

Ключевые слова: методики преподавание картографии, деградация, почва, экология, эрозия, засоление, тяжелые металлы.

Кириш. Картография дарсларида тупроқ карталарини тузиш мавзусида бир қанча илмий ишлар олиб борилган. Кейинги йилларда қурғоқчилик иқлимига эга Ўзбекистон шароитида чекланган сув заҳираларидан самарали фойдаланиши, қишлоқ хўжалиги ерлари биофондини тиклаш, шўрланган ва эрозияга учраган майдонларни қайта фойдаланишга киритиш, экотизимлар биологик хилма-хиллигини сақлаб қолиш, “яшил энергетика” ва агротехнологиялар каби муҳим йўналишларда таълим, илмий тадқиқот ва ишланмалар трансферини самарали йўлга кўйиш талаб этилмоқда.

Республика ер фондида қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар 20 млн гектардан ортиқ бўлиб, умумий ер фондининг 45,4 фоизини ташкил этади. Бир қараганда бу майдон кўпга ўхшаб кўринисада, аслида шундан 3712 минг гектари интенсив дехқончиликда фойдаланилаётган сугориладиган ва 750 минг гектари лалмикор ерлар

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

ҳисобланади. Бугунги кунда республикада етиштириладиган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 90 фоиздан ортигроғи сугориладиган ерлар улушкига тўғри келади.

Бу борада, Андижон вилоятининг тоғ олди ва тоғ ости ҳудудларида тупроқ қоплами мажмуавий мониторинг тадқиқотларини ўтказиш орқали ўрганилди, натижада тупроқларнинг генетик-географик хусусиятлари, кимёвий, физикавий, биологик хоссалари, унумдорлик даражаси, тупроқ пайдо қилувчи омиллар билан узвий боғланган ҳолда таҳлил этилди.

Ривожланган мамлакатларда фойдаланилаётган бу тадқиқот усуллари мамлакатимизнинг турли тупроқ-иқлимий шароитларида самарали қўллашнинг илмий асосларини ишлаб чиқиш, республикамиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминловчи долзарб муаммолардан бўлиб, бу муаммоларнинг самарали ҳамда амалий ечимларини ишлаб чиқаришга жорий этиш, республикамиз қишлоқ хўжалигини янада ривожланишига катта ҳисса бўлиб қўшилади.

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ва бугунги кунда интенсив дехқончиликда фойдаланилаётган ерларни деградациядан асраш, унумдорлигини сақлаш, қайта тиклаш ва ошириш, улардан самарали фойдаланиш долзарб масалаларидан бири бўлган.

Тадқиқот обьекти ва қўлланилган методлар

2020 йилда бажарилган тупроқ мониторинг тадқиқотларида, Андижон вилоятидаги қишлоқ хўжалигига ярокли ер майдонларининг тупроқлари комплекс ўрганилиб айниқса, сугориладиган ер майдонларида содир бўлаётган жараёнлар чукур илмий нуқтаи назардан ёндошган ҳолда, тупроқлarda кечеётган салбий жараёнлар, тупроқ хосса-хусусиятлари, экологик-мелиоратив ҳолатидаги ўзгаришлар қайд этилган ҳолда, тупроқлар деградациясини олдини олиш, шўрланган, эрозияга учраган, гумус ва асосий озиқа моддалари камайган ерларни согломлаштириш, тупроқларни унумдорлигини тиклаш, ошириш ва муҳофаза қилишга асосланган самарадор услублар ва технологияларни қўллаш орқали тупроқлар унумдорлигини яхшилашга доир амалий тавсиялар ишлаб чиқилади.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Андижон вилояти Фаргона водийсининг шарқий қисмида жойлашган. Вилоят ҳудуди шимол ва шимолий-шарқдан Фаргона, Жанубдан Помир-Олой тоғ тизмалари билан чегараланиб, у Тянь-Шань тоғ тизимини охирги қисмлари бўлиб ҳисобланади. Улар Тянь-Шань тоғ тизими билан нафақат орографик жиҳатдан боғлиқ балки, геологик тузилиши ва шаклланиши ҳам умумийдир. Фаргона тизмалари тоғ олди ҳудудларидан вилоят ерлари рельефи жанубга, шунингдек, шимолдан-шарқга ва жанубий-ғарбга томон пасайиб боради. Андижон вилояти ҳудудлари геоморфологик тузилиши, рельефни шакллантирувчи омилларини ривожланишига кўра тўртта йирик геоморфологик районга ажратиш мумкин. Улар рельеф типига кўра: тоғли, тоғ олди, адир ва текислик (водий) қисмларига ажратилади. Тоғли ҳудуд вилоятни шимолий ва шимолий-шарқий қисмларини эгаллаган. Бу Фаргона ва Олой тоғ тизмаларидир. Бу икки тоғ тизмаларини шаклланишида интрузив-эффузив жинслар қатнашиб улар гранит, гипс, сланец ва бошқа тоғ жинслардан ташкил топган. Чўкинди жинслар асосан унча катта бўлмай зичлашган оҳактошлардан иборат. Чотқол тоғ тизмаси кучли бурмалangan баланд тоғ массивларидан ташкил топиб, унинг чўққилари денгиз сатҳидан 3200-4000 м баландда жойлашган. Норин ва Корадарё дарёлари сув йигиши ҳавзасида жойлашиб, у асосий Кўргонтепа, Жалакудуқ ва Марҳамат туманлари ҳудудларига тўғри келади. Тоғ олди минтақаси қуруқ иқлими билан ажralиб туради. Уларни юза қисми тоғ тизмаларининг келтирилма жинслари билан қопланган. Ундан ташқари, бу ерларни катта қисмини юқори бўр ва палеоген денгиз ётқизиклари эгаллайди. Улар қуйидан кўмлар, юзаси эса конглеомератлар ва кучли ювилган шағал, майда тошли майнин тупроқ аралашмаларидан ташкил топган. Тоғ олди минтақаси жанубга томон адир, адирлараро чўкмалар ва баландликлар (Андижон адирлари, Асака-Полвонтош-Қува адирлари ва Хўжаобод-Марҳамат адирорти чўкмаси ғарбга томон қия текисликлари) билан алмасиб, текисликларга кўшилиб кетади. Адирлар, юқори учламчи ва тўртламчи даврларни конгломератлари, кўмлари ва мергел кўмокларидан ташкил топган. Текисликлар шимолий-ғарбдаги Корадарё ва Норин дарёларининг замонавий водийси жойлашган.

Шарқдаги баланд ва ўрта тоғлар, рельефининг кучли бурамаланганилиги билан фарқланади. Қаттиқ жинслари емирилган дағал бўлиб, улар йирик тош бўлакларини пайдо этган. Енгил емирилувчи жинслардан ташкил топган тоғлар рельефини кичик шакли ва унча катта бўлмаган қияликлари билан ажralиб туради. Бу ерларда тош аралашган тупроқ ётқизиклари тарқалган.

Паст тоғларни (Тешиктош, Чилустун) рельефини шаклланишида, унинг қияликлари асосий ўринни эгаллайди. Шимолий ва шарқий қияликларга нисбатан жанубий қияликлар кўпроқ ва баланд бўлиб, уларда оналиқ жинслари очилиб қолган. Қарана-қарши томонида эса емирилган қалин жинслар қатлами элювий-делиовийли тош-тупроқ аралашмаларидан иборат. Одатда улар қалин баъзан ўсимликлари билан қопланган. Ўрта тоғларни куйи қияликлари тўртламчи даврни элювиал-делиовий ётқизиклари билан қопланган.

Фаргона тоғ тизмасининг чекка қисмлари, қолдиқ паст тоғлар тепаликларидан иборат бўлиб, кучли қияликлар ва кучли ювилган қияликлардан ташкил топган. Паст тоғлар кўпроқ учламчи давр жинслари тош-тупроқ аралашмалари ва лёссимон қумокларни қалин бўлмаган қатламлари билан қопланган. Бу ғовак ётқизиклар емирилишга осон тортилади. Рельефидаги ботиклар ва ўзанларни кўплиги билан тавсифланади. Паст тоғларни чекка қисмларида рельеф бироз текисланиб, улар секин-аста тоғ олди ва тоғ ости текисликларига ўтиб боради.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Тоғ ости зонасида, Савай тоғ ости қиялиги ёки Оқбўра дарёсининг ёйилмаси жойлашиб, у кучсиз қия ва кўплаб дарё ўзанларига бўлинган. У Оқбўра дарёсининг кўйи (тоғ ости) конус ёйилмаси бўлиб ҳисобланади. Унинг бироз тўлқинсимон тузилганлиги чуқур бўлмаган пастқамликлар ва конуссимон ёйилмаларни жойлашганлиги билан секин-аста текисланиб борувчи ясси тепаликлардан (Андижон) адирлар томон ўтиб боради. Бу текислик пролювиал (баъзан лёссимон) ётқизиклардан асосан, юзаси 1-2м қалинликдаги тупроқ қопламлари билан тўшалган шағаллардан иборат.

Кува-Полвонтош адирлари зонаси учламчи давр адирларига кириб қуруқ иклими, ўсимлик қопламига камбағаллиги ва сувсизлиги билан тавсифланади (бедленд). Баъзан она жинслар юзага чиқиб қолган. Адирларни ости тоғлардан ювилиб келтирилган киррали тошлар ва шағаллар билан қопланган. Кува-Полвонтош адирликлари, жануби-шарқдаги Хўжаобод-Марҳамат адирорти ботиги Олой тоғ тизмалари оралигидаги адирлараро чўкма худудларига кириб, тошлоқ кенг тўлқинсимон текисликлардан, пастқамликлар ва оналик жинслари очилиб қолган жойлардан иборат.

Тоғ олди зонаси жанубга томон баланд-паст текисликлар ва адирлар билан алмашиб, ундан сўнг Марказий Фаргона текислигига қўшилиб кетади.

Андижон вилояти адирларини катта қисми юзаси, учламчи давр ётқизикларини лёссимон қумоқли жинслари билан қопланган. Адирларни ғовак чўкинди жинслар билан қопланганлиги, уларни кучли ювилиб кетишига ва юзасини даврий сув оқимлари билан жарланишига, емирилишига олиб келган. Емирилган жинслар кўплаб конус ёйилмаларини уларни қўшилмаларини ташкил этиб, кўплаб келтирилмаларни ҳосил қиласди ва текисликлар томон қияликлар пайдо этган. Шунинг учун адирларга ҳос ҳолат бу-қуруқ сойлар, водийлар, жарликлар бўлиб, улар асосан шағалли сочилмаларидан ташкил топган.

Лёсс қопламли адирлар шарқда текисроқ рельефга эга. Тошлок, шағалли адирлар кучли қиялика ва тик қияликларга (Асака адирлари) эга. Адирлардан кўйида, баъзан улар оралигидаги турли тупроқ-иқлимий зоналарда жойлашган қатор тоғ ости текисликлар жойлашган. Текислик тор адир олди қиялигини эгаллаб, гарбга томон қатор конус ёйилмалари ва конуслараро пастқамликлар шунингдек, Қорадарё ва Норин дарёси террасаларидан тузилган. Барча конус ёйилмалари Норин-Сирдарё ўзанига келиб қўшилади. Энг катта адир олди лёссли конуслараро қиялика жойлашган Андижон адир олди қия текислиги бўлиб ҳисобланади.

Тоғ ости текисликларидан жанубда, Сирдарё, Қорадарё ва Норин дарёларини ҳозирги замон водийси жойлашиб, улар қайир ва 2 та қайир усти террасаларидан тузилган. Қайир террасаси жанубга томон чўзилган бўлиб, 3-5 км га етади. У майин тупроқли кумлоқ, кум ва бошқа келтирилмаларидан ташкил топган. Қайир усти террасалари 4 метрдан 10 мергтacha баландликда бўлиб, йирик тошли, аллювиал шағал, тош-кумлардан тузилган ва унинг усти қумоклардан иборатдир. Бу террасалар Қорадарё ва Норин дарёларини ўнг қирғоқларини эгаллаган.

Вилоятни жанубий қисми, қадимги аллювиал текислик юзасидаги пролювиал-аллювиал ётқизиклардан ташкил топган бўлиб унинг гарбий қисми, Марказий Фаргона қадимги текислигининг Мониторинг тадқиқотлари асосини, Республикамизда нашр этилган “Ўзбекистон Республикасида Ер мониторингини юритиш услуби” (2011), “Давлат ер кадастрини юритиш учун тупроқ тадқиқотларини бажариш ва тупроқ карталарини тузиш бўйича йўриқнома”(2013), шунингдек геокимёвий, қиёсий-географик, лаборатория-аналитик таҳлил услублари ташкил етади.

Андижон вилояти худудларидан дала шароитида қазилган асосий кесмаларда тупроқ профилининг морфологик тузилиши ва асосий белгилари ўрганилди, лаборатория-аналитик тадқиқотлар учун тупроқ ва грунт сувларидан намуналар олинди. Аналитик тадқиқотлар ЎзПИТИ нинг “Пахта майдонларида тупроқларнинг агрофизикавий, агрокимёвий ва микробиологик хоссаларини ўрганиш услублари” (1963), ТАИТИнинг “Тупроқда умумий гумус ва харакатчан гумус моддалари миқдоридан унинг унумдорлиги кўрсаткичи сифатида фойдаланишга доир услубий кўрсатмалар” (2006) ва институттда ишлаб чиқилган, умумқабул қилинган услублар (2004) асосида бажарилди. Дала, лаборатория-аналитик ва камерал ишлар иститут директори б.ф.д. Ш.М.Бобомуродов ва лойиҳа бош муҳандиси б.ф.н., катта илмий ходим А.Ж.Исмоновлар раҳбарлигига ҳамда институтнинг бир гурух мутахассислари томонидан бажарилди.

Ўрганилган калит майдонларнинг ялов ва сугориладиган тупроқларида дала тупроқ изланишлари услубиёт асосида 1:10000 масштабдаги таянч массивларининг карталари асосида бажарилди. Дала илмий-тадқиқот ишларida картографик материаллар (карта-асослар, массивларни ер тузилиш тархлари, тупроқ картаси, топографик карталар)дан фойдаланилди.

Андижон вилоятининг танланган калит майдонларини ялов ва сугориладиган тупроқларида келтирилган тупроқ ва сув намуналарида сувда осон эрувчи тузлар миқдори ва таркиблари, механик таркиби, гумус, азот, фосфор, калий, карбонатлар, гипс ва микроэлементлар кимёвий таҳлиллардан ўтказилди, уларнинг тупроқ таркибидаги миқдорий кўрсаткичлари, замонавий лаборатория асбоб-усқуналарида аниқланди.

Турли геоморфологик районларда ва геологик ётқизикларда (келтирилма) шаклланган сугориладиган тупроқларидан олинган тупроқ намуналарини кимёвий таҳлил маълумотлари қайта ишланди, таҳлил қилинди, таянч майдонларини ялов ва сугориладиган: тўқ тусли бўз, типик бўз, оч тусли бўз, бўз-ўтлоқи, ўтлоқи аллювиал, ўтлоқи саз ва ботқоқ-ўтлоқи тупроқларини ҳозирги ҳолатини белгиловчи – сизот сувларининг чуқурлиги, минераллашганлик даражаси ва кимёвий таркиби, тупроқдаги умумий тузлар миқдори ва захиралари, уларнинг

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* *Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 **

тебаниш орлиқ кўрсаткичлари ва калит майдонлар бўйича ўртacha арифметик кўрсаткичлари, тупроқларни механик таркиби, агрокимёвий, физик-кимёвий хоссалари (сингдириш сифими ва сингдирилган катионлар таркиби), деградацияга учраган тупроқлар хусусиятлари ва бошқа хоссалари чукур ўрганилди. Кимёвий таҳлил натижалари асосида, ўрганилган таянч массивларининг тупроқларидан самарали фойдаланишлари учун тавсиялар тайёрланди. Ўрганилган тадқиқотлар асосида тоғ, тоғ олди ва тоғ ости худудлари учун алмашлаб экиш ҳамда экинларни жойлаштириш тизимлари яратилди. Ўрганилган худудларининг сугориладиган тупроқларини мажмуавий ўрганиш асосида, тупроқлар деградациясини олдини олиши, мелиоратив ҳолати оғир, шўрланган, емирилишга учраган, гумус ва озиқа моддалари камайган ерларни аниқланди ҳамда тупроқлар унумдорлигини қайта тиклаш ва ошириш, экологик-мелиоратив ҳолатини яхшилашга доир услублар ва технологиялар қўлланилиши орқали тупроқлар ҳолатини яхшилашга доир илмий ечимлар, илмий-амалий таклифлар тайёрланди.

Мониторинг тадқиқотларида олинган маълумотлардан фойдаланган ҳолда, вилоят худудларидан танланган калит майдон (КМ) массивларини СЭМ ва ЯСЭМларини 1 гектарли ер майдонлари тупроқлари бўйича ГАТ технологиялари ёрдамида 1:1000 масштабли ҳаракатчан фосфор ва алмашинувчи калий бўйича агрохимкарограммалари тузишли.

Дала тадқиқотлари даврида олинган тупроқ намуналари ва уларда бажарилган: тупроқларни механик таркиби, гумус, ялпи ва ҳаракатчан азот, фосфор, калий ҳамда сувда осон эрувчи тузлар миқдори, шўрланганлик даражаси, типлари, гипс, карбонатлар, ювилиш, зичлашганлик даражалари ва бошқа маълумотлар таҳлил қилиниб якуний ҳисобот таёрланди.

Андижон вилояти худудларидан танланган, турли геоморфологик районларда жойлашган мониторинг таянч массивларида 2020 йилда мониторинг дала тупроқ тадқиқотлари, юкоридаги 11 та калит майдонларда амалга оширилган. Ўрганилган массивларни сугориладиган тупроқлари, тоғ олди ва тоғ ости худудлари тупроқ қопламларида кечайтган барча жараёнлар тадқиқ этилган. Бунда ушбу калит массивларининг тупроқ қопламларини морфологик белгиларида гидроморф, автоморф режимда ривожланётган тупроқлардаги ўзгаришлар, тупроқлар профилида қолдирган излар ва уларни тавсифланиши, агрокимёвий, сув-физик хоссалари, экологик-мелиоратив шароитлари, сувда осон эрувчи тузларни кристалларни вужудга келиши ёки тўпланиши, гипс ва карбонатларни кесма профилида ювилиши, тўпланиши ва бошқа жараёнлар чукур ўрганилди.

КМ-IV. Оқбўйра дарёси ёйилмасининг – сугориладиган оч тусли бўз тупроқлари. Ушбу калит майдон Жалақудук тумани Кўштепа массивида жойлашган. Жойнинг рельефи катор–тўлқинсимон. Бу ўр-кирли тўлқинсимон тоғ ости тепаликлар Оқбўйра дарёсининг пролювиал–лёссимон ётқизиқларида ташкил топган. Тупроқлари оч тусли бўз тупроқлар бўлиб, унинг механик таркиби оғир ва ўрта қумоқли, сув ва хаво ўтказиши яхши ҳолатда бўлиб, тупроқлари кучсиз даражада шўрланган баъзан шўрланмаган.

СЭМ-I да жойлашган 1-кесма. Кўштепа массиви, денгиз сатҳидан 771 метр баландликда жойлашган. Сугориладиган оч тусли бўз, оғир қумоқли, ўртacha ювилган тупроқ. Олинган тупроқ генетик қатламлари кўйидагича:

0-36см. Бўз ранг, кам намланган, зичлашмаган, оғир қумоқли, майда кесаксимон тузилиши, ер ости ҳашорат(ёмғир чувалчанг)ларини излари ва инлари, ўсимлик илдизлари ва сомон колдиклари кўпроқ учрайди, кейинги қатламга ўтиши механик таркибга кўра аник.

36-57см. Бўз ранг, кам намланган, ўрта қумоқли, донадор тузилиши, кучсиз зичлашган, ер ости ҳашоратлари излари учрайди, илдизлар учрайди баъзан ярим чириган илдизлар кўринади, кейинги қатламга ўтиш рангига кўра аста секин.

57-82см. Оч бўз ранг, кам намланган, кумлоқли, чангсимон, кучсиз зичлашган, илдизлар кам учрайди, карбонат додлари ва туз кристаллари учрайди, кейинги қатламга ўтиш механик таркибига кўра сезиларли.

117-152см. Очранг, қуруқ, кумли, зичлашмаган, майда кесакчали-чангсимон тузилишда, карбонат додлари учрайди.

Ўрганилган сугориладиган оч тусли бўз тупроқларнинг механик таркибига кўра, СЭМ-1 да ҳайдов қатламлари асосан оғир қумоқли бўлиб, ЯСЭМлар жойлашган контурлар тупроқлари ўрта қумоқли механик таркибдан иборат эканлиги кузатилди. Ўрганилган барча кесмаларнинг кўйи кисмлари ўрта қумоқли механик таркибалиги дала ва кимёвий таҳлилларда кузатилди. Худуд сугориладиган оч тусли бўз тупроқлари асосан кучсиз шўрланган бўлиб, қуруқ қолдик миқдори хайдов қатламида ўртacha 0,185-0,210% ни ташкил этади. Шўрланиши типига кўра сульфатли типидаги тузлар аниқланди.

КМ-V. Андижон адирларининг шимолий-гарбий қияликларининг пролювиал ётқизиқлари сугориладиган бўз-ўтлоқи тупроқлари. Ушбу калит майдон Асака тумани Шарқ ҳақиқати массивида жойлашган. Ушбу калит майдонлар рельефи пролювиал тепаликлар бўлиб шимолий-гарбий томон қияликлар чўзилиб кетган. Ушбу калит майдон денгиз сатҳидан 472 метр атрофида бўлиб тупроқлари сугориладиган оч тусли бўз-ўтлоқи тупроқлардир. Тупроқлари маданийлашган, тупроқларда турли даражада тошлар учрайди. Улар тупроқ остида 0,5-1,0 ва баъзан ундан тупроқ чукурроқда учрайди.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

СЭМ-I да жойлашган 1-кесма (А.Исмонов, Н. Қаландаров). Шарқ ҳақиқати массивнинг, сугориладиган бўз-үтлоқли, ўрта ва енгил қумоқли тупрок. Қишлоқдан шарққа томон 200 м. адирлик шудгорланган дала. Олинган тупроқ генетик қатламлари қўйидагича:

0-31см. тўқ бўз ранг, кам намланган, кам зичлашган, ўрта қумоқли, кесаксимон-донадор тузилишили, ер ости ҳашорат(ёмғир чувалчанг)ларини излари ва инлари, ўсимлик илдизлари ва сомон қолдиқлари кўпроқ учрайди, кейинги қатламга ўтиши тузилишига кўра.

31-52см. тўқ бўз ранг, кам намланган, ўрта қумоқли, майда донсимон, кучсиз зичлашган, ер ости ҳашоратлари излари учрайди, илдизлар учрайди баъзан яrim чириган илдизлар кўринади, кейинги қатламга ўтиш янги яралмаларга кўра сезиларли.

52-70см. бўз ранг, кам намланган, ўрта қумоқли, чангсимон, ўртача зичлашган, ер ости ҳашоратлари излари учрайди, илдизлар, карбонатларнинг доғлари учрайди, кейинги қатламга ўтиш зичликни ва карбонат доғларини ортиши билан сезиларли.

70-103см. Обчўз ранг, кам намланган, ўрта қумоқли, кучли зичлашган, чангсимон тузилишили, илдизлар кам учрайди, карбонатларнинг доғлари учрайди, баъзан майда тошчалар аралашган, кейиги қатламга ўтиш зичлигига кўра.

103-150см. оч тусли бўз ранг, нам, чангсимон тузилишили, ўртача зичлашган, илдизлар кам учрайди, баъзан тош-шагални майда бўлаклари ва карбонатлар аралашган.

Ўрганилган сугориладиган типик бўз тупроқларнинг механик таркибига кўра, юқори хайдов ва хайдов ости қатламлари асосан ўрта қумоқли бўлиб, кесманинг қуий қисмларига томон оғирлашиб (70-103 см) бориши кузатилди. Худуд сугориладиган тупроқларида қуруқ қолдиқ микдори хайдов қатламида ўртача 0,310-0,380% ни ташкил этиб кучсиз даражада шўрланган. Шўрланиш типига кўра сульфатли типидаги тузлар аниқланди.

КМ-VI. Аллювиал-пролювиал ётқизиқларидан ташкил топган тоғ қия текислигининг Қорадарё водийсини кайир усти терассаларида тарқалган сугориладиган ўтлоқи-бўз тупроқлар. Калит майдон Пахтаобод тумани О.Курбонов номли массивда жойлашган. Аллювиал-пролювиал ётқизиқларидан ташкил топган Қорадарё водийси геоморфологик районида жойлашган. Ушбу тупроқлари баъзан тош аралашган, 1,21см дан шагаллар тўшалган, қумлокли айрим ҳолларда қумли тупроқлар учрайди.

СЭМ-I да жойлашган 1-кесма. А.Ж.Исмонов. 2020 й. О.Курбонов номли массив денгиз сатҳидан 532 метр баландликда жойлашган. Сугориладиган ўтлоқи-бўз тупроқлар, асосан қумоқли ва ўрта, оғир қумоқли, кучсиз даражада шўрланган тупроқ. Дала йўлидан шимолий-ғарбга томон 200 м. Буғдой экилган дала. Олинган тупроқ генетик қатламлари қўйидагича:

0-31 см. тўқ тусли бўз ранг, тупроқ юзаси нам, қумлокли, кам зичлашган, майда кесакли тузилишда, ўсимликларни майда илдизлари ва ер ости ҳашоратларни излари кўп, карбонатлар ювилган, майда тошчалар аралашган, кейинги қатламга ўтиш зичлигига ва механик таркибига кўра аниқ.

31-46 см. тўқ тусли бўз ранг, нам, енгил қумоқли, чангсимон, ўртача зичлашган, ўсимликларни илдизлари ва ер ости ҳашоратларининг излари учрайди, карбонатлар кам учрайди, майда туз кристаллари мавжуд, майда шагал аралашган, кейинги қатламга ўтиш намлигига кўра сезиларли.

46-69 см. оч бўз ранг, кам намланган, енгил қумоқли, чангсимон, ўртача зичлашган, илдизлар учрайди юқориги қатламларга нисбатан анча камайган, карбонатлар кам учрайди, майда туз кристаллари мавжуд, майда қумли шагал аралашган, кейинги қатламга ўтиш зичлигига рангига кўра аниқ.

69-120 см. Оч ранг, кам намланган, қумли, чангсимон, говакли, илдизлар жуда кам учрайди, карбонатлар учрайди, майда туз кристаллари бор, бироз тош-шагал аралашган, кейинги қатламга ўтиш механик таркибига кўра аниқ 121 см дан тош-шагаллар.

КМ-VII. Шаҳрихонсој ёйилмасининг чекка қисмларида тарқалган сугориладиган ўтлоқи саз тупроқлар.

Ушбу калит майдони Шаҳрихон тумани Шаҳрихон эъзози массивида жойлашган бўлиб, денгиз сатҳидан 392 метр баландликда жойлашган, умумий нишаблик шарқдан ғарбга томон кетади. Сугориладиган зоналарни умумий рельефи Марказий Фарғона қадимги текислиги томон чўзилиб кетган бўлиб, баъзан алоҳида пасткамликлардан иборат. Текис майдонли рельеф – кишлоклар ва йирик сув шаҳобчалари атрофида учрайди. Нотекис майдонлар, ўр-кирли дўнглар, тепаликлар камроқ учрайди ва умуман маданийлашиш жараёнинда худуд текисланган. Ушбу майдон тупроқлари ўтлоқи тупроқлар бўлиб механик таркиби ва шўрланиш даражаси ҳархилдир. Аллювиал ётқизиқли қатламлар баъзан 1,5-2 м ва ундан пастда учрайди ва унгача бўлган қатлам агоирригацон қатламлардан иборат.

СЭМ-I да жойлашган 1-кесма. А.Ж.Исмонов., Н.Н.Қаландаров. Шаҳрихон эъзози массиви денгиз сатҳидан 392 метр баландликда жойлашган. Сугориладиган ўтлоқи саз тупроқлар асосан оғир ва ўрта қумоқли механик таркиби эга. Қишлоқдан бир км. ғарбда, шудгорланган дала. Олинган тупроқ генетик қатламлари қўйидагича:

0-39см. тўқ бўз ранг, нам, оғир қумоқли, кам зичлашган, кесаксимон-донадор тузилишили, ер ости ҳашорат(ёмғир чувалчанг)ларини излари ва инлари, майда тошчаларкўплаб учрайди, ўсимлик илдизлари кўпроқ учрайди, кейинги қатламга ўтиш зичлигига кўра.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

39-64см. бўз ранг, ўртача намланган, оғир қумоқли, майда донсимон кесакли, ўртача зичлашган, ер ости ҳашоратлари излари учрайди, илдизлар учрайди баъзан ярим чириган илдизлар кўринади, кейинги қатламга ўтиш механик таркибига кўра сезиларли.

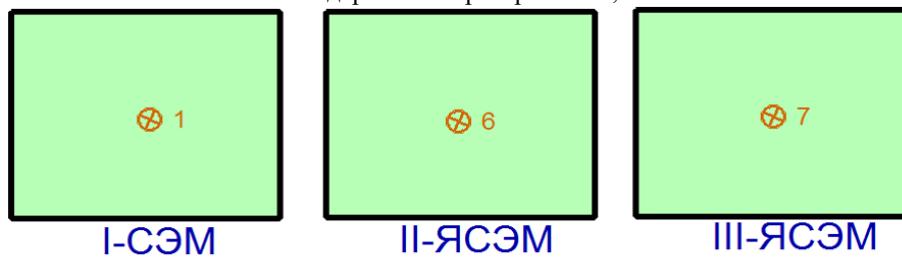
64-150см. Тўқ бўз ранг, ўртача нам, оғир қумоқли, кесакли-палахсали, ўртача зичлашган, илдизлар камайган, қатлам деярли бир хил бўлгани учун тупроқ намунаси иккига (64-100, 100-150 см) бўлиб олинди.

Ўрганилган сугориладиган ўтлоқи саз тупроқларнинг механик таркибига кўра асосан оғир қумоқли бўлиб, ЯСЭМ-2 дан олинган 7-кесма жойлашган контур тупроқлари ўрта қумоқли механик таркибдан иборатлиги кузатилди. Ҳудуд тупроқлари шўрланиш даражаси асосан кучсиз шўрланган бўлиб, 1-кесма юкори қатламлари баъзан шўрланмаганлиги кузатилди. Куруқ колдик миқдори ҳайдов қатламида ўртача 0,90-0,970% атрофида тебранади. Шўрланиш типига кўра сульфатли типидаги тузлар аниқланди.

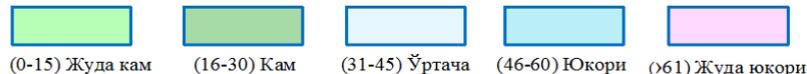
Ўрганилган яйлов тўқ тусли бўз тупроқларнинг устки қатламлари (0-30) алмашинувчи калий билан ўртача даражада таъминланга бўлса ушбу кўрсаткич пастки қатламлар томон 60-124 мг/кг гача камаяди (1 ва 2 расмлар).

Жалакудук туманидаги Кўштепа массивда тарқалган эскидан сугориладиган оч тусли бўз тупроқларнинг ҳайдов қатламларида гумус миқдори 1,201-1,266% оралиғида бўлса, ҳайдалма ости қатламларида гумус миқдори мос равища 0,974% ни ташкил этиб, она жинс қатлам томон бир текис камайгани кузатилди ва уни миқдори 0,292-0,324% атрофида аниқланди. Умумий азот миқдори ҳайдов ва ҳайдов ости қатламларида кам фарқ килиб мос равища 0,109-0,115% ва 0,087-0,098% ни ташкил этиб, пастки она жинсда 0,027-0,030% бўлган. Тупроқдаги карбонатлар миқдори ҳайдов қатламида 5,122% бўлиб, кесманинг 57-82 см да бироз кўпроқ йигилганлигини 6,177% ва пастки қатламларда камайиб келганлиги 4,752% кузатилди (иловага қаранг). Ушбу тупроқлар таркибидаги умумий фосфор миқдори асосан жуда кам бўлиб, ҳайдов қатламларида 0,11-0,15% ни ташкил этган. Пастки қатламларда эса 0,10-0,15% гача камайган. Умумий калийни миқдори тупроқларнинг генетик қатламларида 0,66-0,93% ни ташкил этди. Ҳайдов ости қатламларида калий 0,64-0,91% миқдорида қайд қилинди. Пастки она жинс қатламида эса 0,50-0,73 % гача тебранади. Ҳаракатчан фосфор билан ушбу хўжалик тупроқлари жуда кам даражада таъминланган ва генетик қатламлар бўйича 9,3мг/кг дан 12,0 мг/кг гача бўлган миқдорларда кузатилди. Алмашинувчи калий ҳам ушбу тупроқларнинг ҳайдов қатламида 160-182 мг/кг ни ташкил этиб, калий билан кам таъминланган гурухга мансуб (1-расм).

Андижон вилояти Жалакудук тумани Кўштепа массиви (КМ-4) эскидан сугориладиган оч тусли бўз тупроқларининг калит майдонларида СЭМ ва ЯСЭМ лар тупроқларини ҳаракатчан фосфор билан таъминланганлик даражаси картограммаси, М:1000 2020 й.

Таъминланганлик даражаси, мг/кг хисобида

1-расм. Жалакудук тумани Кўштепа массиви (КМ-4) сугориладиган оч тусли бўз тупроқларнинг калит майдонларида СЭМ ва ЯСЭМ лар тупроқларини ҳаракатчан фосфор билан таъминланганлик даражаси картограммаси

СЭМ-7. Эскидан сугориладиган ўтлоқи- саз. Оч тусли бўз тупроқлар. Шахриҳон тумани Шахриҳон эъзози массиви.

Ўрганилган тупроқларда ҳаракатчан шаклдаги мис миқдори кам бўлиб, ҳайдов ва ҳайдов ости қатламларида 0,38-0,39 мг/кг ни ташкил этган ва пастга қараб камайгани кузатилди 0,27 мг/кг. Ҳаракатчан шаклдаги рух тупроқни юкори қатламда ўртача бўлганлиги аниқланди ва 1,60 мг/кг ни ташкил этди. Пастки қатламларда уни миқдори камайгани кузатилди ва она жинс қатламида 1,04 мг/кг ни ташкил этади. Тупроқ профил ҳаракатчан марганец билан бойитилгани аниқланиб, уни миқдори “чегараланган” сонларда 2,0-2,4 баробар ошганлиги кузатилиб, тупроқ профили бўйича 220-228,8 мг/кг ни ташкил этди.

Олинган маълумотларга кўра сувда эрувчан бор асосан юкори ҳайдов ва ҳайдов ости қатламида тўплантган бўлиб ва мос равища 2,0 мг/кг ва 1,4 мг/кг ни ташкил этди. Тупроқ профилини ўрта қисмида сувда эрувчан бор миқдори ўртача 1,06 мг/кг. Пастки она жинс қатламида сувда эрувчан бор 0,30 мг/кг ни ташкил этди.

СЭМ-8. Эскидан сугориладиган ўтлоқи аллювиал тупроқлар. Қорадарёни 1-2 террасаси. Балиқчи тумани Бўстон массиви.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Хўжалик тупроқлари ҳаракатчан шаклдаги мис билан ўртача таъминланган гурухга киради. Ҳайдов ва хайдов ости қатламларида мис миқдори 0,68-0,89 мг/кг ни ташкил этиб, пастки қатламларида камайиши кузатилди 0,61 мг/кг дан 0,37 мг/кг гача. Ўрганилган массив тупроқлари ҳаракатчан рух билан кам таъминланган гурухга киради. Юқори, ҳайдов қатламдан она жинс қатламигача уни миқдори 1,20 мг/кг дан 0,70 мг/кг гача ўзгаргани кузатилди.

Ҳаракатчан шаклдаги марганец тупроқда кам бўлиб, тупроқ профилида 44,0 мг/кг дан 55,0 мг/кг гача аниқланди ва “чегараланган” сонлардан 2 баробар кам. Тупроқлар сувда эрувчан бор билан бойитилган бўлиб, уни миқдори юқори қатламларда 2,0-2,2 мг/кг бўлиб, пастга қараб 1,4 мг/кг гача камайганлиги кузатилди (“Чегараланган” сон -0,8-1,2 мг/кг).

СЭМ-9. Чўл зонаси, янгидан сугориладиган ўтлоқи тупроқ. Бўз тумани, Шодмонов номли масиви.

Массив тупроқларини юқори, Ҳайдов қатламида ҳаракатчан мис миқдори ўртача бўлиб, 0,77 мг/кг ни ташкил этади. Ҳайдов ости қатламида –она жинсгача мис миқдори 0,43 мг/кг дан 0,16 мг/кг гача камайгани кузатилди. Тупроқлар ҳаракатчан рух билан ҳам кам таъминланган бўлиб уни миқдори ҳайдов қатламидан -1,32 мг/кг она жинсгача аста секин камайиб боради. -1,0 мг/кг гача. Ҳаракатчан марганец ўрганилган тупроқлардан ҳайдов қатламида 112,2 мг/кг ни ташкил этди. Ҳайдов ости қатлами ва профилини ўрта қисмида бир оз кўпайиб 144,0-136,4 мг/кг ни ташкил этди ва сўнгти, пастки қатламларида 125,4 мг/кг атрофида кузатилди(2 жадвал).

СЭМ-10. Чўл зона, янгидан сугориладиган ўтлоқи тупроқлар, Улуғнор тумани, Шахрихон масиви.

Янгидан сугориладиган ўтлоқи тупроқлар ҳаракатчан мис билан ўртача таъминланган бўлиб, тупроқ профили бўйича пастга қараб 0,68 мг/кг дан 0,55 мг/кг гача камайиб борган (“Чегараланган” сон-0,4-0,8 мг/кг).

Ҳаракатчан рух миқдори массив тупроқларида ўртачадан кам бўлганилиги кузатилди ва уларни миқдори юқоридан пастга қараб 1,46 мг/кг дан 0,90 мг/кг гача камайгани аниқланди. Тупроқни юқори, ҳайдов қатлами ҳаракатчан марганец билан жуда кам таъминланган бўлиб, -38,5 мг/кг “чегараланган” сонлардан 2,0-2,5 баробар кам. Ҳайдов ости қатламидан она жинсгача ҳаракатчан марганец миқдори кўпайган, аммо ўртачадан бир оз кам бўлиб 69,3-82,5 мг/кг ни ташкил этди. Тупроқларни профили сувда эрувчан бор билан турлича таъминланган: уни ҳайдов қатламида бор миқдори кам бўлиб, 0,58 мг/кг ни ташкил этди. Ҳайдов ости қатламида бир оз кўпайиб-1,0 мг/кг атрофида аниқланди.

СЭМ-11. Марказий Фарғона чўл зонаси, янгидан сугориладиган ўтлоқи (саз). Улуғнор тумани Пахтаобод масиви.

Массив тупроқлари ҳаракатчан шаклдаги мис билан жуда кам таъминланганлиги кузатилди ва уни миқдори юқори қатламларда, ўрта қисмида 0,41-0,52 мг/кг ни ташкил этди ва пастга қараб кескин камайиб 0,16 мг/кг аниқланди.

Ушбу тупроқлар ҳаракатчан шаклдаги рух билан кам таъминланган гурухга киради: юқори қатламларда 1,40-1,52 мг/кг бўлса, пастга қараб 1,0-1,1 мг/кг атрофида аниқланди. Ҳаракатчан марганец жуда кам миқдорда аниқланиб, “чегараланган” сонлардан 2,0 баробар кам ва тупроқ профили бўйича 38,5 мг/кг дан 61,0 мг/кг гача тебранади. Тупроқ профили қатламларида сувда эрувчан бор билан ўртачадан паст даражада таъминланганлиги кузатилди ва уни миқдори профилни ўртасиага 0,7-0,8 мг/кг ни ташкил этса, энг пастки қисмида 0,4-0,5 мг/кг миқдорда аниқланди.

Хулоса:

- 1) Картография дарсларида “Фарғона водийсида мониторинг асосида тупроқ карталарини тузиш услубларини такомиллаштириш” мавзусини ёритишда карталарни маълумотлар базасини шакллантириш ва тўлдириб боришда бажариладиган ишлар тартиби асосланди.
- 2) Олинган натижаларга кўра СЭМ-5, СЭМ-11, СЭМ-6, СЭМ-10, СЭМ-3, СЭМ-2, СЭМ-1 тупроқлари ҳаракатчан мис билан ўртача таъминланганлиги аниқланди.
- 3) Ўрганилган тупроқлар ҳаракатчан рух билан асосан ўртача ва ўртачадан паст даражада таъминланган.
- 4) Тупроқлар ҳаракатчан шаклдаги марганец билан кам, ўртача ва юқори даражада таъминланганлиги аниқланди.
- 5) Сувда эрувчан бор билан тупроқлар ўратача ва юқори миқдорда таъминлаганлиги кузатилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Никадамбаева Х.Б. “Ўзбекистан табиий географияси” фанини ўқитишида компьютер технологияларидан фойдаланиш методикаси (олий таълим мисолида). - Т.: ЎзМУ, 2015. -288 бет.
2. Аринушкина Е.В. Руководство по химическому анализу почв. Изд. МГУ, Москва. 1970. - 490 с.
3. Исмонов А.Ж. Фарғона водийси тупроклари. Ўзбекистон биология журнали. Т. 2016. № 4. 67-74 б.
4. Исоков В.Ю., Мирзаев У.Б. //Марказий Фарғонада шаклланган арзиқли тупроқларнинг хоссалари ва уларнинг инсон омили таъсирида ўзгариши. Тошкент, 2009. 170-210 б.
5. Кўзиеев Р., А.Исмонов, Н.Абдурахмонов. Фарғона водийси сугориладиган тупроқларининг хоссалари, экологик-мелиоратив ҳолати ва маҳсулдорлиги. Тошкент. Наврўз нашрёти, 2017 й. 328 бет.
6. Сабитова Н.И., Рўзикулова О.Ш. Зарафшон дарё ҳавзаси воҳа геосистемаларининг мелиоратив ҳолатини баҳолаш (Ўзбекистон ҳудуди мисолида), ТИҚҲММИ, 2021, 108 бет.
7. Шокиров Ш., Мусаев И. Ерларни масофадан зондлаш //ўқув кўлланма. ТИМИ, 2015.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

8. Aslanov, I., Mukhtorov, U., Mahsudov, R., Makhmudova, U., Alimova, S., Djurayeva, L., & Ibragimov, O. (2021). Applying remote sensing techniques to monitor green areas in Tashkent Uzbekistan. E3S Web of Conferences, 258, 04012. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125804012>
9. Ismonov A.J, Abdurakhmonov N.Y, Kalandarov N.N, Tursunov Sh.T, Mamajanova O.X, Sobitov U.T. 2020 //Soil-meliorative state of irrigated soils of the intermountain basins of central Asia (On the example of the Fergana region of the Fergana valley). International Journal of Botany Studies. ISSN: 2455-541X; Received: 17-11-2020; Accepted: 26-11-2020; Published: 12-12-2020. Volume 5; Issue 6; 2020; Page No. 781-788. INDIA www.botanyjournals.com
10. A.Ismonov., U.Mamajanova., N.Kalandarov //Optimization of irrigated soils of Fergana valley by introducing innovative agro-technologies. Proceedings of the 111 Tashkent international innovation forum, 2017
11. TIIF-2017 From Innovative Ideas to Innovative Economy. Tashkent – 2017. Ilmiy texnika axboroti – press nashriyoti, 2017. p 224-231
12. Н.Каландаров, Ю.Абдурахманов., У.Собитов., А.Исмонов Засоленные орошаляемые гидроморфные почвы центральной Ферганы. // FAO.2022. Halt soil salinization, boost soil productivity –Global Symposium on Salt-Affected Soils, 20-22 October 2021. Proceedinds. pp. 60-61. Rome. https://doi.org/doi_number
13. А.Ж.Исмонов. Soils of vertical belts of the Fergana valley and their condition // ВЕСТНИК Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина. № 2 (43) 2017. г. Бишкек. стр.61-66. (ISSN 1694-6286).
14. Ш.Бобомуродов, Б.Бобоноров, А.Исмонов, Ш.Турсунов, З.Боходиров. Productivity and morphogenetic description of irrigated semi-automorph soils of light serozem soil zone //ACADEMICIA an International Multidisciplinary Research Journal. Vol.11, Issue 9, September 2021. Impact Factor: SJIF 2021=7.492; pp-654-659, ISSN:2247-7137. <https://saarj.com>

Муаллифлар:

Рўзиқулова Ойхумор Шермаматовна - Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти-Миллий тадқиқот университети, Геодезия ва геоинформатика кафедраси доценти, г.ф.н. E-mail:oyhumor.ruzikulova@gmail.com

Исмонов Абдуваҳоб Жўраевич - Тупроқшунослик ва агрокимё ИТИ, б.ф.н., катта илмий ходим. E-mail:abduvahob60@mail.ru

Миржалалов Дилмурад Тўлқин ўғли - Тошкент архитектура қурилиш институти, Архитектура факультети Интеръер ва ландшафт дизайн кафедраси катта ўқитувчisi. E-mail: nmirjalolov@mail.ru

УДК 372.879.6

DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR IMPROVING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS

БЎЛАЖАК ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНЛИКНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИЯТЛАРИ

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Қаюмов Шоҳруҳ

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳар, 4-мавзе
E-mail: shohruh-qayumov@gmail.com

Abstract. Developing the idea of technologization of the pedagogical process, this article focuses on the scientific and theoretical substantiation of the essence of the category of teaching technology within the didactic possibilities of improving the professional competence of future physical education teachers.

Keywords: teacher, pedagogical process, competence, professional competence of the teacher, didactic possibilities.

Аннотация. Педагогик жараённи технологиялашириш ғоясини илгари сурга ҳолда, мазкур мақолада бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларида касбий компетенликни такомиллаштиришнинг дидактик имкониятлари доирасида ўқитиши технологияси категориясининг моҳиятини илмий-назарий асослашга эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: педагог, педагогик жараён, компетент, ўқитувчининг касбий компетентлиги, дидактик имкониятлар.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Аннотация. Развивая идею технологизации педагогического процесса, в данной статье основное внимание уделяется научно-теоретическому обоснованию сущности категории технологии обучения в рамках дидактических возможностей повышения профессиональной компетентности будущих учителей физической культуры.

Ключевые слова: педагог, педагогический процесс, компетентность, профессиональная компетентность учителя, дидактические возможности.

Кириш. Дунёда ёшлар таълим-тарбияси, уларнинг муносиб касб эгаллашлари, таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилиш ва миллий кадрлар тайёрлашни замон талаби даражасига қўтариш масаласига аҳамият берилмоқда. Давлатнинг педагогик олий таълимга буюртмаси сифатида ижтимоий-иктисодий жараёнлар динамикаси, бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчининг фанга оид тайёргарлигининг психологик-педагогик, ва дидактик муаммолари, таълим жараёнига компетент ёндашув ва таълимни ахборотлаштиришнинг жисмоний тарбия фанини ўқитишдаги касбий-педагогик йўналганилигини амалда кўллашда устуворлик касб этади.

Тадқиқот обьекти ва қўлланилган методлар

Жаҳонда замон талабларига мос касбий компетентликка эга бўлган педагогик кадрлар тайёрлаш, бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштиришга оид моделларни ишлаб чиқиши, касбий тизим ва электрон таълим ресурсларини яратиш бўйича кенг кўламли ишлар олиб борилмоқда. Шунингдек «Таълим сифатини баҳолаш жараёни ва воситаларини такомиллаштириш, эришилган натижаларни аниқлаш имконини берувчи механизмларни амалиётга жорий этиш»га зарурият борлиги сезилмоқда [1]. Тадқиқот мавзусини ёритишида назарий тадқиқот усуллари, адабиётлар таҳлили, кузатиш, ўлчаш, қиёслаш, умумлаштириш методларидан фойдаланилган.

Олингандан натижалар ва уларнинг таҳлили

Педагогик жараённи технологиялаштириш гояси тарафдори бўлганимиз ҳолда, мазкур тадқиқот вазифаларини ҳал этиш доирасида ўқитиш технологияси категориясининг моҳиятини асослашни муҳим деб ҳисоблаймиз.

М.Ахмеджанов ўқитиш технологияси – тарбияда дидактик тизимнинг таркибий жараёнли қисми деб кўрсатади [2].

Олий мактабда ўқитиш жараёнини ташкил этилишининг тадқиқотчилари Э.Фозиев, ушбу таърифни кўллашни таклиф этганлар: «Ўқитиш технологияси – бу ўқитиш жараённида тарбияни шакллантириш учун зарурий дидактик шакллар, методлар, услублар ва шароитларнинг маҳсус тартибланишини ўз ичига оладиган психологик-педагогик жараёнларнинг тизимли комплексидир» [8].

Қўриниб турибдики, муаллифлар педагогик жараённи тизимли тасвирлашга интиладилар. Кўпчилик тадқиқотчилар ўқитиш технологияси ўкув жараёнини кафолатланган натижага эришишга (дидактик мақсадларга эришишга) йўналтирилган маълум тартибда тузиш ва амалга ошириш билан боғланган деган фикрга келишади.

Бунда Э.Фозиев қайд этганларидек, ўқитишнинг кафолатланган дидактик мақсадларига эришиш тегишилди воситаларга кўлланилганда мумкин. Ўқитиш воситаларининг юкори унумдорлиги ва улардан фойдаланиш хусусиятлари мутлақо ўзгача ўқитиш технологиясини амалга оширишнинг энг муҳим характеристикаларидан бири бўлади.

Хозирги замон илмий адабиётининг таҳлили кўрсатадики, кўплаб муаллифлар [5], [6], [7], [8] булар жумласига тизимилиқ, илмийлик, интеграцияланувчанлик, самарадорлик, ахборотлилик, ўқитиш сифати ва мотивациясининг янгилигини, алгоритмиклигини, ахборотдорлигини, кўпайтириш ва янги шароитларга ўтказишни киритади. Бу конунлар ва конуниятлар қанчалик тўлиқ очилган ва амалга оширилган бўлса, талаб қилинган натижани ҳосил қилиш кафолати шунчалик юқоридир. Шундай қилиб, ўқитиш технологиясининг барча етакчи белгилари конунга мувофиқлик мезонларига жавоб бериши керак.

Бу билан бир қаторда энг муҳим белгилар жумласига диагностик мақсадни ҳосил қилиш, натижавийлик, тежамкорлик, алгоритмланувчанлик, лойиҳаланиш, тизимли бутунлик, бошқарувчанлик, коррекцияланиси ва визуализацияни киритиш мумкин. Бу белгилар А.Н.Маркова [5], Х.А.Мелиев [6], Н.Муслимов [7] лар асарларида энг тўлиқ очиб берилган. Бу санаб ўтилган белгилар тадқиқот доирасида – «касбий таълим технологиялари» ўкув фанининг ўқитиш технологияси лойиҳасини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараённида педагогик лаёқатни тарбиялашда йўналиш бўлади.

Юқорида айтилган фикрларни якунлаб айтиш мумкинки, ўқитишни технологиялаштириш соҳасида таҳлил этилиши лозим бўлган материал хажми борган сари ошиб бормоқда, тарбия майдони эса тораймоқда. Олимлар борган сари кўпроқ, шунга якин нуктаи назарда таълим ва тарбия бирлигини мустахкамлаш, кучайтириш зарурияти ҳақида мулоҳаза билдиromoқда. Шу сабабли мазкур тадқиқотимизда аниқланган масалаларни счиш мақсадида, В.П. Беспалъко таклиф этган ёндашувга таянган ҳолда қўйидагига асосланамиз: **ўқитиш технологияси** – бу конунга мувофиқ педагогик фаолият бўлиб, дидактик жараённинг илмий асосланган лойиҳасини амалга оширади ва анъанавий ўқитиш моделларига қараганда натижанинг юкори даражада самарадорлиги, ишончлилиги ва кафолатланганлигига эга [3].

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* *Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 **

Бу асос бўладиган таъриф, ўқитиш технологияси жараён ва натижага ҳолатларида бўладиган қийматларида модификацияланishi мумкин.

Жараён нуқтаи назаридан ўқитиш технологияси биргаликда бир бутун (яхлит) дидактик тизимни ташкил этадиган педагогик жарёнлар, операциялар ва услублар кетма-кетлиги бўлиб, унинг педагогик фаолиятда амалга оширилиши ўқитишнинг кафолатланган мақсадларига олиб келади, яъни таълим жараёнининг ўзгарадиган шароитларида башоратланаётган ўқитиш натижасига эришилишини таъминлайди ва ўқувчи шахсининг» яхлит ривожланишига ёрдам беради.

Бу ҳолда педагогинг ўзаро боғланган ҳаракатлари тизими дидактик вазифаларни ҳал этишга ва амалиётда олдиндан лойихалаштирилган педагогик жараённи режа асосида, изчил амалга оширишга йўналтирилган бўлади.

Ўқитиш технологияси (натижага сифатида) дидактик жараённинг илмий лойихаси (тавсифи, модели)дан иборат бўлиб, унинг қайта тикланиши педагогик амалларнинг муваффақиятли бўлишини таъминлайди.

ОТМда ўқитиш жараёни, Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлашга йўналтирилганлигини ҳисобга олинса, педагогнинг технологик даражадаги фаолиятининг мезонлари (*критерийлари*) сифатида қўйидагиларни кўрсатиш мухимdir:

- аник ва диагностик берилган мақсаднинг мавжудлиги, яъни тушунчалар, операциялар, талабалар фаолиятининг кутилаётган ўқитиш натижалари, бу мақсадга эришиш диагностикаси усуллари каби коррект ўлчаниши;

- мавзуни (материал, касбий вазифалар набори ва х.к.) ўзлаштиришнинг етарлича қатъий кетма-кетлиги, мантиқи, маълум босқичларининг мавжудлиги;

- ўрганилаётган мазмунни билиш ва амалий масалалар кўринишида, асоси ва уларни ечиш усулларини тасвирлаш;

- ўқув жараёни иштирокчиларининг (ўқитувчи ва талабаларнинг, талабаларнинг бир-бири билан) ўзаро ишлаши усулларини кўрсатиш;

- ўқув жараёнининг натижавийлиги нуқтаи назаридан ўқитувчининг энг оптимал ўқитиш воситаларидан фойдаланиши;

- ўқитувчи ва талабаларнинг шахсий вазифаларни амалга оширишларига асосланган фаолиятнинг мотивацияли асосланиши (эркин танлов, касбийлик, мусобақалашиш, ҳаётий ва касбий маъно);

- ўқитувчининг қоидавий (алгоритмик) ва ижодий фаолияти чегараларини белгилаш, ягона қоидалардан руҳсат этиладиган четга чиқишлиарининг кўрсатилиши.

Бу санаб ўтилган критерийлар талабалар касбий лаёқатлилигининг шаклланганлик баҳолари критерийларини ишлаб чиқишида асос бўлади.

Юқорида айтилган фикрларни умумлаштириб, Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини ўқитишда технологик ёндашувнинг можиятини асослаймиз, у қўйидагилардан иборат:

- ўқув жараёнини дастлабки лойихалаш ва кейин бу лойихани педагогик амалиётда қайта тиклаш имконияти;

- қўйилган дидактик мақсадларга эришилганлик сифатини объектив назорат қилиш имкониятини кўзда тутувчи маҳсус мақсад тузиш;

- ўқитиш технологиясининг структуравий ва мазмуний яхлитлиги, яъни унинг компонентларидан бирига, бошқаларига тегмасдан туриб ўзгартиришлар киритилишига ўйл қўйиб бўлмаслиги;

- ўқитиш технологияси барча элементларининг тўла аниқланган ва қонуниятли боғланишлари билан тақозо этиладиган оптимал методлар, шакллар ва воситаларнинг танланиши;

- ўқитиш жараёни ўз вақтида ва самарали коррекциялаш имконини берадиган тескари алоқанинг мавжудлиги.

Шундай қилиб, касбий-йўналтирилган ўқитиш технологияси доирасида назарий билимларни ўзлаштириш жараёни, мутахассисининг касбий компетентлики ва шахсий сифатларини тарбиялаш талабаларнинг ўқув фани лойихасини яратишлари ва амалга оширишлари шароитларида рўёбга чиқиши мумкин. У касбий компетенликни эгаллаш мақсадларига эришиш воситаси бўлади. Талаба таълимий-касбий дастурнинг барча бўлимлари фаолиятининг билимлари ва усулларини касбий вазифаларни ҳал этиш воситасига айлантириш технологиясига эга бўлади.

Технологик ёндашув таълим сифатини ошириш, унинг мазмунини такомиллаштириш ва бунинг натижаси сифатида ОТМ битирувчиларининг касбий лаёқатлилигини оширишнинг шарти бўлиб қолади.

Исталган йўналиш мутахассиси касбий лаёқатлилигининг умумлашган критерийси сифатида унинг амалий фаолияти натижалари қаралиши мумкинлигига асосланиб, бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларида бу феномен критерийлари, кўрсаткичлари ва даражаларини асослашини педагогик меҳнатнинг субъектив ва субъектив ҳарактеристикаларни тизими орқали амалга ошириш мумкин.

Мазкур ҳолда объектив ҳарактеристикалар педагогик фаолиятнинг мақсадлари ва вазифалари, унинг структураси, ўқитувчи ҳал қиладиган муаммолар доираси ва унинг ўз вазифаларини керакли натижага эришиш мақсадида бажаришдан иборат бўлади.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Илмий манбаларнинг таҳлили қўйидагича хуносага келиш имконини берди: жисмоний тарбия ўқитувчиси ўз фаолиятида мактаб ўқитувчилари ривожланишининг ёш, индивидуал ва психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда аниқ ўқитиш, ривожлантирувчи ва тарбия мақсадларини аниқлайди, ўкув машғулотлари учун материал танлайди, талабаларни касбий тайёрлашнинг самарали воситалари, шакллари ва усусларини танлашни амалга оширади, қўйилган мақсадларга эришилиши учун зарурий психолого-педагогик ва моддий-техник шароитлар яратади, ўкув жараёнининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у ўкув жараёни самарадорлигини ошириш учун имконияти борича оптимал дидактик шароитлар яратишга интилади. Шу сабабли дидактик аспектда ўкув жараёни – бу ўқувчиларнинг фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадларида ўқитувчи томонидан ташкил этиладиган жараён бўлиб, турли ўқув-касбий вазифаларни ҳал этишга қаратилган ва бунинг натижасида ўқувчилар билим, ўкув ва малакаларни эгаллайдилар ва ўз шахсий хислатларини ривожлантирадилар.

Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчининг ОТМда тайёргарлик босқичидаги касбий компоненти таълим стандартида кўрсатилган [6].

Педагогик меҳнатнинг субъектив томони ўқитувчининг касбий вазифаларни бажариши учун зарур бўладиган фаолиятли-ролли характеристикалари ва субъектив-фаолият сифатларида ўз ифодасини топади. Бу, энг аввало, қўйидагилардан иборат:

– касбий билимлар – педагог меҳнатининг ҳамма томонлари ҳақидаги объектив зарурӣ ва амалиёт томондан талаб этиладиган умумий ва касбий компонентларнинг қўшилишидан ҳосил бўладиган маълумотлардир. Улар педагогик меҳнат натижаларига эришишнинг танланган модели, алгоритми ва технологиясини амалга ошириш билан касбий ўкув, малакалар, ўзига хос психологик сифатлар, касбий позицияларни тарбиялаш учун асос бўлади;

– касбий ўкув ва малакалар – педагогнинг таълимий жараёнда ўз мажбуриятлари ва вазифаларини амалга ошириш учун кўллайдиган ишлари ва услублари. Улар педагогик меҳнат технологияси яхлит тизимининг ва бошлангич элементлари бўлади;

– ўзига хос педагогик хусусиятлар (сифатлар) ўқитувчи психикасининг барча компонентлари – жараёнлар, хоссалар, тузилмалар, ҳолатлар шаклланганлигини ифодалайди;

– педагогнинг касбий позицияси – бу унинг турғун установка ва йўналиши; ички ва атрофдаги тажрибанинг, реаллик ва истиқболнинг муносабатлари, баҳолари, шунингдек, касбий фаолиятда амалга ошириладиган (амалга оширилмайдиган, қисман амалга ошириладиган) хусусий интилишларидир. Улар ўз ичига умунижтимоий ва касбий аспектларни олади.

Педагог меҳнатининг бу кўрсатиб ўтилган характеристикалари бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиси касбига оид давлат стандартлари кўядиган талаб билан тўлдирилади.

Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчинини тайёрлаш учун амалга ошириладиган амалиёт, ўкув дастурлари, биринчи навбатда, талабаларда касбий мухим касбий компетентлик, малакалар ва шахсий сифатларни тарбиялашга эмас, балки уларни психологик-педагогик билимлар мажмуи билан қуроллантиришга йўналтирилган. Пировард натижада педагогика коллажлари назарий тайёргарликнинг етарлича (яхши) даражасига эга бўлган, бироқ олинган билимларни амалиётда қўллашда анча қийинчиларга дуч келадиган мутахассисларга эга бўладилар.

Касбий компетенлик критерийлари ва кўрсаткичларини аниқлаш муаммоси бир қатор олимлар ишларида кўтарилиди.

Муаллиф касбий компетенлик даражаларини, шунингдек, уларнинг асосида ётадиган критерийлар ва кўрсаткичларни ажратиш ва тавсифлашга турлича ёндашадилар.

Масалан, Н.В.Кузьмина тадқиқида педагогик фаолият маҳсулдорлигини баҳолаш учун педагогнинг профессионализми даражалари ажратилган бўлиб, уларнинг асосида ўқитувчининг қўйидаги касбий компетентлиги ва маҳсус қобилиятларининг шаклланганлиги ётади [4]:

I (минимал) – репродуктив: педагог ўзи биладиган нарсани бошқаларга айтиб беришни билади;

II (паст) – адаптив: педагог ўз хабарини аудитория хусусиятларига мослашни билади;

III (ўртача) – локал-моделлаштириш: педагог ўқувчиларни курснинг айрим бўлимлари бўйича билимлар, малакалар ва касбий компетентликга ўргатиш стратегияларини эгаллаган;

IV (юқори) – тизимли-моделлаштирувчи: педагог умуман фан бўйича изланаётган билим, ўкув ва малакаларни ўрганишни тарбиялаш стратегияларини эгаллаган.

V (олий) – тизимли-моделлаштирувчи фаолият ва ўқувчиларнинг ўзини тутиши: ўқитувчи ўз фанини ўқувчи шахсиятини шакллантириш воситасига айлантириш стратегияларини эгаллаган.

Педагог профессионализмини тадқиқ этишнинг бошлангич бирлиги сифатида муаллифнинг педагогик амалиёт жараёнини танлаши тасодифий эмас, чунки улар касбий фаолият сифатини аниқлангани ҳолда, фаолият субъекти сифатида педагогик шахсият сифатини ҳам аниқлайди. Шу билан бирга Н.В.Кузьмина томонидан тақдим этилган педагогик фаолиятнинг сифат характеристикаси ОТМнинг таълим жараёнида кўллаш учун мураккабдир, чунки уни қўшимча тарзда миқдорий баҳоларга ёйиш талаб этилади.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Хулоса. Шундай қилиб, тажриба-экспериментал йўл билан аниқланган психолого-педагогик шароитлар ўзаро узвий боғланган. ОТМнинг таълим амалиётида уларга риоя қилиниши бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчисининг мазмуни бўлажак касбий фаолиятнинг мақсадлари, вазифалари, характеристи билан аниқланадиган ва у ОТМ битириувчисининг мазкур фаолиятини моддий, ижтимоий ва шахсий аҳамиятли маҳсулот-ўкув фанини ўқитиш технологияси лойиҳасида ўз ифодасини топадиган назарий, амалий ва мотивацияли тайёрлиги бирлигидан иборат бўлган, уни амалиётда қўлланиши эса ОТМ мутахассисларини тайёрлаш вазифаларини мақсадга йўналган ҳолда амалга оширилишини таъминлайдиган касбий лаёқатлилигининг шаклланишига ёрдам беради.

Замонавий таълимдаги янги шакллардан бири кластерли таълим бўлиб, унинг асосида янги билим ва кўнікмаларни эгаллаш мумкин. Кластерли таълим ўзига хосликка эга. Юкоридагилар кластерли таълимнинг ажралмас кисми сифатида таълим самарадорлигини белгилаб беради.

Таълим кластери муҳитида бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнида куйидагиларга пухта тайёргарлик кўришини талаб этади: дастурий таъминот, режа, дастурларни бошқариш учун ўкув кўлланмалари, кўрсатмаларни индивидуаллаштириш, ўқитувчиларнинг маҳсус тайёргарлиги. Янги таълим стратегияси ва технологияларининг жамиятдаги ўрни ва ролидан хабардорлик талабалар учун ўқитиш даврининг қисқаришига, таълим мазмунининг ўзгаришига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Incheon declaration/ Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). - 48 p.
2. Ахмеджанов М.М. Диагностика подготовленности педагога к профессиональной деятельности: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Т.: 1994. – 23 с.
3. Бесспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М. 1995. – 144 с.
4. Кузьмина Н.В.Акмеология полистнической компетентности: диагностика и развитие: Центр стратегических исследований, 2012. – 267 с.
5. Маркова А.Н. Психология труда учителя. –М.: Просвещение. 1993.-190 с.
6. Мелиев Х.А. Средства и методы совершенствования физической подготовленности детей дошкольного и младшего школьного возраста на основе повышения их двигательной активности. Автореф. дисс... канд. пед. наук. М.: 1984. -23 с.
7. Муслимов Н.А. «Тингловчиларнинг касбий-педагоик компетенцияларини ривожлантириш муаммолари». // Халқаро илмий-анжуман материаллари., - Т. 2016. - 10-12 б.
8. Фозиев Э. Ўқитувчининг этнопсихологик хусусиятлари. //Халқ таълими. 1999. № 1. 85-96 б.

Муаллиф:

Қаюмов Шоҳруҳ - ГулДУ докторанти.

УДК 372.8

THE STATE OF DIAGNOSTICS OF THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛARНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРГАРЛИГИ ДИАГНОСТИКАСИ ҲОЛАТИ
СОСТОЯНИЕ ДИАГНОСТИКИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Фахриддинов Ёқубжон Абубакир ўғли

Гулистон давлат педагогика институти, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 4-мавзе.

E-mail: magguldu2013@mail.ru

Abstract. This article is devoted to the issues of upbringing and education of students of higher educational institutions in all aspects of strengthening and maintaining their health, increasing the level of readiness for professional activity. When performing this task, it is necessary to diagnose the system of professional training of future specialists for the study of scientific, theoretical, practical aspects. The need to diagnose the training of future specialists for professional activity in the higher education system covers the process, methods, directions and scientific and theoretical foundations for diagnosing the fulfillment of the requirement to prepare an independent thinker striving for success and capable of independent individual development, laid down by society in the higher education system. the educational and managerial process that responds to the needs of students is also based on the need to develop personal and professional qualities of future specialists in the higher education system, the formation of professional knowledge and skills sufficient to conduct work at the required level of students, taking into account the changing needs of the labor market, the individual, the state and society.

Keywords: higher education, specialist, student, diagnostics, method. technique, task, goal, teacher, qualities, properties, level, criterion, measurement, professional formation, personal improvement, pedagogical activity, result.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Аннотация. Данная статья посвящается вопросам воспитания и образования студентов высших учебных заведений во всех аспектах укрепления и поддержания их здоровья, повышения уровня готовности к профессиональной деятельности. При выполнении этой задачи требуется диагностика системы подготовки профессиональной подготовки будущих специалистов для исследования научно-теоретических, практических аспектов. Необходимость диагностики подготовки будущих специалистов к профессиональной деятельности в системе высшего образования охватывает процесс, методы, направления и научно-теоретические основы диагностики выполнения требования о подготовке независимого мыслящего, стремящегося к успеху и способного к независимому индивидуальному развитию, заложенного обществом в системе высшего образования. образовательный и управленический процесс, реагирующий на потребности студентов. Это также основано на необходимости развития личностно-профессиональных качеств у будущих специалистов в системе высшего образования, формирования профессиональных знаний и навыков, достаточных для ведения трудовой деятельности на требуемом уровне студентов, с учетом меняющихся потребностей рынка труда, личности, государства и общества.

Ключевые слова: высшее образование, специалист, студент, диагностика, метод. метод, задача, цель, учитель, ученик, признаки, качества, уровень, критерий, мера, профессиональное становление, личностное развитие, педагогическая деятельность, результат.

Кириш. Ҳозирги даврда таълим-тарбия жараёнини диагностика қилиш лойихаларини амалга ошириш устувор вазифалардан бири бўлиб, касбий билимларни шакллантириш, касб фаолиятига тайёргарликни такомиллаштириш муаммоларини кенгроқ ўрганиш, касбий фаолиятга тайёрлашда талабанинг имкониятларини ривожлантириш мақсадлари, ўқув мазмунини танлаш ва тузишга ижодий ёндашувни талаб этади. Ушбу вазифани мутахассисларнинг касбий фаолиятга тайёргарлиги диагностикаси механизмларини такомиллаштириш асосида талабаларни касбий шаклланиш фаолиятини ривожлантириш орқали бажариш мумкин.

Тадқиқот обьекти ва қўлланилган методлар

Тадқиқотнинг обьекти сифатида битирудви босқич талабалар олинган. Тадқиқот мавзусини ёритища назарий тадқиқот усуллари, илмий билиш, адабиётлар тахлили, кузатиш, ўлчаш, қиёслаш, формаллаштириш, умумлаштириш методларидан фойдаланилган.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Касбий мотивация - инсон эҳтиёжларининг ортиши, унинг фаолияти мураккаблашиши ва илмий-техник тараққиёт туфайли имкониятлар ва мотивларнинг кенгайиши, таълим жараёнинда касбни эгаллаш мотивациясини шакллантириш;

Касбий компетентликни шакллантириш - касб-хунарни эгаллаш билан боғлиқ бўлган эҳтиёжини ривожлантирувчи, унга нисбатан маъсуллиятли ҳамда ижодий ёндашувни, меҳнат мотивациясини тарбияловчи ҳамда мутахассисликка қаратилган йўналиш касб этиувчи жараёнлар алоҳида таркибий қисмларининг ўзаро интеграциясида касбий шаклланишга эришиш лозим;

Касбий креатив қобилиятни шакллантириш - талабани касбий тайёргарлиги, махсус назарий билим, амалий кўнинма ва малакалар, шунингдек, маънавий-ахлоқий касбий сифатларни ўзлаштириш асосида шахснинг муайян касбий фаолиятни мустақил ўз билим ва заковатига ишонган ҳолда муваффақиятли олиб боришга, ижодий касбий фикрлашга нисбатан физиологик, психологик ва жисмоний тайёргарликни шакллантириш [1].

Олий таълим тизими талабаларининг касбий йўналганлик даражаси касбий тайёргарлиги 2017-2018 ўқув йилидаги битирудчиларнинг (Педагогик йўналишлар мисолида) ихтисослиги бўйича касбга тайёргарлик даражаси илмий-педагогик, назарий ва тажрибавий тадқиқотлар аналитик таҳлил натижалари танлаб олинган кесимда ўрганилди.

Олий таълим тизими битирудчиларининг ўз ихтисослиги бўйича касбий тайёргарлик даражаси таҳлили жараёнинда кўйидагича эканлиги аниқланди:

1. Талаб даражасида – 31,95 %;
2. Ўртача даражада – 35,95 %;
3. Кўйи даражада – 32,1 %.

Тажриба синов ишининг дастлабки босқичида аниқланган, тажриба-синов ишига жалб қилинган 726 нафар Олий таълим тизими талабаларининг 232 нафари талаб даражасида, 261 нафари ўртача даражада, 233 нафари эса кўйи даражада эканлиги касбий тайёргарлик даражасини ошириш зарурлигидан далолат беради.

Олий таълим тизими талабаларининг ўқиётган ихтисослиги бўйича касбга тайёргарлик даражасининг ҳолати, битирудчиларнинг ўз мутахассислиги бўйича ишга жойлашганлик кўрсаткичлари таҳлил қилинди.

Ушбу ҳолатдан келиб чиқсан ҳолда, касбга йўналганлик ҳолатлари, мазкур ОТМ иш берувчи ташкилотлари томонидан кўйилган малака талаблари, касб даражалари бўйича кўрсаткичларни ошириш, талабаларининг самарали касбий шаклланиши, касбий фаолият ва ишлаб чиқаришга нисбатан ижодий муносабати ҳамда онгли ёндашувини қарор топтириш, уларнинг ҳар томонлама баркамол шахс бўлиб вояга етишувларини таъминлашга хисса қўшиш мумкин.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* *Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 **

Бугунги кунда, таълим жараёнини ташкил этишнинг замонавий шаклларини жорий этиш ва унинг мазмунини доимий равишда янгилаб бориш, олий таълимда мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш, педагогик жараённи янги педагогик шакллар ва усуллар асосида ташкил этиш, инновацион гоялар, инновацион технологияларни кўллаш, касбий тайёргарлик жараёнини такомиллаштириш муҳим ва долзарбdir.

Шунинг учун касбий билимларни ошириш, олий таълим тизими битирувчиларини касбий тайёргарлик даражасини оширишни инновацион, тизимли ёндашув орқали диагностика қилиш механизмларини такомиллаштиришнинг методологик, дидактик ҳамда методик функцияларини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш;

битирувчилар банддигини таъминлаш, касбий билимларни шакллантириш орқали ташкиллаштириш мақсадида ўқув-услубий мажмуалар яратиш (4+2 дастури асосида) уларни таълим жараёнига татбиқ этиш; касбий-тайёргарлик даражасини аниқлаш технологиясини ишлаб чиқиши ва жорий этиш;

ишлаб чиқилган методлардан фойдаланиб синов-тажрибалар ўtkазиш ва талабаларни касбий тайёргарлигини диагностика қилиш механизмларини такомиллаштириш асосида касбий фаолиятга тайёрлашни ташкиллаштириш методикасини ишлаб чиқиши ва таълим жараёнига жорий этиш мақсадга мувофик.

Олий таълим тизими талабасининг мутахассис сифатида касбий камол топиши, ривожланиши ўз моҳиятига кўра жараён тарзида намоён бўлади. Касбий етуклик инсон онтогенезининг муҳим даврларида касбий камол топиши, ривожланиш фояларининг қарор топиши (14-17 ёш)дан бошланиб, касбий фаолиятнинг якунланиши (55-60 ёш)гача бўлган жараёнда кечади. Ижодкор шахснинг шаклланиши ва ривожланиши унинг ички ва ташки олами ўзгаришининг ўзаро мос келиши, ижтимоий-иктисодий шарт-шароитлар ҳамда инсон онтогенези – туғилишидан бошлаб то умрининг охирига қадар узлуксизлик, ворисийликни такозо этадиган фаолият мазмунига боғлик.

Шахс интеллектида касбий тайёргарлик муҳим ўрин эгаллайди. Олий таълим тизими талабаси хаётда ўз ўрнини топиши, ўзи хоҳлаган касб-хунарни эгаллаши ҳозирги глобаллашув даврида асосий аҳамият касб этади. Бўлажак мутахассисларнинг касбий фаолиятга тайёргарлиги диагностикаси талабанинг янги кирраларини, имкониятларини очиб беради [2].

Талабаларда ижтимоий ва касбий зарур фазилатларни шакллантиришнинг аҳамияти каттадир (маънавий-маърифий тайёргарлиги). Халқимизда азал-азалдан инсонда яхши ахлоқни шакллантиришга катта эътибор қаратлилиб, ахлоқли кишилар ҳамиша улуғланиб келинган. Шахсда ижтимоий-касбий фазилатларни шакллантириш ижтимоий фаолият жараёнида содир бўлиб, бунда шахснинг ўзгариши - шаклланиш ва ривожланиши жадал суръатлар билан боради, тарбиявий жараён субъектининг фаол таъсирини тарбиявий таъсир обьекти ўзида жамлаштиришга интилади. Шу сабабли таълим муассасаларида ўқувчи-ёшлар билан ўюштириладиган тарбиявий тадбирларни режалаштириш ва ташкил қилишга мажмуавий ёндашиш, ўқувчи-талаба шахсини ривожланишига қаратилган таълим ва тарбия технологияларидан самарали фойдаланиш замон талаби бўлиб келмоқда.

Мутахассисларни мувафақияти кўпроқ касбий сифат ва фазилатларни шаклланганлигига боғлик бўлиб, бу фазилатларнинг ривожланиш жараёнини ўзига хос бир усуллар ёрдамида “ўлчаб” бориш педагогикада муҳим аҳамият касб этади. Таълим-тарбия жараёнини тизимли амалга ошириш учун талабада содир бўладиган барча ўзгаришлари педагог томонидан диагностика қилиб борилиши ундаги маънавий-ахлоқий фазилатларларнинг шаклланиш ва ривожланиши жараёнига мақсадли педагогик таъсир қилиш орқали режалаштирилган натижаларга кафолатли эришишни таъминлайди [3].

Талабада касбий тайёргарлиги айниқса касбий-маънавий-ахлоқий хислатларни тарбияланганлик даражасини аниқлаш ниҳоятда мураккаб муаммо бўлиб, педагогика фанида ҳанузгача ўзининг тўлиқ ечимини топмаган. Талабаларни касбий тарбияланганлигини “ўлчаш” мақсадида мезонларни аниқлашга педагогика фани кўпроқ эътибор бермоқда. Ҳозирги кунда таълабанинг тарбияланганлик даражасини ўрганиш, олинган натижаларни аниқлаш ҳамда таҳлил қилишга қаратилган изланишлар аниқ натижалар олишга ҳамда бу муаммо юзасидан узил-кесил ҳулоса чиқаришга тўлиқ имкон бермаяпти.

Тадқиқотга оид изланишларимиз бўлажак ўқитувчilarни маънавий-маърифий фаолиятга тайёрлашни такомиллаштириш давр талаби эканлигини кўрсатди. Шунга мувофик, таъкидовчи экспериментга оид ишлар 2015-2021 йилларда Гулистан давлат университети, Бухоро давлат университети, Фарғона давлат университетида олиб борилди ва қиёслаш режасига мувофик тажрибалар ўрганилди.

Тадқиқотга оид кузатув ишлари ҳамда кўп йиллик педагогик тажрибаларимиз касбий тайёргарлик маълум тизимга мувофик аниқ мақсадга йўналтирилган режа – дастур талабига кўра амалга ошишини кўрсатди. Шу нуқтаи назардан бўлғуси ўқитувчини касбий фаолиятини такомиллаштириш ҳам маълум педагогик тизимнинг маҳсули бўлиб, у ҳозирги даврда бўлажак ўқитувчilarни касбий фаолиятининг мақсади, мазмuni, принциплари, қонуниятлари, уни амалга оширувчи метод, усул ва воситалар мажмуui сифатида инновацион технологик ёндашувларга асосланади.

Талабаларни педагогик, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий, ташкилий-бошқарув фаолиятга тайёрлашга оид олиб борган тадқиқотларимизнинг дастлабки натижалари мавжуд ҳолатга оид муайян илмий маълумотларни олиш имконини берди. Бунда дастлаб кўйидаги педагогик шарт-шароитлар аниқланди [4], [5], [6]:

- педагогик жараёнда эркинлик, ихтиёрийлик, «субъект-субъект» муносабати ўрнида ҳамон

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

бўйруқбозлик, авторитар ёндашувларнинг сақланиб қолганлиги;

- тайёрланаётган илмий тезис, мақола, шарх, реферат, курс ишларида илмий ёношув хуносаларини саёзлиги;

- олиб борилган тарбиявий ишлар натижасини қўлга киритилган самараордорлиги ўрнига, ўтказилган тадбирлар ва унда иштирок этгандар сони билан белгилашнинг одатий ҳолга айланиб қолганлиги, яъни тарбияда тизимли, илмий-амалий ва индивидуал ёндашувнинг йўқлиги;

- ташкилий - бошқарув йўналишида «ўз-ўзини бошқариш»нинг йўлга кўйилмаганлиги, талаба – ёшларни кўп вақти ижтимоий тармоқларда ўтаётганлиги яъни вақтдан унумли фойдаланмаслик;

- касбий савиясининг бўшлиги, профессионал маданиятнинг етишмаслиги, касбий тайёргарликка лоқайдлик ёки панжа орасидан карашнинг мавжудлиги;

- назария ва амалиёт бирлиги, педагогик амалиётда узулишларни мавжудлиги талаблар даражасида эмаслиги;

- касбий тайёргарликка бўлган лоқайдлик боис айрим қўнгилсиз воқеаларнинг кўзга ташланиши ва носоғлом муносабатларнинг шаклланиши ўлароқ 25-30 фоиз талабаларнинг ижтимоий тармоқлардан ажрала олмаслиги, 45-50 фоиз талабалар назарияни амалиётда қўллаш учун педагогик амалиётни камлиги учун берилаётган билимдан қониқиши ҳосил қилмаётганларни, 25-30 фоиз болалар билим олиш истагидалиги, ўз устида, дарсдан сўнг 0.25 штат бирлигига олган билимларини амалиётда қўллаб, тажриба орттириш кайфиятида эканлиги;

- битирувчи курс талабаларнинг иш куни камида 10-12 соатдан иборат бўлиб, шундан 8-10 соати дарс учун, 3-4 соати мустақил ишлар тайёрлаш, репетиторга қатнаш, имтиҳонга тайёргарлик ишларига сарфланиши, талабанинг асосий вақти ўқиш ва ўқув топшириқларини бажаришга қаратилганлиги ҳамда «назарий билимларни» беришга эътиборнинг кучайиб бораётганлиги, амалиётга эътиборни пастлиги;

- педагогларнинг нуфузини оширишга қаратилган ишларнинг сустлиги, айниқса, педагогларнинг ижтимоий обрў-эътиборини кўтаришга қаратилган ҳикоя, қисса, роман, очерк, новелла, видео лавҳа ва алоҳида кинофильмларнинг кам даражада эканлиги;

- ўқувчи-ёшлар орасидан педагог, ўқитувчи бўламан деганлар сонининг тобора камайиб бораётганлиги (6-7 фоиз) ҳамда ушбу соҳага оид диагностика ишларининг илмий-услубий асосининг яратилмаганлиги;

- талабаларни касбий фаолиятга тайёргарлигига оид грант лойиҳаларни тайёрлаш бўйича « Бўлажак ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёргарлигини диагностика қилиш механизмларини такомиллаштириш» истиқболли илмий-амалий дастурларнинг ишлаб чиқилмаганлиги;

- “Устоз-шогирд”, «назария ва амалиёт бирлиги» дастурида талаба-ёшларнинг касбий фаолиятга тайёргарлиги тизими талаблар даражасида эмаслиги.

Юкорида таъкидлангандек, талабаларни касбий фаолиятга тайёргарлигини диагностика қилиш мураккаб жараён бўлгани боис, эришиладиган самараордорлик педагогик, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий, ташкилий-бошқарув йўналишлари уйғуллиги билан бевосита боғлиқ. Шунга кўра, таъкидловчи эксперимент жараёнида бўлажак ўқитувчини касбий фаолиятга педагогик, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий, ташкилий-бошқарув фаолиятига тайёргарлигини диагностика қилиш тизимининг илмий асосага қўйилмаганлиги аниқланди. Бу ўринда талабалар фақат назарий билимлар биланга машғул бўлишлари маълум бўлди ва уларни натижаси оролиқ ва якуний назорат ишларида олган баҳолар билан белгиланиши ҳаммага маълум.

Бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёргарлиги (педагогик, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий, ташкилий-бошқарув) ўқув меъёрий хужжатларда: ДТС, малака талаблари, ўқув режа ва дастур, дарсликлар ОТМнинг низоми ва меъёрий хужжатлари асосида бир неча йилга мўлжаллаб истиқболли режа-дастур тузилади. Истиқболли режа-дастур асосида бир йиллик ишлар режаси ва йўл хариталар ўз-ўзини бошқариш қўмитасининг фаолияти ишлаб чиқилади. Режа касбий тайёргарлик йўналишларидан келиб чиқиб педагогик, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий, ташкилий-бошқарув йўналишларини ўз ичига қамраб олади.

Тадқиқот ишимиз жараёнида 24 та ишлар режаси ўрганилиб чиқилганда, шундан 50 фоиздан ортиғи, яъни 12 нафар ходим маъмурият олдидаги масъулиятдан келиб чиқиб, ўқув йилининг бошида амал-тақал қилиб ишлаб чиқсан режасини декан ёки дахлдор, яъни педагогик, маънавий - маърифий ишлар бўйича, илмий-тадқиқот, ташкилий-бошқарув ишлари масъул ходимларнинг имзосига тайёрлаши маълум бўлди. Ишнинг мазмун-моҳияти, аниқ бажарилиш мухлати бўйича жавобгарлик ҳисси, касбий бурч ҳамда масъулият кўпчиллик холларда иккинчи даражага ўтиб кетиши аниқланди. Бу жараён узлуксиз таълимнинг деярли барча бўғинларида кузатилди [7], [8].

Турли босқичдаги 360 нафар талаба билан ўтказилган сухбатлар ва олиб борилган кузатувлар жараёнида доимий чекадиган талабалар 8,0 фоизни (20 нафар талаба), ичкиликка мойиллиги бор талабалар 15,6 фоизни (54 дан ортиқ талабани) ташкил этишини кўрсатди. Бундай ҳолатларнинг кузатилиши ва унинг ўсиб бориши бўлажак ўқитувчи мутахассисларда профессионал хулқнинг бузилишига, айниқса, генофонднинг ўзгаришига олиб келиши мумкин.

Гулистон давлат университети Педагогика факультети “Педагогика”, “Психология”, “Бошланғич таълим методикаси”, “Технологик таълим” кафедрасининг профессор-ўқитувчилари Янгиер шаҳаридағи №1, 8, 10 умумий ўрта таълим мактаби, Сирдарё педагогика колледжи, Янгиер педагогика колледжи, Гулистон давлат

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

университети қошидаги Гулистон академик лицейининг истиқбол режа-дастурини, йўл харитаси, шунга мувофиқ, ийлилк педагогик, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий, ташкилий-бошқарув йўналишларида иш режаларини давр талаби ва эҳтиёжларига мос равишда ишлаб чиқиша яқиндан кўмаклашишиди. Факультетнинг бу йўналишда оталиқ ишларини ўз зиммасига олиб, сўнгти 5 йил давомида ҳамкорликда олиб бораётган изланишлари ўз натижасини бермоқда. Жумладан, бизнинг кузатишларимиз ўқитувчининг касбий фаолияти нақадар масъулиятли, мураккаб, серқирра, ижодий иш эканлигини ва бу жараёнда факат фидойилик, касбга меҳр устувор бўлишилигини кўрсатди.

Хулюса

Шунга мувофиқ бўлажак ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёрлашни педагогик, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий, ташкилий-бошқарув йўналишларда такомиллаштириш механизmlарнини илмий асосларини ишлаб чиқиши ва ҳаётта татбиқ этиш педагог шахсининг ижтимоийлашуви ҳамда педагогик, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий, ташкилий-бошқарув ва касбий баркамолликка эришишда муҳим омил бўлиши ҳар томонлама ўз эътирофини топди.

Фойдаланилган адабиётлар:

- Бекоева М.И. Принципы и этапы реализации педагогической диагностики. // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-1. – С.1055.
- Золотов Н.В. Основные принципы педагогической диагностики в оценке учебных достижений обучающихся // Вестник учебно-методического объединения по профессионально-педагогическому образованию. – 2015. – № 2 (49). – С. 346-351.
- Калдыбаев С.К. Основные принципы педагогической диагностики в оценке учебных достижений обучающихся //Известия Кыргызской академии наук. – 2015. – № 1 (33). – С. 3-8.
- Орлова К.С. Диагностика обучения как средство развития учебной деятельности студентов: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Москва, 2009. – 24 с.
- Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тураев А.Б. Инновационные образовательные технологии-Т.: Издательство Сано стандарт, 2015. - 81-Б.
- Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - М.: МЫСЛЬ, 1991. – с. 10
- Фахриддинов Ё.А. <https://ijiemr.org/downloads/Volume-10/ISSUE-3>
- Фахриддинов Ё.А. <http://orientalresearch.uz/index.php/jcass/article/view/31/28>

Муаллиф:

Фахриддинов Ёқубжон Абубакир ўғли - Гулистон давлат педагогика институти, мустакил тадқиқотчи.

УДК: 370.1:681.142.37

ELECTRONIC TEACHING-METHODICAL COMPLEXES BASED ON NETWORK TECHNOLOGIES AND THEIR USE

TARMOQ TEXNOLOGIYALARIGA ASOSLANGAN ELEKTRON O'QUV-USLUBIY MAJMULAR VA
ULARDAN FOYDALANISH

ЭЛЕКТРОННЫЕ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ КОМПЛЕКСЫ НА ОСНОВЕ СЕТЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ

Taniberdiyev Akbarjon Abduganiyevich

Guliston davlat universiteti. 120100. Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: akbargdu@mail.ru

Annotation. The article describes the creation and use of an electronic educational and methodological complex based on network technologies, the possibility of developing an information and methodological system, and the creation of educational and methodological resources. An electronic educational and methodical complex based on network technologies teaches students such knowledge as reading information, listening to lectures, performing tasks intended for practical classes, and self-control.

Key words: network, network technologies, information and communication technologies, educational process, educational resource, electronic educational and methodical complex.

Annotasiya. Maqolada tarmoq texnologiyalariga asoslangan elektron o'quv-uslubiy majmua yaratish va ulardan foydalanish, axborot-metodik tizimni ishlab chiqish imkoniyatlari, o'quv-uslubiy resurslarni yaratish masalalari bayom qilingan. Tarmoq texnologiyalariga asoslangan elektron o'quv-uslubiy majmua talabalarga axborotni o'qish, ma'ruzalarni eshitish, amaliy mashg'ulotlarga mo'ljalangan vazifalarni bajarish, o'z-o'zini nazorat qilish kabi bilimlar haqida firkalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: tarmoq, tarmoq texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o'quv jarayoni, ta'llim resursi, elektron o'quv-uslubiy majmua.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Аннотация. В статье описаны создание и использование электронного учебно-методического комплекса на основе сетевых технологий, возможности разработки информационно-методической системы, создание учебно-методических ресурсов. Электронный учебно-методический комплекс на основе сетевых технологий обучает студентов таким знаниям, как чтение информации, прослушивание лекций, выполнение заданий, предназначенных для практических занятий, самоконтроль.

Ключевые слова: сеть, сетевые технологии, информационно-коммуникационные технологии, образовательный процесс, образовательный ресурс, электронный учебно-методический комплекс.

Kirish. Respublikamizda ta’lim-tarbiya sohasini isloq qilishning asosiy omillaridan biri maskur sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bilan bog’liq. Ilmiy texnik taraqqiyot ishlab chiqarishning ko’p sonli tarmoqlari bilan bir qatorda ta’lim sohasiga ham zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishni taqozo etmoqda. Ta’lim sohasida ro’y berayotgan tub yangilanishlar har bir ta’lim muassasasida o’quv jarayonini uslubiy ta’motini rivojlantirishni talab etadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim sohasida pedagogik innovatsiyalarning asosiy manbai sifatida e’tirof etilmoqda [1].

Tadqiqot ob’ekti va qo’llanilgan metodlar

Ta’lim oluvchilar uchun mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini, ta’limning elektron axborot ashyolarini shakllantirish va rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratish ta’lim mazmunini takomillashtirishning zaruriy shartlaridan biri sanaladi. Zamonaviy ta’lim tizimining asosini yuqori sifatlari va yuqori texnologiyali muhit tashkil etadi. Uning yaratilishi va rivojlanishi texnik jihatdan murakkab, ammo bunday muhit ta’lim tizimini takomillashtirishga, ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga xizmat qiladi. Tadqiqotda kuzatish, tavsiflash, tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Ta’limga oid me’yoriy hujjalarning talablariniamalga oshirish hamda yosh avlodni yuqori saviyada tayyorlashni ta’minlash maqsadida milliy qadriyatlar singdirilgan fanlar bo’yicha tarmoq texnologiyalariga asoslangan elektron o’quv-uslubiy majmuasi yaratish davlat ahamiyatiga ega bo’lgan masalalar qatoriga kiritilgan. Bugungi kunda ilm-fan jadal taraqqiy etayotgan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari keng joriy etilayotgan jamiyatda barcha fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta’lim oluvchilar oldiga ularni tez va sifatlari egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlash vazifasini qo’ymoqda. Shuning uchun, milliy istiqlol g’oyasiga sodiq, yetarli intelektual salohiyatga ega, ilm-fanning zamonaviy yutuqlari asosida mustaqil fikr va mushohada yurita oladigan shaxslarni tarbiyalash hamda raqobatbardosh, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash masalasi elektron o’quv-uslubiy majmularining yangi avlodini yaratishni va uni ta’lim jarayoniga tadbiq etishni talab qilmoqda [2].

Fanning tarmoq texnologiyalariga asoslangan elektron o’quv-uslubiy majmuasi deganda, Davlat ta’lim standarti va fan dasturida belgilangan talablar asosida talabalar tomonidan egallanishi lozim bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarni kompetentlik darajasida rivojlantirishni, o’quv jarayonini kompleks loyihalash asosida kafolatlangan natijalarni olishni, mustaqil bilim olish va o’rganishni hamda nazoratni amalga oshirishni ta’minlaydigan, talabaning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo’naltirilgan elektron ko’rinishdagi o’quv-uslubiy manbalar, didaktik vositalar va materiallar, mezonlar tushuniladi.

Tarmoq texnologiyalariga asoslangan elektron o’quv-uslubiy majmua Davlat ta’lim standarti asosida tuziladigan fan dasturiga muvofiq hamda shaxsga yo’naltirilgan, rivojlantiruvchi va zamonaviy axborot-kommunikatsiya muhitidagi mustaqil ta’lim olish texnologiyalarini, tamoyillari va talablari asosida ishlab chiqiladi.

Tarmoq texnologiyalariga asoslangan elektron o’quv-uslubiy majmua o’z ichiga majburiy va qo’shimcha qismlarini qamrab oladi.

Majburiy qism qo’yidagi 4 ta komponentlardan iborat [3]:

- me’yoriy hujjalarni komponenti;
- asosiy mazmunni belgilovchi komponent;
- uslubiy komponent;
- baholash komponenti.

Tarmoq texnologiyalariga asoslangan elektron o’quv-uslubiy majmuaning qo’shimcha qismi elektron xrestomatiyasi, elektron jurnallar, Internet saytlariga murojaatlar va h.k. kiritilishi mumkin.

Oxirgi vaqtarda davlat tomonidan, shuningdek mutaxassislar jamoalarida elektron ta’lim ashyolarining siftiga katta e’tibor qaratilmoqda. Shuni ta’kidlash lozimki, jahon tajribasida axborot-kommunikatsion ta’lim texnologiyalarini faol qo’llanilishidan ta’lim tizimining yangi sifatlari darajaga ko’tarilishi isbotlanmagan. Lekin uning ta’limda yaxshi natijalar berishi ma’lum. Shuningdek, davlat ta’lim standartlarida ko’rsatilgan tayanch kompetentlik o’z ichiga o’quv-bilish, mazmun va axborot-kommunikativlikni oladi.

Agar biz, pedagog faqat bilim uzatuvchi va o’quvchilarni o’qituvchi shaxs desak, u holda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan fydalanib, uni masalan, robot yoki o’quvchilarni kompyuter dasturlarga kiritilgan bilimlarni, ular bilan aloqa qilmagan holda o’rgatishi mumkin bo’lgan ixtiyoriy mutaxassis bilan almashtirish imkoniyati mayjud bo’ladi.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Modellashtirish tizimli tahlilning muhim va bosh uslubi hisoblanadi. Modellashtirish – modellarni tuzish va ularda mos hodisa, jarayon, tizim va ob’ektlarni o’rganish uslublar yig’indisidir. Modellashtirish – tadqiq qilinayotgan ob’ektning hossalari, uning aniq qoidalari bo’yicha maxsus analogi qurilgan ob’ekt asosida ko’rsatishdir [4].

Elektron o’quv-uslubiy majmuadan dars bosqichlariga muvofiq ravishda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunda elektron o’quv-uslubiy majmuadan samarali foydalanish jarayoni 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Darsning turli bosqichlarida elektron o’quv-uslubiy majmuadan samarali foydalanish jarayoni

Dars bosqichlari	Elektron o’quv-uslubiy majmuadan foydalanish
Bilimlarni faollashtirish	<ol style="list-style-type: none"> Avval o’rgangan materiallarni takrorlash uchun, animatsion roliklardan foydalaniladi. Dastlab o’quvchilarga vazifa bajarish, savollarga javob berish taklif etiladi. Ovoz o’chirilgan videolavhalar namoyish etish. O’quvchiga kechayotgan jarayonni izohlab berish tavsiya etiladi. O’quvchilarga test vazifalari taklif etiladi. So’ngra xatolar ustida ishslash, elektron o’quv-uslubiy majmua materiallaridan foydalanish asosida bilimlarni aniqlash amalga oshiriladi. Standart bo’lmagan masalalar yechish uchun qo’shimcha materiallardan foydalaniladi.
Motivatsion jarayon	<ol style="list-style-type: none"> Muammoli vaziyatlarni qo’yish uchun multimedya lavhalarini, raqamli ma’lumotlarni foydalanish. Har bir o’quvchi uchun o’quv materialni o’rganishning shaxsiy qiymatini aniqlash uchun multimedya lavhalaridan, raqamli ma’lumotlardan, jadvallardan, qo’shimcha materiallardan foydalaniladi.
Yangi materialni o’rganish	<ol style="list-style-type: none"> Asosiy bilimlarni olish uchun elektron o’quv-uslubiy majmuaning sahifalaridan foydalaniladi. O’qituvchining tushuntirayotgan materiallarini namoyish qilib borish uchun elektron o’quv-uslubiy majmuuning sahifalaridan foydalaniladi. Mavzuni mustaqil o’rganilayotgan vaqtida elektron o’quv-uslubiy majmua materiallaridan foydalaniladi.
Mustahkamlash	<ol style="list-style-type: none"> O’qituvchi tushuntirgandan so’ng, bilimlarni mustah-kamlash materiali sifatida elektron o’quv-uslubiy majmua sahifalaridan foydalaniladi. Ovoz o’chirilgan videolavhalardan foydalaniladi. O’quvchilarga kechayotgan jarayonni izohlab berish tavsiya etiladi.
Bilimlarni nazorat qilish	<ol style="list-style-type: none"> Bilimlarni nazorat qilish va o’zi-o’zini baholash uchun elektron o’quv-uslubiy majmuuning interfaol mashqlaridan foydalaniladi. Ovoz o’chirilgan videolavhalar va animatsion roliklardan foydalaniladi.
Uyga vazifa	Ijodiy vazifalar uchun elektron o’quv-uslubiy majmuuning qo’shimacha materiallaridan foydalaniladi.

Oliy ta’lim muassasalarida talabalar mustaqil ravishda o’quv predmetining mazmunini o’rganadigan vaqtlarida elektron o’quv-uslubiy majmua tarkibiga kirtilgan elektron darsliklar, ma’lumotnomalar, bilimlarni nazorat qilish test tizimlaridan, shuningdek ularga kirish mumkin bo’lgan o’quv materiallaridan foydalaniladilar.

Elektron o’quv-uslubiy majmualarda dars beradigan o’qituvchining elektron manzillari, telefon raqamlari ham bo’lishi lozim. Chunki talaba zarurat bo’lgan vaqtarda o’qituvchidan maslahatlar olishi mumkin. Talabalarning mustaqil ishlarini monitoring va nazorat qilish maqsadida o’qituvchi ishchi o’quv rejaga muvofiq talabalarning bilimini oraliq baholashini amalga oshiradi. Unga qo’ylган baho talabaning bilimlarni egallashning muvaffaqiyatli ekanligii bildiruvchi mezon sifatida xizmat etishi mumkin [5].

Talaba tomonidan o’quv mashg’ulotlarning barcha ko’rinishlarida elektron o’quv-uslubiy majmuadan foydalanishning muvaffaqiyati, uning o’qish boshidagi boshlang’ich bilim va tayyorgarligiga bog’liq. Shuning uchun, majmuani foydalanishni boshlashdan, ya’ni predmetni o’qishdan oldin talabalarning bilimini test orqali nazorat qilib qo’yish va keyinchalik ularni natijalarini joriy baholari bilan taqqoslab borish maqsadga muvofiq. Bu talabalarning yangi materiallarni o’zlashtirib borish jarayonlarini ko’rsatib boradi. Joriy va yakuniy nazoratlar ham majmuadan foydalangan holda o’tkazilishi mumkin.

Aniq o’quv predmeti bo’yicha yaratilgan elektron o’quv-uslubiy majmuadan ta’limning qaysi bosqichlarida va mashg’ulotning qanday shakl (ma’ruza, amaliyat, seminar, laboratoriya ishlari, joriy, oraliq va yakuniy nazorat va sh.k.) larida qanday foydalanish yo’l-yo’riqlarini o’qituvchi yil boshida kompyuter yoki noutbukdan foydalanib, proektsiyalarini ekranga tushirgan holda, tushuntirib qo’yishi va mumkin bo’lsa, qog’oz variantini talabalarga tarqatib berishi lozim.

Elektron o’quv-uslubiy majmua namoyish qilish mobaynida, e’tiborni o’qitayotgan predmet o’quv ishining ketma-ketligi, undagi axborotni izlash va aniq yordam olish yo’llari, o’zlashtirgan materiallar bo’yicha test asosida o’zini-o’zi nazorat qilish va o’zini-o’zi baholash usullariga qaratishi lozim. Imkon bo’lsa, fanlar bo’yicha elektron o’quv-uslubiy majmular OTMning tarmoq texnologiyalariga asoslangan korporativ internet tarmog’iga joylashtirib qo’yilishi kerak [6].

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, elektron o'quv-uslubiy majmualar talabalar tomonidan ko'proq sessiya vaqtlarida foydalilmoqda. Auditoriyada elektron o'quv-uslubiy majmualardan foydalanib, mashg'ulotlarni ma'ruza, seminar, laboratoriya mashg'ulotlari, sinov va imtihon shakllarida foydalanish mumkin.

Ma'ruza mobaynida elektron o'quv-uslubiy majmuadan bayon qilinayotgan materialning mazmunini namoyish etish uchun, multimedia proektsiyalarini ekranga tushirgan holda foydalanish maqsadga muvofiq. Bu materialni talabalarning maksimal vizuallashтирilган, mantiqan bog'langan va tuzulishli asosida o'zlashtirish darajasini ko'taradi.

Amaliy mashg'ulotlarda elektron o'quv-uslubiy majmua ma'lumotnomasi yoki axborot manbai, ma'ruza kursi, masala va misollar to'plami, trenajyor yoki test sinovlari tizimi sifatida foydalanishi mumkin.

Agar u o'quv-tarbiya jarayonida OTMning malakali o'qituvchi foydalanilayotgan bo'lsa, u holda elektron o'quv-uslubiy majmua har qanday o'qitishning boshqa didaktik vositalar kabi, samarali bo'ladi.

Elektron o'quv-uslubiy majmualarni ishlab chiqayotgan va foydalanilayotgan OTMning malakali mutaxassislar qatoriga quyidagi ikki toifadagi:

- zamonaviy axborot - kommunikatsion texnologiyalarni o'quv-tarbiya jarayonida foydalanishni biladigan professor-o'qituvchilar;

- zamonaviy multimedia texnologiyalarini, mia'lumotlar omborini ishlab chiqishning tillik vositalari va tarmoq texnologiyalarini mukammal biladigan muhandis-texnik xodimlarni qo'yish maqsadga muvofiqrir.

Ravshanki talabalarni elektron o'quv-uslubiy majmua asosida o'qitishda kerakli muvaffaqiyatga faqat zamonaviy texnik va didaktik vositalarni foydalanish hisobiga erishish mumkin emas. Bu yerda ham, markaziy ahamiyatni pedagog davom etadi. Yakuniy natija ko'p jihatdan bevosita o'qituvchining o'z bilim sohasidagi kompetentligi va o'qitish uslubiyotini egallagan darajasiga bog'liq.

Elektron o'quv-uslubiy majmualardan foydalanib o'qitishni tashkil qilishda o'qituvchilar tayyorlik darajasiga qo'yildigan barcha talablar ichida, uning yangi pedagogik va axborot texnologiyalari sohasidagi umumkasbiy kompetentsiyasi ko'proq ahamiyatga ega bo'lmoqda. O'qituvchining ushbu kompetentsiyalari quyida bayon qilingan [7], [8]:

Yangi pedagogik texnologiyalar sohasida:

- zamonaviy shaxsga-yo'naltirilgan o'qitish uslub (hamkorlikda o'qitish, loyihalar, tadqiqiy va sh.k.)larni bilish;
- o'qitishning yakkama-yakka, guruhiy va frontal uslublarini bilish;
- elektron o'quv-uslubiy majmua va kompyuterni faol qo'llash sharoitida talabalarni o'qitish uslubini bilish;
- auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarni uyg'unlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- maslahat berishni tashkil eta olish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- talabalarning o'quv faoliyatining monitoringini tashkil etish va olib borishni bilish;
- talabalarning samarali nazorat va test sinovlarini o'tkazish tizimini bilish;

Yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalar sohasida:

- shaxsiy kompyuter va uning tashqi qurilmalarining ishlash tamoyillarini bilish;
- axborot va kommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holda talabalar bilan o'quv mashg'ulotlarning turli shakl (ma'ruza, seminar, anjuman, laboratoriya mashg'ulotlari, sinov, imtihon va sh.k.)larini tashkil etish va o'tkazish uslubiyotiga ega bo'lish;

- zamonaviy dasturiy ta'minot (MS Word matn muharriri, MS Power Point taqdimot yaratish dasturi, MS Excel va boshqa MS Office paketining dastur)larini egallagan bo'lish;

- Internet tarmog'ida ishlashning asosiy tamoyillarini, uning dasturiy ta'minoti (MS Internet Explorer va elektron pochtaning MS Outlook Express dasturlari)larini egallagan bo'lish;

- o'quv jrayonini boshqarish uchun kompyuter va elektron o'quv-uslubiy majmualardan foydalanish imkoniyatlarini tushunish;

- dasturiy ta'minotni didaktik imkoniyatlari jihatdan tahlil qilishni bilish;
- mustaqil ravishda Internetda, turli elektron ma'lumotnomalarda, ma'lumotlar omborida, axborot-izlash tizimlarida, lug'atlarda axborot izlashni bilish;
- zamonaviy gipermatnlik va multimedia tizimlarida ishlashni bilish;
- axborotni saqlash, uni tahlil qilish va uni talabaga taqdim etishning sodda shakllarini tanlashni bilish.

Yuqorida sanalgan ro'yxat to'liq deb aytish juda to'g'ri bo'lavermaydi, chunki o'qitishning aniq sharoitlariga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning rivojiga va o'rganilayotgan predmetning xususiyatlariga ko'ra uni o'zgartirish, kengaytirish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. T.: Fan. 2009. -146 b.
2. Abduqodirov A.A., Toshtemirov D.E. Ta'lrim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. Monografiya. Guliston: "Universitet", 2019. - 232 b.
3. D.B.Abduraximov, D.E.Toshtemirov. Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2020. - 224 b.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

4. Андреев А.А., Солдаткин В.И. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация. – М.: Издательство МЭСИ, 1999. – 196 с.
5. Toshtemirov D.E. Ta'lim portalı: yaratish tamoyillari, mazmuni va foydalanish metodikasi. Monografiya. Guliston: Universitet. 2015. -156 b.
6. Toshtemirov D.E. Ta'lim portalining tarkibiy tuzilishi va uslubiy ta'minoti. // Kasb-hunar ta'limi, 2010. № 2. -. B. 10-11.
7. Toshtemirov Doniyor Eshbaevich, Niyozov Muhammad Bakhronovich, Yuldashev Ulmasbek Abdubanovich, Irsaliev Furkatjon Sherali's son. Resource support of distance course information educational environment // Journal of Critical Reviews. ISSN- 2394-5125. Vol 7, Issue 5, 2020, pp. 399-400.
8. Doniyor Toshtemirov, Bakhodir Muminov, Jasur Saidov. Fundamentals Of Compilation Of Electronic Tasks For Students To Test And Strengthen Their Knowledge Of Database // INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC & TECHNOLOGY RESEARCH. ISSN 2277-8616. VOLUME 9, ISSUE 04, APRIL 2020. pp. 3226-3228.

Muallif:

Taniberdiyev Akbarjon Abduganiyevich - Guliston davlat universiteti Amaliy matematika va axborot texnologiyalari kafedra katta o'qituvchisi.

UDK 371: 372.817

THE USE OF GAME TECHNOLOGIES IN TEACHING "UPBRINGING" IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА "ТАРБИЯ" ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ЎЙИНЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТА «ВОСПИТАНИЕ» В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Сувонқулов Ҳусан Тоирович

Гулистан давлат университети. 120100. Гулистан шахри, 4-мавзе.

E-mail: xusansuvankulov@gmail.com

Annotation. The article describes recommendations on the use of gaming technologies in teaching the subject "Upbringing" in secondary schools. The content, essence and importance of using gaming technologies are highlighted. According to the theory of general games, when classifying all existing types of games, they can be divided into functional, thematic, constructive, didactic, sports and military games. The purpose, functions, types, forms and methods of using didactic games are presented. Recommendations on the choice, organization and conduct of didactic games are also presented.

Key words: learning, upbringing, game, didactic game, learning process, lesson form, method, traditional lesson, non-traditional lesson.

Аннотация. В статье описаны рекомендации по использованию игровых технологий в преподавании предмета «Воспитание» в общеобразовательных школах. Освещены содержание, сущность и важность использования игровых технологий. Согласно теории общих игр, при классификации всех существующих видов игр их можно разделить на функциональные, тематические, конструктивные, дидактические, спортивные и военные игры. Представлены цель, функции, виды, формы и способы использования дидактических игр. Также представлены рекомендации по выбору, организации и проведению дидактических игр.

Ключевые слова: обучение, воспитание, игра, дидактическая игра, учебный процесс, форма урока, метод, традиционный урок, нетрадиционный урок.

Аннотация. Мақолада умумий ўрта таълим мактабларида “Тарбия” фанини ўқитишида ўйинли технологиялардан фойдаланиш бўйича тавсиялар баён қилинган. Ўйинли технологиялардан фойдаланишининг мазмуни, моҳияти ва аҳамияти ёритилган. Умумий ўйинлар назариясига кўра, мавжуд барча ўйин турларини таснифлашда уларни функционал, мавзули, конструктив, дидактик, спорт ва ҳарбий ўйинларга ажратиш мумкин. Дидактик ўйинларнинг мақсади, бажарадиган функциялари, турлари, шакллари ва фойдаланиш методикасига оид фикрлар келтирилган. Шунингдек, дидактик ўйинларни танлаш, ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиявий характердаги мулоҳазалар баён қилинган.

Калит сўзлар: таълим, тарбия, ўйин, дидактик ўйин, ўкув жараёни, дарс шакли, метод, анъанавий дарс, ноанъанавий дарс.

Кириш. Республикаизда таълим соҳасига, ўкувчиларнинг интеллектуал салоҳияти, мустақил ва ижодий фикрлаш қобилиятлари, тафаккурини ривожлантириш, эгаллаган билимларини амалиётда кўллай олиш, амалий қўнікма ва малакаларини ҳосил қилишга алоҳида эътибор берилмоқда [1], [2]. Бундай вазифаларни амалга ошириш учун таълим-тарбия жараёнининг барча имкониятларидан, педагогик ва ахборот технологияларидан, дидактик восита ва усусларидан самарали фойдаланиш муҳим ўрин тутади. Айниқса,

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

дарсларни дидактик ўйинлар асосида ташкил этиш алоҳида аҳамиятга эга. Дидактик ўйинлардан дарсларда кенг фойдаланиш тажрибаси таълими ривожланган мамлакатларида ҳам қўлланилиб ўз самарасини бериши исботланган.

Таълим муассасаларида замонавий ўқув машғулотларини ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири кисқа вақт ичida юксак натижаларга эришиш иборат. Бунда ўқувчиларга муайян билимларни етказиб бериш, улар фаолиятини назорат қилиш ва эгаллаган билим, кўнкима, малакаларни баҳолашга алоҳида эътибор берилади. Табиийки, ушбу жараён ўқитувчидан юксак педагогик маҳорат ҳамда таълим жараёнига нисбатан янгича ёндашувни, таълим тизимини янада такомиллаштириш, уни сифат жиҳатдан янги погоналарга кўтариш учун зарур бўлган барча имкониятлардан кенг ва ҳар томонлама фойдаланишни такозо этади. Ҳар бир педагог ижодий изланса, илгор тажриба ва методларни қўллаган ҳолда фаолиятини олиб борсагина самарали натижаларга эришиши мумкин. Шу жумладан Тарбия фанидан дарс ўтиш жараёнида ўқувчиларни фанга қизиқтириш мақсадида ўқитишнинг ноанъанавий усусларини қўллаш замон талабларидан биридир [3], [4].

Тадқиқот обьекти ва қўлланилган методлар

Умумтаълим мактаблари таълим тизимидағи дидактик ўйинлар янги ўқув материалини ўзлаштиришга ва мустаҳкамлашга, ўқувчининг ижодий қобилиятини ривожлантирувчи, умуммиллий кўнкималарини шакллантирувчи масалалар мажмунини ечишга қаратилади, ўқувчиларга турли ҳолатларда ўқув материалини тушуниб этиш ва ўрганиш имконини беради. Тадқиқот мавзусини ёритишида кузатиш, тавсифлаш, таҳлил қилиш усусларидан фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Ўйинли дарслар ижтимоий тажрибаларни ўзлаштириш ва қайта яратишга йўналтирилган вазиятларда фаолият тури сифатида белгиланади ва унда шахснинг ўз хулқини бошқариши шаклланади ва такомиллашади. Дидактик ўйиннинг тарбиявий мақсади мустакиллик, иродани тарбиялаш, муайян ёндашувлар, нуқтаи назарлар, маънавий, эстетик ва дунёкарашни шакллантиришдаги ҳамкорликни, жамоага киришиб кета олишини, коммуникативликни тарбиялашга қаратилган бўлади. Шунингдек ўқувчиларда дидактик ўйинлар орқали дикқат, хотира, нутқ, тафаккур, киёслаш малакаси, солишириш, ўхшашини топиш, фараз, қобилият, ижод, эмпатия, рефлексия, оптималь ечимни топа олиш, ўқув фаолиятини мотивациялаш, эркин фикирлаш, тиришқоқлик, изланувчанлик, ўзига бўлган ишонч туйгулари равнақ топади ва ривожланади.

Дидактик ўйинлар турли шаклда бўлсада, уларнинг барчаси ўз мазмунига кўра ягона мақсад сари йўналтирилган, яъни улар ўқувчиларнинг назарий билимларини чукурлаштириш, кенгайтириш, эгалланган назарий билимларидан амалиётда мустакил ва самарали фойдалана олиш кўнкималарини ҳосил қилиш, уларни ижтимоий-иқтисодий муносабатларни уюштиришга тайёрлаш, ижтимоий фаолликни шакллантириш, етук ахлоқий сифатларни таркиб топтириш, теран ва соғлом фикр, кенг дунёкараш эгаси бўлган комил шахсни камол топтиришдан иборат вазифани ҳал этади.

Дидактик ўйинларнинг мақсади – ўқувчиларни шу фанга, мавзуга қизиқишиларини оширишдир. Дидактик ўйинларда ўқувчилар эркин, мустакил бўладилар, дарсга фаоллиги ошади, уларга қўйилган муаммога ижодий ёндашадилар, ўз имкониятларини тўла намоён этадилар, бошқалар фикрини хурмат қилишга, ўз фикрини асослай олишга ўрганадилар натижада дарснинг сифат самарадорлиги ошади.

Психологларнинг таъкидлашича, ўйинли фаолиятнинг психологик механизмлари шахснинг ўзини намоён қилиш, хаётда ўз ўрнини баркарор қилиш, ўзини-ўзи бошқариш, ўз имкониятларини амалга оширишнинг фундаментал эҳтиёжларига таянади. Ўйин ижтимоий тажрибаларни ўзлаштириш ва қайта яратишга йўналган вазиятларда, фаолият тури сифатида белгиланади ва унда шахснинг ўз хулқини бошқариши шаклланади ва такомиллашади.

Ўйинли фаолият муайян функцияларни бажаришга бағишлиланган бўлади. Уларга қўйидагиларни келтириш мумкин [5]:

- мафтункорлик;
- коммуникативлик (уюштирувчилик);
- ўз имкониятларини амалга ошириш;
- даволовчилик;
- ташхис;
- миллатлараро мулокот;
- ижтимоийлашув ва ҳоказо.

Таълим жараёнида дидактик ўйинли технологиялар дидактик ўйинли дарсларда қўлланилади. Ушбу дарсларда ўқувчиларнинг билим олиш жараёни ўйин фаолияти орқали ўйгунаштирилади. Шу сабабли ўқувчиларнинг таълим олиш фаолияти ўйин фаолияти билан ўйгунашган дарслар дидактик ўйинли дарслар деб аталади.

Ўқувчи ҳаётида ўйин фаолияти орқали қўйидаги вазифалар амалга оширилади [6]:

- Ўйин фаолияти орқали ўқувчининг ўқишишга, меҳнатга бўлган қизиқиши ортади;

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* *Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 **

- Ўйин давомида ўқувчининг мулоқотга киришиши яъни, коммуникатив – мулоқот маданиятини эгаллашга ёрдам беради;
- Ўқувчининг ўз иқтидори, қизиқиши, билими ва ўзлигини намоён этишига имкон яратади;
- Ҳаётда ва ўйин жараёнида юз берадиган турли қийинчиликларни енгишга ва мўлжални тўғри олиш кўникмаларини таркиб топишига ёрдам беради;
- Ўйин жараёнида ижтимоий нормаларга мос хулк-атворни эгаллаш, камчиликларга барҳам бериш имконияти яратилади;
- Ўқувчининг ижобий фазилатларини шакллантиришга замин тайёрлади;
- Инсоният учун аҳамиятли бўлган қадриятлар тизими, айниқса ижтимоий, маънавий-маданий, миллий ва умуминсоний қадриятларни ўрганишга эътибор қаратилади;
- Ўйин иштирокчиларида оммавий мулоқот маданиятини ривожлантириш кўзда тутилади.

Дидактик ўйинли машғулотларни ўқувчиларнинг билим олиши ва ўйин фаолиятининг уйғуналигига қараб: сюжетли-ролли ўйинлар, ижодий ўйинлар, ишбилармонлар ўйини, анжуманлар, ўйин-машқларга ажратиш мумкин.

Таълимий ўйинли методлар ўқувчи фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланган. Улар ўқувчи шахсиаги ижодий имкониятларини рӯёбга чиқариш ва ривожлантиришнинг амалий ечимларини аниқлаш ва амалга оширишда катта аҳамиятга эга. Таълимий ўйинларнинг асосий турлари: интелекуал (ақлли) ва ҳаракатли ҳамда аралаш ўйинлардан иборат. Булар ўқувчиларда ақлий, жисмоний, ахлоқий, маънавий, маърифий, психологик, эстетик, бадиий, тадбиркорлик, бунёдкорлик, меҳнат, касбий кўникмаларни ривожланишига ёрдам беради.

Таълимий ўйинли метод ўқувчини ички имкониятларини ишга тушишига, ўйлашга, эркин фикр юритишига, мулоқотга, ижодкорликга етаклайди. Айниқса, унда атроф–муҳит, ҳаётни билишга қизиқиш ортади, учраган қийинчилик, тўсиқларни қандай енгиш ва танқидий фикрлаш кўникмаларини шакллантиради.

Таълим – тарбия жараёнида асосан ўқувчиларда таълим олиш мотивларини, уларни тури ўйланишлардаги қобилият ва қизиқишиларини оширадиган, бирор қасбга мойилларини кўрсатадиган, дидактик ўйинлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Таълимий ўйинлар назарий, амалий, жисмоний, ролли, ишчанлик ва бошқа ўйналишдаги турларга ажратилади. Улар ўқувчиларда таҳлил қилиш, ҳисоблаш, ўлчаш, ясаш, синаш, кузатиш, солишириш, хуласа чиқариш, мустақил қарор қабул қилиш, гурух ёки мустақил жамоа таркибида ишлаш, нутқ ўстириш, тил ўргатиш янги билимлар олиш фаолиятларини ривожлантиради.

Умумий ўйинлар назариясига кўра, мавжуд барча ўйин турларини таснифлашга уларни функционал, мавзули, конструктив, дидактик, спорт ва ҳарбий ўйинларга ажратилади.

Таълимий ўйин турларини танлашда қуйидаги мезонларга риоя қилиш яхши натижалар беради [7]:

- иштирокчиларни таркиби бўйича, яъни ўғил болалар, киз болалар ёки арлаш гурухлар учун ўйинлар;
- иштирокчиларнинг сони бўйича – якка, жуфтликда, кичик гурух, катта гурух, синф жамоаси, синклараро ва оммавий тарздаги ўйинлар;
- ўйин жараёни бўйича фикрлаш, ўйлаш, топағонлик, ҳаракатларга асосланган, мусобака ва бошқаларга ўйналтирилган;
- вакт меъёри бўйича – дарс, машғулот вақтининг режа бўйича ажратилган қисми, ўйин мақсадига эришгунча, голиблар аниқлангунча давом этадиган ўйинлар ва бошқалар.

Дидактик ўйинларнинг мақсади – ўқувчиларни шу фанга, мавзуга қизиқишиларини оширишdir. Дидактик ўйинларда ўқувчилар эркин, мустақил бўладилар, дарсга фаоллиги ошади, уларга кўйилган муаммога ижодий ёндашадилар, ўз имкониятларини тўла намоён этадилар, бошқалар фикрини хурмат қилишга, ўз фикрини асослай олишга ўрганадилар натижада дарснинг сифат самарадорлиги ошади.

Дарсда мавзуни ўтиш жараёнида турли дидактик ўйинлардан фойдаланиш мумкин. Дидактик ўйинларни танлашда иштирокчиларнинг ёши, билими ва қобилиятлилик даражаси ҳисобга олинади. Ҳар бир дидактик ўйин машғулотларига ўзига хос ҳавфсизлик талаблари қўйилади. Бу ҳавфсизлик талабларига тўлиқ риоя қилиниши, ҳар бир ташкилотчининг доими эътиборида бўлиши лозим. Бундан ташқари ҳар бир дидактик ўйин учун сарфланадиган вакт миқдорини тўғри белгилаш ва унга риоя қилишининг ўзига хос асосларини билиш ва дарснинг мақсадига мувофиқ қўллаш талаб қилинади.

Ҳар бир дидактик ўйин жараёнида ўзига хос воситалар турлари қўлланилади. Дидактик ўйинларда ўқувчилар зерикиб колмайди, чунки бундай дарслар ҳар кунги анаънавий дарслардан тубдан фарқ қиласди. Дидактик ўйинлар таълим жараёнида ўқувчини ўқитиши, тарбиялаш ва камол топтиришда муҳим аҳамият касб этади. Ўйин болаларнинг ижодий иш фаолиятини кучайтиради, ихтиёрий дикқатини, хотирасини такомиллаштиради. Ўйинда ўқувчилар ўзлари сезмаган ҳолда жуда кўп ҳаракатларни, машқларни бажарадилар, турли масалаларни ечадилар. Шунинг учун дидактик ўйинлар ўқувчиларнинг мавзуни тушуниб етишларида жуда ҳам муҳимдир.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Биз ўқувчиларга мавзуларни илмий-назарий билимлар орқали тушунтирасак бу ўқувчи учун оғирлик қилиши ёки ўқувчи буни шунчаки ёд олиши, уни нима эканлигини англаб етмаслиги мумкин. Шунинг учун кўпроқ ўйинлар орқали амалий жиҳатдан ўрганганд ўқувчи онгига тез етиб боради.

Айрим ноанъанавий усуллар орқали ташкил этилган ўйин - дарс шакллари [8]:

- ишчанлик ўйини дарси – мавзу бўйича масалаларни ҳал қилиш жараёнида ўқувчиларнинг фаол иштирок этишини таъминлаш орқали янги билимларни ўзлаштириш;

- ролли ўйин дарси – мавзу бўйича масалаларни ўрганишда ўқувчиларга олдиндан маълум ролларни тақсимлаш ва дарс жараёнида шу ролларни бажаришларини ташкил этиш асосида билимларини мустахкамлаш;

- театрлаштирилган дарс - мавзу билан боғлиқ саҳна уринишларини ташкил этиш орқали дарс мавзуси бўйича чукур, аниқ маълумотлар бериш;

- “Ким ошди савдоси” дарси - ўқув фани, айрим бўлими бўйича билимларини ҳар бир ўқувчи қанчалик кўпроқ билишини намойиш этиш;

- ярмарка дарси - мавзуни бўлакларга бўлиш олдиндан ўзлаштириган ўқувчиларнинг ўзаро мулоқатлари асосида қизиқарли тушунтириш орқали ўтиладиган дарслар;

- ўйин дарси - мавзуни саҳналаштирилган ҳолдаги концерт шаклида ифодалаш машқлари бўлиб, ўқувчиларни фаоллаштириш ва билимларини мустахкамлаш имкониятини беради;

- интеграллашган дарс - бошқа дарсларга боғлаб ташкил этишга доир ва интеграциялаш учун қулай бўлган мавзулар бўйича ташкил қилинган дарс бўлиб, ўқувчиларнинг турли фанларга қизиқишиларини орттириб, таълим жараёнидаги фаоллигини тамиnlайди.

Бу каби ташкил этиладиган дарсларнинг бари ўқувчиларга фанларро боғлиқликни ўргатиш орқали уларда олам тузилишини илмий асосларини тўлиқ идрок этиш ва илмий дунёқарашларини шакллантириш, ижодий тафаккурларини ривожлантиришга хизмат қиласди.

Ролли ўйинларининг муваффакиятли ташкил этилиши учун бир қатор шартларга амал қилиш зарур.

Улар куйидагилардан иборат:

- жамоа аъзолари ўртасида самимий муҳитни қарор топтириши;
- ўйин жараёнида катъий талаблар қўйилишини инкор этиш;
- ўқитувчи ва ўқувчиларнинг эркин, бемалол, ўзига ишонган ҳолда, хотиржам ҳаракат қилишларига эришиш;
- синфда қулай шароитнинг мавжуд бўлиши;
- синфда тартиби сақлаш максадида ўқувчиларнинг ўйин фаоллигига таъсир қилмаслик.

Хулоса. Хозирги кунда таълимни ташкил этишда ролли ҳамда ишбоп ўйинлардан самарали фойдаланишга эътибор берилмоқда. Ўйин чоғида маҳсулдор эмас, балки жараёнли ҳолат ташкил этилганлиги боис ўқувчилар тасвирий вазиятларни яратиш асосида ўзларининг атроф муҳитга бўлган муносабатларини табиий намоён эта оладилар. Ўйинли фаолият эса уларнинг ижодий имкониятларини ошириб, тафаккурини ривожлантиришга ёрдам беради. Ўқувчиларнинг назарий билимларини амалий кўникма ва малакаларга айлантириш уларда таълимий фаолликни юзага келтириш, уларни ижтимоий муносабатлар жараёнига кенг жалб этишда ролли ҳамда ишбоп ўйинлар ўзига хос ўрин тутади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигига ҳалқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағищланган видеоселектор йиғилиши. 2019 йил 23 август. <https://www.pv.uz/oz/news/>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги ПҚ-4884-сонли “Таълим-тарбия тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзлуксиз маънавий тарбия концепсиясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1059-сонли Қарори 2019 йил 31 декабрь.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта таълим муассасаларида “Тарбия” фанини босқичма-босқич амалиётга жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 422-сонли Қарори 2020 йил 6 июл.
5. Сайидахмедов.Н. Технологик ёндашув устиворлиги. Т. Маърифат, 2003. -Б. 3.
6. Омонов Ҳ. ва бошқалар. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: Иқтисод молия, 2009, -240 б.
7. Умарова Н. Тарбия фанини ўқитишида дидактик ўйинлардан фойдаланиш методикаси. Услубий кўрсатма. – Самарқанд, 2020. - 24 б.
8. Ишмуҳамедов Р., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. – Т., 2013. – 279 б.

Муаллиф:

Сувонқулов Ҳусан Тоирович – ГулДУ, Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳукук таълими кафедраси ўқитувчиси. E-mail: xusansuvankulov@gmail.com

TEACHING ENGLISH BASING ON CLUSTER APPROACH IN THE SYSTEM OF SCIENCE AND EDUCATION

FAN VA TA'LIM TIZIMIDA INGLIZ TILINI KLASTER YONDOSHUVI ASOSIDA O'QITISH

ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА В СИСТЕМЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

Pazilov Elyor Abduvohid o'g'li

Guliston davlat universiteti. 120100. Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: pazilov_elyor@mail.ru

Abstract. In this article, the meaning of the word "cluster", whose meaning is expanding day by day, and its practical importance in pedagogy were discussed. Also, the concept of "innovative cluster in pedagogical education" is not only being introduced into the Uzbek education system, but it has already been applied to the education system in German-speaking countries based on reliable sources. Also, in this article, it is applied in the field of pedagogy; score based on the proposed cluster model; The importance of the introduction of new projects in the education system and the processes of directing students to the profession in these projects, as well as the activities of students, were discussed.

Keywords: cluster, mutual cooperation, innovative cluster in pedagogical education

Аннотация. Ушбу мақолада оммалашиб, кун сайин маъноси кенгайиб бораётган сўз - «кластер»нинг маъноси, унинг педагогикадаги амалий аҳамияти хақида фикр юритилган. Шунингдек, «Педагогик таълимда инновацион кластер» тушунчаси нафақат ўзбек таълим тизимига олиб кирилаётганлиги, балки немисзабон мамлакатларда аллақачон таълим тизимга татбиқ этилганлиги ишончли манбалар асосида ёритиб берилган. Шунингдек, ушбу мақолада педагогика соҳасида татбиқ этилаётган кластер модели асосида халқ таълими тизимида янги лойиҳаларни жорий этиш ва бу лойиҳаларда талаба-ёшларни касбга йўналтириш жараёнларининг аҳамияти ҳамда талабалар фаолияти хақида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: кластер, ўзаро ҳамкорлик, педагогик таълимда инновацион кластер.

Аннотация. В данной статье обсуждались значение слова «кластер», значение которого расширяется день ото дня, и его практическое значение в педагогике. Также понятие «инновационный кластер в педагогическом образовании» не только внедряется в узбекскую систему образования, но и уже применяется к системе образования немецкоязычных стран на основе достоверных источников. Также в данной статье применяется в области педагогики; оценка на основе предложенной кластерной модели; Обсуждены важность внедрения новых проектов в систему образования и процессы направления студентов в профессию в этих проектах, а также деятельность студентов.

Ключевые слова: кластер, взаимное сотрудничество, инновационный кластер в педагогическом образовании

Introduction. As a result of the rapid development of science and technology, the purpose of innovations introduced in all fields is ultimately aimed at increasing the economic and social well-being of the country [13], [21]. Bringing innovation to industries requires new approaches to existing ways of working. There are general aspects and natural conditions in the development conditions of the society, and in this regard, rather than inventing unique new ways, sometimes taking ready-made models from developed countries and using them creatively gives better results. As a result, today, serious attention is being paid to the use of innovative experiences that have been tested in international experience in economic networks and are of great importance in the development of production networks of the country's economy. One such innovation is the "cluster model", which today is widely used in Uzbekistan in the fields of agriculture, forestry and light industry. Within a short period of time, the cluster model was recognized as a promising innovative trend in the economy, and experiments using this model in other areas are being carried out.

Today, in the conditions of Uzbekistan, the creation of such a new mechanism in the higher education system has become a vital necessity, in which mutual control, competition, and satisfaction of interests should be ensured among the types of education [26]. Due to the high social importance of higher education in the sustainable development of society, modern requirements, problems in the system and the gap between education, science and production networks in solving them today emphasize the need to transfer continuous pedagogic education to the cluster development model.

Problem of the Research. Nowadays, the necessity of professional English language teaching and the need to increase the professional competence of the teacher is recognized in the world based on the social order of the society. Globalization in the political and economic sphere has significantly expanded the processes of interstate integration and human social along with creating new fields of activity, had a great impact on the field of education. In particular, special attention is paid to the teaching of foreign languages in non-philological higher education institutions, especially in technical universities, in countries such as the USA, Great Britain, France, Algeria, Albania, Germany, Russia, China,

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Kazakhstan, and Tajikistan. It is important to carry out scientific research on improving the quality and efficiency of the language experience and the conditions of professional education.

Literature Review. Studying and analyzing studies on the cluster approach to education allowed us to summarize several views on this topic. So the cluster approach is:

- a mechanism for strengthening the organizational forms of unification of sectors that are separate sectors (education, economy, etc.) and are interested in achieving competitive efficiency; [15]
- a structure consisting of several equal parts that preserves its full functionality as optional components; [16]
- a means of forming support for innovations in the education-science-production system; [5], [10]
- an innovative and effective method of organizing the formation of personnel competence for the future economy of the organization; [12]

The study of the theoretical foundations of the formation and development of educational clusters by Russian scientists was carried out in the following directions:

- a) cluster approach to professional education; [18], [22]
- b) activity and pedagogical design theory; [6]
- c) the concept of continuous education; [19]
- d) studies revealing social partnership and management problems of education in vocational schools. [4]

Researchers such as Delgado, Porter and Stern noted the presence of geographical, horizontal, vertical, lateral, technological, - focused and quality strategies of the cluster. [2]

In our opinion, it is appropriate to classify the above cluster strategies noted by Russian researchers [17], [20], [23], [24], [25], [27] as cluster forms. Because in them, the priority goals of the cluster's implementation - the strategy, and the forms and types of its manifestation are expressed.

In the research work, the scientific, scientific-methodical and educational literature, as well as the educational cluster of foreign researchers, were used as material for the study of the educational system in practice in the Republic of Uzbekistan, the state of integration processes in it, the problems in the system and their elimination.

Research materials are theoretical (analytical-statistical, comparative-comparison, modeling), diagnostic (questions, interview, survey, observation, designed methods), prognostic (expert assessment, generalization of independent assessments), mathematical and pedagogical experiment (data the research was conducted using a set of methods such as statistical processing, graphic representation of results, etc.).

Results and Discussion. Learning foreign languages, including English, which is the most important communication language in the world, is important for the development and improvement of this system based on cooperation [14]. Because, first of all, in order for the student to be able to learn scientific information based on new discoveries in science during his short-term studies, he should constantly familiarize himself with relevant information from foreign sources. Secondly, at a time when life requirements are changing very quickly, new problems are also arising in production, which requires a more serious approach to the scientific discoveries being made and regular familiarization with the discoveries of foreign scientists in order to apply them.

Therefore, it is necessary to improve the educational process in accordance with life requirements and solving problems, so that the student's capabilities and abilities should be focused on solving problems that may arise in the future [9]. For this, it is appropriate to organize the educational process in connection with foreign advanced technology and discoveries. Only then can social society and its economic sustainable development be reasonably achieved.

Also, a specialist working in production, a specialist scientist at a scientific research institute, should familiarize himself with the innovations in his field and their mechanisms, and have a clear strategic plan for the creation of products that meet the requirements of the time and the realization of discoveries. Because there is no doubt that the technology used in the work process today will not meet the requirements of tomorrow. For this, it is appropriate to develop the integration of higher education, science and industry and to establish their symbiotic complex.

It is appropriate to pay special attention to the creation of an "educational-scientific complex" based on a cluster system that ensures harmony between higher education institutions, science and production in the training of highly qualified personnel, and to pay attention to the establishment of foreign relations at a high level.

Based on these cluster approaches, the target of English language teaching is CEFR (Common European Framework of Reference) level B2. In our republic, it is established that English language teaching starts from preschool education. Although the English language level of the student admitted to the higher education institutions is B1 according to the CEFR, nevertheless, many students come to the higher education institutions with a relatively low level of English. Accordingly, many tasks in the first module are given at the A2 level. The English language teaching system based on this cluster approach focuses on language development, but sometimes there is a correlation between language skills and professional skills [1], [3].

The main goal of teaching English in the module system on the basis of cluster approaches is to develop a student's interest in learning a foreign language and to guide him to form an international outlook on his specialty [4]. In this case, one of the main criteria that arouses the interest of a student learning a foreign language is to work in pairs or groups, to encourage the activity of exchanging ideas. This method is often referred to as an interactive method or method. In

didactics, the method is defined as the teacher's way of working with students. They include telling the material orally (telling a story, explaining, lecturing), working with a textbook, doing laboratory work, exercises, creative work, etc.

Interactive methods - involve active exchange of ideas between the teacher and students, student and student, and all subjects of the educational process. Interactivity can also be organized through multimedia tools. The higher the level of interactivity, the more effective the educational process.

Organization of education on the basis of an innovative approach - integration of science and production, use of modern technologies in education, implementation of training on the basis of person-oriented technologies is envisaged.

Taking into account the above information, the cluster approach to teaching foreign languages is the organization of teaching foreign languages, especially English, to students of non-philological education in accordance with professional orientation and specialization. It serves to increase the future specialist's enthusiasm for his science and foreign languages, and plays a key role in the system of training highly qualified specialists according to the requirements of our government. In this place, English language serves as a coordinator and coordinator in each field of study. That is, it acts as a link between foreign information and local information. The organization of the English language based on cluster approaches, in accordance with specializations, will increase the interest of specialists working in this direction in learning the language in cooperation.

The difference between the cluster method and the cluster approach, which is widely used in teaching foreign languages today, is that the cluster approach is considered a teaching technology based on a person-oriented approach and includes methods, methods, problem-based teaching, and a modular teaching system. The cluster method is widely used in this approach and is aimed at teaching language learners to expand their scope of logical thinking, generalization, and independent use of literature.

Having studied the opinions of some scientists [7], [8], [11], [22], the following methods were selected and the non-philological education direction, especially rural We divided economic education students into four groups from the point of view of generating interest in learning English and taking into account the results of educational activities and the types of cooperation in teaching according to their specialties:

- 1) methods that ensure mastery of the initial concepts formed during the study of the English language;
- 2) methods providing knowledge and skills aimed at practical application of the knowledge left in the memory, words and concepts learned in accordance with the specialty;
- 3) methods that ensure the application of acquired knowledge and skills, focused on discussion of acquired knowledge, partly research;
- 4) methods that ensure the application of acquired knowledge in free speech situations.

Based on the results of the experiments conducted in the course of teaching English in selected educational areas, we selected separate methods for each group and recommended them for use in learning foreign languages.

The first group of methods.

1. Monological method. The main task of the method is to provide understanding of words and phrases and teach them to use them in oral speech. In the groups selected for teaching English, this method gave positive results according to the efficiency indicators.

2. Explanation (story) method. This is a universal method used in training. This method was implemented in the groups where the experiments were carried out, with effective reporting or storytelling with words and actions about events, events, concepts related to the educational material. This sparked the interest of students.

3. Method of giving instructions. The instruction was expressed in terms of tasks such as how to repeat the tasks given to the students and what actions to perform in order to remember them. Since such instructions were given based on the students' daily educational activities, positive conclusions were made with 80-85% completion of the given tasks. Issuance of instructions is carried out for the following purposes

- to show students the ways to achieve the final result on the tasks to be performed;
- to explain the rule of execution of the task and the systematicity in this process, with separate actions and methods;
- to predict difficulties and errors that may occur in the execution of the task;
- to correct the work of students who are struggling to complete the task;
- to monitor the work of each student;
- to organize independent activities of students in the process of completing other types of assignments.

In general, the pedagogic education cluster implies the achievement of efficiency as a result of the application of economic models to the field of pedagogy. Researching its implementation mechanisms, directions, principles, goals and tasks on a scientific basis is considered to be one of the urgent problems faced by experts in the field. In this regard, we offer the following:

1. To attract the attention of the scientific community to the topic "Pedagogical Education Innovation Cluster".
2. To study the strategic directions and principles of clustering of pedagogical education.
3. Making changes and additions to existing normative documents with clustering of pedagogical education.
4. Creative development of foreign experiences in terms of educational clusters.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

5. Development of rational mechanisms of implementation of innovative clusters of pedagogical education.

In general, the pedagogical education cluster as an innovative approach to the system serves to increase its competitiveness in the conditions of globalization, to strengthen the competence of personnel, to increase the quality of education, and to accelerate the exchange of mutual information and innovations. Its subjects, orientations and principles answer many questions that are important for the event and express the content of this process. These three factors are the basis of the pedagogical education cluster, and the effectiveness of cluster activities depends on their theoretical development and practical implementation.

Conclusion. To conclude it should be stated that in higher education, specialists are trained on the basis of three different educational directions related to production enterprises and institutions, health care, social humanitarian systems. These 3 systems can be evaluated as 3 major clusters. Cluster of production and institutions system, existing higher education institutions in this system and existing departments, laboratories, institutes, centers based on them; covers production enterprises and institutions in the direction of this system. The healthcare system cluster consists of existing higher education institutions and clinics, healthcare facilities, laboratories, medical institutes, research and treatment centers in this system. The social, humanitarian and economic system cluster consists of existing higher education institutions and scientific centers based on them, civil society institutions, law enforcement organizations, and economic sectors. It will be possible to achieve high performance and success on the basis of learning a foreign language based on the cluster approach. Therefore, it is advisable to prepare foreign languages in accordance with the relevant specialties based on a cluster approach in the preparation of manuals or instructions. Educating an educated, modern-thinking young generation based on the goals and tasks set in the continuous education system is important in creating a system aimed at further integration of the republic into the world community. At this point, it is appropriate to develop the criteria for teaching a foreign language in accordance with the stages of education.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Carrell P. L., Carson, J. G. Extensive and intensive reading in an EAP setting. ESP, 1997. – P. 77-89.
2. Delgado M., Porter M. E., Stern S. Clusters, Convergence, and Economic Performance // Research Policy. – 2014. – Vol. 43. – Issue 10. – P. 1785-1799.
3. Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. Oxford: Oxford University Press, 1994. – 136 p.
4. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – London: Longman, 1991. – 296 p.
5. Khodjamkulov U., Botirova Sh., Shofkorov A., Abdirimova I. Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters (on the Example of the Education System of Uzbekistan) // Journal of Critical Reviews. – 2020. №7(12). – P. 243-247. URL: <https://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.12.47>
6. Kushieva N. H. Talabalarga ingliz tilini o‘qitishda klasterli yondashuv xususiyatlari. PhD dissertatsiya. – Toshkent: O‘zDJTU, 2020.
7. Lado R. Language Teaching. – New York: Longman, 2010.
8. Littlewood W. T. Communicative Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 186 p.
9. Mukhamedov G. I., Khodjamkulov U. N., Shofkorov A. M., Makhmudov K. S. Pedagogical education cluster: content and form // ISJ Theoretical & Applied Science. – 2020. Vol. 1(81). – P. 252. URL: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2020Q.01.81.46>
10. Muxamedov O’ X., Usmonboyeva V. H., Rustamov S. S. Ta’limni tashkil etishda zamonaviy interfaol metodlar. – Toshkent: O’zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2016. – 312 b.
11. Porter M. E. Clusters and Competition: New Agendas for Companies, Governments and Institutions: On Competition // Harvard Business School Working Paper Series. – 1998. – №. 98-080.
12. Schmitz H. “On the Clustering of Small Firms”, in J. Rasmussen, H. Schmitz and M.P. van Dijk (Eds.), Flexible specialization: a new view on small industry // IDS Bulletin (Special Issue). – 1992. – Vol. 23(3). – P. 64-69.
13. Swann G. M. P., Prevezer M., Stout D. The Dynamics of Industrial Clustering: International Comparisons in Computing and Biotechnology. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – P. 259.
14. Xodjaev B. X. Umumiy pedagogika: darslik. – Toshkent: Sano-standart nashriyoti, 2017. – 416 b.
15. Ботирова Ш. И. Адабий таълим кластерининг ишлаш механизми // Academic research in educational science. – 2021. №2(6). – 120-125 б.
16. Захидов Г. Э. Метод организации и управления производством кластерным методом. – Ташкент: Фан, 2016. – 160 с. URL: <http://isbn.natlib.uz/uz-Latin-UZ/Search/Search?page=29&size=10&type=8>
17. Красноруцкая Н. Г. Образовательный кластер в инновационной инфраструктуре региональной системы профессионального образования. URL: http://www.kafedra-forum.narod2.ru/publikatsii/rol/krasnorutskaya_ng/
18. Кушиева Н. Х. Олий таълим тизимида чет тилини кластерли ёндашувлар асосида ўқитишнинг хорижий давлатлар тажрибаси ва Ўзбекистонда кластерли тизимини жорий этиш принциплари ва ўйналишлари // Педагогика ва психологияяда инновациялар. – 2020. – №7(3). – 62-70 б.
19. Кушиева Н. Х. Узлуксиз таълим тизимида инглиз тилини кластерли модел асосида ўқитиш // Педагогика ва психологияяда инновациялар. – 2020. – №7(3). – 56-61 б.
20. Лапыгин Д. Ю. Контуры регионального образовательного кластера // Экономика региона. – 2006. №5. URL: <http://www.jurnal.vlsu.ru/mdex.phpid=264/>
21. Мардонов Ш. К. Таълимда инновацион кластер ёндашув // Academic research in educational science. – 2021. №2(3). – 57-62 б.
22. Мухамедов Г. И., Мардонов Ш. К. Касбий таълимда кластер ёндашувни қўллаш моҳияти // Academic research in educational science. – 2021. №2(3). – 63-67 б.
23. Осечкина Л. И. Кластерный подход как условие повышения эффективности деятельности вуза // ВО в России. – 2012. №8(9). – С. 75. URL: <https://cyberleninka.ru/article/nklasternyy-podhod-kak-uslovie-povysheniya-effektivnosti-devyatelnosti-vuza>

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

24. Попов О. А. Кластерный анализ. Просто о сложном // Статистика в психологии и педагогике. URL: <http://www.psystat.at.ua/publ/1-1-0-18>
25. Трушников Д. Ю. Проектирование системы воспитания в университетском комплексе на основе кластерного подхода. – Москва: МГПИ, 2011.
26. Ходжамкулов У. Н. Педагогик таълим инновацион кластери (Ўзбекистон таълим тизими мисолида) // Academic research in educational science. – 2020. №1(4). – 77-82 б.
27. Шамова Т. И. Кластерный подход к развитию образовательных систем // Взаимодействия образовательных учреждений и институтов сокуума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы X Международного образовательного форума: Часть 2 (Белгород. 24-26 октября 2006 года). – Белгород: БелГУ, 2006.

References:

1. Carrell P. L., Carson, J. G. Extensive and intensive reading in an EAP setting. ESP, 1997. – P. 77-89.
2. Delgado M., Porter M. E., Stern S. Clusters, Convergence, and Economic Performance // Research Policy. – 2014. – Vol. 43. – Issue 10. – P. 1785-1799.
3. Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. Oxford: Oxford University Press, 1994. – 136 p.
4. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – London: Longman, 1991. – 296 p.
5. Khodjamkulov U., Botirova Sh., Shofkorov A., Abdirimova I. Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters (on the Example of the Education System of Uzbekistan) // Journal of Critical Reviews. – 2020. №7(12). – P. 243-247. URL: <https://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.12.47>
6. Kushieva N. H. Talabalarga ingliz tilini o'qitishda klastral yondashuv xususiyatlari. PhD dissertatsiya. – Toshkent: O'zDJTU, 2020.
7. Lado R. Language Teaching. – New York: Longman, 2010.
8. Littlewood W. T. Communicative Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 186 p.
9. Mukamedov G. I., Khodjamkulov U. N., Shofkorov A. M., Makhmudov K. S. Pedagogical education cluster: content and form // ISJ Theoretical & Applied Science. – 2020. Vol. 1(81). – P. 252. URL: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2020Q.01.81.46>
10. Muxamedov O'. X., Usmonboyeva V. H., Rustamov S. S. Ta'limni tashkil etishda zamonaviy interfaol metodlar. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2016. – 312 b.
11. Porter M. E. Clusters and Competition: New Agendas for Companies, Governments and Institutions: On Competition // Harvard Business School Working Paper Series. – 1998. – No. 98-080.
12. Schmitz H. "On the Clustering of Small Firms", in J. Rasmussen, H. Schmitz and M.P. van Dijk (Eds.), Flexible specialization: a new view on small industry // IDS Bulletin (Special Issue). – 1992. – Vol. 23(3). – P. 64-69.
13. Swann G. M. P., Prevezer M., Stout D. The Dynamics of Industrial Clustering: International Comparisons in Computing and Biotechnology. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – P. 259.
14. Xodjaev B. X. Umumiy pedagogika: darslik. – Toshkent: Sano-standart nashriyoti, 2017. – 416 b.
15. Botirova SH. I. Adabij ta"lim klasterining ishlash mekhanizmi // Academic research in educational science. – 2021. №2(6). – 120-125 b.
16. Zahidov G. E. Metod organizacii i upravleniya proizvodstvom klasternym metodom. – Tashkent: Fan, 2016. – 160 s. URL: <http://isbn.natlib.uz/uz-Latin-UZ/Search/Search?page=29&size=10&type=8>
17. Krasnoruckaya N. G. Obrazovatel'nyj klasster v innovacionnoj infrastrukture regional'noj sistemy professional'nogo obrazovaniya. URL: http://www.kafedra-forum.narod2.ru/publikatsii/rol/_krasnorutskaya_ng/
18. Kushieva N. H. Olij ta"lim tizimida chet tilini klastral yondashuvlar asosida o'kitishning horizhij davlatlar tazhibasi va O'zbekistonda klastral tizimini zhorij etish principlari va jo'nalishlari // Pedagogika va psihologiyada innovaciylar. – 2020. – №7(3). – 62-70 b.
19. Kushieva N. H. Uzluksiz ta"lim tizimida ingliz tilini klastral model asosida o'qitish // Pedagogika va psihologiyada innovaciylar. – 2020. – №7(3). – 56-61 b.
20. Lapygin D. Yu. Kontury regional'nogo obrazovatel'nogo klastera // Ekonomika regiona. – 2006. №5. URL: <http://www.jurnal.vlsu.ru/mdex.phpid=264/>
21. Mardonov SH. Q. Ta"limda innovacion klasster yondashuv // Academic research in educational science. – 2021. №2(3). – 57-62 b.
22. Muhammedov G. I., Mardonov SH. K. Kasbij ta"limda klasster yondashuvni qo'llash mohiyati // Academic research in educational science. – 2021. №2(3). – 63-67 b.
23. Osechkina L. I. Klastralnyj podhod kak uslovie povysheniya effektivnosti deyatel'nosti vuza // VO v Rossii. – 2012. №8(9). – S. 75. URL: <https://cyberleninka.ru/article/nklasternyy-podhod-kak-uslovie-povysheniya-effektivnosti-deyatelnosti-vuza>
24. Popov O. A. Klastralnyj analiz. Prosto o slozhnom // Statistika v psihologii i pedagogike. URL: <http://www.psystat.at.ua/publ/1-1-0-18>
25. Trushnikov D. YU. Proektirovanie sistemy vospitaniya v universitetском комплексе на основе klasternogo podhoda. – Moskva: MGPI, 2011.
26. Hodzhamkulov U. N. Pedagogik ta"lim innovacion klastreri (O'zbekiston ta"lim tizimi misolida) // Academic research in educational science. – 2020. №1(4). – 77-82 b.
27. Shamova T. I. Klastralnyj podhod k razvitiyu obrazovatel'nyh sistem // Vzaimodejstviya obrazovatel'nyh uchrezhdenij i institutov sокуума v obespechenii effektivnosti, dostupnosti i kachestva obrazovaniya regiona: Materialy 10 Mezhdunarodnogo obrazovatel'nogo foruma: Chapter 2 (Belgorod. 24-26 October 2006). – Belgorod: BelGU, 2006.

Author(s):

Pazilov Elyor Abduvohid ogli – Teacher of English, PhD student, Gulistan State University

Filologiya

UDK:821.512.133

UNIQUENESS IN THE INTERPRETATION AND RESEARCH OF THE SAMPLES OF MONISM LITERATURE

MONIYLIK ADABIYOTI NAMUNALARI TALQINI VA TADQIQIDAGI O'ZIGA XOSLIK

УНИКАЛЬНОСТЬ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ИССЛЕДОВАНИИ ОБРАЗЦОВ МОНИЗМСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Qarshiyeva Shohsanam Abdurashidovna

Guliston davlat universiteti, 120110, Guliston shahri, 4-mavze

E-mail: qarshiyeva1989@mail.ru

Abstract. First, the article provides detailed information about the religion of Monism, the Monism movement and the literature that arose under the influence of this movement and its emergence. The founder of Monism religion and his social origin, views, holy books compiled by him, and the essence of the requirements of Monism flow were described. Also, in the article, a detailed opinion was given about the scientific research work done on the interpretation of the samples of Monism literature. In particular, the books of the ancient Turkic literature researcher, Turkologist, professor Nasimkhan Rahmonov "The Light of the Soul", "History of Uzbek Literature", Samples of the History of Uzbek Literature" and articles with important scientific views on the subject were studied. Literary sources created under the influence of the flow of money, their artistic and literary value were proved through analysis. The scientific works of Aziz Kayumov, Muzaffar Mamatkulov, Abdurashid Abdurakhmanov, representatives of the literary-scientific school created by the scientist, show the emergence of monism literature, the importance of this period in the literary process, the poetics of literary sources created under the influence of the flow, ideological-artistic features, the system of symbols, images. Important thoughts and unique scientific views about language and language features were presented.

Key words: Moni ibn Fatak, Monian flow, Monian religion, Monian literature, "Khustuanift", Monian poems, Nasimkhan Rahmonov.

Аннотация. Во-первых, в статьедается подробная информация о религии монизма, движении монизма и литературе, возникшей под влиянием этого течения и его зарождения. Описаны основатель религии монизма и его социальное происхождение, воззрения, составленные им священные книги, суть требований течения монизма. Также в статье дано развернутое мнение о проделанной научно-исследовательской работе по интерпретации образцов литературы монизма. В частности, были представлены книги исследователя древнетюркской литературы, тюрколога, профессора Насимхана Раҳмонова «Свет души», «История узбекской литературы», «Образцы истории узбекской литературы» и статьи с важными научными взглядами на данную тему. Литературные источники, созданные под влиянием денежного потока, путем анализа доказана их художественная и литературная ценность Научные труды Азиза Каюмова, Музффара Маматкулова, Абдурашида Абдурахманова, представителей литературно-научной школы, созданной ученым, возникновение литературы монизма, значение этого периода в литературном процессе, поэтика литературных источников, созданных под влиянием течения, идейно-художественные особенности, система символов, образов Важные мысли и уникальные научные взгляды на язык и представлены особенности языка.

Ключевые слова: Мони ибн Фатак, монийское течение, монийская религия, монийская литература, «Хустуанифт», монийские стихи, Насимхан Раҳмонов.

Kirish. Qadimgi turkiy adabiyot bitmas-tuganmas xazina. Shu boisdan bu xazina adabiyot tadqiqotchilarining diqqat markazida bo'lgan. Xususan, "Xustuanift" ("Moniylar tavbanomasi") va bir qator she'rlardan tashkil topgan Moniylik adabiyoti ham adabiy manba sifatida o'r ganilgan va bu jarayon bugungi kunda ham davom etmoqda. Bu yo'nali shda bir qator adabiyotshunos olimlar, o'zbek va jahon adabiyoti tadqiqotchilarining ilmiy asar va maqolalarida atroflicha fikr-mulohazalarga duch kelamiz. Moniylik adabiyoti namunalari talqini va tadqiqidagi o'ziga xoslik haqida fikr yuritar ekanmiz, qadimgi turkiy yozma adabiy yodgorliklar tadqiqotchisi, turkolog, folklorshunos va madaniyatshunos olim, professor Nasimxon Rahmonovning bu boradagi izchil va salmoqli ilmiy izlanishlariga guvoh bo'lamic. Olimning ilmiy faoliyati, tadqiqot ishlarini o'rganish jarayonida moniylik adabiyoti qadimgi turkiy adabiyotimiz tarixida o'ziga xos o'ringa ega ekanligiga ishonch hosil qilamiz [1], [2], [3].

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

O'zbekistonda moniylik adabiyoti talqini va tadqiqiga oid keng ko'lamli ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, biroq bu soha olimlarining ilmiy faoliyati haqida izchil ilmiy o'rganishlar mavjud emas. Maqolada nomlari tilga olingan olimlarning moniylik adabiyoti tadqiqidagi o'ziga xos ilmiy-amaliy izlanishlari, yaratilgan asar va maqolalari, olingan xulosalari qiyosiy-tarixiy metoddha tekshirildi. Nasimxon Rahmonovning mavzu yuzasidan yozilgan kitoblari va olimning ilmiy-nazarilari tadqiqotning eng muhim ob'ektidir. Olimning "Ruhiyatdagi nur murodi", "O'zbek adaboyoti tarixi", "O'zbek adabiyoti tarixi namunalari" kitoblari va ilmiy qarashlari bayon etilgan maqolalari zamiriga singdirilgan moniylik adabiyoti xususidagi o'ziga xos ilmiy izlanishlarning tadqiq etilishi maqolaning ilmiy yangiligidir[1], [2], [3].

Olingen natijalar va ularning tahlili

Monylik adabiyoti tadqiqi va talqiniga oid ilmiy izlanishlar olib borgan olimlarning eng peshqadami professor Nasimxon Rahmonov sanaladi. Olim o‘z izlanishlarida bu oqim ta’sirida yaratilgan qadimgi turkiy adabiyot namunalari haqida ma’lumot berish bilan cheklanmagan. Eng muhimmi, “Xuastuanif”ni ham, moniylik oqimi she’rlarini ham adabiyestetik, diniy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil va talqin etadi. Turkiyshunoslikda moniylik adabiyoti namunalarining qadimgi turkiy adabiyot qatlami sifatidagi ahamiyati, ayni paytda moniylik oqimi qadimgi turkiy adabiyotda alohida adabiy qatlamni yuzaga keltirganligi, bu oqim ta’sirida Moniy shaxsi ulug‘langan she’rlar ham maydonga kelganligini o‘z adabiyilmiy qarashlari orqali tahlil qiladi. Deyarli hamma she’rlarda Moniy buyuk iloh sifatida madh etilishi, bu lirk obrazning o‘z davrida falsafiy-didaktik prinsipda baholanishi, umumlashma tip sifatida qaralishi, adabiy-nazariy ahamiyati kabi masalalarga umumiy xulosalar kiritadi [1], [2], [3].

Monylik qadimgi turkiy xalqlar e’tiqodida alohida bir oqim bo‘lib, milodiy III asrda Eronda vujudga kelgan bu dinning asoschisi haqida turli qarashlar mavjud. Uning asoschisi va targ‘ibotchisi Suray Patik hisoblanadi. U 216-277 yillarda yashab o‘tgan. Keyinchalik unga Moniy – “Ruh” laqabi berilgan. Bu nomning arabiylashtirilgan to‘liq shakli X asr arab tarixchisi Ibn an Nadmning “Fihrist” kitobida Moniy ibn Fattaq Bobak ibn Abi Barzom deb zikr etilgan. Moniy ismining ma’nosи haqida turli ma’lumotlar bor. Moniyning izdoshlari uning ismini suryoniycha “Moniy tirik” so‘zidan kelib chiqqan deb talqin qiladilar. “Telba”, “odamxo‘r”, “qimmatbaho tosh” degan ma’nolari ham mavjud.

O‘z davrida Moniylik dini juda ko‘p mamlakatlarda, Rim imperiyasidan tortib Xitoygacha, xususan, O‘rtal Osiyo xalqlari orasida ham tarqalgan edi. Moniy Bobildagi ramollarning yil hisobi (Iskandar Zulqarnaynning yil hisobi) bo‘yicha 527-yili Bobilda tug‘ilgan. Yana o‘sha yil hisobi bo‘yicha 539-yil Moniy 13 yoshga to‘lganda unga vahiy keladi. Moniyning ajdodlari Parfiya podsholari arshakiylar xonadoniga qarindosh bo‘lgan va o‘z davrida Parfiyaga qaram Bobil yurtiga yuqori mansablardan biriga tayinlab yuborilgan. Moniyning milodiy 2016-yilda (Arshakiylar podsholigi tugab, Sosoniylar hukmronligi boshlanishiga 10 yil qolgan bir vaqtida) Bobil yaqinidagi Mardinu qishlog‘ida tug‘ilganiga aynan shuni sabab qilib ko‘rsatishadi. Moniyning onasi Maryam, yozma manbalarda xabar berilishicha, Parfiyada nufuzli Ashg‘oniya urug‘idan bo‘lib, u ham Arshakiy podsholari xonadonidan bo‘lgan. Ziyrak, qiziquvchan, ko‘pincha o‘z fikrlari og‘ushida o‘ychan yuruvchi Moniy yosh chog‘ida otasining xizmati taqozosi bilan Bobil yaqinidagi Ktesifon shahriga ko‘chib keladi. Moniy targ‘ib qilgan dinning asosi – nur va zulmat o‘rtasidagi azaliy konfilikt ta’limoti. Uning mazmun-mohiyati ezgulikning yovuzlik ustidan g‘alaba qozonishiga ishonish g‘oyasidir. Moniylikdagi nur va zulmat tushunchalari yaxshilik va yomonlik kabi ijtimoiy-axloqiy kategoriyalarning timsoli sifatida ifodalanadi. Moniylikning muqaddas kitoblari uning o‘zi tomonidan tuzilgan “Tirik Yevengeliya”, “Pragmateyya”, “Kafellayya” va boshqa kitoblardan iborat. Ularda yangi din ta’limoti asoslab berilgan. Shuningdek, Moniyning ma’naviy-axloqiy qarashlari uning “Sir ul-asror”, “Kitob ul-xudo vost-tadbir” (Rahbarlik va boshqaruv kitobi), “Shaburkan” va boshqa asarlarida bayon etilgan. Moniylik dini xristianlik va zardushtiylik dinlarining ayrim ta’limotlarini o‘zida mujassam etgan yangi dindir.

Moniy ibn Fataknинг hayoti va ta’limoti haqidagi ma’lumotlarni avliyo Efrayim, avliyo Yepifoniyo, darvesh Avgustin asarlarida, nasroniy-suryoni yilnomalarida, shuningdek, bir qancha arab, fors manbalarida ham uchratamiz. Moniyning aksariyat qarashlari hukmron doiralar manfaatlariga zid bo‘lgan va 277-yilda Eron shohi Baxrom I tomonidan qatl etilgan va ta’limoti ta’qilangan. Xususan, Rim imperatori Diokletian tomonidan ham moniylikka qarshi maxsus farmon e’lon qilingan.

Monylik oqimi talablarining mazmun-mohiyati quyidagilarda o‘z aksini topgan edi [1], [2], [3]:

1. Iblislarning hukmronligiga barham berib, Xo‘rmuzd xudo va Xo‘rmuzdnинг beshta jangchisi – yengil shabada xudosi, shamol xudosi, nur xudosi, suv xudosi, olov xudosi yordamida nurni zulmatdan ajratmoq, ya’ni insoniyat ruhidagi zulmatga barham berib, nur olib kirmoq.

2. Nur bilan zulmatning, xudo bilan iblisning asosi Zervan ekanini e’tirof etgan holda, yaxshi va yomon narsalarning hammasini Zervan yaratganini bilmoq va buning uchun uni haqorat qilishdan o‘zini tiymoq.

3. Xokisor bo‘lmoq olamdagи jamiki moddiy va ruhiy yaratilmalarni – baxt va taqdir, rang va qiyofa, mohiyat va jon, qudrat va nur, asos va ildiz, beshala xudoning ne’mati ekanligini anglamoq, bu yaratilmalarni buzishdan saqlanmoq, bularga nisbatan yomon niyatni xayolga keltirishdan tiyilmoq.

4. Insoniyatga, jamiki, hayvonot-u parrandalarga, suv maxluqotlariga, nobotot olamiga ozor berishdan saqlanmoq.

5. Na fikrda, na so‘zda, na amalda gunoh ish qilishdan saqlanmoq.

6. Begunohlarni ta’qib qilmaslik, mish-mish tarqatib, insonlarni badnom qilishdan ehtiyyot bo‘lishlik. Fikr-qarashlar pok bo‘lmog‘iga erishish, insonlarni aldamaslik, yo‘ldan urmaslik, garovga berilgan narsalarni o‘zlashtirishdan ehtiyyot bo‘lishlik, erkak va ayol o‘rtasida gunoh ishlarga yo‘l qo‘ymaslik.

7. Sevgi, imon, ishonch, xudodan qo‘rquv, donishmandlikni qalbga muhrlab olmoq.

8. Tanani sevishdan, yomon do’stlardan uzoq bo‘lmoq, mol-mulkka ruju qo‘ymaslik, faqirlilikni ulug‘lash, mol-mulkning o‘ndan birini faqirlarga sadaqa qilish.

9. E’tiqodda sobitlik, o‘ziga o‘zi maftun bo‘lmoqdan voz kechish, har doim gunohlardan forig‘ bo‘lishga intilmoq va hakozolar.

Xullas, Moniy ta’limotining bosh mezoni ruhiy barkamollik, asliy sobitlik, qalban poklanish, kibr va egaistlikdan xoli bo‘lib xokisorlikda kun kechirmoqdan iboratdir.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Qadimgi turkiy yozma yodgorliklar tadbiquotchisi, professor N.Rahmonovning 2002-yilda nashr etilgan “Ruhiyatdagi nur murodi” kitobi “O’tinarmiz... Moniyga” sarlavhasi bilan boshlanadi. Sarlavhaning o’ziyoq olimning maqsadini oydinlashtiradi. Tadbiquotchi ushbu kitobida Moniylik oqimi ta’sirida yuzaga kelgan adabiy manbalarni o’rganishdan avval tarixiylik prinsipiiga tayanadi. E’tiborlisi, oqimning yuzaga kelishini shunchaki ma’lumot sifatida berib o’tishdan ko’ra tarixiy syujetni o’z ijodiy tafakkuri bilan boyitishni afzal ko’radi. Moniy shaxsiyatiga to’xtalib uning o’z davri uchun muhim bo’lgan adabiy qahramon siyemosini yorqinlashtiradi. Uning atrofidagi kishilarni ham o’z ilmiy-ijodiy tafakkuri vositasida gavdanaltiradi. Yorqin va aniq bo’yoqlar orqali chizilgan davr voqealari va ijtimoiy muhit tafsilotlari moniylik adabiyotining yuzaga kelish omillari va davr adabiyotining tadriji, o’ziga xos xususiyatlarini o’rganishimizda muhim ahamiyat kasb etadi. Batafsil voqe-a-hodisalar tasviri badiiy libosda taqdim etilishi kitobxon diqqatini tortadi, keng qamrovli adabiy tasavvur hosil qiladi. Unda ta’kidlanishicha: “Bir necha yildan buyon yurt bo’ylab bir gap yurardi. Emishki, bir payg’ambar chiqibdi, u jamiki mazlumlarni himoya qilar ekan, uning ta’limoti bo’yicha bu olam muqaddas va qabih narsalardan, ezgulik va yovuzlikdan, haqiqat va yolg’ondan, nur va zulmatdan iborat ekan. Bu kurashlar oqibatida olam telba, ruhsiz bo’lib qolgan, deb aytar ekan va h... Shoh Bahrom esa fikrlar kurashiga qarshi jangga otlangan edi [1].

Moniyning tarafdarlari tezlik bilan ko’paya bordi. Uning ta’limotini qo’llab-quvvatlaganlar yurt uchun, ayniqsa, arkoni davlat uchun xavfli bo’lib qoldi. Chunki Moniyning ta’limoti bo’yicha, tepadagi o’n qavat osmon ham, ostdagи sakkiz qavat yer ham, jamiki yer ustidagi narsalar – baxt va taqdir, rang va qiyofa, mohiyat va jon, qudrat va nur, asos va ildiz ham beshta xudo uchun ham atalib yaratilgan. Har kim mol-mulkidan sadaqa ulashishi, bir kunlik oziq-ovqati va bir yilga yetarli kiyim-kechagidan ortig‘ini istamasligi, bitta xotin bilan kifoyalanishi shart. Shunday ekan, arkoni davlat mol-mulkidan ayrilib qolishi hech gap emas edi. Buning ustiga, insonlarga, jamiki jonzotlarga azob berish ham og‘ir gunohdir. Agar Moniyning bu ta’limoti ham amalga oshgudek bo’lsa, qullarni ushlab turish amri mahol bo’lib qoladi”.

Haqiqatdan, endigina oyoqqa turib kelayotgan Sosoniylar sulolasi uchun Moniyning fikrlari suv bilan havodek zarur edi. Davlatning mustahkam qaror topishida bu ta’limotning ahamiyati katta edi. Ammo nodon hukmron tabaqa Moniyning fikrlaridan noto’g’ri xulosa chiqaradilar va o’zlar uchun xavf-xatar yaratadilar. Moniyning ezgulik va yovuzlik, nur va zulmat o’rtasidagi kurash aqidasida “tenglik” g’oyasi ilgari surilganligi zodogonlarni tashvishga solib qo’yadi.

Shohning atrofidagi xasadgo’y, shuhratparast va o’ta qo’rroq kishilar xalqning Moniya ixlosi juda balandligini, olomon hatto uni payg’ambar sanab, Kun, Oy xudolaridan yuqori qo’yishlarini, shu bois uning ortidan ergashishi muqarrar ekanligini shohga yetqazadilar. Ular oddiy qora xalq o’z olampanohidan emas, Moniydan najot kutib yurganligini ayg’oqchi bilan oldindan kelishib olingan quyidagi she’r bilan isbotlamoqqa urinadilar:

Tangri – porloq, kuchli donoga yolvorarmiz,
O’tinarmiz Kun, Oy tangriga.
Yashin tangri, no’m (qonun-qoida), quti (baxt),
Sodiq Moniy payg’ambarga.
Qut baxsh eting, ey tangrim!
Vujudimizni saqlang!
Ruhimizni ozod qiling!
Qut, iltijo etarmiz nurli tangrilardan.
Qo’rquvsiz turaylik,
Sevinch-la yashaylik.

Go’yoki Moniyning qonun-qoidalari hoziroq yurtni izdan chiqaradiganday, xalqni ko’tarilishga, beboslik ko’chasiga kiradiganday shohning boshidan hushi ucha boshlaydi, qattiq sarosimaga tushib qoladi. Kaltafahm shoh o’z ay’onlarining yolg’on-yashiq gaplariga berilib, Moniyning nur va ezgulikka yo’g’rilgan ta’limotini juda ham jo’nlashtirib talqin qilgan zodagonlarning arzlariga qulq soldi. Shoh Moniyini tutib kelishlarini buyirdi. Yuz-ko’zi bir ahvolda tovonida qotib qolgan qon izlari bor, ayanchli bir ahvolga tushgan Moniyning ko’zlar g’olibona boqardi, bu holatni butun xalq sezib turardi. Ko’zlarida chaqnayotgan nur zulmatni yoritib turgan Moniyini sazoyi qilib saroyga olib keladilar. Shoh Moniya uning ta’limoti hech narsaga arzimas, bekorchi gaplardan iborat ekanligini, uning qilayotgan ishlari telbalik ekanligini va xalq ana shunday bir telbaning ortidan ergashayotganligini ko’rsatib qo’yishga urinar edi va olomonni shunga ishontirmoqchi bo’ldi. Lekin shoh quyida turgan Moniyining ko’zlariga boqib bardosh berolmadidi. Zero, Moniy o’ziga qattiq e’tiqod qo’ygan, yuksak g’alaba ko’zlar bilan hech bir taassufsiz tantana bilan turar edi. Nur bilan zulmatni bir-biridan ayirmoq, zulmat kuchlarini nur kuchlariga almashtirmoqni o’z maqsadi, insonni qaramlikda emas, xokisorlikda ko’rishni istagan Moniy yer yuzida tenglik bo’lishini orzu qiladi. Shoh uning qo’l ostida odamlari yo’q ekanligini, ojizligini aytib kamshitmoqchi bo’ladi. Shunda Moniy muqaddas yozuvlar, burxanlar, yaxshi xulqli, iyomon-e’tiqodli kishilar o’zining mustahkam kuchlari ekanligini, asosiy amali esa ichki ilohiy hislar bilan insoniyatni gunoh ishlar qilishdan saqlamoqlik ekanligini aytadi. Shuningdek, jonzotlarni qurbanlik qilmoqlik Moniy va uning izdoshlari uchun kechirilmas og‘ir gunoh edi. Bularni sezgan shoh o’zining kaltafahmlik qilganini anglab qoladi. Lekin Moniyning kelajagi oldindan belgilangan edi. Shoh farmoniga binoan Moniyning terisi tiriklayin shilib olinadi va somon tiqiladi. Shundan so’ng jasad Eronning Xuziston viloyatidagi Junjishopur shahri darvozasiga osib qo’yiladi. Asrlar osha bu darvoza Moniy darvozasi deb atalib kelindi.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Shuningdek, “Ruhiyatdagi nur murodi” kitobida Beruniyning Moniy to‘g‘risidagi fikrlari ham o‘rin olgan bo‘lib, Abu Rayhon Beruniy o‘zining “O‘tmish asrlardan qolgan yodgorliklar” asarida Moniy shaxsi va uning faoliyatiga alohida e’tibor qaratganligi, asarlarini chuqur tahlil qilganligi muallif tomonidan ta’kidlanadi. Beruniy Moniyning “Shaburakan” asari to‘g‘risida alohida to‘xtalib, bu asarning mohiyatiga katta urg‘u beradi. Kitobning “Zardusht va Moniy” qismida muallif Moniyning payg‘ambar deb e’tirof etilgan yoki etilmaganligiga ahamiyat qaratishdan ko‘ra u yaratgan oqim ta’siridagi adabiyotning mazmun-mohiyatiga to‘xtalishni afzal biladi. Muallifning fikricha, Moniyning nur va zulmat o‘rtasidagi kurash g‘oyasi Buddha va Zardusht g‘oyasining davomi hisoblanadi [1].

Monylik adabiyoti tadqiqotchisi N. Rahmonovning 2005-yilda yaratilgan “O‘zbek mumtoz adabiyoti namunalari” darsligida ham moniylik oqimi ta’sirida paydo bo‘lgan adabiyot namunalaridan parchalar keltirilgan. Qadimgi turkiy adabiyotda moniylik oqimi o‘ziga xos oqimning mahsuli sifatida muhim ahamiyat kasb etishi bilan bir qatorda darslikda “Xuastuanift”ning tuzilishi, mohiyati va g‘oyaviy yo‘nalishi haqida batafsil ma‘lumotlar bor. Asarning 15 ta bo‘limi ham ketma-ketlikda berilgan. “Xuastuanift”ning obrazlar tizimi “Avesto” obrazlari bilan uyg‘unligi, asarda zaddushtiylikning keyingi davrdagi mifologik qahramonlari ham qamrab olinganligi muallif diqqatini tortadi. Shu boisdan “Avesto” bilan “Xuastuanift” orasidagi g‘oyaviy mushtaraklik ta’kidlanadi. Moniylik oqimi o‘z davri uchun adabiy qimmat kasb etgan moniylik she’riyatini ham yuzaga keltirganligi muallif fikrлari asosida isbot qilinadi. Muallif moniylik adabiyoti she’rlari haqida fikr yuritar ekan, bu oqim she’riyatini baholashda davr adabiy muhitidan kelib chiqib mulohaza yuritadi. Moniylik oqimidagi qadimgi turkiy she’riyat o‘z davri uchun shoirlar yetishtirib bergenligi bilan ham qadrli ekanligini, shulardan biri Aprinchur tegin bo‘lib, undan bizgacha ikki she’r namunasi yetib kelganligini qayd etadi. Moniylik she’rlarining mavzu ko‘lami, maqsad va g‘oyalari haqida to‘xtalib, bu oqim ta’sirida yaratilgan she’rlarda umumiyyat maqsad kishilarni gunoh ishlар qilishdan qaytarish ekanligini ta’kidlaydi. “Moddiy olamdagи hayot inson taqdirda qanchalik ro‘l o‘ynasa, ruhiy olamda ezzulik shunchalik muhim – moniylik she’rlaridan kelib chiqadigan xulosa shudir” deb yozadi professor Nasimxon Rahmonov. Olim bu oqim ta’sirida yaratilgan qadimgi turkiy adabiyot namunalarini haqida ma‘lumot berish bilan cheklanmagan. Eng muhimi, “Xuastuanif”ni ham, moniylik oqimi she’rlarini ham adabiyestetik, diniy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil va talqin etadi. Turkiyshunoslikda moniylik adabiyoti namunalarining qadimgi turkiy adabiyot qatlami sifatidagi ahamiyati, ayni paytda moniylik oqimi qadimgi turkiy adabiyotda alohida adabiy qatlamni yuzaga keltirganligi, bu oqim ta’sirida Moniy shaxsi ulug‘langan she’rlar ham maydonga kelganligini o‘z adabiy-ilmiy qarashlari orqali qiyosiy metoddha tahlil qiladi. Deyarli hamma she’rlarda Moniy buyuk iloh sifatida madh etilishi, bu lirik obrazning o‘z davrida falsafiy-didaktik principda baholanishi, umumlashma tip sifatida qaralishi, adabiy-nazariy ahamiyati kabi masalalarga umumiyyat xulosalar kiritadi [2].

2017-yilda olim Nasimxon Rahmonov tomonidan yaratilgan “O‘zbek adabiyoti tarixi” darsligiga moniylik oqimidagi qadimgi turkiy adabiyagi batafsil ilmiy xulosalarini va ishonchli, asl adabiy manbalar asosida to‘plangan va o‘zining ko‘p yillik ilmiy-ijodiy tajribalari bilan to‘yintirilgan qarashlarini batafsil bayon etadi. O‘z yo‘nalishida katta tajriba hosil qilgan tadqiqotchi moniylik oqimi va adabiyoti jamiyatga komil insonni yetkazib berishday o‘ta muhim vazifani bajarganligi bilan ahamiyatlari ekanligini ta’kidlaydi. Shuningdek, bu davr adabiyoti ta’sirida yozma adabiyotning paydo bo‘lishi juda katta ma’nnaviy kashfiyat ekanligi ko‘rsatiladi. Nasimxon Rahmonov tomonidan darslikda moniylarning tavbanomasi – “Xuastuanift” va uning qadimgi turkiydagи uchta nusxasi, manbaning o‘rganilishi, tuzilishi, g‘oyaviy mazmun, asarning moniyalar jamoasi uchun madhiya, nizom sifatida muhim ahamiyat kasb etganligi yuzasidan fikrlar bildiriladi. “Xuastuanift”ning ahamiyati moniylikni targ‘ib qilishdangina iborat emas, balki bu oqimning paydo bo‘lish omillari, asl mohiyati, moniylik qonunlarini o‘rganish va jamoatchilikka o‘rgatishdan iborat ekanligi mavzu mazmuniga singdirilgan. Asarning L.Dmitrieva tiklagan to‘liq varianti 15 bo‘limdan iborat bo‘lib, muallif har bir bo‘limning mohiyatiga alohida alohida to‘xtalib o‘tadi. Xususan, birinchi bo‘lim olamning ibtidosi ezzulikdan boshlanishiga ishora qiluvchi g‘oyani ilgari surgan holda ezzulik kurashchisi Xo‘rmuzdning yovuzlik olamiga qarshi otlangani, yaxshilik va yomonlikning to‘qnashuvi natijasida insoniyat Xudoni unutib, o‘ta og‘ir gunoh ichida qolganligidan iborat. Insoniyatning eng og‘ir gunohlaridan yana bittasi “Kimsdir birovni tiriltirsa, Xudoni tiriltirgan bo‘ladi, kimsdir birovni o‘ldirsa, Xudoni o‘ldirgan bo‘ladi” degan aqidani bilmasligida deyiladi. Olim darslikda “Xuastuanift”ning g‘oyaviy mazmuniga alohida to‘xtalib asarni Xo‘rmuzd faoliyati bilan boshlashdan maqsad – olamning boshlanishi azaldan ezzulik bilan bog‘liqligini, bu dunyo yaxshilik uchun bunyod etilganligini, jamiki jonzotlarning ruhiyati ezzulik va odamiylikka yo‘g‘rilganligida deb izohlaydi. Shuningdek, asarda Shmnu – yovuzlik timsoli bo‘lib u Xo‘rmuzd – ezzulik, nur timsoliga qarshi qo‘yiladi. Nur bilan yovuzlik (Xo‘rmuzd va Shmnu) qo‘silib ketgandan so‘ng yovuzlik bilan kurashish uchun osmondan Xo‘rmuzd tushadi. Ammo Shmnuning g‘arazli niyati amalga oshib, insoniyatning ongi zaharlanadi. Oqibatda insonlar o‘z ruhidan judo bo‘ladi. Ruhsizlik kishilarning Xudodan uzoqlashishi, tana sevgisining kuchayishiga, ma’nnaviyatning moddiyat oldida chekinishiga olib keladi degan xulosalarni beradi. Olimning fikrlari adabiyot uchun juda zarur bo‘lgan axloqiy-estetik prinsiplarda namoyon bo‘ladi. Darslikda moniylik adabiyotining yuzaga kelishi, tadriji, mazmun-mohiyatidan tashqari bu davr adabiyotining insoniyat ma’nnaviy svilizatsiyasida tutgan muhim ahamiyati ham ko‘rsatib beriladi [3].

Nasimxon Rahmonovning “Ruhiyatdagi nur murodi”, “O‘zbek adabiyoti tarixi namunalarini”, “O‘zbek adabiyoti tarixi” kabi kitoblari va mavzu yuzasidan yozilgan bir qancha maqolalari bilan bir qatorda, olimning shogirdi, filologiya fanlari doktori Muzaffar Mamatqulovning “Qadimgi turkiy adabiyotda to‘rtlik va marsiya”, “O‘zbek adabiyoti tarixi”, “Qadimgi turkiy adabiyot poetikasi”, shuningdek, qadimgi turkiy adabiyot tadqiqotchilaridan Aziz Qayumov, Abdurashid

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Abdurahmonovlarning ilmiy asarlarida moniylik adabiyotining yuzaga kelishi, bu davrning adabiy jarayondagи ahamiyati, oqim ta'sirida yaratilgan adabiy manbalarning poetikasi, g'oyaviy-badiiy xususiyatlari, timsollar tizimi, obrazlar ko'lami va til xususiyatlari haqida muhim fikrlar va dimiy-falsafiy, axloqiy-estetik qarashlar bayon etilgan [3].

Adabiyotshunos Abdurashid Abdurahmonovning "Turkiy xalqlar og'zaki ijodi" qo'llanmanmasida ham moniylik adabiyoti haqidagi fikrlarni o'qiyimiz. Islom sivilizasiyasiga qadar bo'lgan davrdagi turkiy xalqlar badiiy ijodining rang-barang mahsuli bo'lmish yodgorliklar bilan tanishish, ularning umumiy adabiy jarayon tarixida tutgan mavqeyini belgilashga xizmat qiluvchi ushu bo'llanmada moniylik ta'sirida yaratilgan she'rلarning mohiyati, badiiyati va shakliga ahamiyat qaratilgan. "Xuastuanift"ning mazmuni sodda va ravon tushuntirilgan. Moniylik dini, umuman turkiy xalqlar e'tiqod qilgan turli dinlar ta'sirida yaratilgan adabiy manbalar inson ruhi va qalbini poklashga, gunoh ishlar qilishdan tiyilishga undashi ta'kidlangan [4].

Qadimgi turkiy adabiyot tadqiqotchilaridan yana biri M. Mamatqulov ham o'zining ilmiy asarlarida bu davr adabiyotiga alohida to'xtalib, aniq va izchil tahlillar, adabiy-nazariy ma'lumotlar berib borganligini kuzatamiz. Olimning 2006-yil "Yangi asar avlod" tomonidan nashr etilgan "Qadimgi turkiy adabiyotda to'rtlik va marsiya" risolasida qadimgi turkiy moniylik she'rлarning janriy xususiyatlari va badiiyatiga oid muhim tahlillar va nazariy ma'lumotlarni uchratamiz. Risolada ta'kidlanishicha, qadimgi turkiy adabiyotda to'rtlik janrining paydo bo'lishi Moniy muhitiga borib taqaladi. Tadqiqotchi tong tangrisiga bag'ishlangan madhiyani, Aprinchur tigin tomonidan yozilgan tangrining sifatlari ulug'langan to'rtlikni, 7 banddan tashkil topgan "O'lim tasviri" she'rini va Moniy ulug'langan madhiyani g'oyaviy-badiiy jihatdan tadqiq etadi. Ularning shakliy tomoniga alohida e'tibor qaratadi. Shuningdek, olim mazkur kitobda "Monylik adabiyoti namunalari zamiridagi badiiy tasviriy vositalari klassik adabiyotimizda ham davom etganligi qadimgi turkiy yozma adabiyotning muttasil rivojlanib borganligini isbotlashini uqtiradi. Moniylik she'rлari o'sha davrlarda yashagan turkiylarning dunyoqarashi, urf-odatlari, olamning tuzilishi to'g'risidagi tasavvurlari, diniy-axloqiy qarashlari o'z aksini topgan"ligini qayd etadi [5].

M. Mamatqulovning "O'zbek adabiyoti tarixi" (Eng qadimgi davrdan islomgacha bo'lgan adabiyot) o'quv qo'llanmasida ham moniylik oqimining paydo bo'lishi, mohiyati va taraqqiyoti haqida ma'lumotlar berilgan. Adabiyotshunos o'zining ko'p yillik ilmiy-adabiy kuzatishlari asosida bu oqim ta'siridagi adabiyotga xolisona baho beradi. Bu oqimning shakllanishi, uning turkiy yozma adabiyotga ta'siri hamda moniylik mifologiyasi haqida ilmiy-nazariy mushohadalar kiritadi. Olim moniylik oqimining turkiylar muhitiga kirib kelishi sabablarini ko'rsatish, moniylikning o'ziga xos mifologiyasiga baho berish bilan bir qatorda davr adabiyotining poetikasi ham alohida ahamiyat qaratadi [6].

Xulosa o'rniда ta'kidlash joizki, diniy shakl va aqidalar hamma davrlarda insonning ma'naviy-axloqiy dunyosini shakllantirishga xizmat qilgan. Qadimgi turkiylar e'tiqod qo'ygan dinlar ham bundan mustasno emas. Masalan, totemizm insonni faqat biror hayvondan paydo bo'lishini eslatish va shu asosda unga e'tiqod qo'yish ruhini shakllantiribgina qolmaydi. Diniy e'tiqodlar ifodasini topgan asarlar shundan dalolat beradiki, inson shu hayvondagi kuch-qudrat, mehribonlik, sadoqatdan ibrat olishga chaqiriladi. Animizm ruhidagi asarlar insonda tabiatga, borliqqa mehr uyg'otadi. Yoki moniylik tavbanomalari insonni gunoh ishlardan saqlanishga, komilikka, insoniylikka zid fazilatlardan tiyilishga o'rgatadi. Insonning o'z imkoniyatlarini ishga sola bilishi, ertangi kun mas'uliyatini sezishi va kelajakni anglay bilishi shomoniylilik ruhidagi asarlarning bosh g'oyasi hisoblanadi. Demak, har bir diniy asar inson ma'naviy dunyosi, borliq haqidagi kechinmalari ifodasidir. Tadqiqotchilarning moniylik adabiyotini o'rganishdagi fikr-mulohazalarini kuzatar ekanmiz, har bir davr adabiy merosi namunalari tahliliga kirishganda, avvalo, davrning paydo bo'lish tarixi haqida atroficha fikr yuritganligiga guvoh bo'lamiz. Misol uchun, olimlar talqinidagi moniylik oqimi she'riyati xususiyatlarini ko'rib o'tsak. Moniylik she'rлari tahlil qilinlar ekan, uning tarixi, nazariy ta'rifi, boshqa lirik janrlar bilan qiyosi, g'oyaviy-badiiy xarakteri, mavzu ko'lami kabi masalalar har bir tadqiqodchi tomonidan o'ziga xos tarixiy va qiyosiy metodda analiz qilinganligini kuzatamiz. Moniylik adabiyoti namunalari talqini va tadqiqida qadimgi yozma yodgorliklar tadqiqotchisi, turkolog Nasimxon Rahmonovning ilmiy-falsafiy, adabiy-nazariy qarashlari mustahkam poydevor vazifasini o'tab kelmoqda. Nafaqat moniylik adabiyotni namunalarining o'rganilishi, balki qadimgi turkiy yozma adabiyot tarixi va tadriji, ularning g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini o'rganishda ustoz Nasimxon Rahmonovning nazariy va amaliy harakatlari, aniq fundamental ilmiy asoslari yirik bir ilmiy maktabni yaratdi. Bugungi kunda bu yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borayotgan yosh olimlar va izlanuvchan tadqiqotchilar aynan shu maktabning chinakam vakillaridir.

Olim moniylik adabiyotini tadqiq etish bilan bir qatorda uni xalqqa yaqinlashtirishga, bu adabiyot zamiridagi ilg'or ijodiy pafosni adabiyot ixlosmadlari qalbiga yuqtirishga muvaffaq bo'ldi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Rahmonov N. Ruhiyatdagi nur murodi. Toshkent. "Xalq merosi" nashriyoti, 2002. 4-28 b.
2. Rahmonov N. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari. Toshkent. "Fan". 2005. 27-34 b.
3. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent. "Sano-standart". 2017. 64-b.
4. Abdurahmonov A. Turkiy adabiyotning qadimiyligi qatlamlari. Toshkent. "Fan". 2020. 13-b.
5. Mamatqulov M. Qadimgi turkiy adabiyotda to'rtlik va marsiya. Toshkent."Yangi asr avlod". 2006. 44-b.
6. Mamatqulov M. "O'zbek adabiyoti tarixi". Guliston. 2020. 11-32 bet

Muallif:

Qarshiyeva Shohsanam Abdurashidovna - Guliston davlat universiteti tadqiqotchisi.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

UDK: 811.512.133-2

APPLICATION OF CONTRARY MEANING UNITS IN USMAN AZIM'S POETRY

USMON AZIM SHE'RIYATIDA ZID MA'NOLI BIRLIK LARNING QO'LLANILISHI

ПРИМЕНЕНИЕ ЕДИНИЦ ПРОТИВОПОЛОЖНОГО ЗНАЧЕНИЯ В ПОЭЗИИ УСМАНА АЗИМА

Egamov Umidjon Shavkatovich

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: umidjon86egamov@gmail.com

Abstract. The article analyzes the methodological features of the contradictory meaning units used in the poetry of Osman Azim from linguopoetic Jihan. The units with opposite meanings (antithesis) used in the poet's poetry provided melodiousness, increased impressionability, imposed a figurative meaning, emphasized a certain unity of speech, ensured the connection between stanzas or clauses, increased the expressiveness of the image, formed the harmony of content and form. Osman Azim made very good use of units with contrary meanings. In particular, antithesis has endowed the poet's poetry with an amazing fascination. The article shows the skill of the poet to use these tools.

Key words: antonym, antithesis, mutobaqa, tibaq, applied, muttazad, ittizod takofu, contradiction, countering, contrar, komplementar

Аннотация. В статье анализируются стилистические особенности единиц с противоположным значением, используемых в поэзии Османа Азима с точки зрения лингвопоэтики. Контрастные смысловые единицы (антитезы), применяемые в поэзии поэта, обеспечивают мелодичность, повышают выразительность, придают образный смысл, подчеркивают определенную единицу речи, обеспечивают связь между строками или строфами, повышают выразительность образа, создают гармонию содержания и формы. Осман Азим очень эффективно использует единицы с противоположным значением. В частности, антитеза наделяет поэзию поэта необыкновенной красотой. В статье показано мастерство поэта в использовании данных средств.

Ключевые слова: антоним, антитеза, мутобака, тибок, тадбик, муттазод, иттизод такофу, сопоставление, проивопоставление, контрап, комплементар.

Kirish. Usmon Azim – XX asr o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri. U o‘z uslubiga ega bo‘lgan adib. Shoир she’riyati xalq og‘zaki ijodiga hamohang she’riyat bo‘lib, takrorlarga boyligi, badiiy san’atlar va uslubiy vositalarning keng qo‘llanganligi bilan farqlanib turadi. Har bir badiiy tasviriy vositadan yozuvchi yoki shoир o‘z ijodida unumli foydalanadi. Jumladan zid ma’noli birliklar ham shoир she’riyatida yetakchi o‘rinlarni egallaydi. Zid ma’noli birliklar badiiy asarda, xususan, she’riyatda ko‘p qo‘llanadigan uslubiy vositalardan biridir. Usmon Azim she’riyatida ularning o‘z o‘rnida qo‘llanishi she’rlarning jozibadorligini ta’minlagan.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar

Tadqiqotning obyekti sifatida Usmon Azimning barcha she’riy to‘plamlari, muallifning shaxsiy arxividagi shoир ijodiga doir manbalar, asosan, 1996-yil nashr etilgan saylanmasi olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishda tasniflash, tavsiflash, tarixiy-qiyosiy, kontekstual, kompleks va funksional tahlil usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Tilda zid ma’noli so‘zlarning mavjudligi badiiy nutqning ifodaliligi, ekspressivligi, ta’sirchanligini ta’minlashda qulay vositalardan biridir. Sharq adabiyotda juda qadim zamonalardan buyon tildagi bu ifoda imkoniyatidan keng foydalanib keligan. “Shoир uchun juda zarur bo‘lgan san’atlardan biri tazoddir. Bu san’at yana mutobaqa, tiboq, tatbiq, muttazad, ittizod va takofu deb ham ataladi. Bu san’atda, badi’shunoslarning aytishicha, zid ma’noli so‘zlardan foydalaniladi.” [1]. Yevropada bu san’atni “antiteza” deb yuritishadi. Badiiy matnning lingvopoetik tahliliga bag‘ishlangan ishlarda zidlantirish, qarshilantirish atamalaridan foydalaniladi. Zid ma’noli so‘zlarni yonma-yon qo‘llash orqali tushunchalar, belgilar, holatlar, obrazlar zidlantiriladi.

Poetik nutqning emotsiyal-ekspressivligini kuchaytiruvchi vositalardan biri so‘z ma’nosidagi ijobiy va salbiy emotsiyal ottenkaning mavjudlik darajasi. Shu nuqtai nazardan poetizmlarni poetik nutq emotsiyonalligini ta’minlovchi muhim leksik vositalar hisoblash mumkin. Poetizmlarning ko‘philigidagi ijobiy emotsiyal ottenka mavjud bo‘lgani kabi salbiy emotsiyal ottenkali poetizmlar kam [2].

Tilda zid ma’noli so‘zlarning mavjudligi badiiy nutqning ifodaliligi, ekspressivligi, ta’sirchanligini ta’minlashning qulay vositalardan biri. Sharq adabiyotida juda qadim zamonalardan buyon tildagi bu ifoda imkoniyatidan keng foydalanib keligan. “Shoир uchun juda zarur bo‘lgan san’atlardan biri tazod. Bu san’at yana mutobaqa, tiboq, tatbiq, muttazad, ittizod va takofu deb ham ataladi. Bu san’atda, adabiyotshunoslarning aytishicha, zid ma’noli so‘zlardan foydalaniladi”. [1] Badiiy matnning lingvopoetik tahliliga bag‘ishlangan ishlarda zidlantirish, qarshilantirish atamalaridan foydalaniladi. Zid ma’noli so‘zlarni yonma-yon qo‘llash orqali tushunchalar, belgilar, holatlar, obrazlar zidlantiriladi. Odatda, lisoniy va kontekstual yoki nutqiy zid ma’noli so‘zlar farqlanadi [2].

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Usmon Azim ijodida boshqa lingvopoetik vositalar qatori antitezadan ham unumli foydalanilgan. Antiteza grekcha so‘z bo‘lib, qarama-qarshi qo‘yish degan ma’noni bildiradi.

Antiteza poetik sintaksisning bir ko‘rinishi hisoblanadi, u nutqda ifodalilikni kuchaytirish uchun logik jihatdan qarama-qarshi tushunchalarni, fikr obraz, predmetlarni va shaxslar xarakterlarini qiyoslash yoki birgina predmet yoki hodisalarining daraja jihatidan qarama-qarshi holatini tasvirlashdir. Antiteza orqali ifodalangan ma’noni tushunishda bir-biriga keskin qarama-qarshi hodisalarga nisbatan bizning reaksiyamizning ham ahamiyati bor. Masalan, issiq-sovuq, baland-past, ulug‘ va pastkash, jasur va qo‘rroq, saxyi va xasis, haqiqat va yolg‘on, tun va kun, yorug‘ va qorong‘i kabi antonimik so‘zlar har biri o‘ziga xos reaksiya uyg‘otadi. Ma’lum hodisa yoki hodisalar tasvirlanayotganda ularni ana shu kabi antonim so‘zlar vositasida birini ikkinchisiga qarama-qarshi qo‘yib qiyoslanadi va shoir ularga nisbatan o‘zining munosabatini bildiradi yoki bir hodisani turli tomonidan tasvirlash orqali o‘quvchida unga ijobjiy yoki salbiy munosabat uyg‘otadi” [4].

Antonimlar zid tushunchalarni ifodalab, o‘qirman e’tiborini o‘ziga jalb etishda badiiy adabiyot tilining o‘ziga xosligini ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Xususan, kontekstual antonimlardan badiiy asarda tasvirning ta’sirchanligini oshirish maqsadida ishlataladi.

Masalan: “Zelixon Elchindan qasos haqidagi gaplarni birinchi marta eshitganda sergaklandi. U mushtdek yurakni qoyadek dard bosib turibdi, deb yursa, bu vujudda vulqon kuch to‘playotgan ekan...” (T.Malik) [2] Bu jihatdan yondashilganda ham Usmon Azim o‘z she’rlarida kontekstual antonimlar, turkumlararo antonimlarni mohirona qo‘llab, o‘ziga xos orginal uslub yaratgan:

R.Shukurovning ta’kidlashicha, so‘zlarning antonimligini ko‘rsatuvchi belgilardan biri antonimik juftlik hosil qiluvchi komponentlar orasida oraliq tushunchalarning mavjud bo‘lishi. Olim bunday oraliq tushunchalarni mantiqiy markaz deb ataydi. Mantiqiy markaz so‘zlarning antonim bo‘lish-bo‘lmasligini aniqlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Professor S.Usmonov bunday oraliq tushunchalarni faqat to‘la antonimlarga xos deb hisoblaydi. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” darsligida bir qator mualliflar tomonidan antonim so‘zlar borasidagi bu fikrlar ancha rivojlantirilgan. Antonimlarning mantiqiy asosini ikki tur qarama-qarshilik tashkil etishi ko‘rsatilgan:

- a) kontrar qarama-qarshilik;
- b) komplementar qarama-qarshilik [5]

Usmon Azim she’rlarida qarama-qarshilikning bu ikki turi ham mavjud, ulardan badiiy maqsadlarda o‘rinli foydalanilgan. Shoir she’rlarida *erta-kech*, *kun-tun*, *tun-tong*, *kecha-kunduz*, *yoz-qish* antonimlari payt, vaqt va mavsumni anglatish asnosida poetik tasvirda hissiylik bag‘ishlashga xizmat qiladi:

Tosh bo‘lmagan-oqib turgin,

Goh-goh o‘zni o‘qib turgin. [6]

Bunda shoir “**tosh**” so‘zining “qattiqlik” ma’nosini bilan, “**oqmoq**” so‘zidagi “yumshoqlik” ma’nosini o‘rtasidagi ziddlik asosida fikr ifodalaydi va ot bilan fe’l so‘z turkumi o‘rtasida antonimlik hosil bo‘ladi. Demak, poetik antonimiyada turli so‘z turkumlari o‘rtasida ham ma’lum ma’nolar asosida yuzaga kelishi mumkin.

Tong titraydi kech kuzakning quchog‘ ida,

Yulduzlarni o‘chirmoqda gulgun shafaq.

Jonim, qalbim she’riyatning pichog‘ ida...

Zamin— tilsim, osmon— tilsim... she’r— beshafqat!

[6].

Keltirilgan misolda “**Zamin**” va “**osmon**” so‘zlarini antonim so‘zlar sifatida berilgan. “Zamin” so‘zi fors tilidan olingan bo‘lib, “yer” ma’nosini anglatadi. Shoir “yer” so‘zining forscha ma’nosini qo‘llab she’rga o‘zgacha bir fusunkorlik baxsh etadi.

*Raqqosa! Xirom qil otgunicha tong,
So‘ng uxlab olarsan kelganida shom*

.....Raqqosa! Davrada ildam-ildam suz!..

Nega nozing — olov, ko‘zlarining — naq muz! [6]

Keltirilgan misolda “**tong**” so‘zi “**shom**” so‘ziga antonim bo‘lsa, “**olv**” so‘zi esa “**muz**” so‘ziga antonim bo‘lib keladi. Tong - kun chiqar payt, subhidam , shom - quyosh botib qorong‘ulik tushadigan payt. She’rda yuqoridagi ikki holatni zidlantirish orqali shoir poetik nutqqa yanada zeb beradi.

Berilgan parchalardagi *erta-kech*, *kun-tun*, *tun-tong*, *kecha-kunduz*, *tong-shom* antonimlari komplementar, *yoz-qish* antonimi esa kontrar qarama-qarshilikni yuzaga keltirgan.

Kontrar qarama-qarshilik – darajalanuvchi leksema qatoridagi tafovutning farqlarga, farqning ziddiyat, ya’ni qarama-qarshilikka o‘sib borishi natijasida birinchi a’zo bilan oxirgi a’zoning antonimlashuvi [5]. Masalan, *yoz-qishda qish* – «yilning eng sovuq fasli», *yoz* – “yilning eng issiq fasli”. Bular orasida bahor va kuz fasllari borki, sovuq va issiqlikda neytrallik kasb etadi. Bahor yo kuz leksemasida *yoz-qish* antonimligi so‘nadi.

Usmon Azim she’riyatida *Yer-ko‘k*, *yer-osmon*, *past-balad* antonimlari shoir she’rlarida tomon zidlagini ifoda etishga xizmat qilgan:

*Zamin bilan osmon-senu menman,
Sahar bilan oqshom-senu menman.*

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Yeru osmon aro bir ishq bordir-

Ishqdan buniyod-Xijron senu menman.

[6]

Zamin bilan osmon (borliq), sahar bilan oqshom (kunning butunligi), yeru osmon ma'lum ma'noda zidlik munosabatini ifodalaydi.

Antonimlikni ma'nodan anglash poetik fikrlash va o'quvchi dunyoqarashini yanada oshirishga, yuksalishi olib keladi. Yuqorida lirk qahramonning nozi olovga, ko'zлari esa muzga mengzalayapti. She'riyatda satrlararo antonimlik ta'sirchan poetik nutq yaratish omildir. Bunda shoir bir necha holat, voqyeylekni bir holat, voqyeylek bilan qiyoslab, tenglab, ularni o'zaro zidlash natijasida bir holatni ikkinchisidan ustun yoki ortiq ekanligini e'tirof etadi.

Qahraton o 'ldirsa-muzlik lahzadir,

Bahor telba etsa-gullik lahzadir.

Yoz faqat bahorga qullik lahzadir,

O, sening ishqingda o 'lmoq cheksizdir....

[6]

Shoir she'riyatida shu bilan birgalikda antonimik juftlikni yonma-yon qo'llash orqali "umumiylilik" semasiga ega bo'lgan yangi so'z hosil qilio'ga ham erishilgan:

Bog'im ketdi-qolgan ko 'nglim yoboni,

Oldida qum, ortidadir dovon,

Kelayotgan o 'zgalarning davroni-

To 'xta-ya, to 'xtagin, umrim karvoni. .

[6]

Baxt-umr karvoni haqidagi falsafiy she'rda Usmon Azim anitonimlaridan keng foydalanadi:

"bog'-yobon", "ketmoq-qolmoq", "oldi-orti", "qum-davon". Bunda "bog'" va "yobon" so'zлari yaxshilik, "ketmoq" va "kelmoq" xarakat, "oldi-orti" o'rin ma'nosida o'zaro zidlikni ifodalaydi. "Qum" va "davon" so'zлari esa "qum"-sahro unsuri, "davon" yashillik ma'nosida muayyan semada zidlikni bildiradi.

Ayni paytda buning ustiga yana she'rda juft antonim umumlashma ma'noni ifodalasa ("G'am selini kun-tun kechib o'tding sen") ba'zi antonimlar birinchi komponent antonimlarning izohi vazifasini bajargan: "Ketgan-oftob, qolgan-mitti chiroqdir". Bu misrada shoir zidlikni qiyoslash orqali ifodalaydi: oftob va mitti chiroq, ketgan va qolgan sifatdoshning otlashgan shakli bo'lib, obyektlar o'rtasidagi farq (zidlik) harakat ma'nosida yuzaga kelgan.

Semantik ma'nosiga ko'ra bir-biriga yaqinlashmaydigan birliklarning matnda baqamti kelib, favqulotda emosional-ekspressiv ottenka hosil qilishidan [7] yuzaga keluvchi oksymoronlar ham poetik nutqda muhim ahamiyatga ega.

Siz — qimmatbahosiz,

Men — arzon, arzon.

Sizga balki faqat yuragim arzir.

Sizdan so 'ramayman haqiga osmon,

Faqat osmon kabi yuksaling, axir!

[6]

Keltirilgan parchada zidlantirish "siz" va "men" olmoshlari vositasida hosil qilingan. Bunda muallif o'zi va nutq qaratilgan shaxs, ya'ni lirk qahramonni o'zaro munosabatlarning ikki tarafi sifatida tasvirlamoqda. Ayniqsa, tinglovchining qimmatbaho deb, o'zini esa arzon deb baholashi she'rda ifodalangan mantiqiy zidlikni yanada kuchaytirishga xizmat qilgan.

She'rdagi fikrlar o'zaro zidlik asosiga qurilgan bo'lsa-da, unda muallifning nutq qaratilgan shaxsga bo'lgan ijobiy munosabati yashirin tarzda aks etgan. She'rda muallifning o'zini past tutishi va tinglovchini ulug'lashi ham shundan dalolat berib turibdi. Quyidagi she'rda tun va kun tushunchalari o'zaro zidlikda tasvirlanadi. Kun tushunchasida shoirning ijobiy, tun tushunchasida esa salbiy deb hisoblagan tasavvurlari mujassamlashgan:

Kechalari yurak sanchadi,

Tutunlarga to 'ladi boshim.

Rutubatli tunni yanchgani,

Ruhimda bir porla, quyoshim.

Kunduzlarim manim — lahzalik.

Tunim — uzun. Uzun. Beedad

[6]

Shoirning "Rivojlanish" she'rida tabiat bilan bog'liq tushunchalar o'zaro zid munosabatda tasvirlanadi. She'rda poetik tasvir tong va shom tushunchalarini o'zaro zid qo'yib tasvirlash orqali amalga oshirilgan:

Tunni tong o 'ldirdi,

Tongni shom o 'ldirdi.

Shomni bo 'g'di tun...

Nima uchun?

Nima uchun,

Shomning qo 'li qon...

Tongning qo 'li qon...

Bor-yo 'g'i bir qadam qo 'ydingmi,

Beshafqat zamon?

[6]

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Tilimizda so‘zlarning o‘zaro lug‘aviy jihatdan anglatgan ma’nosiga asoslanib yoz va qish faslini zidlik munosabatiga kiritish poetik matnlarda ko‘p kuzatiladi. Dastlabki namunalarini M.Qoshg‘ariyning yoz bilan qish munozarasida uchratishimiz mumkin. Usmon Azim esa bahor va kuz faslini antiteza sifatida qo‘llab tasvirning o‘ziga xos ko‘rinishini yuzaga keltirgan:

*Bahorda ko‘karib, kuzda sarg‘ayib,
Sukunatu qorga o‘ranib qishda,
G’o‘ra she’rlarimga boqdi mung‘ayib...
Xullas, sodiq bo‘ldi har ezgu ishda*

[6]

She’rda tasvirlangan bahorni hayotning, ijodning boshlanishi, kuzni yesa buning aksi sifatida tushunish mumkin. So‘zlarning o‘zaro zidlik hosil qilishi bevosita matn bilan bog‘liq.

Ma’lumki, son so‘z turkumi orasida antonimlik munosabati mavjud emas. Ammo yuqoridagi baytda *bir* soni *ko‘p* ravishi bilan kontekstual antonimlik hosil qilgan. Bu zidlik “*kam-ko‘p*” munosabati asosida hosil bo‘lgan.

Kontekstual antonimlar so‘zlashuvchining nutqdan foydalanish qobiliyatiga bog‘liq holda nutq jarayonida paydo bo‘ladi. Ular uchun muayyan qolip bo‘lmay, tez-tez o‘zgarib turadi. Shuning uchun ham kontekstual antonimlar ilmiytexnik va rasmiy nutqda emas, balki asosan poeziyada, publisistikada va og‘zaki nutqda ishlataladi.

Xulosa. Fikr ifodalash jarayonida qo‘llaniladigan leksik vositalar poetik fikrning reallashishini ta’minlashga xizmat qiladi. Shuning uchun ijodkor asarda aytilmoqchi bo‘lgan fikrni butun ma’no nozikliklari bilan ifodalay oladigan so‘z yoki so‘z birikmalarini tanlaydi. So‘z – nutqda fikrni ifodalovchi material. Shuning uchun antonimlarning matnda leksik, stilistik va grammatic ma’no ifodalash darajasi uning nutqda qanchalik ahamiyatlari ekanligini belgilaydi. U badiiy yaratiqning emosionallik, obrazlilik va ta’sirchanligini oshiradi. Buning yorqin namunasini yuqorida keltirilgan misollar ham isbotlab turibdi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Rustmov A. Navoiyning badiiy mahorati. –T: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1976. 64-b.
2. Umurqulov B. Poetik nutq leksikasi. –Toshkent: Fan, 1990. -B.34.
3. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent, 2007. – B.151.
4. Qo‘ng‘urov R. Tanlangan asarlar. – Samarqand: SamDU, 2008, 386-bet.
5. Sayfullayeva R va b. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. –B.153.
6. Usmon Azim “Saylanma” sharq -matbaa konserni T:-1995 y
7. Karimov S.A. O‘zbek tilining badiiy uslubi. f.f.d. dissertasiyasi avtoreferati T. 1993, B.38

References:

1. Rustmov A. Navoi’s artistic skills. -T: G. Gulyam Literature and Art Publishing House, 1976. p. 64.
2. Umurkulov B. Poetic speech lexicon. -Tashkent: Science, 1990. -B.34.
3. Yoldoshev M. Basics of literary text and its linguopoetic analysis. - Tashkent, 2007. - B.151.
4. Kongurov R. Selected works. - Samarkand: SamDU, 2008, p. 386.
5. Sayfullayeva R and others. Modern Uzbek literary language. - Tashkent: Science and Technology, 2010. -B.153.
6. Usman Azim "Saylanma" oriental printing concern T:-1995
7. Karimov S.A. Artistic style of the Uzbek language. f.f.d. dissertation abstract T. 1993, B.38

Muallif:

Egamov Umidjon Shavkatovich - GulDU O‘zbek tilshunosligi kafedrasи o‘qituvchisi.

UDC: 821.512.133

TYPES OF LYRIC SONGS AND CHARACTERISTICS OF SHEVA

LIRIK SHER TURLARI VA SHEVA XUSUSIYATLARI

ВИДЫ ЛИРИЧЕСКИХ ПЕСЕН И ХАРАКТЕРИСТИКА ШЕВЫ

Yulchuraev Orzuboy Kulibaevich

Independent Researcher, 120100. Deputy Head of the Department of the House of Councils of Gulistan city, Syrdarya region
E-mail: orzuboy.yulchurayev@mail.ru

Annotation. In the songs the motifs such as the glorification of love, loyalty and devotion to native land, longing for someone’s love are usually sung. The article covers such issues and explains how these motifs are expressed in some pieces of poetry in Uzbek.

Keywords: love, caress, praise, kindness, attitude, being, will, desire, sincerity, psyche, parent, child, ceremony, marriage, seed, tribe, dialect, vocabulary, property, charm, love, fidelity, motive, lover, shepherd, pet, lifestyle.

Аннотация. Кўшикларда ишқ-муҳаббатни улуғлаш, ёрга вафоли ва садоқатли бўлиш, ошиғига интизорлик каби мотивлар тааринум этилади. Мақолада ана шундай масалалар мухокама қилиниб, ўзбек тилидаги айрим шеърий асарларда бу мотивлар қандай ифодалангани тушунтирилади.

Калит сўзлар: суйиш, эркалаш, мақташ, меҳр, муносабат, мавжудот, эрк, истак, самимият, ота-она, фарзанд, маросим, турмуш, уруғ, қабила, шева, лугат, мулк, жозиба, ишқ-мухаббат, вафо-садокат, мотив, ошиқ, чўпон, чорва, турмуш.

Аннотация. В песнях обычно ярко проявляются такие мотивы, как прославление любви, верности и преданности родной земле, тоска по любимому человеку. В данной статье рассматриваются такие вопросы и объясняется, как эти мотивы выражены в некоторых поэтических произведениях на узбекском языке.

Ключевые слова: любовь, ласка, похвала, доброта, отношение, бытие, воля, желание, искренность, родитель, ребенок, обряд, брак, семя, племя, диалект, словарь, свойство, обаяние, любовь, верность, мотив, любимый человек, пастух, домашнее животное, жизнь.

Introduction. The term “lyric” is used to refer to oral poems composed of independent quartets performed by one or more people on themes of love and affection. Independent quartets that reflect person’s inner experiences, love and fidelity, so-called “hijra” and longing, regret and pain, or fiery pain, are called “lyrical songs”. “The usual thrills of life are deeply expressed in folk lyric songs” [free translation of the author] explains Russian literary critic N.A. Dobrolyubov. In fact, lyrical songs are full of exciting events. The reader feels and believes that lyrical songs he or she reads are composed by the people of Zaamin. Such songs can be researched in two ways [5]:

1. Songs created on the theme of leaning, caressing.
2. Songs created on the theme of love.

However, the above-mentioned exciting moments and the theme of love remain important and leading in folk lyric songs.

Results. Songs about love. In any society, parents have repeatedly taught their children to have a positive attitude towards work and not to give up any work in the process of raising them. We see the penetration of animal husbandry into the way of life of our ancestors, and even the fact that the names of animals are included in their lyrical songs in songs that express their high feelings. Let’s look at the same situation below and the song about the process of taking the sheep to the field and taking care of them:

*Mening oynam og’ana,
Qo’yi keidi bog’ona.
Olchang-olchang o’tasan,
Qachon qo’yingga jetasan. [1]*

As it can be seen from the above passage, praising and caressing a child encourages him to be more agile, and a careless child is even laughed at a little. Many passages like these can be cited as an example. Moreover, in connection with the process of loving and caressing this child:

*Qora qalpoq, qorni jolpoq,
Tuya tepgan, bovri ko’pkan.
Momom, senga ne berar,
Echki sovib sut berar.
Ekchisining suti jo’q,
Ulog’ining puti jo’q. [1]*

No doubt, the above given passage contents the attitude of humor, mixed humor, and thus the expression of love to the child. Our people are a very young people. We see songs that praise the verses of Allah, the Creator of man and of all creatures:

*Hey desam, kelar dovushding sozi,
Cho’llarda ko’p bo’lar odashg’an qo’zi,
Uniyam, jorotqon olloning o’zi. [1]*

The imagery is outstanding in this passage. What a beautiful picture, even a description. Such delicate images can be found only in folklore. At the heart of these words are many concepts and deep philosophical thoughts. Loving and cuddling a child in various ways:

*Qog’ayino, qog’ayin,
Qo’zmunchog’im tog’ayin.
Ko’zmunchog’im bo’masa,
O’zim jonim qog’ayin. [1]*

Without deep analysis, this passage looks like a very simple statement. If one studies it carefully, he or she will find that it contains the divine notions and the occult (that is, the protection of the people from all kinds of evil eyes), the protection of them from some supernatural forces, and so on.

There is a saying among the people, “a house with children is a market, a house without children is a graveyard”. Probably because of this, the people of Zaamin fully adhere to this belief. And songs about loving and pampering that child:

*Mening oyynom bir kishi,
Oroboning tirkishi.*

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

*Jor jog 'olob jurganda,
Jorqillaydi kumushi. [1]*

When the author of the article inquired about the content of this song, it became clear that the mother was worried about her life before and after the birth of the child during pregnancy, and the details of her dreams were revealed. It is not in vain that the people say, "The husband's grief lasts until he dies, and the wife's grief lasts until she dies". After that, if he does not have children, the husband will not be satisfied, even if his wife is beautiful. In the above quartet, the mother's love for the child, her desire to find a toy, and finally the honor of motherhood, so that the child does not grieve, the will is free, and the world is full of sunshine as he walks, are sincerely sung.

As it was mentioned in the introductory part of the article, the songs usually glorify love, loyalty and devotion to the land, and longing for the lover:

*Somorqonding soyig'a tushti, tillo juzugim,
Qochon keladi, mening ko'zi suzigm.
Kesa-kesin, kesa-kesin ko'zi suzigm,
Shunnon sodog'a mening tillo juzugim. [1]*

In the days of grief, the lover longs for his lover. It is obvious how much he misses his wounds on the journey, and even the "tillo juzugim" is worthless in the eyes of the misses. Then:

*Somorqonding soyig'a tushti, tillo abdastam,
Qochon keladi mening bo'yi barbastam.
Kesa-kesin, kesa-kesin bo'yi barbastam,
Shunnon sodog'a mening tillo abdastam. [1]*

As it was mentioned above, the lover is proud of his height and good looks because he misses his wife. In lyrical songs, the pain of unfaithfulness and longing are clearly depicted in real life scenes. For example, if an unfaithful person tries to avoid the path he has left, the opposite is true for a lover. When a lover's lamb falls into an unfaithful womb, the torment of pain and longing intensifies:

*Qizil gulding ostida,
Bo'yingdi ko'rib qoldim,
Ko'rmasam bo'lar ekan,
Ishqingda kuyib qoldim. [1]*

Such delicate moods and experiences are fully expressed in the following four:

*O'sma qo'ygan qoshingga,
Surma qo'ymasang nima,
Tashlab ketgan yoringga
Bina qo'ymasang nima. [1]*

There is no more subtle and subtle depiction of zeal, solitude, and loneliness in the Love chapter. In our traditional lyrical songs, there is a melancholy melody, a lament of the times, the cries of lovers who have not been able to reach the visas due to the ravages of time, and, conversely, the cries of those who are forced to bow to their fate:

*Halganchak uchdim, uchdim,
Tori poyaga tushtim.
Toleimdan oynoloy,
Mullobochchoga tushtim. [1]*

The content of this verse passage goes back to the consequences of economic hardship in the family. It is not surprising that this economic deprivation made the poor girl think that she will have a good marriage, that she will have a full stomach, and that she will be an idol.

Now let us look at the motifs of this "qiz bechora" in her home, in the arms of her parents and when she went to visit her:

*Qiz gul xavur-xavur,
O'ynomoq besh kun davur.
O'yno, qizg'ino o'yno,
O'ynog'oning qoladi,
Erdikiga borg'onda
Har moqomg'a soladi. [1]*

Imagine for a second you were transposed into the karmic driven world of Earl. Usually, there is nothing wrong with a child. For better or worse, he is a child. Therefore, parents want their children to have a happy life, to be faithful to their spouse, and to always "joynab" like a tulip:

*Teptim sondiq ochildi,
To'rga bodom chachildi,
U bodomdi tergancha,
Qizil gullar ochildi.
Qizil gulding qimchasi,*

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Bozor nonding kulchasi.

*Otqo bersang orpo ber,
Qatur-qutur chaynasin,
Qizdi bersang martga ber,
Qizg'oldoqday jaynasin.
Jomonini sartqo ber,
Sho'ri oshday qoynasin. [1]*

It is obvious how noble the people are, how just and proud they are, and how proud they are. It is not surprising that the “jomon qiz” in the eyes of the people, realizing that in the eyes of the people there was and could be a man, a dancer, a workaholic, a runaway, a lazy and quarrelsome girl, made a decision.

Zaamin is also one of the mountainous districts of the Republic of Uzbekistan. That is why shepherds drive their livestock to the slopes and hills. Maybe this song was born there:

*Tovdan turib noy tortdim,
Noyim sozli bo'sin deb.
Tortgan noyim soz bo'sa,
Qo'yim qaytib kesin deb. [1]*

Of course, when we think of mountains, we think of high rocks and beautiful landscapes. It will be peaceful and quiet. That is why the sound and melody are heard clearly and distinctly there. The melody of this nay also affects the sheep. Shepherds often drive their sheep far away from home to graze on pastures, away from their brothers and relatives, and unable to attend weddings, funerals, and ceremonies in their homeland:

*Otqo mindim pirim deb,
Jo'ram keldi juring deb,
Borolmadim voqtida,
Borating'on chog'imda. [1]*

It would be purposeful to draw readers' attention to another original song on the theme of love. This song was born during the milking process. The lover expresses his grief with tears and sorrow:

*Biya sovdim iyjadi,
Qo'l-qo'limga tiymadi.
Qurib ketgir dushmonnor,
Vatanimda qo'yjadi. [1]*

When two young people got married sweetly, a dispute between them has existed since ancient times and still exists today. He said that the poor lover, who could not bear this suffering, was brought to his homeland, that is, from his home, until he divorced his wife.

Discussion. Sheva characteristics in songs. The nations of Central Asia: the Uzbeks, the Kyrgyz, the Turkmen, the Karakalpaks, as well as the Kazakhs, have gone through a very long and complex historical process until they reached the present stage of social development. They went through a historical stage in social and economic life, from the smallest and most scattered tribal period to a highly developed, highly organized national state system. This long historical period has led to the formation of the Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen and Karakalpak nations, which have been able to unite many small clans, as well as some non-clan tribes. Of course, such a great unification was built mainly on the history of the nation, its culture, customs and, most importantly, the language. Of course, every nation that rises to the level of a nation has its own literary language. But where does that language come from? Of course, it is the result of the union of small peoples, tribes and clans. There are variants of dialects specific to these small peoples, clans and tribes. A large part of these dialect variants is the Kipchak dialect. As mentioned above, the majority of people living in the Zaamin region are Kipchak. Therefore, below we will study the dialectal features of the above-mentioned folk songs and their differences from the norms of literary language and their use [3].

The word is the essence of thought. It sharpens the mind, moves every soul, allows you to go exactly where you want. Words are actively used both in literary terms and in our daily lives. The great thinker and poet Hazrat Mir Alisher Navoi paid great attention to the word and described it as follows: “Kun”* amri zohir bo’lgan chog’dar, “fayakun”* there was also a noise. So, since the first sound is a word, it is the beginning of any sound. Oh, you are such a beautiful pearl! What a pearl, you are a roaring sea! He created so many beautiful patterns in the sea with a wave. Everything from the depths of the earth to the heights of the sky is its previous wave [2].

“They tell you to stop. That’s not a good thing. You are the pearl of the soul, stop - dry water itself. So to make you look like a dur is to make you look like a dur. You are a song that never ceases to sing. You are a treasure that will not be wasted. Would the light of the sun diminish as the people of the universe collected the particles of the sun ?! It is impossible to dry seawater by taking a drop of water with the tip of a needle” [2].

It really is. It is not in vain that our grandfather paid so much attention to words. The same can be seen in folklore. It is amazing that our ancestors paid attention to the word, put it in its place and used it.

Every word in the vernacular has equal rights for a work of art.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Although the proper use of words is a legal requirement, the way they are used varies. Let's look at some poetic evidence:

“Oh ursam, ohlarim jipday eshilgay”. See what a beautiful picture. Such an image is unique to folklore. The lover expresses his pain not with the words “I burned too much”, but with very mature words. Of course, the peculiarity of the laws of poetry in the song is its simplicity, naturalness and clarity. They do not feel excessive makeup [3], [4].

Folk songs are composed of 7-8 syllables, and in most cases the rhymes are full rhymes. Labor supplements are no exception. For example,

*Ola siyir ol diydi,
Issiq jayga sol diydi,
Ola siyir sutini
Asal bilan bol diydi.* [1]

Its musicality, mutual rhyme, and dialectal features are noteworthy. Again,

*Mening oynam og'ana,
Qo'yi ketdi bog'ona.
Olchang-olchang o'tasan,
Qachon qo'yingga jetasan.* [1]

The word “oyna” in Sheva is a boy-specific term. Now the word “og'o” is also used to refer to a brother, sister or a young man who has reached the age of majority. However, the form-maker adds the word “og'ono” in the sense of diminishing. In the next verse, the word “bog'ona” means a rhyme. However, if we change the words in the verses or use the literary version, the meaning, the effect, and the purpose of the verses will be undermined. In this case, it is difficult to find a variant of the literary language in the norms and use it [3], [4].

Or another example:

*Qoraqalpoq, qorni yolpoq,
Tuya tepgan, bovri ko'pgan.* [1]

Of course, it's a humorous song. This song is played with a bit of play or action. Consider the second verse. So it's not hard to imagine a “tuya tepkan”. But what does that mean “bovri ko'pgan”? “Bovur” the word has two meanings. First of all, its natural meaning, the biological organ, i.e. the liver, and secondly, its figurative meaning, means that a person is born, that he is close. The next word, “ko'pgan,” means swollen or inflated. Of course, the camel kicked and the hard kick caused a tumor in the liver. The Karakalpaks are one of the tribes of Zaamin. The richness of the vocabulary and charm of this statement about a Karakalpak woman or a man of another ethnicity forced to live in such a way cannot always be tolerated.

Also,

*Qizil gulding qimchasi,
Bozor nonding kulchasi,
Otqa bersang orpo ber,
Qotur-qutur chaynasin.
Qizdi bersang martga ber,
Qizg'oltoqtoy jaynasin.
Jomonini sortqa ber,
Sho'ri oshday qoynosin.* [1]

Each word is used interchangeably, and at the same time, one complements and illuminates the other. The word “qimcha” in the first verse is in Kipchak dialect. It means hip, thin and slightly smaller. Sometimes it means a rod. This means that the pudding is a rhyme, consisting of two joints. Now the word that will add ambiguity to the following images is “jaynasin”. That is,

*Otqa bersang orpo ber,
Qotur-qutur chaynasin.
Qizdi bersang martga ber,
Qizg'oldoqtoy jaynasin.* [1]

Imagine a vast field, a hill with tulips. In the same way, the word yashnab comes in the dialect as “jaynab”. Let the literary version of this word live - it is natural that it cannot be a rhyme to the word chew. Therefore, another method of word ownership had to be used [6].

There is a slightly different version of this song. There is not much change in it:

*Otqa bersang orpo ber,
Qasur-qusur chaynasin.
Qizni bersang martga ber,
Quvoloship o'ynosin.* [1]

Now the words play is rhyming in form, one revealing the meaning of the other. It means that even a single sound can affect an entire meaning of the poem.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Usually, when Zaamin people get married, they pay special attention to the question of their relatives, generation, gender. It is normal. However, when intermarriage with another ethnic group takes place, family members often feel resentful. It can be easily found in folk songs:

Jomonni sortqa ber,

Sho'ri oshday qoynosin. [1]

In the mind of the people, this “jomon qiz” means to be sent to her parents, a little farther away from her homeland, as a punishment, to a “sortqa” - a Tajik. It is the people's eloquence to be able to express such a unique image and convey it clearly and concisely to the listener.

The fact is that the magic of the word, its wide scope, attracts the attention and ingenuity of the people.

References:

1. Kashgari, M. "Devonu lug'otit turk". Vol. 1. Tashkent, 1960. – 156 p.
2. Navoi, A. "Layli va Majnun": a poem. Tashkent, 1990. – 80 p.
3. Jumanazarov, U. Uzbek Folklore and Historical Reality. Tashkent, 1991. – 244 p.
4. Jumanazarov, U. Uzbek Folk Historical Songs. Tashkent, 1989. – 160 p.
5. Toychiboev, B., Kashkirli, Q. Zaamin's Language Encyclopedia. Tashkent, 2012. – 400 p.
6. Uzbek Folklore of the 20th Century. Anthology. Tashkent, 2017. – 280 p.

Author:

Yulchuraev Orzuboy Kulibaevich - Independent Researcher (Deputy Head of the Department of the House of Councils of Gulistan city khokimiyat, Syrdarya region). Residence address: 120100. Gulistan city, Akhillik mahalla, Syrdarya street, house 1. E-mail: orzuboy.yulchurayev@mail.ru.

UDK 81-42

LEXICO-MORPHOLOGICAL DIALECTICS IN EPIC POEM "ALPOMISH"

“АЛПОМИШ” ДОСТОНИ МАТНИДА ЛЕКСИК-МОРФОЛОГИК ДИАЛЕКТИЗМЛАР

ЛЕКСИКО-МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ДИАЛЕКТИКА В ЭПОСЕ «АЛЬПАМИШ»

Хайтов Хусниддин Хасанович

Халима Худойбердиева номидаги ижод мактаби, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 2-мавзе

E-mail: HusnidinHayit1989@gmail.com

Abstract. In this article, on the basis of folklore, the problem of the type of dialectics in Uzbek dialectology is investigated. An example of Uzbek folklore, a presentation of comments on the use of lexical and morphological dialect words in the vocabulary of our folk epic "Alpomish". The lexico-morphological dialect words found in the text of the epic are singled out, and each is given a detailed description. Also, on the basis of a scientific and theoretical approach, lexical and morphological dialect words in the text of the epic are analyzed as a kind of dialectics. A commentary is given on the main aspects of the epic, providing a dialect feature, lexical-morphological dialect words have different dialect-morphological forms, the performer notes the dialect-morphological patterns of the natural preservation of linguistic features.

Key words: Lexico-morphological dialect words, word form, morphology, language features, performer, bakshi, epic creativity, "Alpamysh" and "Folk language", "Explanatory dictionary of the Uzbek language", "Dictionary of Uzbek folk dialects".

Аннотация. В данной статье на основе фольклора исследуется проблема типа диалектики в узбекской диалектологии. Пример узбекского фольклора, изложение комментариев к употреблению лексико-морфологических диалектных слов в лексике нашего народного эпоса «Алпомыш». Выделены лексико-морфологические диалектные слова, встречающиеся в тексте эпоса, и каждому дана подробная характеристика. Также на основе научно-теоретического подхода анализируются лексико-морфологические диалектные слова в тексте эпоса как разновидность диалектики. Дан комментарий к основным аспектам эпоса, обеспечивающим диалектный признак, лексико-морфологические диалектные слова имеют разные диалектно-морфологические формы, исполнитель отмечает диалектно-морфологические закономерности естественного сохранения языковых особенностей.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

Ключевые слова: Лексико-морфологические диалектные слова, форма слова, морфология, особенности языка, исполнитель, бакши, эпическое творчество, «Алпамыш» и «Народный язык», «Толковый словарь узбекского языка», «Словарь узбекских народных диалектов».

Кириш. Ҳалигача диалектал сўзлар турлари қанча деган саволга аниқ жавоб берилмаган [1]. Ўз ўрнида бу фикрларни асосли эканлигини айтиш мумкин. Шу маънода ўзбек шевашунослигида диалектал сўз турларига муносабат билдириш, уларнинг ҳар бирига хос бўлган тавсифи ва шева вакилларининг нутқида қўлланиш хусусиятига ойдинлик киритиш муҳим масалалардан бири. Бу эса диалектал матнларни таҳлил килишда, диалекталлик хусусият ва диалектал мазмунни аниклаш имкониятини яна ҳам кенгайтиради.

“Ўзбек эпик ижод намуналарида тилимизнинг диалектологияси, лексикологияси оид жуда кўп қимматли сўз ва иборалар мавжуд” [2], [4] Ўзбек адабий тили конуниятлари шаклланмасдан олдин яратилган ва диалектал-шевага оид манбалардан бири бўлган “Алпомиши” достонини алоҳида бир диалектал матн сифатида ўрганиш мумкин. “Халқ достонлари ўзбек тилининг тарихини, серқатламлилигини ва баёвдорлигини ўзида тўла мужассам этади. Шунинг учун халқ достонларининг тилини тадқиқ этиш бир томонидан тил тарихининг қадими илдизлари ҳақида кенгроқ маълумот берса, иккинчи томондан ҳозирги замон ўзбек адабий тилини тўлақонли ўрганишда, уни бойитишида асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қиласи” [2], [3].

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Тадқиқотнинг объекти сифатида “Алпомиши” достонининг 2010 йил нашр этилган Фозил Йўлдош ўғли варианти олинди. Тадқиқот мавзусини ёритишида тавсифлаш, тарихий-қиёсий, контекстуал, комплекс, диалектал матннинг лексик таҳлили усуулларидан фойдаланилган.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Достон лексикасида диалектизмнинг бир неча турларини учратиш мумкин. Хусусан, маҳаллий-худудий тасаввур ўйфотиш хусусиятига эга бўлган лексик-морфологик диалектизмлар достондан кенг ўрин эгаллаган.

“Морфология (юн. morphē – шакл+logos – таълимот). 1. Сўз шакллари ҳақидаги грамматик таълимот. Морфология синтаксис билан бирга грамматикани ташкил этади: Ўзбек тили лексикологияси ва морфологияси.” [3] Достон матнида ҳам диалектал шакллар учрайди, улар лексик-морфологик диалектал сўзлар турини ташкил қиласи.

Лексик-морфологик диалектал сўзлар – асосга қўшимчалар қўшилганда сўзнинг одатдаги шакли ўзгариши билан ҳосил бўлади. Морфологик диалектал сўзни лексик-морфологик диалектал сўзлар термини билан ҳам аташ мумкин. Бунда қўшимчалар адабий тилда қўлланиладиган шаклларидан фарқланади.

“Кўринг *дарвешиди*, ёйди *кулоҷди*, бийлар билан бойбича топшиди...” [4] Гапда келаётган *дарвешиди* ва *кулоҷди* диалектизмлардаги –ди шакли кесим таркибида қўлланиладиган ўтган замон шакли эмас, тушум келишигидир. Достон матнида одатдаги шакли –ни келишигининг ўрнида қўлланилган.

Асосга қўшимчалар қўшилганда одатдаги шакли ўзгариши билан ҳосил бўлган лексик-морфологик диалектал сўзлар достон матнида жуда кўп учрайди. Бундай диалектал сўзларнинг кўплиги достон қаҳрамонлари руҳияти тавсифини борича тасвир этилганлигини билдиради.

Эртан сендай шўрли бундан ўтади,

Қилган ишинг бу олдингга қайтади. [4]

Мисра бошидаги *эртан* диалектизми *эртага* маъносини ифодалайди. “Ўзбек тилининг изоҳли лугати”да диалектал бирлик сифатида келтирилган. “Эртан диал. 1 айн. эрталаб . Оқшом палов, эртан чой. “Равшан”. Эртаси куни, эртага. Эртага келинг”. [5] Бу диалектал бирлик таркибидаги –н қўшимчаси адабий тилда –га жўналиш келишиги ўрнида қўлланилган.

Худо дейин, яратганга жилайн,

Ўз акама қандай закот берайин. [4]

Иккинчи қатордаги *акама* бирлигининг қўшимчасида фонетик ўзгариш юз берган. –га жўналиш келишиги таркибидаги /z/ товуши тушиб қолган.

Шундайгачоқ гап ташигич бўласан,

Кариганда извогарлик қиласан, [4]

Достоннинг жуда кўплаб ўрнларида келадиган *шундайгачоқ* бу мисарда ҳам диалектал маъно хусусиятига эгалиги билан ажralиб турибди. Адабий тилда қўллайдиган *шунақа* сўзига қўшилиши одатдагидан фарқланганлиги учун лексик-морфологик диалектизм деб айтиш ўринли.

Ёмон одам мудом қиласар ғовурди,

Лофтайтганда ботмондан ҳам овириди(р)

Бисмилло, деб солди отнинг устига

Чоочоғи зумратдан зарли давирди. [4]

Адабий тилда –ни тушум келишигини ифодалайди. Диалектал шакли эса –ди бўлиб, достон матни турли ўринларида жуда кўп ишлатилган. Биринчи қатордаги *ғовурди* бирлиги шовқинни маъносида келган, лекин –ди тушум келишиги –dir боғламасига яқинлашган – оҳангдошликини таъминлаган.

Лодон қўнглини ҳар хаёлга бўласан,

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Мунлиқсан-да, бир лодонлик қиласан,
Меникига сен нимага келасан,
Куллар қўрагойса, тайин ўласан. [4]

Охириг қаторда келаётган **қўрагойса** диалектал лексик бирлиги таркибаги шакл ҳам адабий тилдан фарқланади. Номустқаил **-са** шакли ўзгарган. Феъльнинг шарт-истак майли **-са** ҳолида адабий тилда ифодаланади. Бунинг диалектологик шакли достонда **-ағойса** кўринишида ифодаланган.

Қичаб юриб бари йўлни тўзитган,
Яқинласа Алномиши чиқиб ётган,
Эр йигитсан, бундайгачёқ бўлмагин,
Ўзимсиз чарчаган, гапга солмагин,
Кета бергин, енди йўлда қолмагин. [4]

Юкоридаги парчада **-дай** қўшимчаси юкорида **-дайгачёқ** диалектологик шаклда ифодаланган. Табиий, одатдагидан фарқланишини диалектологик шакл эканлигини таъкидлашга асос.

Қуши питаға сингандай бўп эдим,
Қалмоқ қушман, паноҳ берар деб эдим,
Орқа тутиб бу юртларга кеп эдим. [4]

Юкоридаги мисраларда келаётган **бўп эдим, кеп эдим** қўшма феълининиг мустақил қисми **бўл, кел** саналади. Бироқ **-л** ундоши тушиб қолган, натижада [ў], [е] унли товушларидан кейин равишдошнинг **-н** диалектал шакли қўлланилган.

Мунча ҳам сиёсат қилма, жаллодлар,
Мусоғир бой нега бўлди гуноҳкор?! [4]

Мунча адабий тилда бунча тарзида ифодаланади, асоси – бу олмошидир. Лекин [б] ундоши [м] унодшига алмашган. Бу эса лексик-морфологик диалектизмни юзага келтирган.

Изларам сиздан шафоат,
Чобук суворим, ё Али. [4]

Изларам диалектал лексик бирлиги таркибидаги қўшимча ўзгарган. Яъни изларман сўзидағи **-ман** шахсон қўшимчаси **-ам** диалектал шаклда қўлланилган. Адабий тилда излайман тарзида бўлиб, **-й** буйруқ-истак майли **-р** шаклида келаётганлигини кўриш мумкин.

Нор кесар олмосни белга чолайик,
Шоҳим, сизга не маслаҳат берайик?! [4]
Берайик диалектал бирлигининг **-айлик** қўшимча қисмida **-л** шакли туширилган ҳамда лексик-морфологик диалектал бирликка айлантирилган.
Ўз акамдан **бундоқ** хўрлик кўрганча,
Қалмоқ бориб жузъя берсам **бўлмайма**? [4]

Бундоқ диалектал лексик бирлиги таркибда келаётган **-доқ** қўшимча диалектал шаклdir. Адабий тилда **-дай** кўрниши ишлатилади. **Бўлмайма** диалектал сўзининг таркибаги **-ди** замон қўшимчаси тушиб колиб, **-ми** сўроқ юкламасанинг диалектал шакли қўлланилган. Аслида бу диалектал лексик бирлик **бўлмайдими** маъносида келган.

Қалмоқлар келиб, бир **озгинтой** уруши қилиб, ўлган ўлиб, қолгани қочиб қутулиб, Ҳакимбек қайтиб, Қоражоннинг қошига етиб, Қоражон Алномишига қараб, бир сўз айтib боряпти. [4]

Озгинтой – диалектал лексик бирлик, лекин семизнинг антоними арриқ, озгин маъносида келаётгани йўқ. Кам – озгина маъносида келган, **-гина** қўшимчасинминг ўрнида **-гинтой** диалектал шакли қўлланилган.

Кўнгили бузилиб, **мўнглиқ** жилади,
Ўн минг уйли элат кўчиб боради. [4]

Мўнглиқ диалектал лексик бирлиги адабий тилимизда **мунгли** кўринишида қўлланиллади, яъни ғамли деган маънони ифодалайди. Достоннинг баъзи ўринларида **мунглиқ** тарзида ҳам учрайди. Мисрада **-лиқ** диалектал шакли қўлланилаётганлиги учун лексик-морфологик диалектал сўз нуктайи назардан шархлаш ўринли.

Бу турдаги шевага хос сўзларнинг диалектал шаклларни тадқик қилар эканмиз, достон матнининг барча хусусиятларини инобатга олиш эҳтиёжини тақоза этади: “халқ эпик асарларида жўналиш келишигининг адабий орфографик қўшимчаси – **-га, -а** шаклида ишлатилади. Тушум келишигининг аффикси **-ни, -ди** формасида қўлланади. Қаратқич формаси эса **-и** и тарзида айтилади. Бу ходисаларнинг ҳаммаси Ўзбекистон территориясидаги ҳозирги замон қипчоқ диалектлари учун ҳам характерлидир” [6]. Бу жиҳатлар достоннинг оғзаки ижросидаги руҳиятни имкон қадар баҳши кўйлагандай ҳолатда англаш имкониятини ҳам беради.

Холоса

Достонда диалектал сўзларнинг шакллари жуда кўп учрайди. Бу эса достон тилининг нисбатан асл ҳолида ифодаланганинг билдиради. Ўзбек адабий тили билан бу достон матнининг бундай фарқланишлар диалектал сўзларнинг мақомини аниқлашда, албатта, муҳим саналади.

Шунингдек, лексик-морфологик диалектизмлар шева ҳолатини аниқлаш, адабий тилдан фарқлаш тамойиллари ҳақида зарурий хуласаларга сабаб бўлади. Матн таркибидаги ҳар бир бирлик изоҳланишига

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

эҳтиёж бор. Диалектизмнинг бу турининг кўплаб учраши ҳам ушбу достондаги диалектал матнга хос хусусиятларнинг таъминланишида аҳамиятлидир, албатта.

Достон матнида лексик-морфологик диалектал сўзлар турли морфологик шаклларига эга эканлигини ҳам кўриш мумкин, “бу ҳол ҳам достонларда ижрочи тил хусусиятини акс эттириши табиийлигини изохлади.”[6] Бу қонуниятлар асрлар давомида ҳалқ оғзаки ижоди намуналарида яшаётганлиги, диалектал морфологик шакллар ҳам диалектал хусусиятларга эгалиги шевага хос сўзнинг бу турига лексик-морфологик диалектизм терминини кўллаш имкониятини туғдиради. Демак, лексик-морфологик диалектизмлар диалекталлик хусусиятига эга. “Кипчоқ диалектларида эса морфологик қонуниятлар билан боғлиқ равишда юзага келади. Шундай ҳодисани ҳалқ эпик асарларида ҳам кўриш мумкин [7].

Бу турдаги шевага хос сўзлар, биринчидан, диалектал шаклга эга бўлса, иккинчидан, албатта, диалектал маънога эга. “Демак, ўзбек адабий тили лексикасининг шаклланиш, ривожланиш ва ўзгариш босқичларининг ўзига хос хусусиятларини аниқлашда эпик ижод намуналари алоҳида ўрин тутади” [2]. Демак, диалектал сўзларнинг бошқа турлари қаторида “Алпомиш” достони лексикаси матнидаги лексик-морфологик диалектизмлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки улар билан биз Самарқанд вилояти, Булунгур туманида яшаган ва яшаётган шевалар регионини ва ареалининг ўзига хослигини кўрсатишга диалекталлингвистик асос бўлиб хизмат қиласи.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Эназаров Т. Диалектология методологияси. – Тошкент: Инновация-Зиё, 2020. -152 б.
2. Мирзаев Т., Эшонқул Ж., Фидокор С.. “Алпомиш” достонининг изоҳли лугати. – Тошкент: Элмус-Пресс-медиа, 2007. -164 б.
3. Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли лугати. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2002, -158 б.
4. Фозил Йўлдош ўғли. “Алпомиш” достони. – Тошкент: “ШАРҚ” нашриёт матбаа аксиядорлик жамияти бош таҳририяти. 2010. -400 б.
5. Маъруфов З. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. – Москва: рус тили, 1981. II жилд. -632 б.
6. Тўйчибоев Б. “Алпомиш” ва ҳалқ тили. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001. 160 б.
7. Дониёров Х. Қипчоқ диалектларининг лексикаси. – Тошкент: Фан. 1979. -160 б.

References:

1. Enazarov T. Methodology of dialectology. – Tashkent: Innovation-Ziyo. 2020. 152 p.
2. Mirzaev T, Eshonqul J, Fidokor S. Annotated dictionary of the epic "Alpomish". – Tashkent: Elmus-Press-media. 2007. p 164.
3. Hojiev A. Annotated Dictionary of Linguistic Terms. – Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan. 2002, p 158.
4. Son of Fozil Yuldash. The epic "Alpomish". – Tashkent: General Editorial Office of "SHARQ" Publishing and Printing Joint-Stock Company. 2010. p 400.
5. Ma'rufov Z. Annotated dictionary of the Uzbek language. – Moscow: 1981. Volume II. p 632.
6. Toychiboev B. Alpomish and the vernacular. – Tashkent: Gafur Gulom Publishing House of Literature and Art. 2001. p 160.
7. Doniyorov X. Vocabulary of Kipchak dialects. – Tashkent: Science Publishing House. 1979. p 160.

Муаллиф:

Хайтов Ҳусниддин Ҳасанович - Ҳалима Худойбердиева номидаги ижод мактаби ўқитувчиси, ГулДУ Ўзбек тилшунослиги кафедраси мустақил тадқиқотчisi.

Ijtimoiy - iqtisodiy fanlar

UDC 372.81

THE ESSENCE OF TOURIST DESTINATIONS AND THE IMPORTANCE OF THEIR MANAGEMENT

TURISTIK DESTINATSIYALARNI MOHIYATI VA ULARNI BOSHQARISHNING AHAMIYATI

СУЩНОСТЬ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕСТИНАЦИЙ И ВАЖНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ИМИ

Sa'dullayeva Gulnoza Sodiq qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 100066, Toshkent sh., Islom Karimov ko'chasi, 49.

E-mail: Sadullayevagulnoza94@gmail.com

Annotation. Not so long ago, the concept of destination entered a relatively new concept and science from the world of scientific research. It is impossible to imagine the tourism industry without a direction. Each tourist travels to a certain area, place. But we can't call every region a destination. Science consists of the field of tourism, the tourist destination and directions new to science. This article reveals the essence of the concept of a tourist destination. Criteria have been set by foreign scientists and UNWTO for our ability to grant destination status. The history of appointment, stages of development and typology are described. The scientific bases of the organization and management of tourism and destination activities are given.

Keywords. Tourism destinations, destination, destination management, UNWTO, tourist areas.

Аннотация. Не так давно понятие дестинация вошло в относительно новую концепцию и науку из мировых научных исследований. Невозможно представить индустрию туризма без направления. Каждый турист едет в определенную местность, место. Но мы не можем называть каждый регион пунктом назначения. Наука состоит из области туризма, туристического направления и направлений, новых для науки. В данной статье раскрывается сущность понятия туристической дестинации. Критерии были установлены иностранным ученым и ЮНВТО для нашей способности предоставить статус туристического направления. Описана история назначения, этапы развития и типология. Даны научные основы организации и управления туристско-дестинаторской деятельностью.

Ключевые слова. Туристические направления, пункт назначения, управление пунктами назначения, ЮНВТО, туристические районы.

Turistik destinatsiya – bu raqobatbardosh iste'mol qiymatini ifodalovchi turistik resurs salohiyatiga ega bo'lgan va turistik oqimlarni doimiy ravishda jaib qiluvchi boshqariladigan ijtimoiy-iqtisodiy hududiy tizimdir [1].

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Turistik yo'nalishni ta'riflaydigan bo'lsak turli ehtiyojlarini qondirish uchun barcha turdag'i qulayliklar va xizmatlarga ega markaz (hudud) deb ta'riflash mumkin. Boshqacha qilib aytganda, turistik destinatsiya turistlar uchun zarur bo'lgan turizmning eng muhim va hal qiluvchi elementlarini o'z ichiga oladi. Turistik yo'nalish mintaqasi turizm tizimidagi eng muhimlaridan biri hisoblanadi, chunki turistik yo'nalishlarning o'zi va ularning imidji turistlarni o'ziga jaib qiladi, tashrifni rag'batlantiradi, shu bilan butun turizm tizimini faollashtiradi. Ingliz tilidan tarjima qilinganda "destination" so'zi "joy, mo'ljal" degan ma'noni anglatadi. Tadqiqot mavzusini yoritishda tavsiflash, qiyoslash, kompleks, tahlil qilish usullaridan foydalaniilgan.

Olingan natijalar va ularning taholib

"Destinatsiya" atamasi turizm lug'atiga dastlab "belgilangan joy" ma'nosini bildiruvchi tushuncha sifatida kirdi. Bu kontseptsiya turizm tezaurusiga 1840-yilda, birinchi sayyohlar - sog'lom turmush tarzi uchun ekskursiyalarining hamfikr tashkilotchisi Tomas Kuk o'z dasturida o'zlarining sayohatlari (ya'ni mo'ljallari) shahar ekanligini o'qiganlarida kirgan deb ishoniladi. Lafboro shahri, unda markaziy Angliyaning janubiy grafliklarida joylashgan. Shunday qilib, dunyodagi birinchi sayyohlik yo'nalishi - Lafboro paydo bo'ldi, u erda bir vaqtning o'zida besh yuzdan ortiq sayyohlar yig'ilgan [1].

O'sha yillarda bu so'z turistlar tomonidan ham, turizm tashkilotchilari tomonidan ham bir xil qabul qilingan va bu marshrut yo'nalishi ekanligi tushunilgan. Aksariyat turistlar uchun bu atama bir xil asosiy ma'noda qoldi. Professional turizmga kelsak, keyingi ikki asr davomida ushbu tushunchaning mazmuni doimiy ravishda murakkablashdi va takomillashtirildi.

Yigirmanchi asrning oxirida. "Destinatsiya" atamasi turizm sohasida rasmiy atamaga aylandi. Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) o'z hujjatlariga quyidagi rasmiy ta'rifni kiritgan: "Destinatsiya – bu tashrif buyuruvchi kamida bir kecha-kunduz turishi bilan vaqt o'tkazadigan makondir. U xizmat va diqqatga sazovor joylar kabi turistik mahsulotlarni,

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

sayohatning bir kunidagi turistik resurslarni o'z ichiga oladi. Bu makon uni boshqarish usulini belgilovchi jismoniy va ma'muriy chegaralarga, uning bozor raqobatbardoshligini belgilovchi tasvir va tasavvurlarga ega.

Ko'rib turganingizdek, UNWTO ta'rifi bir qator ta'riflarni o'z ichiga oladi [1]:

- jismoniy makon;
- tashrif buyuruvchi;
- tunash;
- turistik mahsulot;
- turistik xizmat ko'rsatish;
- diqqatga sazovor joy;
- turizm resurslari;
- foydalanish imkoniyati;
- tasvir;
- idrok etish;
- bozor;
- raqobatbardoshlik.

Ushbu tushunchalarning har biri bir-biri bilan va yagona maqsadni belgilash bilan bog'liq. Ularning har biri birlamchi tushunchani chuqurlashtiradi va turistik destinatsiyadan madaniy konstantani yaratadi. Turistik yo'nalishlar dam olish va turizm uchun maxsus va muhim moddiy imkoniyatlar majmuasini taqdim etish va rivojlantirish, shuningdek, odamlarning qadriyatlar tizimini rivojlantirish orqali zamonaviy jamiyat madaniyatini boyitadi.

Destinatsiyani madaniy doimiylilik sifatida I.V. Zorin va A.I. Zorin [2] moddiy madaniyatning invarianti sifatida, uni boshqa konstantalar - shahar, landshaft, muzey, transport, etnik guruqlar va boshqalar bilan birga shakllantiradi. Destinatsiyaning ikkinchi jihatni zamonaviy ma'naviy madaniyatni bayram, oila, musiqa, musiqa va boshqalar kabi doimiylar bilan birga shakllantiradi. san'at, ta'lif, turizm, sayohat, dam olish, meros, e'tiqod, xotira va boshqalar.

Turizm iqtisodida "turistik destinatsiya" atamasini 1980-yillarning o'rtalarida Leyper kiritgan [3]. U destinatsiyani "turistik oqimlar yo'naltiriladigan geografik hudud" deb tushungan. U hududiy marketing tamoyillarini "maqsad" tushunchasiga kengaytirdi va u nafaqat o'rnini bosdi marketing kontseptsiyalari, balki ularning mazmunining ko'p qismini ham qabul qildi. Keyinchalik, marketing tufayli "maqsad" tushunchasi iqtisodiy kontseptsiya xususiyatiga ega bo'ldi. Shunday qilib, 80-yillarda turizmga marketing g'oyalarini joriy etish tufayli. 20-asr xorijiy fanda maqsad uning tushunchasi – so'zning (yo'nalishning) birlamchi ma'nosini chegarasidan chiqib ketgan, marketingdan olingan jamoaviy bilim, shakl va ma'nolarni o'ziga singdirgan tushunchaga aylandi.

Turistik destinatsiyalarni boshqarish - hududni potentsial sayyoh sifatida kashf etish, uning barqaror rivojlanish kompleks strategiyasini shakllantirish va amalga oshirish uchun bosqichma-bosqich murakkab jarayon.

Turizm destinatsiyalarini boshqarish, destinatsiyalarni rivojlanishini boshqarish usullari, shakllari va vositalari to'plamidir.

Shu bilan birga, destinatsiyalarni boshqarish tizimini oqilona va samarali rejalashtirish tamoyillariga rioya qilib, nazorat ostida, kompleks va barqaror asosda qurilishi kerak. Ushbu yondashuv tufayli turizm jiddiy ekologik va ijtimoiy muammolar va salbiy oqibatlarga olib kelmasdan mintaqaga muhim iqtisodiy foyda keltirishi mumkin.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi asosida boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish juda muhimdir, chunki turizm tabiiy muhitga, tegishli hududlarning tarixiy merosi va madaniy modellariga taalluqli diqqatga sazovor joylar va faoliyat turlari bilan bog'liq. Agar ushbu resurslar holati yomonlashsa yoki yo'q bo'lib ketsa, sayyohlik hududlari sayyohlarni jaib qila olmaydi va turizm muvaffaqiyatli va samarali bo'lmaydi. Bu davlat hokimiyati organlari va turizm sanoati korxonalaridan barqaror rivojlanishning asosiy yo'nalishlariga rioya qilishni talab qiladi.

Turizm destinatsiyalarida quydagi vakolatlarga ega bo'lish imkonini beradigan masalalarga alohida e'tibor qaratiladi:

- global tendentsiyalarning xalqaro sayyohlik va mehmonxona - restoran biznesining muhitiga ta'sirini hisobga olish qobiliyati;
- turizm destinatsiyasining samarali raqobatbardosh innovatsion faoliyatini tashkil etish qobiliyati;
- mintaqaning marketing strategiyasini ishlab chiqishda ishtirot etish, uni amalga oshirishga qaratilgan tadbirlarni rejalashtirish va amalga oshirish;
- xalqaro va ichki turizm bozorlarida marketing tizimini shakllantirish qobiliyati;
- o'z faoliyatida normativ-huquqiy hujjatlardan foydalanish qobiliyati;
- turistik destinatsiyadagi ijtimoiy ahamiyatga molik muammolar va jarayonlarni tahlil qilish qobiliyati;
- makroiqtisodiy muhitning turizm tashkilotlari va davlat va shahar boshqaruvi organlarining faoliyatiga ta'sirini baholash qibiliyati;
- mahalliy, milliy va xalqaro miqyosda davlat va xususiy sektor uchun barqaror turizm siyosatini shakllantirish, integratsiya qilish va muvofiqlashtirish qobiliyati.

Turistik destinatsiya - turizm tizimining eng muhim elementi. Turizmning kontseptual modeli asosida turizm tizimi (sohasi) ikkita kichik tizimni o'z ichiga oladi: turistik faoliyat sub'ekti (sayyohlar) va sayyohlik faoliyati ob'ekti (sayyohlik resurslari, sayyohlik korxonalari va tashkilotlari). Ushbu tizimning turli elementlari (quyi tizimlarining) tabiatiga

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

va funktsiyalarini, shuningdek, ular bilan tashqi muhit o'rtasidagi mavjud aloqalarni bilish uning xatti-harakatlarini ko'p jihatdan tushunishga, ishlash mexanizmini ochishga imkon beradi.

Turistlar ushbu tizim doirasida sotuvchilar - turistik xizmatlar va tovarlarni yetkazib beruvchilar tomonidan qarshilik ko'rsatuvchi talab yoki xaridor sifatida harakat qilishadi. Har bir sayyoq sayohatga chiqayotib, transport tashkilotlari, joylashtirish korxonalar, tunash va ovqatlanish, ko'ngilochar va boshqa muassasalar xizmatlariga haq to'lash orqali turizmga bo'lgan talabini bildiradi. Binobarin, turistik faoliyatning sub'ehti – turistga tizimda turistik faoliyatning ob'ehti – turist tomonidan iste'mol qilinadigan tovar va xizmatlar ishlab chiqaruvchisi vazifasini bajaradigan turizm sanoati qarama-qarshi qo'yiladi. Turizm resurslaridan foydalangan holda turizm sanoati rivojlanmoqda. Turistik resurslar ishlab chiqarish vositasi va mehnat ob'ehti sifatida harakat qiladi, ya'ni, turizm xizmatlarini ishlab chiqarish uchun asosdir. Infratuzilma ushbu xizmatlarning bevosita ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi. Tizim sifatida turizmning asosiy elementi turistlarni o'ziga tortadigan, ular sayohat qiladigan va ma'lum vaqt o'tkazadigan hudud – turistik yo'nalish hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak turistik yo'nalishlarni boshqarish kompleksli tadbirlarni o'z ichiga olgan murakkab jarayondir. Turistik destinatsiyalarni boshqarishdan maqsad nafaqat ularni jozibadorligini oshirib foya olish balki, bu hududlarni tabiyligini saqlagan holda butunligicha kelajak avlodlarga ham yetkazishdan iboratdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Квартальнов В.А. Туризм: учебник. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 280 с.
2. Зорин И.В., Зорин А.И. Дестинация в контексте ЮНЕСКО. – М.: РМАТ, 2011. – 160 с.
3. Leiper N. Tourism Management. – Pearson Education, Australia, 2004. – 452 с.
4. Рассохина Т.В. Менеджмент туристских дестинаций. Москва «Советский спорт» 2014. – 144 с.

Muallif:

Sa'dullayeva Gulnoza Sodiq qizi - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o'qutuvchisi, PhD.
E-mail: Sadullayevagulnoza94@gmail.com

УДК 338.439.24.01

INTEGRATED QUALITY MANAGEMENT SYSTEM AND ITS IMPLEMENTATION IN ENTERPRISES

ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН СИФАТ МЕНЕЖМЕНТ ТИЗИМИ ВА УНИ КОРХОНАЛАРДА ЖОРИЙ ЭТИШ

КОМПЛЕКСНАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ И ЕЕ ВНЕДРЕНИЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Қўзиев Ботир Намозович¹, Бобоев Файбулла Faфурович²

¹Жиззах политехника институти, 130100. Жиззах вилояти, Жиззах ш., Ислом Каримов кўчаси 4 уй.

² Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети. 10010. Тошкент ш. Университет кўчаси, 2 уй.

Abstract. This article analyzes the concepts of an integrated management system. Considered integrated management systems, their structure, the benefits of implementing this system in enterprises. Information about the stages and algorithms for the implementation of integrated management systems in enterprises is considered. Recommendations were made based on the analyzed data.

Key words: quality, quality management system, safety, personnel management, corporate infrastructure, standard, competitiveness, process, ecology, labor protection, industrial safety, certification.

Аннотация. В данной статье анализируются концепции интегрированной системы менеджмента. Рассмотрены интегрированные системы менеджмента, их структура, преимущества внедрения данной системы на предприятиях. Рассмотрены сведения об этапах и алгоритмах внедрения интегрированных систем менеджмента на предприятиях. На основании проанализированных данных были даны рекомендации.

Ключевые слова: качество, система менеджмента качества, безопасность, управление персоналом, корпоративная инфраструктура, стандарт, конкурентоспособность, процесс, экология, охрана труда, промышленная безопасность, сертификация.

Кириш. Ўзбекистонда ишлаб чиқариш корхоналарининг сифат менежменти самарадорлигини ошириш ҳозирги кунда долзарб масаладир. Сифат менежменти тизимларини жорий этган корхоналар орасида фақат бир нечтаси ҳақиқий иқтисодий ва бошқарув таъсирини сезади. Жаҳон тажрибасига қарамай, раҳбарлар бундай тизимларни яратиш ва ривожлантиришга шубҳа билан қарашади. "Интеграциялашган тизимлар" ибораси яқинда пайдо бўлди. Кўпинча бу ерда сифат менежменти тизими ва атроф – муҳитни бошқариш тизимининг интеграцияси назарда тутилган бўлса-да, бу концепция анча катта ва ходимларни бошқариш тизимларини, ресурсларни, молиявий фаолиятни, хавфсизликни, корпоратив инфратузилмани, ахборотни ва бошқаларни

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

интеграциялашни назарда тутади. Интеграциялашган бошқарув тизими остида бошқарув тизими учун икки ёки ундан ортиқ халқаро стандартларга жавоб берадиган ва бир бутун сифатида ишлайдиган умумий корхона бошқарув тизимининг бир қисми тушунилади [1], [2].

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Хорижий муаллифларни бошқариш бўйича мавжуд бўлган кўплаб маълумотларида ишлаб чиқариш корхоналарида тизимли бошқарувни қандай ўзгартириш бўйича деярли ҳеч қандай услубий тавсиялар мавжуд эмас. Жараёнлар, тизимлар тушунчалари тавсифланади, мақсадлар ва сиёсатлар ҳакида гапиради, тизимнинг янги элементларини куриш бўйича алоҳида қоидалар ва тавсиялар берилади. Бундан ташқари, ИСО 9000 сериясидаги стандартларда белгиланган принципларга асосланган холда, барча фаолият соҳаларига тизимли бошқарувни тарқатадиган корхоналар мисоллари камдан-кам учрайди.

Сифат менежменти бизнес ва молиядан жуда узок бўлган нарса сифатида қаралади, лекин корхонанинг муваффакияти ва унинг рақобатбардошлигини ошириш учун маҳсулот сифатининг аҳамияти инкор этилмайди. Бугунги кунда дунёда корхоналарни бошқаришни модернизация қилишнинг муҳим йўналишларидан бири халқаро ИСО 9000 ва 14000 серияли, SA 8000, OHSAS 18000 серияли стандартлар ва бошқалар асосида интеграциялашган бошқарув тизимларини яратиш ва амалга оширишдир [1], [3]. Ушбу хужжатларда сифатни тизимли бошқариш, экология, ходимлар, меҳнатни муҳофаза қилиш, саноат хавфсизлиги, тизимларни ахборот билан таъминлаш бўйича жаҳон тажрибаси тўпланган. Сифат менежменти тизимларини жорий қилиш бўйича ҳалқаро тажрибалар шуни кўрсатади, сифат менежменти тизимлари, атроф-муҳитни бошқариш тизимлари, профессионал хавфсизлик ва соғлиқни сақлаш бошқариш тизимлари, ахборот хавфсизлигини бошқариш тизимлари ва бошқалар, корхоналар учун ҳакикий фойда келтиради [1], [2]. Тадқиқот мавзусини ёритиша тавсифлаш, қиёслаш, комплекс, таҳлил қилиш усуllibаридан фойдаланилган.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Тизимларнинг интеграциялашуви тармоқ корхоналари фаолиятининг моҳиятини белгиловчи барча жараёнларни бир бутунга бирлаштиради, бўлимларнинг ишини ҳар қандай бизнесни ривожлантиришнинг энг муҳим мақсадга эришишга йўналтиради – истеъмолчиларнинг талаб ва истакларини қондириш орқали юкори фойда олишга эришилади. Шу билан бирга, янги ахборот технологиялари асосида экологик жиҳатлар ва сифат, ходимлар ва ресурслар, молия ва ахборот, жараёнлар ва муддатлар, хавф-хатар ва хавфсизликни самарали бошқариш ва натижада маҳсулот ва фирманинг рақобатбардошлигини ошириш таъминланади. Сифат менежменти истеъмолчиларнинг қониқишиларига эришишда ва ҳар қандай корхона ёки компаниянинг рақобатбардошлигини таъминлашнинг асосий воситасидир. Шу билан бирга, ишлаб чиқариш сифатини бошқариш маҳсулот сифати кўрсаткичлари, балки сифат менежменти тизими [2], [3] бизнес-жараёнлар унумдорлиги ва самарадорлигини кўрсаткичлари нафақат аниқлаш қобилиятига боғлиқ. СМТ стандартларининг янги версиялари корхоналарни истеъмолчиларни қониқиришдан барча манфаатдор томонларни қониқиришга, ахборот технологиялари орқали – билимларни бошқаришга, жараёнларни доимий яхшилашдан – инновацияларга, биринчи навбатда, менежмент соҳасини бошқаришга асосланган.

Интеграциялашган менежмент тизими (ИМТ) бир бутун сифатида фаолият юритадиган икки ёки ундан ортиқ бошқарув тизимларининг тўпламидир. Корхона ёки ташкилотнинг энг кенг тарқалган таркибий қисмлари O’zDSt ISO 9001 сифат менежменти тизими, O’z DSt ISO 14001 бўйича экологик менежмент тизими, O’z DSt OHSAS 18001 бўйича меҳнатни муҳофаза қилишни бошқариш тизими, шунингдек бошқарув тизимлари хисобланади.

Нима учун интеграциялашган менежмент тизими керак?

Хорижий ишлаб чиқарувчилар билан тенг равища рақобатлашишга интилаётган Ўзбекистонлик ишлаб чиқарувчилар учун нафақат Ўзбекистонда, балки чет элда ҳам эътироф этилган стандартларга риоя қилиш зарур бўлади. Бир вақтнинг ўзида бир нечта ҳалқаро стандартлар талабларига жавоб берадиган бошқарув тизимларининг интеграцияси ташкилот ёки корхонанинг барқарор ривожланиши учун истиқболдир. Интеграциялашган менежмент тизими корхона ва ташкилот ичида мустаҳкамлик ва ҳаракат тузилишини таъминлайди.

Шуни таъкидлаш керакки, интеграциялашган менежмент тизимини сертификатлаш интеграциялашган менежмент тизимга кирувчи бошқарув тизимларининг ҳар бирининг афзалликларини бирлаштиради. Интеграциялашган менежмент тизими (ИМТ) экология, хавфсизлик, сифат ва бошқалар даражасини ошириш учун талабларни бажаришга имкон беради. Сўнгги пайтларда интеграциялашган менежмент тизимларини (ИМТ) жорий этиш масаласи хорижий ва айрим маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг сифат менежменти, экология ва меҳнат хавфсизлиги соҳасидаги ютуқларини тасдиқлайдиган жиддий рақобатга дуч келаётган ишлаб чиқарувчилар учун тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Ҳеч шубҳа йўқки, стандартлар гурӯхини интеграциялашган тизим сифатида жорий этиш бошқарув тизимлари учун бир нечта стандартларни мустақил равища жорий қилиш билан солиширганда янада тежамкор ва самарадорлидир. Бироқ, муаммонинг долзарблиги ва ИМТни жорий этиш самарадорлигига карамасдан, бу борада жуда кам тавсиялар мавжуд.

Интеграциялашган менежмент тизими (ИМТ) икки ёки ундан ортиқ халқаро стандартлар ва функцияларнинг талабларига жавоб берадиган умумий бошқарув тизимининг бир қисми сифатида тушунилиши

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

керак. Шубҳасиз, интеграциялашган менежмент тизим корхона ва ташкилотнинг барча жиҳатларини бирлаштирадиган ташкилотнинг умумий бошқарув тизими билан аниқланмаслиги керак, чунки интеграциялашган менежмент тизим молиявий, инвестицион менежмент, қимматли қоғозларни бошқариш ва бошқаларни кўриб чиқмайди [1].

Корхонада интеграциялашган менежмент тизимини жорий этиш қўпинча бир нечта стандартларни параллел ёки изчил равишда мустақил равишда амалга оширишда юзага келадиган қўйидаги муаммоларни ҳал қилиши мумкин:

- бўлимлардаги жараёнларини, хужжатларини, лавозимлари ва функцияларининг тақорланиши;
- сифат менежменти тизимлари, экология, хавфсизлик ва меҳнат гигиенаси ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг мураккаблиги;
- корхонанинг бошқаруви томонидан бошқарув тизимининг умумий идрокининг мураккаблиги ва шунинг учун умуман режалаштириш, назорат қилиш ва бошқаришнинг паст самарадорлиги;
- корхонада стандартлар гурухини жорий этишининг узоқ муддати;
- кўп меҳнат ва стандартлар гурухини мустақил амалга оширишда ресурсларга бўлган эҳтиёж.

Хозирги кунда кўпгина корхоналарда интеграцияланган сифатни бошқариш тизимларини жорий қилиш қўйидаги босқичларда амалга оширилади:

- 1- босқич: Интеграциялашган менежмент тизимлари кўллаш бўйича ишларни ташкиллаштириш;
- 2-босқич: Интеграциялашган менежмент тизимларини лойиҳалаштириш;
- 3-босқич: Интеграциялашган менежмент тизимларини хужжатлаштириш;
- 4-босқич: Интеграциялашган менежмент тизимларини жорий қилиш;
- 5-босқич: Интеграциялашган менежмент тизимларини сертификатлаштириш.

Интеграциялашган менежмент тизимларининг мустақил бўлганларга қараганда фойдали эканлигини аниқлаган ҳолда, интеграциялашган менежмент тизим лойиҳасини яратишга ҳаракат қиласайлик.

Интеграциялашган менежмент тизим лойиҳасини қандай яратиш мумкин?

"Нолдан" деб номланган интеграциялашган менежмент тизимини яратиш ҳалқаро бошқарув стандартларида ўрнатилган принципларга асосланган бўлиши керак. Шу билан бирга, сифатни бошқариш тамойиллари, биринчи навбатда, жараёнли ёндашув, тизимли ёндашув, етакчиликни бошқариш, ходимларни жалб қилиш ва доимий тақомиллаштириш каби асосий принциплар сифатида қабул қилиниши керак. Ушбу тамойилларни амалга ошириш стандартлар қоидаларини алоҳида тизимларга ягона комплексга интеграциялашувини энг яхши тарзда таъминлаш имконини беради. Жараён тамойиллари ва тизим ёндашув танланган стандартлар гурухининг талабларига мувофиқ интеграциялашган менежмент тизим жараёнларининг интеграциялашган моделини яратиш орқали амалга оширилиши мумкин. Модел IDEF0 методологияси ёрдамида яратилган бўлиб, у интеграциялашган менежмент тизим талабларини етарли даражада батафсил баён қилиш имконини беради ва айни пайтда кейинги бўлиниш учун жой қолдиради. Бу ҳолат интеграциялашган менежмент тизимнинг универсал моделини деярли ҳар қандай ташкилотга мослаштириш имконини беради [1],[2],[3]. Ушбу мақола ИСО 9001, ИСО 14001, OHSAS 18001 стандартларининг талабларини бирлаштирадиган бошқарув тизими моделини тақдим этади. Кўйида яратилган модел алгоритми берилган:

- ташкилотнинг бошқарув тизимида мавжуд бўлган жараёнлар бўйича талабларни аниқлаш учун юкоридаги стандартларни изчил таҳлил қилиш;
- жараёнлар ўртасидаги алоқаларни таҳлил қилиш (жараёнларни тизимга бирлаштирадиган хужжатлар, ахборот, ресурслар оқимларини аниқлаш);
- интеграциялашган менежмент тизим таркибий қисмларини тақорлашни истисно қилиш учун жараёнлар, хужжатлар ва ресурслар учун учта стандартнинг умумий талабларини аниқлаш;
- барча зарур жараёнларни моделга киритиш учун зарур бўлган интеграциялашган менежмент тизими жараёнларини кетма-кет декомпозиция қилиш;
- интеграциялашган менежмент тизим жараёнларининг ўзаро боғлиқлик тизимини таҳлил қилиш ва яратиш;
- олинган модельнинг дастлаб аниқланган стандартлар талабларига мувофиқлигини текшириш ва аниқланган номувофиқликларни бартараф этиш;

Бугунги кунда йирик компаниялар ИСО 9000, ИСО 14000, OHSAS 18000 ҳалқаро стандартларига асосланган бир нечта бошқарув тизимларини жорий этмоқда. ИСО 9000, ИСО 14000, OHSAS 18000 сертификатлари тўплами интеграцияланган менежмент тизимлари ҳисобланади.

Интеграциялашган менежмент тизимларини жорий этишнинг афзалликлари:

- бошқарув тизимларини ишлаб чиқиш, жорий этиш ва улардан фойдаланишнинг технологик даражасини ошириш;
- ягона мувофиқлаштирилган бошқарув тузилмасини ишлаб чиқиш;
- ишлаб чиқиш, жараён ва сертификатлаш харажатларини камайтириш;

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

- интеграциялашган менежмент тизим доирасида бир нечта жараёнларни бирлаштириш имконияти (режалаштириш, бошқарувни таҳлил қилиш, ҳужжатларни бошқариш, ўқитиш, малака ошириш, ички аудит ва бошқалар);

- ўзгарувчан шароитларга мобиллик ва мослашувчанликни ошириш;

- истеъмолчилар, манфаатдор томонлар, инвесторлар учун жозибадорликни ошириш. стандарт тизимни биргаликда амалга ошириш тизимларнинг нархини ва тезлигини сезиларли даражада камайтириши мумкин.

Демак, халқаро стандартлар талабларига жавоб берадиган бошқарув тизимларини (сифат, экология, ҳавфсизлик ва ижтимоий масъулият, озиқ-овқат ҳавфсизлиги ва бошқалар) интеграциялашви ташкилотнинг барқарор ривожланиши учун олд шарт сифатида қаралиши керак [1], [2], [3].

Корхоналарда интеграцияланган сифатни бошқариш тизими стратегик мақсадларга эришиш, самарадорликни ошириш ва бизнес жараёнларини ривожлантириш учун яратилган. Ташкилотни бошқариш тизимининг алоҳида қисмлари сифат менежменти тизими билан биргаликда ягона элементлардан фойдаланган ҳолда комплекс бошқарув тизимига бирлаштирилиши мумкин. Бу ресурсларни режалаштириш, ажратиш, янги мақсадларни аниқлаш ва ташкилотнинг умумий ишлаш кўрсаткичларини баҳолашни сезиларли даражада осонлаштиради.

Мавжуд халқаро стандартлар (ИСО 9001, ИСО 14001, OHSAS 18001) PDCA универсал циклини қўллаш асосида кўплаб ўхшаш таркибий хусусиятларга эга: сифат сиёсати ва мақсадларини ишлаб чиқиши, ҳужжатлар ва ёзувларни бошқариш, ходимларни тайёрлаш, аудит, номувофиқликни бошқариш, тузатувчи ва огоҳлантирувчи харакатлар, раҳбарият томонидан таҳлил қилиш. Шу билан бирга, халқаро амалиёт ишлаб чиқариш корхоналаридан ИСО 9001, ИСО 14001, OHSAS 18001 [1], [4] стандартларини интеграциялашган ҳолда амалга оширишни талаб қиласди.

1. Синергия. ИСМ (интеграциялашган сифат менежменти) даги қуйи тизимларнинг ҳаракатларининг бирлиги умумий натижани кучайтириш ва кўпайтиришга олиб келади.

2. Ўзгарувчанлик. Фикр-мулоҳаза киришни тизим чиқиши билан боғлайди ва якуний натижани назорат қилиш учун ишлатилади.

3. Мослашувчанлик. Интеграциялашган менежмент тизим мослашувчан бўлиши ва ички ва ташқи шароитлардаги ўзгаришларга мослашиши керак, шунинг учун самарадорлик ва барқарорлик йўқолмайди.

4. Изоляцияланганлик. Интеграциялашган менежмент тизим доирасидаги ҳар бир тизим ўз ваколатлари, чегаралари ва ишлаш хусусиятларига эга.

5. Бир хиллик. Интеграциялашган менежмент тизимда ҳар бир тизим муайян функцияларни бажаради ва ишлашнинг самарадорлиги ва барқарорлигини ошириш учун алоҳида таркибий элементларни истисно қилишнинг ҳожати йўқ.

Бизнинг фикримизча, интеграцияланган сифат менежменти тизими ишлаб чиқариш корхонларини ривожлантириш учун турли хил жиҳатларни, ишлаб чиқаришнинг турли даражаларида интеграциялашув босқичларида тўғридан-тўғри эҳтиёжларни, ташкилотда амалга оширилган жараёнларнинг табиати ва мураккаблигини ва бошқа омилларни ҳисобга олиш керак. Корхонанинг муваффақияти, асосан, бошқарув тизимининг ташқи ва ички муҳитдаги энг муҳим ўзгаришларни канчалик самарали амалга оширишига боғлиқ. Сифат менежменти тизимлари, атроф-муҳитни бошқариш тизимлари, ходимларнинг ҳавфсизлиги ва соғлигини таъминлаш тизимлари ва ахборотни бошқариш тизимларининг аниқ ишлаб чиқилган ёндашувлари корхоналарни ўзига хос атроф-муҳит шароитларига мослашишга имкон беради. Шу билан бирга уларнинг интеграцияси бошқарув тизимларини ривожлантиришнинг табиий босқичи сифатида ўрганилаётган корхонларнинг барқарор ривожланиши учун имкониятлар яратади.

Адабиётлар:

1. Голубенко О.А., Поглазова Е.Н. Что такое интегрированная система менеджмента (ИСМ)? /Международный научный журнал «Символ науки» № 04-2/2017. С. 65-69.
2. Трошин В. Н. Интегрированные системы менеджмента – Что это такое? / В. Н. Трошин// Стандарты и качество.- 2002. – №11.
3. Шокиров Д.У., Бобоев F.F. Интеграциялашган менежмент тизими (ИМТ) нима? “Фан ва техника тараққиётида интеллектуал ёшларнинг ўрни”. // Республика илмий-техникавий анжумани тезислар тўплами. – Тошкент, ТошДТУ, 2020 й. 197-199 бетлар.
4. Пономарев С.В., Миронов С.В. Формирование и оценка показателей результативности и эффективности процессов СМК // Стандарты и качество. – 2007. – 132 с.

Муаллифлар:

Қўзиев Ботир Намозович - Жиззах политехника институти, т.ф.н., доцент.
Бобоев Ғайбулла Ғафурович – ТДТУ, т.ф.н., доцент.

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

CONTENTS

PEDAGOGY

Xodjiev Muksin Tadjievich, Sultanov Otabek Saxobiddin o'g'li. ORGANIZING AND CONDUCTING EXPERIMENTAL WORKS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS ON THE BASIS OF COTTON-TEXTILE CLUSTERS.....	3
Kudratov Kozim Karimovich. DEVELOPMENT OF PRACTICAL AND COGNITIVE COMPETENCIES OF IT TEACHERS.....	9
Turdiboev Dilshod Xamidovich. TECHNOLOGY FOR DEVELOPING THE SKILLS OF ORGANIZING TEACHERS' EDUCATIONAL LESSONS ON THE BASIS OF THE INTERNATIONAL EVALUATION SYSTEM.....	12
Siddiqova Yulduz Muhitdin qizi. ORGANIZING THE CREATIVE-PEDAGOGICAL ACTIVITY OF PRIMARY CLASS TEACHERS ON THE BASIS OF NATIONAL AND SPIRITUAL VALUES.....	17
Xayrov Rasim Zolimxon o'g'li. IMPROVING THE PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS FOR TEACHING PAINTING ON THE BASIS OF AN INDIVIDUAL APPROACH.....	20
Aliyeva Ayshe Edemovna. IMPLEMENTING CREATIVE APPROACH IN THE ENGLISH LANGUAGE TEACHING OF THE MASTERY OF FREQUENTLY CONFUSED WORDS.....	24
Karimov Doniyor Komil o'g'li. RELATIONSHIP OF BODY TYPES OF SPECIALIZED YOUNG ACROBATS WITH SPORTS.....	27
Abdullaev Baxtiyor Abduraxmanovich. APPLICATION OF INNOVATIVE FORMS OF EDUCATION IN TEACHING PHYSICS	31
Safarova Nafisa Sulaymonovna. DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE THINKING WITH THE HELP OF CREATIVE TASKS (ON THE EXAMPLE OF MEDICAL CHEMISTRY).....	35
Mirzaev Diyorbek Azamjonovich. THE ESSENCE OF THE RESEARCH POTENTIAL OF SENIOR STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	39
Turdieva Raxima Kurbanova. PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS.....	44
Yuldashev Ulmasbek Abdubanapovich. DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF PROSPECTIVE SPECIALISTS ON WEB TECHNOLOGIES.....	49
Abdullaeva Barno Sayfutdinovna, Begmuratova Dilnoza Amaliddinovna. THE ROLE OF INFORMATION CULTURE IN THE IMPROVEMENT OF COMPETENCIES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS TO WORK WITH INFORMATION.....	53
Saidov Jasur Doniyor o'g'li. COMPETENT APPROACH IN THE EDUCATIONAL PROCESS.....	56
Xolbaev Jahongir O'ktamovich, Lapasov Dilshod Abdusaid o'g'li. FOLK PEDAGOGY IS THE MAIN SOURCE IN THE EDUCATION SYSTEM.....	60
Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich. RULES FOR TEACHING TALENTED STUDENTS TO CALCULATE NUMBERS QUICKLY.....	63
Mamarajabov Mirsalim Elmiraevich. APPROACHES TO IMPROVING THE PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE CONTEXT OF DIGITAL EDUCATION.....	66
Rahmanov Valijon Turdaliyevich. USE OF "INTELLECT CARD" IN TEACHING THE TOPIC OF ELECTROMAGNETIC WAVES....	70
Ro'ziqulova Oyxumor Shermamatovna, Ismanov Abduvahob Jo'raevich, Mirdjalalov Dilmurod To'lqin o'g'li. COVERAGE OF THE SUBJECT "IMPROVEMENT OF METHODOLOGY FOR MAKING SOIL MAPS ON THE BASIS OF MONITORING IN THE FERGANA VALLEY" IN CARTOGRAPHY LESSONS.....	73
Qayumov Shohruh. DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR IMPROVING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS.....	80
Faxriddinov Yoqubjon Abubakir o'g'li. THE STATE OF DIAGNOSTICS OF THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY	84
Taniberdiev Akbarjon Abduganievich. ELECTRONIC TEACHING-METHODICAL COMPLEXES BASED ON NETWORK TECHNOLOGIES AND THEIR USE.....	88
Suvonqulov Husan Toirovich. THE USE OF GAME TECHNOLOGIES IN TEACHING "UPBRINGING" IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS.....	92
Pazilov Elyor Abduvohid o'g'li. TEACHING ENGLISH BASING ON CLUSTER APPROACH IN THE SYSTEM OF SCIENCE AND EDUCATION.....	96

PHILOLOGY

Qarshieva Shohsanam Abdurashidovna. UNIQUENESS IN THE INTERPRETATION AND RESEARCH OF THE SAMPLES OF MONISM LITERATURE.....	101
Egamov Umidjon Shavkatovich. APPLICATION OF CONTRARY MEANING UNITS IN USMAN AZIM'S POETRY	106
Yulchuraev Orzuboy Kulibaevich. TYPES OF LYRIC SONGS AND CHARACTERISTICS OF SHEVA.....	109
Xaitov Xusniddin Xasanovich. LEXICO-MORPHOLOGICAL DIALECTICS IN EPIC POEM "ALPOMISH"	114

SOCIAL-ECONOMICAL SCIENCES

Sa'dullaeva Gulnoza Sodiq qizi. THE ESSENCE OF TOURIST DESTINATIONS AND THE IMPORTANCE OF THEIR MANAGEMENT.....	118
Qo'ziev Botir Namozovich, Boboev G'aybulla G'afurovich. INTEGRATED QUALITY MANAGEMENT SYSTEM AND ITS IMPLEMENTATION IN ENTERPRISES.....	120

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 ***

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA

Ходжиев Муксин Таджиевич, Султанов Отабек Сахобиддин ўғли. ПАХТА-ТЎҚИМАЧИЛИК КЛАСТЕРЛАРИ АСОСИДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТАЖРИБА-СИНОВ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ.....	3
Кудратов Козим Каримович. ИНФОРМАТИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ АМАЛИЙ ВА КОГНИТИВ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.....	9
Турдибоев Дилшод Хамидович. ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ЎҚУВ МАШГУЛОТЛАРИНИ ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ТИЗИМИ АСОСИДА ТАШКИЛ ҚИЛИШ КЎНИКМасини РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ.....	12
Siddiqova Yulduz Muhitdin qizi. BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING MILLIY VA MA'NAVIV QADRIYATLAR ASOSIDA IJODIY-PEDAGOGIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISH.....	17
Хайров Расим Золимхон ўғли. Бўлажак тасвирий санъат ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА РАНГТАСВИРНИ ЎҚИТИШГА ТАЁРГАРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	20
Aliyeva Ayshe Edemovna. INGLIZ TILINI O'RGATISHDA TEZ-TEZ CHALKASHNIW KETADIGAN SO'ZLARNI O'ZLASHTIRISHDA IJODIY YONDASHUVLARNI QO'LLASH.....	24
Karimov Doniyor Komil o'g'li. IXTISOSLASHGAN YOSH AKROBATIKACHILARNI TANA TURLARINING SPORT BILAN BOG'LQLIGI	27
Abdullahayev Baxtiyor Abduraxmanovich. FIZIKA FANINI O'QITISHDA TA'LIMMING INNOVATSION SHAKLLARINI QO'LLASH.....	31
Сафарова Нафиса Сулаймоновна ижодий топшириқлар ёрдамида талабаларнинг креатив тафаккурини ривожлантириш (тибий кимё фани мисолида).....	35
Mirzayev Diyorbek Azamjonovich. OLIY TA'LIM MUASSASALARI IQTIDORLI TALABALARNING TADQIQOTCHILIK SALOHIYATINI RIVOJLANТИRISH.....	39
Turdiyeva Raxima Kurbanovna. BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILAR IJODIY KO'NIKMASINI RIVOJLANТИRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAHЛИ.....	44
Yuldashev Ulmasbek Abdubanapovich. BO'LAJAK MUTAXASSISLARNING WEB-TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH BO'YICHA KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANТИRISH.....	49
Abdullahayeva Baro Sayfutdinovna, Begmuratova Dilnoza Amaliddinovna. OLIY TA'LIM TASHKILOTI TALABALARINING AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPITENSIYALARINI TAKOMILLAШТИRISHDA AXBOROT MADANIYATINING O'RNI....	53
Саидов Жасур Доңиёр ўғли. Таълим жараёніда компетенцияли ёндашув.....	56
Холбаев Жаҳонгир Ўқтамович, Лапасов Дилшод Абдусаид ўғли. Халқ педагогикаси таълим тизимидағи асосий манбалардан биридир.....	60
Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich. IQTIDORLI O'QUVCHILARNI SONLAR USTIDA TEZKOR HISOBЛАSHGA O'RGATISH QOIDALARI.....	63
Мамаражабов Мирсалим Элмиразович. Рақамлаштирилган таълим шароитида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик тайёргарлигини такомиллаштиришга оид ёндашувлар.....	66
Rahmanov Valjon Turdaliyevich. ELEKTROMAGNIT TO'LQINLAR MAVZUSINI O'TISHDA "INTELLEKT XARITA" DAN FOYDALANISH.....	70
Рўзиқулова Ойхумор Шерматовна, Исманов Абдуваҳоб Жўраевич, Мирджалалов Дилмурод Тўлқин ўғли. КАРТОГРАФИЯ ДАРСЛАРИДА "ФАРФОНА ВОДИЙСИДА ОЛИБ БОРИЛГАН МОНИТОРИНГ ИШЛАРИ АСОСИДА ТУПРОҚ КАРТАЛАРИНИ ТУЗИШ УСУЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ" МАВЗУСИНинг ёритилиши.....	73
Қаюмов Шоҳруҳ. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларида касбий компетенликни такомиллаштиришнинг дидактик имкониятлари.....	80
Фахриддинов Ёқубjon Абубакир ўғли. Бўлажак ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёргарлиги диагностикаси ҳолати.....	84
Taniberdiyev Akbarjon Abduganiyevich. TARMOQ TEXNOLOGIYALARIGA ASOSLANGAN ELEKTRON O'QUV-USLUBIY MAJMULAR VA ULARDAN FOYDALANISH.....	88
Сувонқулов Ҳусан Тоирович. Умумий ўрта таълим мактабларида "тарбия" фанини ўқитишида ўйинли технологиялардан фойдаланиш.....	92
Pazilov Elyor Abduvohid o'g'li. FAN VA TA'LIM TIZIMIDA INGLIZ TILINI KLASTER YONDOSHUVI ASOSIDA O'QITISH.....	96

FILOLOGIYA

Qarshiyeva Shohsanam Abdurashidovna. MONIYLIK ADABIYOTI NAMUNALARI TALQINI VA TADQIQIDAGI O'ZIGA XOSLIK.....	101
Egamov Umidjon Shavkatovich. USMON AZIM SHE'RIYATIDA ZID MA'NOLI BIRLIKLARNING QO'LLANILISHI.....	106
Yulchurayev Orzuboy Kulibayevich. LIRIK SHER TURLARI VA SHEVA XUSUSIYATLARI.....	109
Хайтов Ҳусниддин Ҳасанович. "Алпомиш" достони матнида лексик-морфологик диалектизмлар.....	114

IJTIMOIY - IQTISODIY FANLAR

Sa'dullayeva Gulnoza Sodiq qizi. TURISTIK DESTINATSİYALARНИ MOHIYATI VA ULARNI BOSHQARISHNING АНАМІЯТІ.....	118
Қўзиев Ботир Намозович, Бобоев Файбулла Faуфурович. ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН СИФАТ МЕНЕЖМЕНТ ТИЗИМИ ВА УНИ КОРХОНАЛАРДА ЖОРӢЙ ЭТИШ.....	120

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

Ходжинев Муксин Таджиевич, Султанов Отабек Сахобиддин ўғли. ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ РАБОТ ПО ИННОВАЦИОННОМУ РАЗВИТИЮ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА НА БАЗЕ ХЛОПКО-ТЕКСТИЛЬНЫХ КЛАСТЕРОВ.....	3
Кудратов Козим Каримович. РАЗВИТИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ ИТ.....	9
Турдибоев Дилшод Хамидович. ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ.....	12
Сидикова Юлдуз Мухитдин кизи. ОРГАНИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ.....	17
Хайров Расим Золимхон угли. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА К ОБУЧЕНИЮ ЖИВОПИСИ НА ОСНОВЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОДХОДА.....	20
Алиева Айше Едемовна. ПРИМЕНЕНИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА В ОСВОЕНИИ ЧАСТО ПУТАЕМЫХ СЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	24
Каримов Дониёр Комил угли. ВЗАИМОСВЯЗЬ ТИПОВ ТЕЛОСТРОЕНИЯ ЮНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ АКРОБАТОВ СО СПОРТОМ.....	27
Абдуллаев Баҳтиёр Абдурахманович. ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ФОРМ ОБРАЗОВАНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ.....	31
Сафарова Нафиса Сулаймоновна РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ТВОРЧЕСКИХ ЗАДАНИЙ (НА ПРИМЕРЕ МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ).....	35
Мирзаев Диёрбек Азамжонович. СУЩНОСТЬ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ СТАРШИХ КУРСОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ.....	39
Турдиева Рахима Курбановна. ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.....	44
Юлдашев Улмасбек Абдубанаповиҷ. РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ВЕБ-ТЕХНОЛОГИЯМ.....	49
Абдуллаева Барно Сайфутдиновна, Бегмуратова Дилноза Амалиддиновна. РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В ПОВЫШЕНИИ КОМПЕТЕНЦИЙ ВУЗОВ ПО РАБОТЕ С ИНФОРМАЦИЕЙ.....	53
Саидов Жасур Дониёр угли. КОМПЕТЕНТНЫЙ ПОДХОД В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....	56
Холбаев Жаҳонгир Ўқтамовиҷ, Лапасов Дилшод Абдусаид ўғли. НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА ЯВЛЯЕТСЯ ОСНОВНЫМ ИСТОЧНИКОМ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ.....	60
Қулмаматов Синдорқул Ибрагимович. ПРАВИЛА ОБУЧЕНИЯ ТАЛАНТЛИВЫХ УЧАЩИХСЯ БЫСТРО ЧИТАТЬ.....	63
Мамаражабов Мирсалим Элмирзасевич. ПОДХОДЫ К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	66
Рахманов Валижон Турдалиевиҷ. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ «ИНТЕЛЛЕКТНОЙ КАРТЫ» В ПРЕПОДАВАНИИ ТЕМЫ ЭЛЕКТРОМАГНИТНЫЕ ВОЛНЫ.....	70
Рузикулова Ойхумор Шермаматовна, Исманов Абдуваҳоб Жураевиҷ, Мирджалалов Дилмурад Тулкин угли. РАСКРЫТИЕ ТЕМЫ «СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ СОСТАВЛЕНИЯ ПОЧВЕННЫХ КАРТ НА ОСНОВЕ МОНИТОРИНГА В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ» НА УРОКАХ КАРТОГРАФИИ	73
Каюмов Шоҳруҳ. ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....	80
Фахриддинов Екубjon Абубакир угли. СОСТОЯНИЕ ДИАГНОСТИКИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	84
Танибердиев Акбаржон Абдуганиевич. ЭЛЕКТРОННЫЕ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ КОМПЛЕКСЫ НА ОСНОВЕ СЕТЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ.....	88
Сувонкулов Ҳусан Тоирович. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТА «ВОСПИТАНИЕ» В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ.....	92
Пазилов Элёр Абдувоҳид угли. ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА В СИСТЕМЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ.....	96

ФИЛОЛОГИЯ

Каршиева Шоҳсанам Абдурашидовна. УНИКАЛЬНОСТЬ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ИССЛЕДОВАНИИ ОБРАЗЦОВ МОНИЗМСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	101
Эгамов Умиджан Шавкатовиҷ. ПРИМЕНЕНИЕ ЕДИНИЦ ПРОТИВОПОЛОЖНОГО ЗНАЧЕНИЯ В ПОЭЗИИ УСМАНА АЗИМА.....	106
Юлчураев Орзубай Кулибаевич. ВИДЫ ЛИРИЧЕСКИХ ПЕСЕН И ХАРАКТЕРИСТИКА ШЕВЫ.....	109
Хайтов Ҳусниддин Ҳасановиҷ. ЛЕКСИКО-МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ДИАЛЕКТИКА В ЭПОСЕ «АЛЬПАМИШ».....	114

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Сайдуллаева Гулноза Содик кизи. СУЩНОСТЬ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕСТИНАЦИЙ И ВАЖНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ИМИ.....	118
Кузиев Ботир Намозович, Бобоев Гайбулла Гафурович. КОМПЛЕКСНАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ И ЕЕ ВНЕДРЕНИЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	120

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

“Guliston davlat universiteti axborotnomasi” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “Guliston davlat universiteti axborotnomasi” ilmiy jurnali quyidagi sohalar bo‘yicha ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi:

- Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari (fizika, biologiya, qishloq xo‘jaligi va ishlab chiqarish texnologiyalari).
- Gumanitar - ijtimoiy fanlar (pedagogika, filologiya, ijtimoiy-iqtisodiy fanlar).

2. E’lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar: ishning dolzarbliji va ilmiy yangiligi; maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 9-10 betgacha; maqola nomi, annotatsiya (180-200 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida UDK, mavzu, muallifning F.I.O.(to‘liq yozilishi kerak), tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning E-mail, annotatsiya (namunaga qarang) berilib, keyin matn keltiriladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot ob’ekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati (kiril va lotin imlosida, namunaga qarang) albatta keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e’lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsija etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,5; abzats 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap tomon 3 sm, o‘ng tomon 1,5 sm.

Namuna:

UDK 581.14

REPRODUCTION CHARACTERISTICS OF *GOBELIA PACHYCARPA* (FABACEAE) IN THE ARID ZONES OF UZBEKISTAN

O’ZBEKİSTONNING QURG’OQCHIL MİNTAQASIDA *GOBELIA PACHYCARPA* (FABACEAE) NİNG
REPRODUKTSİYASI

РЕПРОДУКЦИЯ *GOBELIA PACHYCARPA* (FABACEAE) В АРИДНОЙ ЗОНЕ УЗБЕКИСТАНА

Botirova Laziza Axmadjon qizi¹, Karimova Inobatxon²

¹Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, IV mikrorayon.

²Andijon qishloq xo‘jaligi instituti, 150100. Andijon shahri, Uvaysiy ko‘chasi 12-uy.

E-mail: liliya_15@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the reproduction processes of 3 populations of *Goebelia pachicarpa* (C.A.Mey.) Bunge in the arid zones of Uzbekistan. While studying the reproductive biology of plants the works of Sasyperova I.F. (1993), Ashurmetov A.A. and Karshibaev H.K. (2002) were used. Seed production of plants was defined according to the methods of Ashurmetov A.A. (1982) and Zlobin Yu.A. (2002). Reproduction strategies of species were determined by Ramenskyi –Grime system.....(Abstract 180-200 ta so‘zdan kam bo‘lmasligi kerak).

Keywords: *Goebelia pachicarpa*, reproduction, reproduction strategy, seed productivity, dissemination, seed and vegetative reproduction, diaspore, seed renewal (8-10 ta).

Annotatsiya. Ushbu maqola *Goebelia pachicarpa* (C.A.Mey.) turining 2 ta populyatsiyasida.....(180-200 ta so‘zdan kam bo‘lmasligi kerak)

Tayanch so‘zlar: *Goebelia pachicarpa*, reproduktsiya, (8-10 ta).

Аннотация. Данная статья посвящена к двум популяциям *Goebelia pachicarpa* (C.A.Mey.).....(180-200 шт.)

Ключевые слова: *Goebelia pachicarpa*, репродукция, 8-10 шт.

Matn keltiriladi:

Kirish. Muammoning dorzarbliji asoslanadi va maqsad ko‘rsatiladi (maqolaning maqsadi ... aniqlash, ishlab chiqish, tavsiya berish, tasdiqlash, baholash, yechimini topish, ...).

Tadqiqot ob’ekti va qo‘llanilgan metodlar... .

Olingan natijalar va ularning tahlili...

Xulosa, rahmatnomma (*majburiy emas*) ketma-ketlikda keltiriladi.

5. Foydalanilgan adabiyotlarga havola to‘rtburchak qavslarda [1], jadval va rasmlarga havolalar esa dumaloq qavslarda keltiriladi (1-jadval), (2-rasm). Jadval va rasmlar matndan keyin berilishi lozim. Ularning umumiy soni 5 tadan oshmasligi kerak.

6. Adabiyotlar ro‘yxati matnda kelishi bo‘yicha keltiriladi, masalan [1], [2],

Adabiyotlar ro‘yxati: (*adabiyotlar nomi asl (original) holda keltiriladi*)

Kitoblar: Muallif, nomi, shahar, nashriyot, yil va betlar keltiriladi (*Namuna:* 1. Иванов И.И. Лекарственные средства. - М.: Медицина, 1997. - 328 с.)

* GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI *

* Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 3 *

Maqolalar: Muallif, maqola nomi // Jurnal nomi, yil, №, betlar. (2. Каримова С.К. Адир миңтақасининг лола турлари. // Ўзб. биол. журн., 2009. -№ 2. - Б. 10-18.)

Avtoreferatlar: Muallif, nomi: doktorlik. diss. avtoreferati, shahar, yil, betlar. (3. Ходжаев Д.Х. Влияние микроэлементов на урожайность хлопчатника: Автореф. дисс... д-ра биол.наук.- Москва, 1995. - 35 с.)

Tezislar: Mualliflar, nomi // To‘plam nomi, shahar, yil va betlar. (4. Каршибаев Х.К., Ахмедов Г.А. Биоэкологические исследования видов янтара // Материалы Респуб. науч. конф. “Кормовые растения Узбекистана”. - Гулистан, 2006. - С. 15-17.)

7. Adabiyotlar ro‘yxati qo‘sishimcha lotin imlosida takror keltiriladi:

References:

1. Ivanov I.I. Lekarstvennie sredstva. - M.: Medisina, 1997. - 328 s. (in Russian)
2. Karimova S.K. Adir mintaqasi lola turlari // O‘zb. biol. jurn., 2009.-№ 2. - B. 10-18.
3. Xodjaev D.X. Vliyanie mikroelementov na urojajnost xlopcchatnika: Avtoref. diss... d-ra biol. nauk.- Moskva, 1995. - 35 s. (in Russian)
4. Karshibaev X.K., Ahmedov G.A. Bioekologicheskie issledovaniya vidov yantaka // Materiali Respub. nauch. konf. “Kormovie rasteniya Uzbekistana”. - Gulistan, 2006. - S. 15-17. (in Russian)

8. Tahririyat fizik o‘lchovlarni keltirishda xalqaro tizim (SI), biologik ob’ektlarni nomlashda xalqaro Kodeks nomenklaturasidan foydalanishni tavsiya etadi. Butun sondan keyingi sonlar nuqta bilan ajratiladi (0.2).

9. Tahririyatga maqolaning elektron varianti topshiriladi. Maqolaning so‘ngi betida hamma mualliflarning imzosi bo‘lishi shart. Qo‘lyozmaga ish bajarilgan tashkilotning yo‘llanma xati, tasdiqlangan ekspertiza akti, taqrizlar ilova qilinadi. Maqolaning oxirgi betida mualliflar to‘g‘risidagi ma’lumotlar keltiriladi. Masalan:

Mualliflar:

Botirova Laziza Axmadjon qizi – Guliston davlat universiteti Dorivor o’simliklar va botanika kafedrasi mudiri, b.f.n., dotsenti. E-mail: liliya_15@mail.ru

Karimova Inobatxon - Andijon qishloq xo‘jaligi instituti tadqiqotchisi. E-mail: inobat_90@inbox.ru

10. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobjiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Maqola jurnalda maxsus hisobga (Guliston davlat universiteti Moliya vazirligi G‘aznachiligi x/r. 23402000300100001010, INN 201122919, MFO 00014. Markaziy bank XKKM Toshkent sh. BB STIR 200322757, ShXR 400110860244017094100079001 axborotnomasi uchun) mehnatga haq to‘lashning bazaviy hisoblash miqdorida (300 000 so‘m) to‘lov amalga oshirilgandan keyin chop etiladi. Jurnalda anjuman tezislari va ma’ruzalari chop etilmaydi. **E’lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**

11. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, 120100, Guliston shahri, 4-mavze, Guliston davlat universiteti, Asosiy bino, 4-qavat, 423-xona.

Web site: www.guldu.uz

E-mail: guldu-vestnik@umail.uz

Muharrirlar: Y.Karimov, R.Sh. Axmedov

Terishga berildi: 2022-yil 16-sentabr. Bosishga ruxsat etildi: 2022-yil 30-sentabr.

Qog‘oz bichimi: 60x84, 1/8. F.A4. Sharlti bosma tabog‘i 8,0. Adadi 100.

Buyurtma № _____. Bahosi kelishilgan narxda.

“Universitet” bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: 120100, Guliston shahri, 4-mavze, Guliston davlat universiteti,
Asosiy bino, 4-qavat, 423-xona. Tel.: (67) 225-41-76